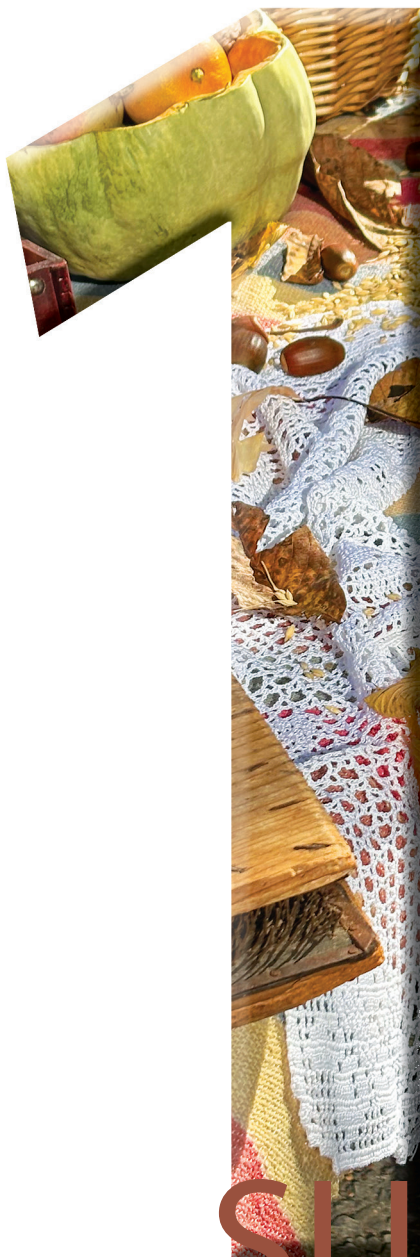

mh

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Grudama

SUSRETI

ISSN 2303-5072

God. 19, br. 19

MATICA HRVATSKA GRUDE
S U S R E T I
2025.

Broj 19.

Nakladnik

OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE
Republike Hrvatske bb
88 340 Grude
www.maticahrvatska-grude.org

Glavni urednik

Mario Bušić

Uredništvo

Andrijana Mlinarević-Cvetković
Dominika Andrijanić
fra Ante Marić
Gordana Iličić
Ivan Šimić
Jozo Marić
Ljubo Grizelj
Mario Bušić
Mladen Leko
Natalija Palac
Petar Majić
Srećko Mikulić
Srećko Tomas
Stjepan Glavaš
(† Tihomir Glavaš)
(† Vinko Čuljak)
Zvonimir Glavaš
Željko Andrijanić

Fotografija na naslovnici učenice

Anamarija Petrović, 1.d

Grafička urednica

Andrijana Mlinarević-Cvetković
Edita Grubišić

ISSN 2303-5072

19

MATICA HRVATSKA GRUDE

SUSRETI

Grude, 2025.

SADRŽAJ

Hvala im ili ne dajmo ih zaboravu – PETAR MAJIĆ.....	9
KNJIŽEVNOST.....	15
Diva iz Varvare – ZDENKA BILOBRK	17
Bljesak i Oluja – MILA S. BERNARDINA CRNOGORAC	20
Izabrane pjesme – MARKO ČULJAK	23
Izabrane pjesme – MARIO GRIZELJ	39
Izabrane pjesme – OMER Ć. IBRAHIMAGIĆ	44
Kralj Tomislav / 925. – 2025. / – FRANO MIKULIĆ JUKIĆ	53
Izabrane pjesme – PEJO ŠIMIĆ	60
Izabrane pjesme – MIRJANA VLAŠIĆ MIMA	70
KULTURA	75
In memoriam Drago Bušić (1934. – 2024.) – MARIO BUŠIĆ	77
Umjetnik s dušom (sjećanje na Dragu Bušića) – PETAR MAJIĆ	79
Kralj Tomislav u stihovima Nikole Kordića – MILKA TICA	83
POVIJEST.....	91
Hrvatski vojnik Ivan Bušić Iko (Gorica, 1926. – Buenos Aires, 1996.) – TIHOMIR BUŠIĆ	93
Dr. Jerko (Jeronim) Šimić (Drinovci, 1906. – Zagreb, 1992.) – TIHOMIR BUŠIĆ	98
Španjolska gripa u Zagrebu 1918. – ZVONIMIR GLAVAŠ	102
Grude u Imoti: ljudi, rodovi i demografska gibanja – VLADO PAVIČIĆ	107
Vladarice hrvatskih povijesnih prostora – MILKA TICA	188
Četiri župe Imote od prije 400 godina – SREĆKO TOMAS	199
Proslava tisućgodšnjice hrvatskog kraljevstva u Drinovcima 1925. – SREĆKO TOMAS	203
UČENIČKI POKUŠAJI.....	213
Ptice – PAULA BOGUT.....	217

Pjesnik – KATARINA GLAVAŠ	218
Portret – IVA GRIZELJ	219
Djeca su najveći Božji dar – MARTA GRIZELJ	221
Izgubljeni svijet – ANDREA MAJIĆ	222
Ako... – BRUNA MAJIĆ	223
Djeca su poseban dar, tako s njima i postupajte – DAVID MIJATOVIĆ	224
Božićna noć – PETRA NUIĆ.....	226
Vezala me Hercegovina – JELENA RADIĆ	227
Hercegovino, moja diko – ANDRIJA ROSO	228
Izabrana pjesma – IVONA SOLDO	229
Domovina – PETAR VIDAČAK	230
Domovina – DRAGO VUKOJA	231
Odjek neizgovorenoga – SARA BRZICA	232
Na rastanku ljeta – SARA BRZICA	234
Sjećanja – SARA BRZICA	236
Izabrane pjesme – SARA BRZICA	237
Prisutan u svemu – IVANA ČORIĆ	239
Sjećanja – ANA MAJIĆ	240
Vjernost – TEA MARIJANOVIĆ	241
Bez odgovora – TEA MARIJANOVIĆ	242
Antun Branko Šimić – MIHAELA TOMAS	243
Noć – MIHAELA TOMAS	244
Franjevci – MIHAELA TOMAS	245
Sjećanja – ANICA VUKOJA	246
ZANIMLJIVOSTI.....	249
Dvostruka ujna Mila – TIHOMIR BUŠIĆ	251
Priča iz Donje Male – TIHOMIR BUŠIĆ	253
Jerko Šimić – RATKO CVETNIĆ.....	256
80. godišnjica 1945.–2025. Groblje mira Bile /	
23. kolovoza 2025. – FRA JOZO GRBEŠ.....	261
Propovijed na Križevcu u Međugorju 2025. – FRA JOZO GRBEŠ	265
Propovijed na sv. Misi za poginulu djecu u domovinskom ratu	
Vitez 10. lipnja 2025. – FRA JOZO GRBEŠ.....	268
Propovijed Grabovica memorial, utorak 9. rujna 2025.	
/9. rujna 1993./ – FRA JOZO GRBEŠ.....	271
Ledinački Zapisi – Udovičići na Ledincu – MARIO KNEZOVIĆ – MIČIĆ	274
Vrijeme devijacija vs. kulture ljubavi – PAULA TOMIĆ	278
Imenoslovlje – MLADEN VUKOVIĆ	283

KRONIKA	289
Kronika Matice hrvatske Ogranak Grude	
(2024. – 2025.) – MARIO BUŠIĆ	291
HAJDUK ANDRIJA ŠIMIĆ	319
Okrugli stol o hajduku Andriji Šimiću	
održan u Grudama – MARIO BUŠIĆ	321
Andrija Šimić – ANĐELKO MIJATOVIĆ.....	323
Vučji život, pritvaranje, bijeg, izdaja, suđenje,	
zatvor... – MATE PRLIĆ	330
Hajduk Mijat Tomić – istine i legende – FRA ROBERT JOLIĆ	333
SPOMENIK	355
Blagoslov spomenika Svetigore, Stjepanu Crnogorcu i	
Ivanu Prliću – MILA S. BERNARDINA CRNOGORAC.....	357
Sjećanje na hrvatske žrtve Ivana Prlića i	
Stjepana Crnogorca – FRA JOZO GRBEŠ	362
Blagoslov spomenika Stjepanu Crnogorcu i	
Ivanu Prliću – GORDANA TURIĆ	364

HVALA IM ILI NE DAJMO IH ZABORAVU

Kad netko umre, a kolege mu prirede dostojanstven ispraćaj i još svoju bol i poštovanje prenesu na cjelokupnu javnost, baš lijepo je reći – pokoj mu duši, hvala mu i zaslužio je! Istina, ponekad to i prijeđe mjere dobrog ukusa, a ponekad bude po želji pokojnika za tihim ispraćajem, al prečesto se vrednovanje njegova života, rada i društvenog utjecaja računa upravo po tom zadnjem ispraćaju. Naravno da ova tvrdnja izaziva oprečna mišljenja. I u zadnje vrijeme svjedočili smo velikim i medijski iznimno popraćenim ispraćajima – od kraljice Elizabeth, Franza Beckenbauera, Olivera, *Ćire* ... do pape Franje, Roberta Redforda, Matije i Gabi, Halida ..., a nit medijski, nit kolegijalni zaborav ne dodiruje njihovo ime. Takve osobe se i poslije njihove smrti tretiraju kao nacionalne veličine. *A možda pjesnici ne znaju tako?*

Nedvojben i neupitan je stav da su taj status za života u području književnosti i poetike stekli LUKO PALJETAK, VESELKO KOROMAN i PETAR GUDELJ. Zasigurno među najvećim suvremenim hrvatskim pjesnicima. Stvarali su do zadnjih dana života, a napustili nas u samo 9 mjeseci razmaka. Tiho. Skromnog ispraćaja. Možda je to i trebalo tako, al bojim se zaborava. Bojim se odmaka od njihovih misli, emocija, poimanja stvarnosti, života, egzistencije, vjere i ljubavi, a duboko puno dublje od svih nas zaronili su oni u svom traganju za smislom, vjerom i ljepotom. Bojim se da nismo ni svjesni kolika je kvalitativna poetska i duhovna praznina nastala njihovom smrću. Sva trojica su bili česti sudionici i rado viđeni gosti mnogih „Šimićevih susreta“ i tko zna koliko su lijepih misli, plemenitih poruka, gorljivih opomena i mirišljivih stihova posuli po Antunovu zavičaju. Ko blagorodna kiša žednoj i umornoj duši.

Evo kratkog mementa uz iskrenu molitvu za pokoj njihovih duša i hvala za sve što su nam podarili:

LUKO PALJETAK (Dubrovnik 19. kolovoza 1943. – Dubrovnik, 12. svibnja 2024.) hrvatski, književnik, prevoditelj, akademik, dramaturg, režiser, organizator, autor brojnih zbirki, pjesama, knjiga za djecu, nastavnog gradiva, znanstvenih studija, članaka, eseja, drama i antologija. Redoviti član Hrvatske

akademije znanosti i umjetnosti. Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja, a među njima i nagradu Šimićeve fonda 1968. godine.

*...Volim te uvijek
I kada sanjaš
Kada ne pišeš mi kad te nema
Kad od mene stalno se sklanjaš
Volim te kad si posve nijema
Kad šutiš poput ribe baš*

*Volim te ne znam kako da odolim
U svakom slučaju te volim
U svakom slučaju te volim*

*Volim te uvijek
Čak i kada ne volim te
Kad si sama
Kad večer pada iznad grada
Volim te kad se praviš dama
Kad ne voliš me kao sada
U tome i jeste život naš*

*U svakom slučaju te volim
U svakom slučaju te volim*

VESELKO KOROMAN (Radišići kod Ljubuškog, 7. travnja 1934. – Mostar, 7. siječnja 2025.) hrvatski književnik, pjesnik, pripovjedač, romanopisac, književni povjesničar, esejist, putopisac, antologičar, profesor i pedagog. Bio je dopisni član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i redoviti član Akademije nauka i umjetnosti BiH kao i član Društva književnika Herceg – Bosne, Hrvatske i BiH. Dvostruki nominant DHK Zagreb za Nobelovu nagradu,

dobitnik je brojnih drugih nagrada i priznanja a među njima je posljednja „Nagrada A. B. Šimić za životno djelo“ - Društva hrvatskih književnika Herceg – Bosne, uručena na Šimićevim susretima 2024. godine.

*Doći će vrijeme blagog naroda. Onog što ima
obilje rana, obilje časti, obilje tuge.
Naroda što ima višu a plemenitu moć,
ravnice i more, anđele i knjige.*

*Doći će vrijeme blagog naroda. Onog što ima
najveće groblje, najveću glavu, vjetar i tminu.
Naroda što rasut je, što živi dugo
na sjeveru i jugu, u srpu mjeseca*

*Doći će vrijeme blagog naroda. Onog što ima
bijele gore, otoke i sunce, stoljeća i tmine.
Naroda što misli, što je veliki i miran
na sjeveru i jugu, u srpu vremena*

PETAR GUDELJ (Podosoje kod Imotskog, 29. rujna 1933. – Zagreb, 12. veljače 2025.) hrvatski pisac, pjesnik, književnik, putopisac, pjesnik svijeta i pjesnik zavičaja, autor brojnih knjiga pjesama, putopisa, pripovijetki, eseja legendi. Pjesnik Imote. Sudionik Šimićevih susreta i dobitnik značajnih priznanja i nagrada.

Zemlja je zvijezda, zemlja je majka, zemlja je domovina. Mi smo zemlja, koja je prohodala i progovorila. Osvijestila se, posvijestila se, napisala pjesmu. Imati jezik, imati zemlju. Jednu od mnogih u kojima(kojima) se čudim, divim i zahvaljujem što imam zemlju u sebi i pod sobom:majku, hraniteljicu, domovinu i postelju u koju ću leći i provoditi vječnost. Jezik, koji zovem hrvatski, kojim ću sve iskazati, izgrcati. Nikada dovoljno izmoliti, izgovoriti i zahvaliti za taj neizmjerni dar.

Da, nikada dovoljno izmoliti, izgovoriti i zahvaliti za neizmjerni dar njihova stvaralaštva Luki, Veselku i Petru. Neće valjda, kao Antunu Branku Šimiću, tišina desetljećima čuvati njihove riječi dok ih ne čujemo, dok nam ne uđu u

srce, u glavu, u mozak, u molitve. Da, i u molitve, što se čudite. Zar možemo i pomisliti da je sve to moglo nastati bez onog nevidljivog, milosnog, nadljudskog i nebeskog u njima. S vjerom da su danas bliže svom izvoru i nadahnuću, sa zahvalnošću ih se sjećajmo i molimo za njih.

Petar Majić

KNJIŽEVNOST

ZDENKA BILOBRK

Diva iz Varvare 17

S. BERNARDINA CRNOGORAC

Bljesak i Oluja 20

MARKO ČULJAK

Izabrane pjesme 23

MARIO GRIZELJ

Izabrane pjesme 39

OMER Ć. IBRAHIMAGIĆ

Izabrane pjesme 44

FRANO MIKULIĆ JUKIĆ

Kralj Tomislav / 925. – 2025. / 53

PEJO ŠIMIĆ

Izabrane pjesme 60

MIRJANA VLAŠIĆ MIMA

Izabrane pjesme 70

DIVA IZ VARVARE

Zlatna je ura. Sunce se ulijenilo, zastaje i stoji.
Ne poklapa se sa brećanjem. Zvono broji i broji.
Rukama nemoćno grabim prazninu gluhim dobom rasutu niz klance.
Zanimjemle ptice pognutih glava, lupanju mog srca, broje udarce.

Do maločas, neobuzdanim pjevom sklanjale himnu životu,
slaveći slobodu, zaljubljene u svijet i njegovu ljepotu.
Motreći moju haljinu bijelu i kosu zlaćanu, dugu,
slijedile putanju moju, zgledajuć se jedna na drugu.

Sve lijepo načini Gospod. Okolo mjerničkim užetom razapeo vrhunce,
istom nas vežući Ljubavlju. Kedžara je stvarana za bjegunce.
Turskog silnika gubim iz vida. Krivi se, izjeda ga gorčina.
Izvan sveg sam vremena. Obavija me tišina...

Oca mi nema, a htjela bih jednom još zagrliti majčicu staru...
Isuse moj dobri...Učini nek zvonar vrati naše blago kući u Varvaru.
Rundov prerezanog vrata ne hropće više. Uza me nepomično leži u travi.
Srce mi krvari. Isuse moj, ne ostavljaj me samu na Kedžari...

- - -

Još jutros, mati je ocu štucala sijede po kosi i bradi,
a on proskao onaj jedan poljubac, ko kad su bili mladi.
Crveneći ko kukurijek prijetila mu tupim škaricama,
a unesrećene Mande dječacić od veselja pljeskao majušnim ručicama.

- - -

Puštam ih na miru i sa dječakom okrećem uz progon.
Dobri moj i vjerni Rundov, uvijek je za mojim nogon.
Uz razrušenu crkvu svete Barbare ne osjećam ništa osim sjete,
i najrađe bih zaplakala naglas da uza me nije dijete.

Mrmor rasutih riječi iz kriptе, ko živa voda iz kamena,
vidovito pokrivalo hrašće mjesto srušenog slimena.
Obezglavljena crkva Svetice, slika moje Bosne kojom ovladaše Turci.
Krstim se i ljubim križ istetoviran na mojoj ruci.

Misli mi odvlači maleni izvorčić i cvijetak mirišljav i žut.
Nezaustavljiva kao i Život, voda uvijek pronađe put.
Iz dubine mraka, prteći i najtvrđu glinu,
čišća od žutog zlata, izbije na površinu.

Opere i male grijehe, u ime Kralja Krista,
vraćajući se sebi, obraza čista.
Mirisni put duša do cvjetnih Nebeskih njiva,
uklesan u zid portala, voda s biserjem umiva.

Za kratko ponire, a malena se ptica nečujno spusti na cvijet,
prhne, i uskraj ruševnog portala, nastavlja dalje let.
Tragom nedužnih duša, lišenih jada i muke,
uzašlih bez pozdrava i zadnjeg stiska ruke.

- - -

Kada pojavi se Put, najzadnje, srce udari najtiše.
Ne odustaje od svoje Istine i upinje se sve više i više.
Omamljena mirisom trava i titranjem sunca u očima,
odlazim tamo gdje Ljubav sve mijenja i novi Život počima.

Sve zaostalo u zjenama odnosim kako je i bilo.
Neisplakane suze stavljam duši na krilo.
Na drugo, Ljubav zbog koje sam vatrom gorjela...
Slike sviju koje u svom sam životu, bezuvjetno voljela.

I onaj jedan pogled kojeg sam proljetos srela.
Kad sve je zapreteno u meni, provrlo poput vrela.
Upisan od davnina u mojoj i njegovoj krvi,
pogled vrijedniji od zlata, zauvijek moj. Posljedni i prvi.

Djevojka krsnoga imena Virginia Diva Grabovac,
iz Rame u Bosni i Hercegovini,
rođena je u selu Varvara 1663. godine.
Umorena na Kedžari 1680. godine.

Zdenka Bilobrk

BLJEASAK I OLUJA

Na crti nekoj, pogledi su ratnikā stali.
Visoko podižu jedra, hrvatskoga stijega,
za dom svoj
Spremni stvoriti oluju i izvojevat slobodu
hrvatskomu narodu,
u slobodnoj domovini Hrvatskoj.

Želje i misli za slobodom,
padaju po kamenitim venama,
dok noć, u svojoj tami, izgubljena sve mijenja,
te stabla i raslinje, putujući u ratnike ubraja.
Generali motrišta prebiru,
pokret na pragu planine otvaraju.

Stamenom vjerom, sve pripremljeno,
u djela pretvaraju.
Želje srca sijevasu, vriju, kipe,
novoj zori nepoznatoj ususret lete, lete,
dok ih pojas tjeskobe dodiruje.
Narod čeka i moli: *Bože! Čuvaj naše ratnike!*

Odlučnost i hrabrost jačaju.
U hodu, po bespuću, zahvaljuju mjesecu,
na blijedoj svjetlosti rasutoj,
po kamenitu putu, kojeg nema,
a ratnici misle da po njemu hode,

jer oni znaju da je svaki korak dâr
za slobodu Domovine,
bio ravan, kamenit, trnovit, ...
oni hode k'o ratnici pravi,
domoljubljem obasjani.

Naši generali sve naume ostvaruju.
Nakon velikoga BLJESKA,
iznad grada Knina, nastala OLUJA,
stručna, velika, snažna, uspješna i bistra,
pobjednička!
Donijela je slobodu našoj lijepoj zemlji Hrvatskoj,
pod budnim okom naših mudrih vojskovođa.

Domoljubnom kravatom povezujem,
stručno vodstvo i odvažnost naših vojnih zapovjednika,
poslušnost i htijenja branitelja, vojnika,
i svih sudionika, za uspjeh Bljeska i Oluje.

Neprijatelj nestaje u svojoj divljini,
dok otima naše hrvatsko ...
Hrvat se veseli došašću Domovine,
slobodne Hrvatske,
u BLJESKU i OLUJI!

Nakon bljeska i oluje, sve su zore pobjedničke,
sva jutra i svi dâni, sve radosti i vjetrov šûm,
bistre rijeke i valovi našeg mora,
sve je bljesak i oluja, tâ pobjeda naša svéta.

Tvrđavu na visini, kapljicama svojim rosnim,
kninske rijeke umivaju za svečanost, novu,
obljetnicu tridesetû.

Oluja je u naručje,
Tvrđavi kninskoj, hrvatski stijeg stavila.
U slobodnoj lijepoj našoj Domovini, veselo se vije,
sve ratnike pozdravlja i zahvaljuje
za slobodu domovine, lijepe naše Hrvatske.
H v a l a !

Split, 16. srpnja 2025.

Mila s. Bernardina Crnogorac

IZABRANE PJESME

ORAO

Kada sam bio dječak moj ćaća je ranio orla lovačkom puškom. To je priča kojoj nikada nisam propitkivao vjerodostojnost niti tražio mane. Ukratko je veoma jednostavna. Moj otac je nosio lovačku pušku jer se vraćao iz lova. Orao je letio iznad njega. Čaća je podigao pušku, opalio, orao se srušio na neki plot u blizini. Drugi lovac ga je otišao uzeti i svezali su ga za jednu nogu jakom špagom. Postali su kratkotrajna atrakcija, i moj otac i orao za šankom u birtiji.

Kao djetetu mi je priča bila fascinantna a moj otac je bio svakako heroj. Ovo je bila samo jedna u nizu priča koje heroji rade. Nema tu negativnih konotacija. Nije Bambi u pitanju. U glavnim ulogama su strašni i opasni lovac i grabežljivac, a to je orao, i moj otac kao lovac koji je prizemljio neprijatelja malih i nevinih životinjica, s prvenstvenim osvrtom na zeca. Mnoge stvari i činjenice nikada nisu dolazile u pitanje. Prvo, ciklus života u polju i šumama, prirodni krugovi i neprijatelji, hijerarhija među životinjama uključujući grabežljivce, mesojede, biljojede i svejede. Orao je negativac, zec kojega on lovi je pozitivac. Što će biti sa zekom kada dođe sljedeća lovna nedjelja? Ne znamo, ne pitamo. Nekoliko godina nakon cijelog događaja je priča bila skoro pa zaboravljena. S vremena na vrijeme bi netko spomenuo kako je moj ćaća ranio orla, ali samo kao dio druge priče o pokojnom Luki kojega je orao ugrizao za usnu. Naime, Luka je bio za šankom i popio dosta, a za šankom je bio i ranjeni orao. I Luka je izazivao sreću približavajući se ptici grabežljivici preblizu, govoreći: „Neće mene moj Drago, moj dragi.“ Orao, u strahu, vjerojatno i pijan od rakije, ugrizao ga je za usnu. U toj priči nekoliko godina kasnije Luka je ostao bez pola usne, nekada i bez pola usta. I kada bi netko tko sluša priču o Luki i orlu priupitao odakle orao za šankom, odgovorili bi da ga je ranio moj ćaća.

Bilo mi je 15 godina kada sam pomislio da je priča o orlu i mom ćaći vrlo malo vjerodostojna. Onda sam i sam svjedočio nečemu što me razuvjerilo i otklonilo sumnju. Posadili smo četiri duluma bostana u polju i uistinu su bilo

dobro rodili. No, miševi, ptice i druge napasti su ugrožavali urod. I moj ćaća je s istom puškom kojom je ranio orla ubio jednu švraku. Švrake su bušile i pile iz bostana tog vrućeg i sušnog ljeta kada je kiša pala baš onda kada je trebalo da bostani porastu, i više nije padala. I kada su sazreli za branje, baš kada je trebalo, došlo je ljeto u pravom smislu riječi. Vrućina, suša, i bostan kao poželjno rješenje za osvježanje. Moj ćaća je ubio švraku i raščetvorio je na štapu umjesto strašila. Tada je lovačka puška dobila nadimak Švrakotop. Nova priča je postala glavna, ali legenda o ranjenom orlu se također vratila, i ja sam povjerovao u nju. Meni je orao postao simbol poštenog negativca kojeg se cijeni jer su samo slučajne okolnosti dovele do toga da je on negativac. On radi svoj posao u hijerarhiji i ciklusu života, švraka svoj, moj ćaća svoj. No, uvijek me fascinirao taj kralj visina. Napisao sam i dvije pjesme o njemu, a u još nekoliko ga spominjem. Ima jedan stih: „Orao se njiše u zraku i lovi.“

I na zemlji sam ga vidio. Jedno rano jutro u šetnji ispred sebe na nekih desetak metara, s puta se vinuo krilima širokim oko dva metra i poletio do obližnjeg plota. Poplašio me. Iznenadio me. Dok sam ja upijao jutarnji zrak i molio, meditirao, smišljao stihove, on je nekoga slijedio. Iznenadili smo jedan drugoga. Tog dana sam mu posvetio pjesmu koja govori o našim zajedničkim precima, o zajedničkom prostoru života. Naš svijet je ono što vidimo sa zemlje sa dva oka, njegov još i dalje jer se s visine vidi šire i njegov pogled je puno jači, njegov pogled je dio njegovog naoružanja za život.

Prije pet godina sam sudjelovao u gašenju požara na brdima iznad našeg sela. Sedam dana je pedesetak ljudi išlo sa brentačama i polivačim mašinama na leđima po kamenitom i niskim raslinjem obraslom brdu. Cilj je uvijek sačuvati lovačku kući i boriće posadene 1937. godine, iste godine kada je i sagrađena draga koja zajedno s borićima tvori obranu od poplava. Borići su i spomen na naše stare koji su ih sadili i stvarna potreba. Vatra je te godine bila toliko široka i neumoljiva da smo tek sedmi dan uspjeli ugasiti. Tek u subotu smo otišli kući zadovoljni i u malom strahu da će ujutro biti dima. A sljedeće jutro je bila nedjelja Uskrsa. I nije trebalo na Uskrs ići gasiti. To iskustvo gašenja požara zbliži ljude. Dragovoljno vatrogasno društvo, javna vatrogasna postrojba i 50 mještana koji su se izmijenili u tih sedam dana koliko je požar trajao od kojih je preko 30 ljudi bilo svaki dan, to je pokazatelj zajedništva. Dvojicu momaka iz susjednog sela sam zavolio zbog toga jer su kasnije dolazili raditi dragovoljno na obnovi kuće u našem brdu, našem selu, sa svojim prijateljima. To su posebne stvari, i požar je posebno iskustvo. Umoran, gladan, žedan, po vrućini gaziš brdo, stijene velike i skliske, onda naiđeš na obrasle predjele da se čovjek bez ičega na leđima jedva provuče a kamoli s brentačom s 15 litara vode. Vjetar krene puhati i raspiri vatru gdje je bila pogašena i ostala bi pogašena da ga nije bilo. Usput ti nosi dim u lice a ti ionako zadihan od umora jedva dišeš. I

danima tako. Onda jednog dana vijećamo o tome je li jedan krak vatre nanovo nastao, je li piroman jutros ili noćas nanovo negdje potpalio. Strašno iskustvo, iskustvo koje ispunja. Nadom, molitvom, ljutnjom, skoro i mržnjom. Takva iskustva se prepričavaju godinama. Hvala Bogu da dosad nije bio nijedan slučaj stradanja. Opasno je to. Čovjek nije uvijek spreman na ono što ga čeka. No, kada prođe, kada mi kao grupa i kao selo pomislimo da smo iznijeli pobjedu protiv vatre, samo neka nitko ne nastrada, tada ne brojimo drveća koja su izgorjela, ne brojimo hektare, bitno je da su svi bez ozljeda i da su kuće spašene, da su borići spašeni.

Ove godine požar bjesni već osam dana. A uz mještane gase i helikopter i air-traktor. Dvije općine je zahvatio. I ne znam koliko brda. Kao da vatra skače s brda na brdo. U ispomoć u gašenju su uz helikopter i air-traktor došli vatrogasci iz Posušja, Ljubuškog, Livna, Kočerina, i sigurno još barem jednog mjesta kojeg nisam spomenuo, možda i više. Što javne što dobrovoljne postrojbe. Sedam dana, u osmi smo ušli, i tko zna hoće li i danas biti gotovo. Vrućine su velike. Ne zato što je vruće. Zato što treba ići skakati po brdu i gasiti. Ovakve vrućine nisu predmet razgovora ako smo na poslu ili na kavi. Ljeto je. O ljetnim vrućinama ljeti najviše pričaju oni koji su u hladovini. Bauštelci su valjda navikli. I medicinsko osoblje. I svećenici za vrijeme mise sa svim liturgijskim ruhom na sebi kada gledaju kako i mlado i staro zamanta za vrijeme mise. Ali ako gori brdo kojeg treba gasiti, itekako je vruće. Na brdu je sve zaraslo, putovi, predjela na kojima nije bilo raslinja stoljećima, zaraslo i postalo neprohodno. Nema koza, ne ide se u sječu drva za ogrjev. Vruće, neprohodno, zaraslo. Opis koji olakšava vatri širenje a otežava gašenje. Uz to, puše bura. Tri dana puše bura. Neda air-traktoru letjeti, onima na tlu mnogostruko otežava.

Nisam sudjelovao u gašenju ovoga požara. Zaposlen sam i radim od 11 do sedam navečer. Prije pet godina sam bio nezaposlen i mogao sam sudjelovati. A radno mjesto mi je točno nasuprot svih brda koja gore ili su gorjela. Stotinu mušterija navrati kod nas, kupuju ili traže nešto što nemamo, i svaki zastane i gleda prema brdima i dimu, prema vatri i letjelicama koje gase, spominju vatrogasce na tlu. Svatko zastane, pogleda, komentira i ode. Ja sam tu cijeli dan i svaki dan. Gledam i plačem. Iznutra plačem, naravno. Ako uhvati boriće plakat ću javno.

Jučer sam od svega što sam vidio doživio najveće razočarenje. Promatrajući kako helikopter iz onog svog vjedra istovara dragocjeni teret na vatru, negdje pored dima, na rubu požara, vidio sam jednu ispruženu siluetu kako se njiše u zraku. Jedri u krug i polukrug. Bio je to orao. Kralj visina, taj opjevani grabežljivac, nemilosrdni lovac i ratnik, letio je točno iznad ruba požara i tražio žrtvu. Kukavički, jadro i nemoralno je svojim jakim i nemilosrdnim lećama u očima gledao kakva li životinja bježi od vatre. Mala i izbezumljena, u panici

i u strahu, možda neka zmija ili blavor, zečić ili mu majka, miš neki mali. Sve je u pokretu, u strahu, sve je užurbano i u panici gore uz vatru. Životinje bježe i nemaju više osjećaja za prostor i opasnost. U panici su. Instinkt im je poremećen. A orao, moj junak donedavno, sve do maloprije, leti i promatra. Traži kakvu izgubljenu dušu koja nema vremena ni za S.O.S. ni za plan. Tko zna koliko je miševa i zmija izgubilo orijentir zbog vatre, dima i straha. Ne znaju gdje su im rupe. U kameni škrip ne idu jer je i kamen zahvatila vrešina. Zecu je izgorio plot, jazbina mu je otkrivena. I orao se njiše i sve to promatra pa će u niskom letu, poput kakvog jeftinog grabežljivca i strvinara, poput hijene koja dolazi na gotovo, iskoristiti šansu. Jedini kojeg sam u tom trenutku više prezirao je piroman koji je potpalio sve ove požare. Ali njega nisam vidio. Ovog orla sam vidio, gledao ga i zgadio mi se. Svaka čast hijerarhiji u životinjskom svijetu i ciklusu života, ali za jednog kralja visina ovo je uistinu nisko.

Ljudi su dolazili u trgovinu i gledali brdo koje gori. Pozdravljali smo vatrogasce što su išli gasiti. Svatko od prisutnih je imao prijedlog kako kazniti piromane koji podmeću požare. Nitko nije vidio orla, tog gnjusnog korisnika prilike. Otišao sam u ured i pojačao radio neće li kakva dobra pjesma odagnati misli od ovih zbivanja. Bile su vijesti. U Gazi se ubijaju međusobno, a do ljudi ne stiže humanitarna pomoć pa ima mnoštvo umrlih od gladi. U Ukrajni također rat bjesni. Netko će u štrajk zbog malih plaća. Neki je ministar smijenjen zbog zloupotrebe položaja i ovlasti. Možda ipak dugujem onom orlu ispriku.

DUŠE U KAMENIM KUĆAMA

Događaj od prošle godine urezao mi se u sjećanje. Šetao sam selom u ranu kišnu jesen. Prebiraio po oblacima i prirodi u tisuću nijasni crvene i smeđe isto kao što čovjek prebire po sjećanjima. Naravno da nikoga nije bilo ni na cesti ni po seocnim puteljcima. To je samo moje vrijeme. Vrijeme prebiranja. Vrijeme davanja definicija izborima. Vrijeme za samotne pjesničke duše koje misle da ima nešto u tome, biti samotna, biti pjesnik, imati dušu. Nije lako imati dušu. Nju treba čuvati više no što se čuva tijelo. Ili posuđe za jelo.

Prošao sam mnogo puta pored Vranine kuće i nikad nisam čuo svađu. Jedini zvuci većih decibela bili su vika djece dok su Vranina djeca bila manja. Njih četvero braće i sestara, skladni i u igri i nedjeljom na misi. Jedno obučeno na oltaru, jedna čita psalam, treći u prvom redu, četvrta s materom u klupi, Vrano u zadnjim redovima s muškima. Takvi su bili i u igri. I na njivi. Dvoje mlađih kupi krumpire, jedno starije drži vreću, najstarije iskrene iz kante. Sklad za poželjeti.

No, onog tmurnog jesenjeg dana Vrano je izišao iz kuće, vidio sam ga kako drži tanjur u ruci, stoji i promatra u daljinu, i odjednom razbija tanjur od zid. Ugledao me je kad je se okretao da se vrati u kuću. Pozdravio me i ušao kao da ništa nije bilo. Nekoliko dana sam razmišljao o tom događaju, skupljao hrabrost da upitam Vranu o čemu se tu radilo. Nije bilo vike, galame, svađe. Samo on koji je razbio posuđe za jelo. Kao da je bacio vrećicu za smeće u kantu.

Tri mjeseca kasnije, i ovoga puta je bio lijep dan za šetnju. Zimski sunčani dan. Malo bure je bistrilo misli jer to je jedino ostalo za izbistriti, inače je posljednja dva dana puhala i očistila nebo. Naišao sam pored Vranine kuće. Sjedio je i taman motao škiju. Zovnuo me. Volio sam svratiti kod njega, vino mu je odlično, duvan isto tako. Sjedili smo i pili, motali i gledali prema svetom Juri. Uvijek nam je blizu taj vrh i ta planina i sve ono što se s nje na ovu stranu može vidjeti. Blizu oku i blizu srcu. "Vrano, nešto te želim pitati već jedno vrijeme ali nekako mi neugodno..."

"Zašto sam razbio tanjur kad si jesenas naiša?", izreče nakon što mi je pročitao misli.

"Da."

"Vidiš, došlo mi. Znaš da je moja Sanja otišla u Zagreb na fakultet. Znaš da je Filip u Njemačkoj. Znaš da se Ana udaje dogodine. I ja onako mislim, razmišljam o životu, o putovima ljudskim i Božjim, i došlo mi... ma znaš šta, iskalit ću tugu, ne bijes nego tugu, na tanjuru. Šta će mi šest tanjura u kući, nas ostaje troje, a dogodine tko zna. A kada se ljeti skupimo, ima tanjura, ima i čanjak od pokojnog dida, ma ima svega, može se i u restoran ići deset dana, nije

kriza, samo je kriza s brojnim stanjem nas, samo nas nestade. Eto, taj tanjur je platio za ovaj egzodus.”

Nalio je Vrano još po jednu, po prvi put mi njegovo odlično vino gorko zastade u grlu. Razgovarali smo još o ovoj temi. Govorio sam mu kako naši ljudi mogu otići iz sela, selo iz njih ne može. Govorio sam mu o tome kako njegova djeca imaju odgoj dobar i neće stranputicama. O tome kako je nekada put izabrao čovjeka, ne obrnuto. Sve je Vrano slušao i poštivao moje mišljenje, ali tuga mu je pritegla pogled. Pogledao je prema desno i pokazao rukom u tom smjeru, u smjeru podbrda i starih kamenih i praznih kuća. Vidio sam mu repliku u pogledu. Kakve putove i izbore su imali oni? Bilo ih i po Americi i po Njemačkoj, ali se uvijek tražio tanjur više. Bilo i školovanih i težaka, i fratara i mangupa, ali su hrlili dušom ovdje. I tvoja će djeca, Vrano, mislio sam mu reći. Presjekao mi misao rekavši da je manje kontakata danas kada tehnologija dopušta da se čuješ nego nekada kada su pisma putovala mjesecima. Nalili smo po još jednu čašu. “Vidiš, selo nam se isprazni, ljudi nam odoše i pomriše, kako je red ili priko reda. I nisam ti ja pjesnik niti Božju volju propitujem, ali nekako volim pjesnički tužno pomisliti da naši ljudi, naši dobri i vrijedni težaci koji su pomrli, da im je Bog ostavio duše jedno vrijeme da obitavaju u onim praznim kamenim kućama, jedan period prije nego prijeđu u raj”.

“Vrano, šta ako bi ja pitao mogu li večerat u tebe. Ima li tanjur viška?”

“Ima didov čanjak”, reče i ostadosmo u šutnji jedno vrijeme gledajući kako sunce svetom Juri pomazuje vlasi i govori laku noć.

ZAŠTO JE FILIP ZAPALIO AUTO?

Sutkinja Primorac okrenula se prema optuženom i rekla:

„Gospodine Mikuliću, kako se izjašnjavate?“

„Kriv sam, sutkinjo“, rekao je Filip Mikulić.

„Moj klijent želi reći da je svjestan povrede zakona o tome što je napravio. Itekako žali zbog svega što je se dogodilo, ali definitivno moramo uzeti u obzir i olakotne okolnosti...“, i baš kad je odvjetnica Mirela uzela zalet, prekinu je Filip podizanjem desne ruke s otvorenim dlanom, zatim skupi prste šake i lupnu se tri puta u prsa kako se to radi kod molitve kajanja, i reče:

„Hvala, odvjetnice, i poštovana sutkinjo, definitivno sam kriv, a olakotne okolnosti o kojima moja odvjetnica govori su ipak moje olakotne okolnosti i pitanje je hoćete li vi vjerovati njima, to jest, okolnostima koje bi trebale biti meni u prilog, a one same govore da sam ja taj dan bio lud. Jesam li danas lud, ne znam, to bi trebali utvrditi stručni ljudi ili barem jedna stručna osoba po tom pitanju, ali taj dan mi je bilo crno, puka film, kraj. E sad, ako je moguće, pošto se radi o mojim olakotnim okolnostima, možda bi bilo bolje da ih ja ispričam, ako je moguće prema sudskom zakoniku i pravilima struke o kojima ja i nisam nešto potkovan.“

Sutkinja je na to rekla:

„U redu, svakako je u prilog samom slučaju da čujemo i vašu verziju tih okolnosti, vašu priču, gospodine Mikuliću, i definitivno bi vas ispitali, to je u interesu pravorijeka, s tim da vaša odvjetnica može reagirati i konzultirati se s vama u cilju vaše obrane. Recite sada sve što vi smatrate da bi sud trebao znati o tim olakotnim okolnostima o kojima govorite vi i vaša odvjetnica.“

Ono što je sutkinja Primorac pomislila prije davanja riječi Filipu Mikuliću bilo je: Majke ti, Mirela, nemoj ga prekidati, itekako me zanima verzija priče jednog diplomiranog profesora povijesti i zemljopisa koji je otišao u Njemačku radit kao bauštelac, vratio se nakon sedam godina i zapalio auto svom sumještaninu, skoro susjedu.

Filip je stao mirno, kao da je udahnuo duboko, i počeo svoju obranu od kaznenog djela paljenja automobila, odnosno ugrožavanja sigurnosti, odnosno dovođenja u životnu opasnost, zapravo svega što je pisalo u optužnici a opisano je stručnim jezikom koji je pravnicima itekako poznat i čitak, laicima nezanimljiv i predug, a Filipu je stvarao otežavajuće okolnosti jer je taj jezik veoma strog kada se čovjek nađe u poziciji da opisuje osobno njega i njegova djela. Zapalio si čovjeku auto. Auto je zapaljeno ispred kuće u kojoj živi čovjek sa ženom i dvoje djece. Odrasle djece koji bi ti mogli prirediti itekakvu osvetu. Nikakve olakotne okolnosti neće te spasiti ako se dva brata udruže. I sada su

te okolnosti o kojima se priča na škakljivim nogama. No, sutkinja Primorac ih želi čuti, nju zanima što je to školovanom čovjeku, profesoru, toliko pomračilo um da zapali auto čovjeku kojega zna.

Filip Mikulić je bio odličan i vrlo dobar učenik u srednjoj školi. Upisao je fakultet Povijesti i geografije i završio u pet godina četverogodišnji studij i stekao zvanje profesora. Nastavnički smjer je ono što ga je privuklo i uvijek je smatrao da bi bio dobar u radu s djecom. Nikada nije dobio posao u struci. Gdje god je se javio na natječaj, gdje god je došao bez natječaja, uvijek je govorio o tome kako bi dao cijelog sebe u predavanje, kako je povijest učiteljica života, kako moramo djecu učiti s ljubavlju i strogošću, kako je važnije od plaće prosvjetnog djelatnika taj pristup učenju i odgoju budućih generacija. No, posla za nj nije bilo.

Nije se zbog toga odao poroku ili klonuo duhom. Radio je jedno vrijeme u svom rodnom selu sve poslove koji su bili na raspolaganju. Pomagao u poljoprivredi, cijepanju drva, u gradnji garaža i sušara, sve je radio što mu je bilo pri ruci i što je mogao fizički i znanjem, a sve, naravno, na crno. I ukazala mu se prilika otići u Nurnberg kod starog poznanika što je radio u građevinskoj firmi nekog Nijemca. Trojica u sobi, radno vrijeme osam sati, subota po izboru do podne. To je bilo ukratko što se tiče opisa posla kojega je Filipu rekao Danko, njegov prijatelj iz srednje škole. I Filip je pristao nakon razmišljanja koje se odužilo jer je volio svoj rodni kraj, volio je te ljude, volio je biti pri ruci roditeljima, volio je taj zrak i zemlju kojom je hodao. Ali je volio misliti da je ispravno kreirati vlastitu budućnost u kojoj je ipak potrebno imati i financijska sredstva. Otišao je raditi za novac i zaraditi kako bi mogao sprovesti u djelo svoje planove za budućnost. Imao je 28 godina kada je otišao, 35 kad se vratio s novcem kojeg je uštedio, a štedio je mnogo i gdje je god mogao. Na čemu je god mogao. Nije izlazio, nije pio, nije se kurvao, nije ni pušio cigarete. On je imao plan. Taj plan se rodio u Filipu kada je gledao jedan danski dokumentarac o odgoju djece u vrtiću otvorenog tipa u šumi.

Filip je poznao svakoga u selu u kojem svatko sve poznaje, no posebno jednog starijeg čovjeka Ferdu kojemu je išao cijepati drva i pomagati u vrtu. Taj čovjek je proveo 23 godine u Njemačkoj, zaradio i novca i mirovinu, a dok je dolazio, kupovao je zemlje i šume. No, kako je vrijeme prolazilo, s njim su prolazili i običaji. Zemlja se radila sve manje, šuma se rjeđe sjekla za ogrjev, po drva se išlo samo po potrebi ako nema novca za kupit. Ovaj Filipov sumještatinin je ostao udovac dok je išao u Njemačku. Dvije kćeri su se udale za dobre ljude kojima ni zemlja ni šuma nisu bili na pameti, ni za sebe ni za djecu, a ni Ferdo nije previše mario za imanje jer je vidio da troje njegovih unučadi više odgovara život u gradu. Dobra su to djeca, vole doći kod djeda na selo, vole djeda, ali brzo im dosadi slaba ili nikakva ponuda kinodvorana, igraonica, ne-

dostatak gradske vreve. Stoga je Ferdo bio vrlo malo sentimentalno vezan za imanje. Također, ono ga je podsjećalo na godine utrošenog rada u inozemstvu da bi ga kupio dok je u isto vrijeme njegova pokojna supruga bila kod kuće i oboljela od raka te naposljetku i umrla. Imanje je u Ferdi izazivalo gorčinu jer bi volio da je imao manje i da je više vremena provodio sa ženom i djecom. Njegove dvije kćeri mu nisu ništa zamjerale jer su znale da su zahvaljujući očevom radu u Njemačkoj one mogle otići studirati u Split, u tom gradu upoznati svoje današnje muževe i na očevom su odlasku u inozemstvo one temeljile svoj ostanak i život u zemlji koju bolje poznaju, među ljudima koje bolje poznaju.

Filip je planirao kupiti nekoliko duluma šume od Ferde i da svoju šumu uredi kao dječji vrtić otvorenog tipa jer mu je nepojmljivo da djeca odrastaju uz mobitele i ekrane umjesto s loptom i penjanjem po brdu te skakanjem po polju i šumama. Nije imao ništa protiv standardnih vrtića. Htio je ponuditi alternativu i djeci i roditeljima. Taj plan bio je njegov životni san koji bi ga vezao za rodni kraj kojeg je volio. Planirao je tražiti kontakte dok je u Njemačkoj, istraživati o mogućnostima i načinima provedbe svog plana, voditi razgovore s nadležnima za vrijeme godišnjih odmora, pronalaziti put do ljudi koji rade s dozvolama, istraživati o samom odgoju djece i vrtićima otvorenog tipa, smišljati marketinške priče za privlačenje roditelja koji neće imati previše problema slati djecu u takav vrtić jer su i sami većinom sa sela, i ono najvažnije, Filip je smatrao da će moći kupiti šumu od čovjeka koji ima posjedovni list jedan kroz jedan na svom imenu, čovjeka koji je još živ i koji mu vjeruje nakon godina poznanstva.

Sve je teklo po planu. No, pola godine nakon što je Filip kupio šumu od Ferde, ista je gorjela u požaru kojega je izazvao čovjek iz sela. Taj čovjek je društveno aktivan i financijski potkovan. Travom obrasla njiva koja graniči sa tada već Filipovom šumom je njegova. Nitko nije znao da je on svoju livadu zapalio kako bi je preorao i na njoj posadio papriku jer je imao informaciju da će sljedeće godine na tu poljoprivrednu kulturu nadležne institucije davati dobar poticaj. Splet nesretnih okolnosti je htio da je njiva, odnosno livada sa šikarom točno iznad šume koju je Filip kupio i da je čovjek čekao sjeverni vjetar da je zapali jer je smatrao da trava nije dovoljno suha da izgori bez jačeg vjetra. Vjetar je razbuktao požar koji je bez milosti ušao u Filipovu šumu i zapalio ju. Nisu velika stabla izgorjela, njima ne može takav požar mnogo štete nanijeti. No, izgorjela su manja stabla i mladice, šušanj, i najvažnije, drvene penjalice i ljuljačke koje je Filip sa prijateljem stolarom napravio za potrebe vrtića.

Ono što je Filipa najviše pogodilo je nedostatak kajanja kod svog skoro susjeda, sumještana bez kriminalnog dosjea, ali očito s tolikom moći da on sebe nije smatrao odgovornim za vjetar. Filip je progutao to što policija nije obavila temeljite istražne radnje iako su svi znali tko je podmetnuo požar. Progutao je

i to što je znao da slučaj neće daleko odmaknuti. Ali je zvao policiju samo da bi pokazao da ga nije strah suočiti se sa uništavačem šume. Ono što je Filipa nepovratno pogodilo, kada je došao suočiti se s njime, kada mu je predložio da mu plati štetu i pomogne ponovno napraviti ljuljačke, kućice od drveta i sadržaj koji je postojao za vrtić, kada je Filip njemu rekao o čemu se tu sve radi, njegov moćni susjed samo je odgovorio: „Vrtić? Kakav vrtić!?! Gdje su ti djeca?“

I Filip mu je u tri ujutro zapalio auto pred kućom. Trijezan, ljut, razočaran.

„Poštovana sutkinjo, što god sud odluči, ja poštujem. Štetu nadoknaditi, odležati zatvorsku kaznu, i prvi dan po izlasku iz zatvora putujem u Ferhadiju 20, Sarajevo, u ambasadu Kraljevine Danske. Možda oni uzmu u obzir okolnosti nastajanja mojeg kriminalnog dosjea i prime me kada im ispričam sve, a povjerovat će, ako ne meni, cijelom nizu snimki koje čuvam i koje sam prikupljao kako bih napravio dokumentarac o izgradnji i početku rada prvog vrtića otvorenog tipa kod nas.“

„U redu, gospodine Mikuliću. Sud će razmotriti sve okolnosti...“, izrekla je sutkinja stručnim jezikom sve što je trebala. Ono što je pomislila je bilo: A šta da radim?

USUSRET

Jedan dan bit će mi zadnji
I uputit ću molitvu zadnju
Milostiv budi, Gospode Bože
S ovim životom na pladnju

S ovim životom što se mijenja
Tebi hvala što sam ga kušao
I ostavio jednu brigu za kraj
Dok trune tijelo, gdje će mi duša

Hoćeš li je k Sebi u zagrljaj
Pa ju pustiti na nebeska vrata
Dati cjelov za oprost grijeha
Dobri naš nebeski Tata

Na vrijeme bih je Tebi dao
Prepustio se Tvojim volji
Milosti po kojoj spašavaš
Znajući da sam mogao biti bolji

Znam to i ja ususret zadnjem
Dahu kojeg čekam na zemlji
Gdje se plač čuje dok duša gradi
Što će za vječnost biti temelji

Ostanu li iza mene bliski ljudi
Kojima će biti žao što me nema
Neću se plašiti nje pod crnim skutom
Nje koja polazak po mene već sprema

I čeka dan koji će mi biti zadnji
To će biti tek jedan dan u nizu
Mene neće žaliti svijet
Neću žaliti ni ja budeš li mi blizu

DOBRI I ZLI

Skoro su svi
I dobri i zli
Ali baš su svi
Pročitani
Zato jer su ljudi
Od najstarijeg do najmlađeg
Napisani
I svi su dobili
Olovku i gumicu
Da po slobodnoj volji
Što izbrišu
Što napišu
Ili po slobodi
Ostave kako jest

Čak i ako si rob
U zatvoru
Svezan
Imaš slobodan um
Ili ako si slobodan
Imućan i jak
Mukom privezan
Može te biti strah
Jer su svi, ama baš svi
Ranama skloni
Pa opet svi
Ma do jednoga svaki
Na svoj se način s boli bori
Ili od muhe pravi slona
Ili kao moja baka
(Ni jedna ni druga)
Kukanju nije bila sklona
Već trpljenju one isklesao smisao

Zato kod svojih baka
Iako ne znam sve
Pamtim samo dobro
I nikakva zla se ne sjećam

Iako mi je zdrava svijest
A kada bih tražio negdje zlo
 Bilo bi dovoljno
 Da pogledam svijet
 Pa iako smo skor svi
 I dobri i zli
Zlo odjekuje mnogo jače
 A dobro
 Dobro ti, o Bože,
 Uvijek plače
 No, znam da znaš Ti
 Da smo svi i dobri i zli
 Samo htjedoh reći
Hvala na olovci i gumici
NE BUDI MRŽNJU

Ne budi mržnju u meni
Kao da je nema kad spava
 Probudiš li je
 Obojici nam ode glava

Ja bih ljubav
 Ja bih mir
Ne budi mržnju u meni
 Ona je kao vir

Progutat će nas obojicu
 I ispljunut u paklu
 Zagazio sam već
 U dob poodmaklu

Kad mi više nego ikad treba
 Dašak neba, završni čin
Ako tebi mržnja lijepo zvuči
 Ne želim ništa imati s tim

BILI SMO TU

Moje sunce
Moje nebo
Ova zemlja
I moj kam
Bez ljudi
Nemaju smisla
Bez ljudi su samo
Sunce
Nebo
Zemlja
Kamen
A sa ljudima
Radost što grije
Početak kojem stremim
Majka što nas hrani
I spomen na kojem piše
Bili smo tu

FRA STIPANOV DUH

Niz Pejića Dragu poput zimskog sjeverca
Što para zrak udarcima biča
Vučji zov silazi; i huči, i jeca
Kao da mjesecu o svojim precima priča

Vuk pozna svoj put, brdo mu je dvor
Ali seljak je zaspao mirnim snom
Nema krava, nema konja, ovaca pokoji tor
Život skoro napušten, što silom, što milom

I dalje vuk vije dok prati svoj gaz
A osjet mu zbori da nije dočekan gost
Čim se spusti iz Doca u Rapin jaz
Okrene se prema natrag nastavljajući post

Uskoro Svetigoru preskače u što manje koraka
Odjednom lakši od zrna, kao prut suh
Ne boji se čovjeka, uživa zaštitu mraka
Nemir u kosti mu unosi jedan duh

Fra Stipan Vrljić lebdi tu nad prošlošću svojom
Mrtve i žive broji, palu zidinu diže
Pa sjedne čitati molitvenik na kamenu golom
I da vidi ostavštinu, u posjetu nam stiže

Jučer je bio prisutan na jednom sprovodu
Zaplakao od sreće u goričkom Šamatorju
Jer se ljudi u miru okupe i u miru odu
Ne moraju se kao nekada kriti u gorju

Ne moraju uklesati križ na kamen
Okrenuti ga zemlji da dušmanu ne bude jasno
U ime Oca i Sina i Duha Svetog Amen
Govori se slobodno i čuje se glasno

Svrati zatim fra Stipan pred križ i spomenik
Imena žrtava od rata do rata
Pa mu duh ispusti najtužniji krik
Kad ih ugleda 66, sve brat do brata

Onda blagoslovi školu i krene uz Zavalu
Uz njega znani i neznani junaci
U župnom dvoru fratri izriču Bogu zahvalu
A nebom se ori - Braćo, pozdravljaju vas ujaci

Marko Čuljak

IZABRANE PJESME

GRUMEN ZEMLJE

Pogledaj zemlju na kojoj stojiš i uzmi grumen;
osjetit ćeš molitvu i radost, ali i suze i znoj.

Na njoj su se rodili i did i čaća,
ako Bog da roditi će se i unuk tvoj.

Stisni ga čvrsto u šaci i šapnut će ti,
progovorit: ovdje si rođen i nikom me ne daji.
Tlačili su ne mnogi, al ti sad živiš u slobodi;
da si kršćanin s krunicom- nikom ne taji.

Grumen će ti reći s koliko žita, vina i duhana
hranio je pretke i očuvao vjeru.
Stavi krunicu preko njega i pogledaj u nebo;
nek ti zahvalnost nikada nema mjeru.

Tu si pobijedio sve bitke života
i kad pogledaš u grumen sjećanja se bude.
Sve borbe su sad postale izvori nade
i kad sunce ljeti zalazi i kad zimi zore rude.

Taj grumen zemlje reći će ti puno
o prošlosti tvojoj, a za budućnost u nebo pogledaj.
Znaj da si ga s blagoslovom dobio od Boga
i čuvaj ga ko izvor, nikom ga ne daj.

5 MINUTA

Želio bih da izdvojiš 5 minuta
i u miru pročitaš ovu pjesmu.
Analiziraj svoj život kroz 5 minuta,
nek ti misli poteku ko voda niz česmu.

Gdje sam, šta sam, kuda idem,
ispitaj: šta dobro u životu radim?
Imam li više dobrih ili loših djela,
da li slavu sebi ili Bogu gradim?

Zamisli da je ovo zadnja večer,
da će ujutro bez tebe svanuti zora.
Možeš li biti mirne duše
ili misliš: nisam učinio sve što se mora.

Da li su na vagi pravde teži tvoji grijesi
i stvari koje nisi učinio, a znaš da si trebo.
Ili ipak imaš dosta dobrih djela
koja te ne vežu za zemlju već vode u nebo.

5 minuta je prošlo, test je gotov.
Nek te rezultat u srcu puno ne grebe.
Kakav god bio, sutra je novi dan,
znaj da te Bog voli i računa na tebe.

ŽIVOT

Da vrijeme leti neopaženo brzo
i pomjera doba ljudskog života;
ne primjećujemo dok na život mazi,
a za trenutak osvane stota.

Smijeh i suze kroz život nas nose,
a bora se na čelu svejedno riše.
Smijeh nas liječi, a suze čiste;
al važno je da smijeha bude više.

Dok vrijeme teče, svatko svoje snove lovi,
I ne dopušta da ga život gazi.
Živimo za radost, a ne za tugu;
i previše je ima na životnoj stazi.

Druženja i derneći, ljeto i more,
miris sreće i puna duša veselja.
Sve to u mlada srca stane,
kad je ljubav jedina želja.

Poneka suza čisti ti dušu
i dokaže da život vrijedi.
Dobro te prati, polako s tobom hodi;
ne boj se života, samo ideale slijedi.

LJUBAV PO KRISTU

Neke ljubavi nisu od svijeta
I ne poznaju tijelo jer dolaze od Boga.
Rođene su odozgo, a ne odozdo;
žive za sestru i brata svoga.

Spremne su na žrtvu u čistoći srca,
ne vodi ih tijelo nego iskrena duša.
Ne poznaju dodir ni poljupce tijela,
za hranu im srce Riječ Božju sluša.

Takva je ljubav brata i sestre,
tko bližnjemu služi na Božjem je putu.
Vodi ga srce, a ne mozak
i hodi po pravcu, ne završava u kutu.

Što se rodi iz neba, a ne iz zemlje,
ne prolazi nikad već vječno traje.
Zakonima zemaljskim podložna nije
ljubav što se za brata i sestru daje.

PITAŠ LI SE IKAD

Pitaš li se ikad kome zore rude
i zašto sunce izaći žuri?
Kad će jednako ogrijati i dobre i zle
i ne usporava prve nit druge ne juri.

Ako pogledaš na sat, 24 broja ima.
I jednako traje za sve ljude.
Ni vrijeme ne bira i ne pravi razliku
ako jedni legnu kasno, a drugi se rano bude.

I predvečerje polako dođe, nebitno
Da li kiša pljušti ili snijeg pada.
Neko na počinak ide bez brige,
a nekog u snu drži samo nada.

Pitaš li onda gdje si tu ti
i što da činiš kad život nije svakom isti.
Reći ću ti: pogledaj u srce i budi čovjek mira,
nek su ti srce i dlanovi uvijek čisti.

Mario Grizelj

IZABRANE PJESME

TRS (E PROFUNDIS)

MAJCI

Jedan će dedo, sa bijelobijelim sarukom oko fesa, kazat (pa ću ga i ja čut)
da svak spaćan za svog vakta treba zasadit mladicu, sačuvat je i u drvo podignut.
I te će se riječi u meni šćućuriti sve do jednom.

.....

Na majci ću, prvi put prije nekoliko godina,
primijetit da ni izbliza nije ona na koju sam naučio.
Pobljedila, nestalo šimšira i jorgovana u pogledu, lice išpartale bore, ocvala.
Sustigla me bojazan da će nešto poći naopako, možda i po zlu.

Baš u to vrijeme, ako me sjećanje služi kako valja,
počeo se sušit trs loze koji se došunjao za njom s toplog juga
i ko postament srodio sa zindan-zemljom bosanskom.
U uši nam je nanosio biserni zvon Huma,
za hladnih dana bi nas pogled na njega zgrijao ko i sama furuna u čošku.
Bio nam blizak i stvaran, poput stvari *za pokuć*,
uz nas prilijepljen, sljubljen.
Poput muštikle, sa finim, poput paperja mehkim,
zlatnožutim vitinskim duhanom (na mravlju nogu srezanim),
zabodene tu, u crnici.
Najednom je počeo posustajati,
digao ruke u znak predaje
i kroz vapaj se oglasio: *Eto vas tamo!*

Je li materi šapnuto, je li joj se u san javilo, je li nanijetila, nejasno je...

Tek, *nešto* joj je došlo i posla se, ko da je oglavu, primila.

Pazila,

odgrtala korijen koliko se da, neštedimice ga mitila kojekakvim mehlemima, zalijevala bučkurišima i ljekarijama, zagrtala, očima namicala.

Nije dala, brinuć se, onakva slabašna, da se slab odbije od nje.

Nesmiljeno mu nadu pružala, u život ga vraćala,

a kada je mliječ potekla suhoputima,

podmladilo se staro.

Kako su mladice šiknule i loza kad je zazelenila učinilo mi se:

da se materi vratila rumen-boja u obraze,

u dušu miris ambara,

a u krhko tijelo kuvert blagotvorni.

Žena i trs, jedno su drugo u dobro povukli.

Od tada će proći nemalo noći i dana.

Trs je sve manje jedar, a ni mater nije lanjska.

Čin sačuvanja je, ponekad pomislim, iscjeljujuće djelovao i na nju samu.

Moguće je da stvari i nemaju nešto što ih veže.

Može biti da i nije ovako, ali sve, bezbeli, ima svoje razloge.

Meni se čini da je žena, dok je hizmetila lozu posrnulu,

uspjela u nutrini sačuvati

Hercegovinu što je odmicala i bježala od nje,

ali i sebe u Bosni.

Oboje ih je oblilo i ogrijalo neko novo Sunce, ko nenadan peškeš.

Gotovo pa da tako i mene jami neka vrst miline

kada upratim novo grožđe dok se rađa,

majku kako je bistra i u snazi, kako se smije.

A bivanje se nastavlja.

SOTTO VRANDUCH

Brzim i iskrenim umišljajem isporim ostarjele sasušene libre,
oprašim se mudrostima, tragovima poštenja i dobrote.
Kratkim osvrtom u prohujalo činim i očevid života,
ne zaboravljajući trenutak koji dišem.

Dok sanjam o svemu, (s)motrim smjerno, pred stopala, ne dižući pogleda.
Svako malo, u crnilu polupraznog fildžana, čudesnost prošlosti tražim.

Kiše se spuštaju i romore, dotjeruju kamenite ploče,
mute mutnu vodu.

Kao da čujem kako šušte zamamni pokreti kraljičini,
utiskujući se u perivoje i basamake.
Pogledom plemenitim miluje puk,
raduje se njegovoj sreći,
tuguje uz njegovu tugu.
Crven plašt hercegovački, bedeme bosanske natkriljuje i uljepšava.

Miješaju se lagani koračaji uznosite Katarine
sa ullicima hrabrih Ilirki,
koje su se otiskivale u zapjenušani bezdan,
samo da ne bi rimskim ženama postale.

Govori did,
tabore se bogumili,
ne daju na svoje.
Jedinu zemlju,
ljubomorno,
u srcu i duši čuvaju od zlokobnika.

Kiše stanu, oblaci nestanu, na nebu rasvjetljenja načine.
Rasprši se viševjekovni odslik,
zaplavi svod i dignu magle.
Nad Bosnom vodom i Vrandukom gradom.

BRODOVI U PLOČAMA

Vreća puna ljetnih stvari, pokoja džepna knjiga,
bordo američka majica kao relikvija, *masterke* ili *starke* pod tolama.
Mahrama za vrat i kosu – zaštita od crnila i nečistoće vagona.
Očeva skrivena briga, majčini sendviči sa ajvarom i dove za hairli povratak.
U džepu teksas - košulje: cvike, *članska ferijalnog* i knjižica poštanske štedionice.
Ubrzani iz Tuzle put toplog juga – čini mi se u 3 i 40.

Povratne karte pregledaju polupijani kondukteri,
razdrljenih svijetloplavih košulja,
sa nakrivljenim kapama, masnim kravatama i osmijesima od premalo zuba.
Štambilje *udaraju* naopako.

E pericoloso sporgersi!
Nicht hinauslehnen!
Ne pas se pencher au dehors!
Ne naginji se kroz prozor!

Znatizeljni pogledi, ispitivanje svijeta, ko li će prvi spaziti more?!

Ulazak u Ploče, mjesto kroz koje se vavijek samo prolazilo.
Pipanje bila vele luke, destinacije za dalje.
Brodovi, kao prava uspavana čudovišta.
Oko njih, lanci poput moje noge, čuvali ih da se od zemlje ne otkinu.
I sidra, da ne uzmanjka, vukla ih dnu, u vodu, zemlji opet.
Alge među crtale.

Galije im se podavale, ma samo maličuk, tek toliko da se svi namire.
Nikad nisam mogao shvatiti kako stoje, baš kao da su od flis - papira sačinjene.
Pa i poslije dva dana ukrcavanja robe.
Znao sam da imaju aerodinamičan oblik,
da su šuplje, izrađene od specijalnih materijala.
Ma eto, sve bih to nekako prekalulio, ali mi ona njihova hrđa stalno pred očima!

Dok bi raja pila pivo i mineralke, ja bih *iznova i opet* uzimao kamen ili novčić, strmoglavljujuć ih tik pored plovećih *frankensteina* u sinje more. Tonuli bi strelovito, tek da pokažu galijama kako se to radi. A ove bi mirno stojale. Hrđajuć – ne posustajuć.

Tako sve iz ljeta u ljeto.

Slični *problemi* bi me sustizali i osvajali u Splitu i u Puli. Bilo mi je, škole mi, normalnije da avion poleti, nego da brodovi, uspravljeni u vodi, stoje postojano, *kano klisurine*.

Danima.

I noćima, kad se ne vidi.

Iako sam uvijek imao 4 ili 5 iz fizike.

.....

Kanim, godinama već, ponovno skrenuti u Ploče, mjesto kroz koje se i sada, ko vavijek, samo prolazi, kako bih začuđen posmatrao metalne grdosije u vodi do *kukova*.

Od te ideje, ljetima već, uspješno bježim

jer bi me Benjo i Azra mogli upitati kako to da ovolika plovila stoje i ne tonu, a da im ja to ne znam objasniti, kao ni sebi, godinama već.

Bar ne na način da riječi prihvate *zdravo za gotovo*.

Eto vidiš, sudeći po brodovima, veće sam dijete nego njih dvoje!

I MI VELIKI NARASTAMO

Sunce bi se, gdjegdje, kroz oblake, zarove svoje, tek ovlaš zasmij.

Žalcem tupim ubolo tako da i ne osjetiš.

Vjetar bi zazviždi, more razbudi pa naprečac nemir donesi.

Žal rasipajući, na uzdahu da ostane, tu nadomak ruku.

Nevera, hoće-neće.

.....

A još jučer se bijelilo mlijeko iz raspukle smokve tenice,

prezrele karpuze i pipuni mirili,

zelenile masline,

krvario razrovan šipak.

Vjeverice pod balkonom,

na čempresu i palmi osvanule,

grlice,

kljunovima dirajuć se,

gugutale.

Mal dječak je u sabah, na molu pred hotelom,

još dok su bove mirovale, upecao *kneza*.

Poskočio od ushita, oči zasjale, obrazi porumenjeli.

Cijelu uru potom nije ništa radio doli paradirao s ribom,

nasmijavajuć vremesne barbe u modro-bijelim majicama,

sa plavim šapkama i lulama o usne obješenim, dakako.

Djevojčica je, blago meni, proplivala.

U plićak bez straha i bez šlaufa kroči.

Hrabrosti joj ne manjka, ali u duboko zasad ne bi.

Migolji se,

koprca,

sićušna i ljubopitljiva,

prava majušna ribica.

Majci godi što im je to što jest i što je tu gdje jest.

Jagmi i baštini nešto blagotvorno što sebi ne može sasma objasniti.

Muž je, iz potaje i bez halabuke, sokoli.
Uzбере stručak divljeg cvijeća, pruži ga u njene ruke i zagrlj je.

.....

Tišina je, sve se primirilo.
Uživam uz *Prognane elegije*, knjige istog imena koje iste pjesme nemaju.
Čitam i čitajuć sanjam,
skute majčine, žuđenu Hercegovinu i oca rahmetli.
Fali on, da smota cigar škiye ili zapali *Kent*,
otpuhne kolut dima iz sebe,
pa podari osmijeh (i ustima i očima) kao i ja sam.

Misli se moje pretvaraju u pijesak što ga raznosi vjetar sa planine.
Dolaze i odlaze, roje se i nestaju, kamaraju po duši i lebde.
Sunce se kradomice spušta u osoljeno plavilo bojeći ga medom.
Baš kao da hiljade raskošnih tespiha od ćilibara leluja po površi.

Djeca ulaze u pozlaćen trak, čuju se dodiri ruku i vode.
Pratim ih dok iščezavaju
kroz čarobnu kapiju,
u crti zažarene lave,
u zamahu sablje dimiskije.
Na sjajnom otkosu kose varcarke,
sa ilahijom koju ispjevava more.

U Podgori, pod gorom Biokovom, gdjeno i mi veliki, narastamo.

JANUARSKE KIŠE

Ovo je svojevrsna provjera vremena,
teret koji sve teže podnosimo,
kloparanje žrvnja što stvara i mrvi.

Apatriidi su izgubili sve.
Zemlju i osjećaje, sopstvo, pravo na udisaje i zrak.
Ovplotili u šaroliko mnoštvo u kome svako sjećanje prestaje biti stvarno.

Sloboda je nenasilje.
Sloboda je stvorena nasiljem.

Sila porađa tlaku,
tlaka tjera na otpor,
otpor rađa pobunu,
pobuna otvara rat.

Nakon rata nastupa mir.
Mir dolazi tik prije slobode koja ograničava.

Sloboda je okvir za vitraž od neobuzdanog svjetla koje naslućujemo na koncu.
Pomaže nam da se otisnemo ka upornosti i opsesiji,
ka ulasku u odsis za povratak u dobro.
Bez njega levitiramo, ostajemo zaglavljani u vakuumu grizodušja,
dobijamo nekakve stvrđnute okrajke premazane nejestivim komponentama.

Zazirući od vizija koje spajaju lica i osjećaje uz koje smo pupali,
tražeći se – ne otkrivajući se,
istovremeno se ne razaznavajući,
lebdimo pred paučinom koja zavarava krhkošću.
Strpljivo podnosimo januarske kiše i majske suhomrazice,
drhtimo u toplotama ljeta, nagorijevamo na kasnojesenskom Suncu.
Prikaze života čuvamo, ko jemca, plašljivo se obazirući.
Pokazujemo ih krišom, ko djeca rijetke samoljepljive sličice, između stisnutih
prstiju.

Stupamo u mjestu, konfuzni,
više iz prkosa i po navici turiramo izandale mašine,
čekajući da se dotrajali motor zagrije
kako bi se pokušali pokrenuti uz zaglušujuću tišinu javnosti.

Zatočeni Bosnom,
zadojeni Hercegovinom,
omeđeni Balkanom,
od Evrope (is)pljunuti,
usuđujemo se,
sanjati barem.

O PISCU

Omer Ć. Ibrahimagić (Tuzla, 1968.) je ostavio svoje pjesme, priče i putopise u više od 150 bosanskohercegovačkih i regionalnih časopisa, listova, portala i fanzina. Publicirao je knjige: „Boje Sunca“ (2000.), „Šest bijelih mantila“ (2007.- zbirka pjesama ljekara-liječnika), „Ćilibar i perle“ (2007. i 2008.), „Obične riječi“ (2012.), „Vaša priča, naša knjiga“ (2012.), „Poznavanje prirode i društva“ (2014.), „Dobre godine“ (2018.), „Pogled na moj svijet“ (2018.), „Memento vivere“ (2021.) i „Nevidljiva Bosna“ (2023., s Mehmedom Đedovićem).

Primio je nagrade: „Mak Dizdar“, „Fondacije za izdavaštvo“, „Simha Kabiljo“, „Dr Esad Sadiković“ (u dva navrata), „Marko Martinović Car“, lista „Večernje novine“, udruženja „Mladi Muslimani“ i plaketu „Musa Ćazim Ćatić“. Bio je tri puta u užem izboru za regionalnu nagradu „Lapis Histriae“, a jednom za bosanskohercegovačku nagradu „Musa Ćazim Ćatić“. Antologiziran je za pripovijetku, kratku priču i pjesmu.

Član je Društva pisaca Bosne i Hercegovine i P.E.N. Centra Bosne i Hercegovine. Lekar - liječnik, radi u Klinici za neurologiju Univerzitetskog kliničkog centra u Tuzli. Doktor je medicinskih znanosti i redovni profesor (u trajnom zvanju) na Univerzitetu u Tuzli. Urednik je i dugogodišnji recenzent u domaćim i prestižnim evropskim medicinskim časopisima. Oženjen je, otac kćerke i sina. Živi u rodnom gradu.

Omer Ć. Ibrahimagić

KRALJ TOMISLAV / 925. – 2025./

Tri su križa na kruni od zlata,
moć, jedinstvo i vjera Hrvata.
Posvećenu podižu na glavu,
prvom kralju, dičnom Tomislavu.
Mač i žezlo biserjem kićeno,
na veselje do tad ne viđeno.
Na izmaku prvog tisućljeća,
četvrtine desetog stoljeća.
Devetsto je dvadeset i peta,
najsretnija od postanka svijeta.
Puk hrvatski kralja okrunio,
pod slavluk sreće okupio.
Na ravnome polju Duvanjskome,
kliču Bogu i vladaru svome.
Kraško polje ponosnih gorštaka...
Dično gnijezdo Dalmatskih junaka...
Rasulo se podnožjem planina,
to čuveno polje od davnina.
Sa zapadnog njegovoga kraja
Jelovača s Tušnicom se spaja.
Sa sjevera Ljubuša ga grli,
od istoka Vran u njega hrli.
Lib se klinom u njega zabija,
a sa juga Gvozd mu se nadvija.
Još Midena, k'o kula stražara,
jugo-zapad cijeli mu zatvara.
Na devetsto metara visine,
zaglavni je kamen Domovine.
Duh Dalmata gleda sa visine,

iz dvadeset i jedne Gradine.
Čuva polje, visoravan sveti,
I sokola što nad njime leti.
Pod zidinam dalmatskih gradina,
rođena je nova kraljevina.
Mnoštvo svijeta u polje se slilo,
na svečanost kakve nije bilo.
Na koljena, pred krunom od zlata,
k zemlji pade mnoštvo od Hrvata.
Slavna loza Trpimirovića,
iznjedrila najvećega ptića.
Bojno polje i desnica jaka,
proslaviše ovoga junaka.
Na Dravi je zgazio Mađare,
tu okrutnu silu i barbare.
Posavinu Ljudevita kneza,
za vječnost je s Dalmacijom sveza.
Humskog kneza k sebi pridobio
i do Boke Hrvatsku stvorio.
Drina, Sava do Dunava stara...
sa sjevera Drava ju zatvara.
Kraljevina velika, prostrana,
na istočnoj obali Jadrana.
Papa Ivan krunu mu priznaje
i ruke mu odriješene daje.
Tomislavu on otvara vrata
da dovede sav narod Hrvata
u okrilje svete crkve Rima,
gdje ih rado k svome stadu prima.

Bizant pruža pipke sa istoka
i ne skida s Dalmacije oka,
nit' sa pedlja zemlje od Hrvata,
za njom žude jer je Bogom dana.
Al' bugarska silno se uzdiže,
Kralj Simeon na prijestolje stiže.
On žestoko na Bizant udara,
Tomislavu priliku otvara,
da u miru uredi državu

i da sredi crkvenu upravu.
Teškog posla vladar se prihvaća,
mukotrpnost čeka ga zadaća.
Crkva trpi razne utjecaje,
problem velik već odavna traje.
Grgur Ninski traži od vladara
da hrvatski jezik zagovara.
Glagoljaši tradiciju vuku,
a to Papi ne ide na ruku.
Papa šalje izaslanstvo svoje
da u Splitu zakone ustroje.
Kralj Tomislav Humskog kneza zove,
za vladare obojica slove.
Istog ljeta Sabor započinje,
sav se ustroj ka Rimu naginje.
Papa traži saveznika svoga,
kontra ljutog kralja bugarskoga.
On je prijatnija što ciljano vreba,
i od njega čuvati se treba.
Na granici europskog zapada,
dobio je najboljega tada.
Kralj Tomislav zakletvu mu daje,
vječni savez za budućnost grade.

U to doba, desetog stoljeća,
moć Hrvata svuda se osjeća.
Sinje more, brda i planine,
ravna polja i rajske doline,
u njedrima doma hrvatskoga,
tvore biser darovan od Boga.
Silna vojska, junačke desnice
čuvale su njezine granice.
Hrvatska je onodobno bila
Europska i moderna sila.
Tomislav je trn u oku bio
Simeonu što se osilio.
Silna želja bugarskog vladara,
crne slutnje Hrvatima stvara.

Simeon je bizant pokorio,
na hrvatsku pogled usmjerio.
On sakuplja svoje podanike,
prekaljene i vješte ratnike.
Preko Raške i Srpske granice,
udarila vojska i konjice.
Zaharija, župan od Srbije,
takvu silu izdržao nije.
Već on bježi kralju Tomislavu
da bi živu sačuvao glavu.
To razljuti Simeona stara,
na Hrvatsku žestoko udara.
Na desetke tisuća vojnika
i još tol'ko ljutih konjanika.
Kralj Tomislav svoju vojsku diže,
sučelice Simeonu stiže.
Bojišnica duga i široka-
I dva kralja hrabra i žestoka...
Kroz gudure i vrleti mnoge,
junačke su zagazile noge.
Kršni momci, ponosni Hrvati,
neće pedlja domovine dati.
Sveta zemlja krvcu vrelu siše,
dvije vojske kad se sudariše.
Stijeg Hrvata visoko vijori,
za Dom sveti junački se bori.
Bugarska je vojska uzmicala,
dokle nije na koljena pala.
Netremice Hrvati ih gone,
moć Bugara nepovratno tone.
Stubokom im potonula slava,
ispred vojske kralja Tomislava.
Niz surove klisure Balkana,
porazena vojska istjerana.
A Simeon umire od jada
i nevolje što grdno nastrada.
Dvadeset je i sedma godina,
što Hrvate vinu do visina.
A na kralja, dičnog Tomislava
svekolika uzdigla se slava.

U spisima od starih arhiva,
sjaj pobjede do danas se skriva.
Ali vrijeme neumitno gazi.
sve polako u povijest odlazi.
Kralj Tomislav svoje dane broji,
dok se konac s vječnošću ne spoji.
Iza njega krune Trpimira,
i još deset, sve do Zvonimira.
Sto šezdeset godina, i više,
Domovina u slobodi diše.
Zlatno doba, zlatna kruna piše,
dok se tamne noći ne nadviše.
Petar Svačić zadnji pokušava,
dići slavu što se urušava.
Ali Jude i krvave škode
mračne sile iz ponora bude.
Pade kruna i Petrova glava,
Dom nam sveti i njegova slava.
Od Mlečana, Beča i Mađara
u sitniš se Hrvatska pretvara.
Konce vuku, zemlju rastrgaše,
kako kojem interesu paše.
Tri stoljeća sumrak zemlju stišće
a tuđin je šapama pritišće.
Tek iz Bosne i Huma joj stara,
riječ Hrvata opet progovara.
Krunu kralja Kotromanić diže,
Hum i Bosnu iz pepela diže.
Moćni herceg, vojvoda Hrvoje,
sve je snage usmjerio svoje,
da okruni kralja hrvatskoga,
sjedinenog kraljevstva staroga.
Ladislava mladog Napuljskoga,
On za kralja kruni Hrvatskoga.
Petnaestog stoljeća na pragu,
žezlo prima i krunu nam dragu.
U sred Zadra, grada čuvenoga,
ustoličen za kralja novoga.
Al' što vrijedi i nada i vjera,
kad Ladislav drugom cilju smjera.

On za šaku dukata od zlata
Dalmaciju kida od Hrvata.
Venecija na dlanu ju prima,
baš podmuklo i na žalost svima.
Pet stoljeća, više ili manje,
status quo se održalo stanje.

Sa istoka Osmanlije plaze
i polako u Bosnu ulaze.
Šaptom pade Bosna u koraku
i ostade u crnome mraku.
I Hum stari pod Turčinom pade,
Domovina ponosna nestade.
Rastrgana na četiri strane,
najcrnje je doživjela dane.
Crna magla stoljećima duga,
samo čemer, stradanje i tuga.
Austrija tračak nade daje,
ali magla gusta ne prestaje.
Pade Josip u sred Sarajeva,
rat se prvi u Europu slijeva.
Kraljevina Srba i Hrvata-
opet omča oko našeg vrata.
I kad misliš da ne može gore,
još zvjerskiji pokreti se stvore.
Drugi rat je krvaviji bio,
četvrtinu Hrvata odnio.
Proleter, spodobu krvave,
nebrojene odsjekoše glave.
Te ludilom zvijeri zadojene,
genocide čine nebrojene.
Mračnu školu Staljina luđaka,
osjetila skoro duša svaka.
U krvi je mladost naša pala,
diktatura najcrnja ostala.
Kazamati, užas i Golgota,
sastavni su dio nam života.
Stijeg se sveti u dnu srca krio.
o slobodi svaki Hrvat snio.
U potaji, pedeset godina,
slobodna se krila Domovina.

Zid Berlinski u komade pada,
opet nova javila se nada.
Komunizam u ponor se ruši,
stijeg hrvatski budi se u duši.
Iz Srbije agresori stižu,
al' Hrvati bojovnike dižu.
Krv i suze, oganj, ruševine,
i žalosna slika Domovine...
Al' hrvati bitaka ne gube,
neizmjereno svoju zemlju ljube.
Iz pepela Oluja se diže,
ruka pravde agresore stiže.
U koloni, kako i doliči,
kraj su svojoj ispričali priči.
Sad Hrvatska u slobodi diše,
svojim slovom svoju povijest piše.
Osamsto smo čekali godina
da dignemo barjak iznad Knina.
Iznad grada kralja Zvonimira
i napokon dočekamo mira.

Stoljeća se mnoga izbrojala,
al' je zvijezda Hrvatska nam sjala,
Tamo negdje u sred srca vrela,
gdje je davno u radosti sjela.
Sijala je i vječno će sjati,
dok god budu živjeli Hrvati.
Jedanaest je stoljeća sa nama
i ljepotom još nam srce slama.
U njoj živi ona stara slava,
našeg prvog kralja Tomislava.
Sva tri križa na kruni od zlata
u oku su svakoga Hrvata-
k'o i slika kralja hrvatskoga,
na sred ravnog polja Duvanjskoga.

Frano Mikulić Jukić

IZABRANE PJESME

BILJEŠKE O PJESNIKU

Pejo Šimić rođen 15. srpnja 1952. godine u selu Foči kraj Dervente. Osnovnu je školu pohađao u rodnoj Foči i susjednom Johovcu, gimnaziju u Rijeci, a potom se vratio u rodni kraj.

Šimićev rad je iritirao tadašnju komunističku vrhušku pa mu je bilo “preporučeno da u miru” napusti Foču, što je on zbog vlastite sigurnosti i učinio.

Još kao srednjoškolac objavljivao je pjesme u desetak listova u BiH i Hrvatskoj, a priznanjem Republike Hrvatske intenzitet se čak i pojačao, tako da je objavljivao u Večernjem listu, Glasu Koncila, Hrvatskom slovu, Malom koncilu, Vijencu, Maruliću, Književnoj reviji, Posavskoj Hrvatskoj, Velebitu, Svjetlu riječi, Imotskoj krajini, Požeškoj kronici, Posavskom glasniku, Derventskom listu, Dometima, Bakarskim zvonima, Hrvatskom fokusu, Susretima, Češkoj Jednoti, Slovačkom Pramenu, Makedonskom Zenitu, Hrvatskom listu, Tomislavu te u četrdesetak zbornika i monografija. Za svoja djela više puta je na pjesničkim manifestacijama osvajao prve i druge nagrade, te tri međunarodne. Neke njegove pjesme prevedene su na mađarski, češki, njemački, talijanski slovački, poljski makedonski jezik. Član je Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne.

Nije ga obeshrabrio gubitak doma i zavičaja. Šimić počinje surađivati s Hrvatskim kulturnim društvom Napredak, Imotskom krajinom, te ograncima Matice hrvatske: Imotski, Posušje, Rijeka, Split, Požega, Slavonski Brod, Grude, Kutina i Osijek a u zadnje vrijeme s veteranima IV. gardijske brigade, Hrvatskom udrugom Benedikt iz Splita, Društvom pisaca Sjeverne Makedonije i Poljske. Inicijator je četiri pjesničke manifestacije domoljubne poezije.

Dvije Šimićeve zbirke, nažalost, nikada neće razveseliti štovatelje njegove poezije. *RASPETA HRVATSKA* zaplijenjena je 1971. g. a *POSAVSKI VIDICI* su spaljeni 1992. g. u Foči zajedno s roditeljskom kućom.

Njegov pravi pjesnički vrisak odjeknuo je devedesetih u vrijeme Domovinskog rata u zbirci *ZOV HRVATA BOSANSKOG POSAVLJA* koja samo u sedam mjeseci doživljava četiri izdanja. Njegovi su se domoljubni stihovi o ratnoj istini na ovim prostorima s jednakim ushićenjem slušali među borcima na prvoj liniji bojišnice, kao i među Hrvatima u Domovini i inozemstvu.

Kako se povećavaju rane i bol hrvatskog naroda, tako sazrijeva Šimić kao pjesnik. Obogaćuje nas zbirkama: *ZEMLJO MOJA, SUZA NA ZGARIŠTU, U VRTLOGU SNA, ČEŽNJA, DAH SUDBINE, VAPAJI, LICEM U LICE, IZMEĐU SVJETLA I TAME, OLUJNA VREMENA, DUŠA MI GORI, SPOZNAJA, SVE MOJE LJUBAVI, U NJEDRIMA NADE, RANJENA ZEMLJA, NEBESKE VIBRACIJE, HVALOSPJEV LJUBAVI, ČOVJEČE, PRIZEMLJI SE* i posljednjom *KAP LJUBAVI*.

Sve Šimićeve zbirke protkane su s četiri prepoznatljive niti ljubavi: prema Bogu, Domovini, ženi i majci.

Tridesetak Šimićevih pjesama je uglazbljeno. Neke od njih su postigle značajan uspjeh u izvođenju Borisa Ćire Gašparca, Antonija Zadre, Dražena Kurilovčana i drugih.

BLAGODAT ŽIVOTA

Bog je jedino čovjeku podario razum.
Čovjek, umjesto da živi blagodat života
i zasadi ljubav u ovozemaljski vrt,
sve se više iscrpljuje sijući oko sebe,
mržnju, zavist, bijedu i smrt.

A život je ionako samoodrživ
i prilagodljiv svakom prostoru i vremenu.
samo ga treba zagrliti i svugdje će ga biti,
u zemlji, u zraku, vodi i kamenu.

BOŽJI IZBOR

Ako te je Bog odabrao
da na jednoj od postaja
svog križnog puta poklekneš
jer ne možeš svladati korov i drač,
ne srdi se na svojeg Stvoritelja
i ne vadi iz korica mač.

U trenutcima malodušja
ne predbacuj ni njemu ni sebi,
puno toga je uskratio drugima
da bi mogao podariti baš tebi.

FARIZEJI

Zaista znamo biti jedinstveni
U razapinjanju i bacanju kamena
Na onoga tko je počeo prvi,
a poslije besramno zatvaramo oči,
dok barut gasi život u jaucima i krvi.

Vraćamo li se to u biblijska vremena?
Tama se nadvija nad suncem.
Nestaju su proroci i pravednici.
Čovjek se strmoglavio preduboko.
Iz pećine odjekuju poklici,
zub za zub, oko za oko.

HRVATSKA ZEMLJO, LJUBAVI MOJA

U sudbonosnom trenutku
kad se čovječanstvo pretvara u zvjerinjak,
bol i suze guše smijeh,
nasilje crta granice i briše povijest,
ljubav i radost postaju grijeh.

Tama se nadvija nad suncem.
Bože moj, molim Te,
za raspetu Domovinu
i heretike, koji se u posrnuću
odriču vlastitog doma,
Stvoritelja i Otkupitelja.

Hodeći postajama križnog puta,
želim biti Šimun naših dana,
podmetnuti staračko rame
pod breme križa,
da mi na vrhu Golgote
do uskrsnuća budeš što bliža.

Croatia, moj smiraju dana,
nesana noći i rumeno praskozorje,
s tobom liježem, s tobom se budim
i poput žednih usana na gorskom zdencu,
za kapljicom mira čeznem i žudim.

Domovino, otvori mi majčinska njedra
dok prostirem molitve i vapaje
pred lice Svevišnjeg,
da i okrunjena na tronu
i raspeta na križu ostaneš svoja,
Hrvatska zemljo – ljubavi moja!

ČUVAR TRPINJSKE CESTE

Kad je ratnik položio život
na oltar domovine,
s ganućem sam zastao u tišini čežnje,
jer nije dosanjao svoj san
i dočekaio svitanje i novi dan.

Uroni u molitvu hrvatska zemljo!
Nakloni se generalu u krhotinama kobi
koji je prkosio bestialnoj aveti zla
čvrsto stojeći poput gordog
Spačvanskog Qurcus Robura,
sanjajući slobodne vidike
od žitorodne ravnice do sinjeg mora.

Croatio, uzdigni na jarbol sveti stijeg slobode!
Zastani pred ikonom hrabrosti i ljubavi,
brižno bdijući da ga ne otme patina zaborava,
dok nas gleda s nebeskog sazviježđa
na ušću ranjene Vuke u njedra Dunava.

Bože moj, molim Te, podari Čuvaru
Trpinjske ceste pokoj i smiraj,
na hrvatskoj grudi koju je toliko volio,
gradu, kojeg je svesrdno branio
i među dušama ratnika koje je
hrabrošću pojjio a molitvom hranio.

Memento general bojniku Blagi Zadri

KALVARIJA

Kad se u čovjeku zamračio razum
nebo je prosulo suze nad Kalvarijom.
sve više osjećam riku rulje
i breme križa na ramenu,
dok kročim po draču i kamenu.

Ne znam koliko me postaja čeka
i što će se još dogoditi
kad mi noge klonu pod drvom križa
a usne dotaknu miris zemlje?
Hoće li mi Veronika i Šimun prići,
pružiti rubac i križ dići?

Bože moj, rasvijetli mi bespuća,
kad budem posljednji put
kročio na svoju Golgotu,
da zemlji predam tijelo,
kao zalog uskrsnuću i vječnom životu.

STAROST

Što je bilo daleko sad je jako blizu
pa se pitam, zašto težiti dugovječnosti,
kad živimo u vremenu
u kojem umire život dostojan ljudi,
čim se u čovjeku starost probudi.

Bože moj,
prije nego sa mnom ovlada starac,
pruži mi ruku i pozovi me k sebi,
dok još znam da si moj Stvoritelj
i da služim i pripadam samo Tebi.

Znam da nakon rođenja slijedi odlazak,
stoga te molim, neka to bude
puno prije trenutka spoznaje
u kojem nitko neće kriti,
da se samo čeka dan
u kojem mene više neće biti.

NA RUBU LITICE

Nikad se ne možeš s ruba litice
tako duboko strmoglaviti
da bi te Božja dobrota napustila
i u mračnom ponoru beznađa
raspetog i poniženog ostavila.

Svaki pad postaje nova prilika
da spoznaš kako je njegova milost,
bitnija od zraka koji dišeš,
svagdašnjeg kruha koji jedeš
I vode koju piješ.

MEDUZE

Spoznaja, da su meduze bez mozga,
više od šest milijuna godina
na morskoj pučini uspjele *preživiti*,
u mnogima je probudila nadu,
kako će im se mase klanjat i diviti.

SLOMLJENI CVIJET

Ranjeni grade, dok si s tisućama duša
izmrčvaren gorio u ognju sotone,
a usne žeđale mrvu kruha i kap vode
znao sam da ćeš isplivati iz mutnog Dunava
i ponosno dići - sveti stijeg slobode.

U beskraju bijelih križeva izgaraju svijeće,
a suze padaju na ugašenu mladost.
Hvala Ti, Jean Michele, što si
umjesto zova Azurne obale
i Mont Blanca koji svojom ljepotom ljubi nebo,
došao u balkansku krčmu, krvavi i goreći pakao,
nad kojim bi se i Dante zgražao, jecao i plakao.

Dunave, kad dotakneš ravnice,
zastani u Vukovaru, podno Vodotornja,
pokloni se usnuloj mladosti.
zažubori, uz pjev crkvenih zvona,
odu ponosa i hvalospjev hrabrosti.

Zagrlj rumenim praskozorjem stijeg slobode,
koji će na tvojoj obali vječno treperiti,
pa nastavi spokojno šumiti i teći.
Jean Michel je ostavio vječni trag,
sve je rekao - što je imao reći.

Snivaj slomljeni cvijete,
skriven duboko u utrobi zemlje
kojoj si samoga sebe podario,
a ona, koja danas svoje snove živi
i srce i dušu će dati,
da te majci u ranjena njedra vrati.

In memoriam Jean Michaelu Nicolieru

U KRISTOVOJ SJENI

Kad bi nebo nestalo u vrtlogu tmine
pa se strmoglavili gromovi i munje,
sklonio bih se u Tvoju sjenu,
u nadi da si moja bonaca,
rumeno svitanje, novi dan,
izlazak sunca, štit i gromobran.

Dok god budu zvonila zvona
s nebeskih zvonika
i dok je Bog na mojoj strani,
ne mogu mi prići sile tame,
jer me Krist svojim križem brani.

ŽAO MI JE

Bože moj, žao mi je što nisam
bar malo više hendikepiran
da ne gledam izopačenost,
kao jedinka usamljen i nemoćan,
a ljudskog posrnuća
itekako svjestan.

Sram me je,
što sam dio čovječanstva,
o čijem kruhu i vodi odlučuje,
par bahatih monstruma,
osakaćenog morala
i poremećenog uma.

Ipak vjerujem u svjetlo u tami
i anđele nad ponorom.
Vjerujem naraštajima koji će stići,
na vrijeme stati na vlastite noge,
otvoriti oči i iz močvare se dići.

ZLATNA JESEN

Čovjek je jedinka prirodne bioraznolikosti
koji u hodogramu kroz vrijeme
u ocvalom proljeću zazire od jeseni,
svog konačnog zalaska i smiraja.
Sumorna jesen ima draž i ljepotu,
ako joj svesrdno podarimo
zrele plodove ubrane u životu.

SLOBODA

Neprocjenjiva je blagodat slobode,
mnogima daleka i nedostižna,
sirotinja i maleni ne mogu je kupiti,
ako se ipak zažele njene svetosti,
moraju je vlastitom krvlju otkupiti.

Pejo Šimić

IZABRANE PJESME

POŽUTJELE FOTOGRAFIJE

U zakutak tamni bačene
U starom ormaru trunu
Požutjele fotografije

Združene na hrpicu lišenu ljudskih dodira
Prikazuju tragove zemaljske staze

Nečujan raspon sugestivnih boja
Zaustavljen kontrast jednog života

Dolazak, rastanak
Poljubac, suza
Obiteljska večera
Toranj dalekog grada
Samotni zalazak Sunca
Šarena vjenčanja

U tihoj hladnoj sobi
Već dugo
Nitko ne postavlja pitanja
Nitko ne pali svitanja

Nitko se ne sjeća
Ni puste sobe, ni starog ormara
Nijednog lica s fotografija

Mnoge se priče završe i oluje stižaju
Svijetu je svejedno za tuđe uspomene

TAKO SANJIVI

Sjedimo na klupi
Okrenuti Suncu

Miluju nas sjene svilenih anđela
Iznad naših glava struji svjetlost njihova

U spokojnom trenutku tog ljupkog počinka
Sva radost oba svijeta oko nas se razlijeva

U zraku nježnost gnijezdo svija
Na čudesnu plovidbu srce se sprema

Jedno pored drugog tako smo sanjivi
Od zvukova bešćutnih kazaljki skriveni

Početak ljeta naše su vizije romantične

Početak ljeta sve je moguće

PUNA IH SOBA

Puna ih soba
Oportunista
Nehotice povezanih
U zajednicu lakomih

Puna ih soba
Prerušenih
Opijenih nadmenošću
Sapletenih sebičnošću

Puna ih soba
I ulice ih pune

Bježeći od pogrešaka i kajanja
Bježe od tišine i samoće

Žmireći pred zrcalom spoznaje
Grizu jedni druge

Dok nesvjesni svojih slabosti
Sebe ne ugrizu

JEDINO NAŠ SPASITELJ ZNA

Hoće li ovih prizora uvijek biti
I ovih gipkih pupoljaka ruže
Što ih lahor povija i diže

Hoće li sa svežnja svih naših dragih uspomena
Vrijeme skrenuti svoj nesavladiv pogled

Mogu li nas zaobići studeni i suše
Hoćemo li se obraniti od krhkosti
I kratkotrajnosti ovoga svijeta

Možemo li pobijediti bezdušnost
Hoćemo li se spasiti

Jedino naš Spasitelj zna

HODOČAŠĆE

Popela sam se na kameno brdo
Spokojno utonulo
U usnule modre oblake

Nadama i molitvom
Posuto je njegovo strmo kamenje
U škrtom mu raslinju
Dišem šume zelene

Svi moji umorni koraci
Rađaju blagost
Sve moje rane i boli
Oblače hrabrost

Raskoš mi sunca kroz večer šušti
Pjesma me zvijezda buđenjem iscjeljuje
Pucaju čvorovi tuge i šutnje
Padaju suze
Bez straha
Bez ljutnje

U mirisu smilja, kadulje i drače
U ružinom pupoljku
Ljepota me umiva

Jer čujem tvoju blizinu
Jer s tobom jutro ljubi me
Jer Ti Gospe
Blistava i čista
Prigibaš se do mene
U boje vedrine
Sakrij me

Mirjana Vlašić Mima

KULTURA

MARIO BUŠIĆ

In memoriam Drago Bušić (1934. – 2024.) 77

PETAR MAJIĆ

Umjetnik s dušom (sjećanje na Dragu Bušića) 79

MILKA TICA

Kralj Tomislav u stihovima Nikole Kordića 83

IN MEMORIAM DRAGO BUŠIĆ (1934. - 2024.)

Drago Bušić iz Gorice rođen je 1934. godine u Studencima kraj Ljubuškog.

Diplomirao je slikarstvo kod Otona Postružnika na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu 1957. godine. Izlagao je više od četrdeset godina na skupnim izložbama slika, grafika i skulptura. Izlagao je i samostalno tijekom toga vremena ukupno sedam puta.

Radio je i scenografiju. Autor je nekoliko mozaika, reljefa, skulptura, spomen-obilježja i vitraja na mjestima trajne uspomene.

Još kao student Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, 1956. godine u prigodi stote obljetnice crkve sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici, radio je na dekoriranju njezine unutrašnjosti zajedno s pok. fra Mirkom Ćosićem.

Kao nastavnik umjetnosti radio je u Mostaru, a u šest je kazališnih sezona bio scenograf u ondašnjem Narodnom pozorištu u Mostaru.

Često je izlagao slike, grafike, reljefe i skulpture na skupnim izložbama. Tijekom zadnjih godina, do svoje bolesti, priredio je nekoliko samostalnih izložbi: u slikarsko-grafičkim tehnikama i jednu u kiparskoj tehnici. Sudjelovao je na mnogim likovnim kolonijama i slike rado darivao u humanitarne svrhe!

Neki su njegovi radovi našli i stalno mjesto postava: Križni put u crkvi Majke Božje Žalosne u Španskom, u Zagrebu; u crkvi sv. Josipa u Bjelovaru, te kameni kip uz školu "Tituš Brezovački" u Španskom, u Zagrebu.

Slijedio je niz radova u Hercegovini: Spomen znak svim žrtvama I., II. Svjetskog rata i Domovinskog rata u rodnoj župi Gorica, u Šamatorju sv. Stipana Prvomučenika u Gorici; "Hostija i kalež na zdencu", u Šamatorju u Gorici; mozaici sv. Stjepana Prvomučenika i sv. Nikole Tavelića u novoj župnoj crkvi u Gorici, te sv. Franje i sv. Stjepana na pročelju crkve, na zvonnicima; vitraji u područnoj crkvi sv. Petra i Pavla u Sovićima; spomen-znak Hrvatskom Domobranu i mozaik sv. Bartula u Drinovcima na središnjem groblju Bartuluša; spomen-znak hrvatskim žrtvama za slobodu hrvatskog naroda u župi Tihaljina i prvonagrađeni rad za spomen-znak žrtvama I., II. Svjetskog rata i Domovinskog rata u Grudama.

U posljednje je vrijeme živio i radio u Zagrebu, i u rodnoj Gorici, u Hercegovini.

Veliko i velebno djelo za cijelu općinu Grude, osobito za župu Gorica pok. Drago je ostavio na Zavali, cesti-serpentini iznad Gorice, gdje je u granitnom mozaiku podigao veličanstveni Put križa.

Dakle, veliku zahvalnost izražavamo mu za izgradnju spomen-znakova za poginule u minulim ratovima u župama naše općine (Gorica, Tihaljina, Drinovci i izradio je maketu za spomen-znak u Grudama), kao i za izgradnju velebnoga Puta križa na Zavali u Gorici, te vitraja u područnoj crkvi u Sovićima i mozaika u novoj župnoj crkvi u Gorici, u Šamatorju sv. Stipana Prvomučenika u Gorici, i na groblju Bartuluši u Drinovcima!

Hvala velika, dragi naš Dragec, na trajnim spomenicima koji ostaju u ovom lijepom našem zavičaju!

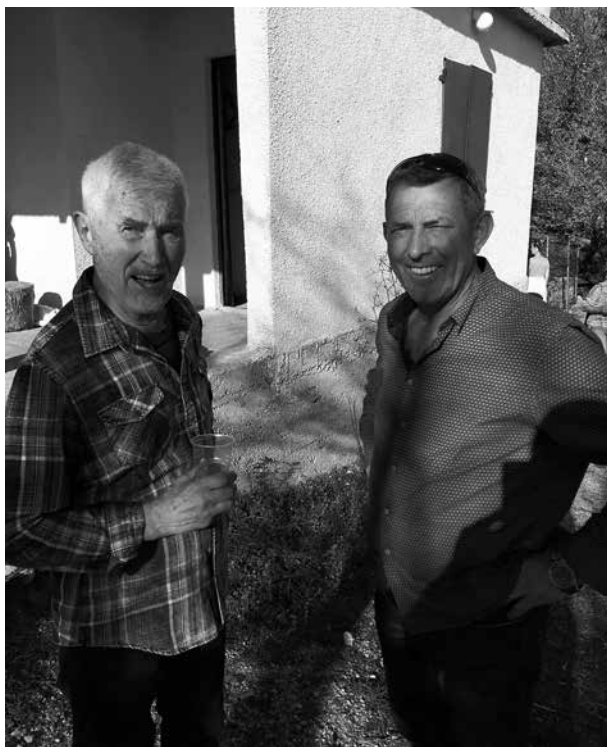
Pok. Dragu neka dragi Bog nagradi vječnim mirom u svom Kraljevstvu nebeskom! Obitelji izražavamo iskrenu sućut!

Mario Bušić

UMJETNIK S DUŠOM (SJEĆANJE NA DRAGU BUŠIĆA)

Baš svaki put, a to je na desetine puta kroz godinu, kad stanem pred spomenik braniteljima na drinovačkoj Bartuluši, pomislim kako je to, iako još nedovršen, možda i najljepši takav spomenik u hrvatskom narodu. I svaki put mi u sjećanju bljesnu dva ugodna i uredna, intelektualna lica u tihom razgovoru. Po crtama lica, bradi, stasu, stylingu i ophođenju kao da su braća, a nisu rod. Umjetnik Drago Bušić - Šarić i arheolog Tihomir Glavaš puno su sati u goričkom Šamatorju proveli zajedno. Tiho je otkopavao i otkrivao zakopano i zaboravljeno, a Drago brusio ideje i stvarao (slikao, klesao, slagao), ne samo tu nego diljem Domovine. Kad sam ga jednom upitao za neobičnu ideju ovog spomenika, reče mi da ju je s pogledom u nebeske visine izvukao iz dubina Tihine duše.

Baš svojstveno njegovoj i njihovoj poniznoj samozatajnosti. Doista teško se nekom sa strane uvući u srž cjelokupnog mozaika nastajanja tog spomenika. A možda i ne treba. Dovoljno je diviti se, moliti se, pustiti suzu. Baš svaki put pustiti suzu. Poneseš u duši taj vjetroviti brežuljak, prijevoj, na kojem, sudeći po gomilama, stećcima i križevima odavno, na tisuće duša

čeka uskrsnuće, poneseš obrise čempresa i zvonika crkve, vrhunce Petnjika i Biokova, rumenilo sutona, u mirisu vjetra Zavelim, Krenicu, Maticu i mir. U duši mir. Eto taj kutak je Drago izabrao za mjesto spomenika. E tu i nije mogao biti običan i klasičan. U tom ambijentu, nije. I svaki put kad ga pogledam prožima neko duboko tajanstvo i znatiželja. O Drago, Drago nisi nam otkrio nego pustio da nagađamo. Dal stilizirani kameni hrvatski grb, s upisanim imenima svih poginulih i pobijenih Drinovčana u Drugom svjetskom i Domovinskom ratu za Domovinu, ponire u kameno postolje u zemlji tražeći mir, ili izranja iz mučeničke povijesti i hiti u nebeske visine u Gospodinovu naručju tražeći žedanu vječnu slobodu? Baš u tom pitanju sažeta je sva filozofija življenja na ovoj tvrdoj i žilavoj hrvatskoj grudi. Baš u tom pitanju je sazdana sva filozofija i povijest cijelog hrvatskog naroda. Uspravan hod i žrtva, padanje i ustajanje. Uvijek ustajanje, unatoč svih Golgota i žrtava, do konačnog uskrsnuća. Mnogo toga govori da ga nakon tisućgodišnjeg zatočeništva mi danas živimo? Do nebeskog, na ovoj zemaljskog kugli nema drugog. A mi zarobljeni u sebi još vapimo – „Kad ćemo dragi Bože imati priliku slobodno uživati u svoj ovoj čudesnoj ljepoti koju si nam podario? Kad ćeš nam pročistiti duše i svima oko nas, kad ćeš nam podariti mir, kad ćemo podignuti glavu i smjelo koračati, kad skinuti crne meculete, posušiti suze i navući osmijeh zadovoljstva i zahvalnosti?“ Preljevaju se pred očima crvena i bijela polja, trepere uklesana imena, naboralo se čelo.

I podiže Drago pogled u visine. Iz masivnog betona iznikoše dvije kamene ruke, šake, a među rasklopljenim dlanovima kameni križ. Čuvaju ga i miluju. Mole! Ruke, baš te dvije ruke. I svaki put se sjetim ruku svoga ćaće, i nešto protisne u prsima. Ako sam mu na ičem tjelesnom zavidio, to su bile ruke. Ko medvjede šape, krupne, žuljevite, jakih prstiju, prave muške, a na podlanici su nabrekle žile oslikavale život i življenje. Baš tu se zrcalila svaka ograda, njiva i oranica, duhan, krumpir i loza, motika, plug, konj Ljupko i crveni traktor, ali i svaki kamen, blok, cigla koje je oklesao, ušalovao, uzidao s iznimnom vještinom, preciznošću i nježnošću. Da i s nježnošću, što se čudite. Ne, jer sam mislio bit će vremena, nisam ih fotografirao, a htio sam. Htio sam i ruke njegova vršnjaka Milana Erkapića Pipića. Ljudi moji, kad bi ga nekad povezao autom, on bi uvijek stavio ruke na koljena, a ja bi bio doslovno fasciniran, kao pred Meštrovićevim ili Mikelandelovim djelom. Na njegovim dlanovima i podlanici je kao i na Antinim bila oslikana Hercegovina, ali i njemačka bauštela. I briga za obitelj. Eto i te ruke su mi nenadano pobjegle. I ruke moje matere koje mole. I za žive i za mrtve. Nježne, tople, paćeničke ruke, a živa molitva. Iz srca. Antin i Milanov stric, ujak Jakin brat, malo koje ruke u Hercegovini nisu sklopljene u molitvi za muža, brata, oca, sina, djeda, zaručnika, strica, ujaka, susjeda il prijatelja. Puni su spomenici imena. Neoprostivo puni.

Isuse dragi, kako je Drago pogodio s tim rukama. I s križem među rukama, i s tim spuštajućim i ustajućim grbom. I s bojama. Još kad se položi cvijeće i zapale svijeće za duše poginulih vitezova spomenik dobije punu simboliku. Doista genijalno. Nema ga ljepšeg u Hrvata. Hvala ti Drago! I na krasnoj mozaičkoj slici svetog Bartula na obližnjoj kapelici.

Jedino baš velike kiše ili kad se dižu magle i spuste oblaci zamute pogled s drinovačke Bartuluše na goričku Zavalu. Tu na sjevernom obodu polja odmah pored ostataka starog rimskog grada Pita, uz strmine Zavale, kao zmija vijuga stari podzidani put kojim je za Austrougarske vladavine cestovno spojeno Imotsko i Posuško polje. Odmah iza zadnjih goričkih kuća, iznad živopisnog Vrtopca, počinje dugi pravac blagog uspona, pa oštra serpentina i preko još nekoliko pravaca i serpentina, zalazeći čak i preko sadašnje državne granice, eto te na vrh Zavale. Kad se uspinjalo hodom il vozilo zaprežnim kolima bilo je naporno, monotono i beskrajno, iako se svakim okretom širio pregled na prekrasno polje i okolna naselja. A kad se iz daljine pogleda na taj put, uvijek se probudi želja za usponom na Zavalu. Uz taj put su „Gornjaci“ silazili po blagoslov svetog Stipana i vraćali se s mišlju kako bi bilo ljepše živjeti u tom pitomijem kraju. Goričani uvijek u sumrak uoči Stipanjdana zapale velike i male svitnjake uz Zavalu. Iako su sami uskraćeni da vide njihovu punu ljepotu, ponos naraste do nebesa kad ih Drinovčani i Šperci pohvale i kad zadivljeno pričaju o atraktivnosti i ljepoti stipanjanskih svitnjaka. Goričani od davnina uzgajaju baš taj drčni ponos.

Umjetnik Drago Bušić je pomalo netipičan. Kao Goričanin je ponosan, a uz to je radišan i umješan ali je karakterom, tko zna jel to zbog gena, ambijenta ili zanimanja, na prvi pogled previše miran, tih i ponizan. U svojoj rodnoj župi je kao rijetko koji umjetnik ostavio puno umjetničke ostavštine: spomenike, vitraje, slike, mozaike i niz drugih zanimljivih detalja. Ipak ono što je zasigurno radio svim srcem svojim i svom umjetničkom dušom svojom su postaje Put križa uz Zavalu. Mnogi će reći, njegovo remek – djelo. Doista!

Da bi sve adekvatno uklopio u ambijent kamena i drače izabrao je vrlo zahtjevnu tehniku. Na cijelom čeonom zidu ozidanih, malih, kamenih kapelica uradio je prekrasne mozaičke slike postaja Križnog puta. U tim prigodnim kapelicama od domaćeg kamena, slike su od fino nijansiranih kamenčića domaćeg granita, krečnjaka, mramora, kvarcita, bazalta, škriljevca i za konture, pomno odabranih obojenih kamenčića iz Italije. Tisuće ili deseci tisuća kamenčića s ljubavlju i pažnjom izabrani i posloženi. Bože koliko puta je svaki odmjerio, okrenuo pod prstima, dotaknuo mislima, sklopio u svojoj viziji i pomilovao pogledom prije nego ga je umočio u beton. Samo možemo predmnijevati koje je nutarnje zadovoljstvo i ushićenje kad se iz hrpice kamena i betona ukaže slika. Slika, obličje spasitelja Krista, mučenog Krista, razapetog Krista i mrtvog Krista. I njegove majke, njegovih apostola, njegovih progonitelja, hrama, križa, opreme, okružja. Nekoliko godina, stotine mjeseci, tisuće dana i noći, bezbroj trenutaka prekrasne molitve kroz osmišljanje i rad. Možemo li to i zamisliti. Kad su sve te slike postavljene na postajama i kad se lagano uputiš njihovim slijedom, vrlo brzo stekneš dojam da usporedno hodiš sa Spasiteljem Isusom na njegovu putu. Skrušena molitva, Dragine slike i prekrasan krajolik napune i dušu zadovoljstvom i mirom a oči nestvarnom ljepotom. Poznajući nas dobro znam da je to još uvijek skrivena ljepota, ali sam siguran da će doći vrijeme kad će i svi Goričani i mi iz bliže okolice postati svjesni pune vrijednosti i duhovnosti tog Križnog puta.

Nezaborav je jedinstveni blagoslov umjetnika, a divljenje i zahvala jedina adekvatna plaća. I ona na nebesima. Bog sve vidi. Drago Bušić je svoj radni vijek proveo u Zagrebu. Tamo je slikao, klesao, slagao, kipario, tamo učio djecu i prenosio znanje, al duša nikada nije preselila iz Gorice. Iz njegovih umjetničkih djela u Gorici, Sovićima, Drinovcima, Tihaljini, Grudama, Širokom, Mostaru..., progovara zavičaj, molitva za život i spomen za naše pokojne.

Neka ovaj mali lirski osvrt, bude tek mali spomen na našega Dragu, malog skromnog čovjeka, iznimnog umjetnika s velikom hrvatskom i hercegovačkom dušom.

Počivao u miru Božjemu!

Petar Majić

KRALJ TOMISLAV U STIHOVIMA NIKOLE KORDIĆA

U malom hercegovačkom selu Grljevići 1897. rodio se Nikola Kordić, pučki pjesnik hrvatskih povijesnih tema. Osnovnu školu polazio je u Rasnu i Čerinu, a franjevačku klasičnu gimnaziju u Širokom Brijegu. Teške ratne godine pale su na njegova mladenačka leđa pa je zbog mobilizacije u austro-ugarsku vojsku morao 1915. godine prekinuti školovanje. Nakon rata vratio se u svoje rodno selo u borbu za goli život na škrtim hercegovačkim njivama. Poznavao je francuski, grčki i latinski, a između dva rata vodio je tečaj opismenjavanja u svom selu. Obilježen političkim neslaganjima s komunističkom vlasti skončao je život 1947. u nerazriješenim okolnostima.

Nikola Kordić, osebujni pjesnik, najčešće je stvarao u desetercu, a forma miljenica svakako mu je sonet. Bio je vješt i u slobodnom stihu raznolikoga ritma. Pisao je na štokavskom standardnom hrvatskom jeziku prožetom lokalizmima iz starohrvatskoga govora koji su osobito važni za povijest hrvatskoga jezika. Potpisivao se i pseudonimima Agricola, Hercegovački duhanar, Mišuka, N. Ninoslav Kordić, Seljak i Viator. Bio je redoviti član Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima u Zagrebu i Hrvatskoga kulturnog društva Napredak u Sarajevu.

Osim pjesama, Kordić je pisao i kratke priče iz seoskog života. Fra Andrija Nikić je pronašao njegove književne priloge u dvadeset i četiri onodobna glasila. Hrvatska povijest, ljepota hercegovačkoga pejzaža i prizori iz svakodnevnice osnovne su teme Kordićeva stvaralaštva. Nisu izostale ni kritike na društvene nepravde i političke progone.

Godine 1925., u vrijeme obilježavanja tisućite obljetnice krunidbe kralja Tomislava, Nikola Kordić je spjevao ep pod nazivom *Prvi kralj - Pjesma o hrvatskom kralju Tomislavu*. Iste godine tiskala ju je izdavačka kuća *Narodna*

prosvjeta iz Zagreba. Spjev broji 555 deseteraca podijeljenih u osam kraćih pjevanja nazvana: *Uvod, Dogovor, Oslobođenje Posavske Hrvatske, Krunidba, Poraz Bugara, Zakletva, Oporuka i Završetak*. Kordić je uzimao povijesne događaje za podlogu svoga epa, crpio blago iz narodnih priča, mitova i legendi koje su se prenosile s koljena na koljeno. Pjevao je o starohrvatskom junačkom dobu iz vremena prvoga hrvatskog kralja Tomislava, njegovoj ratobornosti i junaštvu. Svaki njegov stih, u svakom dijelu epa, ponosito gleda na hrvatsku povijest i na prvog hrvatskoga kralja Tomislava.

U uvodnom pjevanju *spjeva Prvi kralj - Pjesma o hrvatskom kralju Tomislavu*. Kordić nagovještava temu zamišljenoga i poziva u pomoć muze-vile da mu pomognu spjevati pjesmu za guslare koji gudalom i strunom pronose pradjedovsku slavu nepismenom puku. Nakon zaziva vila, Kordić začinje opjevavanje slave hrvatskoga kralja Tomislava nabrajajući njegove uspjehe i zasluge. Kao iz povijesne čitanke, čitatelj, kao i slušatelj, uči o krunidbi kralja Tomislava na Duvanjskom polju, borbi i pobjedi nad Mađarima, progonu mletačkih gusara i rušenju silnoga bugarskoga cara Simeona. Kroz pisanu riječ Kordić iskreno i s ponosom priznaje Tomislavovu važnu povijesnu ulogu:

*Pjesma moja kazivat će svima,
Gdjegoder nas još Hrvata ima,
Nek' buduća znaju pokoljenja,
Da još davno u stara vremena
Hrvatska je bila moćna, jaka,
Dosta hrabrih imala junaka,
Junaka na maču i na peru:
Ginuli su za svoj dom i vjeru.
Nek' im spomen bude ovi zvuci,
Nek' poštovat znaju ih unuci.*

U drugom dijelu nazvanom *Dogovor* Kordić pjeva o kralju Tomislavu, tada još knezu, koji noću putuje u Nin k biskupu Grguru Ninskom na dogovor oko oslobađanja hrvatskih prostora od osvajača Mađara. Začuđujućom lakoćom, kroz tkivo cijeloga epa, Kordić iznosi povijesne događaje spominjući onodobne vladare: Braslava, kneza Panonske Hrvatske, Sedeslava ili Zdeslava, kneza Primorske Hrvatske, Tomislavova jedinoga sina hrvatskoga kralja Krešimira, srpskog kneza Zaharija, bugarskog vojvodu Alogobotura, germanski narod Franke, Mađare, azijske Avare ili Obre te Srbe uplićući ih bez patetike u zanimljive stihove. Svi ti stihovi obiluju dramatičnom živošću, a jezik im je pun zvonkosti, prodahnut svježinom narodnoga izgovora i obasjan duhom narodne pjesme.

Kordić svoj iskren i izvoran osjećaj za povijesnu ulogu i važnost kralja Tomislava, vješto biranim riječima, stavlja u usta biskupa Grgura Ninskoga:

*Al te znao dosad ipak nijesam,
Da imadeš toliko ljubavi
Za braću i u drugoj državi.
Mogu samo Bogu zahvaliti,
Da nam možeš svima vođom biti.*

Nakon uspješna susreta i dogovora s biskupom Grgurom Ninskim, kralj Tomislav odlazi u pomoć posavskom knezu Braslavu, u boj s Mađarima. Upravo u tim stihovima Kordić uspijeva rascvjetati cvijet hrvatske narodne duše u potrebi uvijek spremne za složno zajedništvo:

*Brat će uvijek pomoć svome bratu,
Hrvat uvijek pomoć će Hrvatu.
Potukosmo Obre i Avare,
Skupa ćemo potući i Mađzare!*

Nakon opisa uspješne obrane Posavske Hrvatske, ali i nesretne pogibelji kneza Braslava, Kordić majstorski slaže u stihove nove hrvatske povijesne događaje, stvara pjesme iz kojih se saznaje kako se svi Hrvati dragovoljno i s ponosom stavljaju pod upravu kralja Tomislava.

Bilo da pjeva o borbama i junaštvu Hrvata ili pak o ljepotama hrvatskih povijesnih prostora, Kordić plijeni jedinstvenom lakoćom stila bliska svakom naraštaju. U krunidbenom govoru kralja Tomislava kao da se ponavlja povijest hrvatskoga naroda. Gotovo sto godina prije pisao je Kordić kako je papa priznao kraljevinu Hrvatsku i njezina kralja Tomislava jednako kao što je u novijoj hrvatskoj povijesti papa Ivan Pavao II. priznao mladu državu Hrvatsku. Ponovljena povijest.

*Otac svega kršćanstva nas štuje,
Ljubav svoju javno pokazuje:
Našoj zemlji kraljski naslov daje,
Kraljevstvo nam prvi on priznaje.*

Kordićevi stihovi u poglavlju *Poraz Bugara* upućuju na povijesne događaje, razgovor između bugarskoga cara Simeona i kralja Tomislav. Simeon poziva kralja Tomislava da prestane pomagati srpskoga kneza Zaharija i njegov narod, bolje rečeno izričito mu zapovijeda da ih više ne stavlja pod svoju zaštitu te mu u suprotnom prijeti propašću:

*Zašto primaš kneza Zahariju,
 I njegove Srbe pod zaštitu?
 Stog čim primiš knjigu šarovitu,
 Zakariju odmah šalji amo
 I sve Srbe, da im mi vladamo!
 Ako ne ćeš sve to učiniti,
 Hrvatsku ću tvoju porobiti,
 Porobiti, ognjem popaliti,
 A tebe ću, kralju, pogubiti,
 Kraljevsku ti krunu ugrabiti,
 Hrvatsko vam ime uništiti.*

U sljedećim stihovima Kordić koristi jezik svoga kraja i stavljajući pučke izraze u usta kralju Tomislavu stvara bliskost između puka i vladara svjedočeći tako o hrvatskoj povijesnoj navadi i odluci da će Hrvati pomagati slabima, nikada nikoga neće napadati, a da će svoj dom i svoju baštinu braniti do zadnjega daha:

*Hrvat ne će tuđe osvajati,
 Al ni svoga ne će drugom dati,
 Kad navale dušmani prokleti,
 Hrvat znat će za svoj dom i mrijeti.*

U dijelu epa *Prvi kralj - Pjesma o hrvatskom kralju Tomislavu* imenovanom *Zakletva*, Kordić pjeva o sastanku hrvatske vladajuće gospode u Kninu sa srpskim knezom Zaharijom kojemu je kralj Tomislav pomogao u borbi s Bugarima i pružio mu utočište. Valja se zaustaviti na vrlo zanimljivim stihovima u kojima srpski knez Zaharija zahvaljuje na pomoći kralju Tomislavu i njegovim junacima za oslobađanje od neprijatelja i osvajača bugarskoga cara Simeona te proklinje sve one Srbe koji će prekršiti njegovo dano obećanje:

*Hvala vama, o braćo Hrvati,
 Bog Gospodar nek vam ljubav vrati!
 Svaki Srbin neka riječi čuje,
 što mu njegov kneže poručuje:
 Dočekali još i crnje danke,
 Ne rađale majke nam junake,*

*Po planinam' ne pasla nam krda,
 A cvijećem nam ne cvjetala brda,
 Ne čule se gusle ni pjesmica
 Gnječila nas glad i nerodica,
 Bolesti nam kuće pohađale,
 Sunčane nas zrake ne grijale,
 Ako proti hrvatskomu puku
 Ikad Srbin digne svoju ruku!“
 Od zakletve srpskog kneza riječi
 Sav hrvatski kraljevski dvor ječi...*

U dijelu spjeva imenom *Oporuka* Kordić se bavi smrću kralja Tomislava i njegovim oprostajem od jedinoga sina, kasnije moćnoga i dobrog kralja Krešimira. Gotovo biblijskom retorikom *svituje* sina što mu je činiti i kako dobro i pravedno kraljevati:

*Kralj Tomislav sa smrću se bori,
 Smrtni znoj ga pomalo već mori,
 Kralj uzima zadnju popudbinu,
 Zadnje riječi zbori svome sinu:
 „Svem narodu zadnji pozdrav šaljem,
 Ti mu, sine, budi dobrim kraljem.
 Čuvaj, brani dragu domovinu,
 Budi ocem svakom njenu sinu!
 Vladaj slavno kraljevstvom Hrvata
 A Srbina ljubi kao brata.
 Nemoj mržit niti dušmanina,
 Budi uzor pravog kršćanina.*

Nikola Kordić svojim stihovima otvara drevna vrata hrvatske povijesti i nudi ulaz na scenu događanja od kojih mnoga još nisu ušla u pera povjesničara. Slaže mozaik slika gotovo rajske svjetlosti obojene kršćanskim svjetonazorom i ponosom na stoljetnu pripadnost starom i hrabrom narodu:

*Kroz tisuće dugijeh godina,
 Na tisuće ljutih dušmanina
 Svoju na nas podizali šaku,
 Ali nijesu satrli Hrvatsku.*

Kordić je izlio i dušu i misao u povijesni spjev *Prvi kralj - Pjesma o hrvatskom kralju Tomislavu*, opjevavajući važne povijesne događaje, vođe i junake koji su obilježili život naroda, oblikovali povijest. Iznimno visokom vještinom oblikuje stihove, gradi slike zaodjenute u samo njemu svojstven pjesnički pjev. Njegov pjev usvajali su slušatelji guslara koji su Kordićeve stihove *gudili* na večernjim sijelima ili pak pučkim svečanostima. Sve su se te pjevane pjesma, a tako i slavna hrvatska povijest, kao bujica širile hrvatskim narodom često prilagođavajući čuveno i svojim pjesničkim sposobnostima. Upravo zbog toga su nastajale razne verzije jedne te iste pjesme te je Kordićeva autorska pjesma polako poprimila oblike pučkih pjesama. Sjećam se, moja majka Iva Tica rođena Zadro mi je kao uspavanku pjevala u djetinjstvu oponašajući guslarski pjev baš ove Kordićeve pjesme za koju tada nisam znala autora pa je u svijesti nosim kao pučku pjesmu.

Pozoran čitatelj u Kordićevu epu može osjetiti spretnu mješavinu legende, bajke i povijesne istine pa je s punim pravom može predstaviti kao segment hrvatske prošlosti, glorijsku iz života prvoga hrvatskoga kralja Tomislava. Njegove su stihovi duševno bogatstvo, dragocjena imovina naroda hrvatskoga. Zahvaljujući i stihotvorstu Nikole Kordića moguće nam je upoznati hrvatski narod, svoj narod, narod kojem pripadamo. Hvale je dostojno njegovo nastojanje da na vidik iznese slavnu prošlost našega prvoga kralja, kralja Tomislava te nam tako pobudio ponos pred svijetom i nama samima.

Milka Tica

POVIJEST

TIHOMIR BUŠIĆ

Hrvatski vojnik Ivan Bušić Iko (Gorica, 1926. – Buenos Aires, 1996.) 93

TIHOMIR BUŠIĆ

Dr. Jerko (Jeronim) Šimić (Drinovci, 1906. – Zagreb, 1992.) 98

ZVONIMIR GLAVAŠ

Španjolska gripa u Zagrebu 1918. 102

VLADO PAVIČIĆ

Grude u Imoti: ljudi, rodovi i demografska gibanja 107

MILKA TICA

Vladarice hrvatskih povijesnih prostora 188

SREĆKO TOMAS

Četiri župe Imote od prije 400 godina 199

SREĆKO TOMAS

Proslava tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva u Drinovcima 1925. 203

HRVATSKI VOJNIK IVAN BUŠIĆ IKO (GORICA, 1926. - BUENOS AIRES, 1996.)

Odavanje zahvalnosti i sjećanje na naše pokojne važan su dio kulture hrvatskog naroda i naše katoličke vjere. Jednako tako, hrvatski čovjek osjeća i ima potrebu odati počast svima koji su se borili i žrtvovali za slobodu našeg naroda i hrvatske nam domovine, bilo da su u toj borbi dali svoj život ili su zbog toga propatili na neki drugi način.

U ovom tekstu riječ je o čestitom momku iz zapadnohercegovačkog sela Gorice, župe sv. Stjepana Prvomučenika u današnjoj općini Grude, hrvatskom vojniku Ivanu Bušiću nadimka Iko, koji je kao osamnaestogodišnjak 1944. godine pristupio obrani naše domovine.

Svaki čovjek slobodan je birati svoj životni put, ali treba priznati kako određeni utjecaj na smjer tog puta svakako ima uža i šira obitelj, kao i sredina iz koje čovjek dolazi. Zato smatram potrebnim iznijeti obiteljsko stablo glavnog lika ove naše zanimljive i potresne priče.

Ivan Bušić Iko dobio je ime po svom djedu Ivanu Bušiću nadimka Gigalo. Djed Gigalo (1864.) iz Vinjana Donjih se oženio Jozom Bušić i preselio k njoj u Goricu. U braku su dobili sedmoricu sinova: Jozu, Miju, Ikinog oca Stjepana (1896.-1971.), Nikolu, Jakova, Antu (1909.-1946., ustaškog bojnika koji je stradao na Križnom putu**, *Grudski žrtvoslov* str. 315) te još jednog rano umrlog sina. Ivanova (Ikina) majka Iva je kći Ivana Bušića nadimka Ina. Ina je također imao sedmero djece; osim Ikine majke Ive to su bili Blaž, Jaka, Frano zvani Boško, Mila, Petar zvani Peija i Anka. Frano (Boško) rođen je 1908. godine, bio je bliski Poglavnikov suradnik, nakon rata je živio u Austriji kao mali poduzetnik i doživio starost. Iz Inine obitelji hrvatskoj javnosti još su dobro poznata neka Petrova (Peijina) djeca, to su najpoznatiji uznik i borac za hrvatsku slobodu Zvonko Bušić Taik i hrvatska političarka Zdravka Bušić.

Interesantno je da su trojica Gigalovih sinova Stjepan, Nikola i Jakov, oženili tri Inine kćeri, Ivu, Jaku i Milu, tako da su svi Gigalovići tvorili jednu veliku i skladnu obitelj te su se svi zvali Gigalovićima, tako da se nije govorilo npr. vidio

sam Krešu Bušića, nego Krešu Gigalovića, nije me pregledao dr. Nikša Bušić, nego Nikša Gigalović itd.

Kao piscu ovog teksta meni je ova tema vrlo bliska jer su svi gore spomenuti moja daljnja rodbina, a Ikin djed po majci Ina i moj djed po ocu Juri, Matan, rođena su braća.

Iko se rodio u Gorici 1926. godine, osnovnu školu je pohađao i završio u Vinjanima Donjim. Nakon škole nastavio je živjeti u Gorici, s obitelji obrađivati zemlju i raditi druge domaćinske poslove.

Kao osamnaestogodišnjak Iko je odlučio otići u Zagreb kako bi stupio u Hrvatsku vojsku -ustaše. U Zagrebu ga je dočekaao ujak Frano (Boško) Bušić koji je djelovao u glavnom ustaškom stanu uz Poglavnika, čiji je bio i osobni vozač.

Goricu je Iko napustio točno na Cvjetnu nedjelju 2. travnja 1944. godine, a dirljivog oproštaja se i danas dobro sjećaju njegov brat Ljubas (1937.) i stričević Frano (1934.), kada se je zaputio jednom Nenadiću u Vinjane Gornje, odakle su obojica krenuli prema Zagrebu. Kao hrvatski vojnik u Zagrebu Iko je proveo tek nešto više od godinu dana, jer su hrvatska vojska i civili počeli napuštati Zagreb i išli se predati savezničkoj vojsci u Austriju. O tim danima i tjednima jedino znamo da se Iko spasio skokom iz vlaka i bijegom u šumu. Poslije se našao u sabirnom logoru u Italiji odakle je 1947. godine otplovio brodom prema Argentini.

Sudbinu sličnu Ikinjoj doživio je bivši ministar u vladi NDH i priznati ekonomist i književnik Vjekoslav Vrančić (Ljubuški, 1904. - Buenos Aires, 1990.). On je napisao vrlo vrijednu knjigu *Branili smo državu* u kojoj nevjerojatno precizno opisuje što se događalo u danima pred povlačenje iz Zagreba i u danima nakon toga. Čitajući ovu knjigu možemo jasno rekonstruirati što je prethodilo povlačenju vojske i civila iz Zagreba, kao i što je sve prolazio naš glavni lik. Navesti ću za ovu našu priču samo najbitnije iz ove knjige.

Po završetku savezničke konferencije na Jalti (na kojoj je odlučeno stvaranje Jugoslavije) u veljači 1945. godine počinje povlačenje hrvatske vojske iz Mostara prema Zagrebu (str. 488)*: "30. travnja 1945. godine pod predsjedanjem poglavnika, Generalitet NDH donio je odluku o povlačenju prema Austriji i bezuvjetnom polaganju oružja na ruke Zapadnih saveznika, a na sjednici Vlade pod predsjedanjem dr. Nikole Mandića od 3. na 4. svibnja 1945. godine prihvaćeno je ovo rješenje."* (str.501) Formirana su dva izaslanstva koja su nosila Britancima dokumente o predaji. Jedno su činili dva zarobljena američka pilota koji su vladinu odluku zrakoplovom odnijeli u britansku zračnu luku Zadar, a drugo izaslanstvo su činili ministar Vjekoslav Vrančić i kapetan bojnog broda Andro Vrkljan, koji su dokument Hrvatske vlade o bezuvjetnoj predaji trebali uručiti fieldmaršalu Alexanderu u Casertu kod Napulja. Ali ova dvojica nisu

došli dalje od mjesta Mestre kod Venecije gdje su od Britanaca zadržani i zatočeni u sabirnom zarobljeničkom logoru.* (str.501-504)

U Vrančićevoj knjizi akademik Slobodan Prosperov Novak o napisanome u prethodnom odlomku konstatira: "To je bio zakašnjeli diplomatski potez Generaliteta i Hrvatske vlade u Zagrebu"*(str.14). Jer, nakon tih zakašnjelih odluka vojnih i civilnih vlasti, hrvatska vojska i civili u zbjeгу našli su se u vremenskom i prostornom tjesnacu, što su zločinac Tito i njegova banda na najbrutalniji način iskoristili i zloupotrijebili. Te partizanske zločine je omogućio britanski zapovjednik koji nije prihvatio predaju Hrvatske vojske i civila, nego ih je razoružane vratio u ruke partizanskim ubojicama.

Uglavnom, naš Ivan Bušić Iko i Vjekoslav Vrančić završili su na brodu iz Italije prema Argentini početkom 1947. godine. Pri ukrcaju na brod Iko je imao veliki problem jer ga zbog poderanih hlača na brod nisu htjeli primiti. U zadnji čas je riješio problem kupivši hlače novcem koji mu je posudio Mirko Bušić Jojin. Mirko je prije rata bio učitelj i nakon silaska s broda u Buenos Airesu bio je od velike pomoći svojim susjedima iz Gorice Iki Bušiću i Ljubi Galiću Tošiću. Kao učen i snalažljiv čovjek, Mirko im je odmah pronašao noćni posao u jednom hotelu gdje su imali hranu i spavanje u podrumu tog hotela. Nakon otprilike mjesec dana Mirko je u novinama pročitao da argentinska vlada nudi zemlju u zakup. Iko i Ljubo su ovu mogućnost objeručke prihvatili i zaputili se prema gradu Tres Isletas koji se nalazi 1400 kilometara sjeverno od Buenos Airesa. Ovaj gradić je formiran tek deset godina prije njihovog dolaska, a svaki od njih zemlju je dobio na otprilike 8 kilometara udaljenosti od grada i bili su relativno blizu jedan drugome.

Zemlja koju je Iko dobio u koncesiju nije bila obradiva, nego je to bila gusta šuma koju je trebalo posjeći, iskrčiti i prirediti za poljoprivrednu svrhu. Uslijedio je vrlo naporan rad s najprimitivnijim sredstvima. U početku zemlju je orao plugom i konjima, a poslije nekoliko godina Iko je priskrbio traktor. Stekao je dvije krave i nekoliko konja. Na posjedu je morao saditi pamuk, a u samo jednom dijelu zemlje povrće za osobne potrebe. U sagrađenoj kolibi bez struje i tekuće vode, uz vrlo naporan rad, Ikin život bio je izuzetno težak, ali je izdržao i uspio.

Nakon pet godina samačkog života Iko se 1953. godine oženio Anđom Širić (1935.) rođenom u Posušju. Anđin otac je sa svojim bratom otišao iz posuškog sela trbuhom za kruhom završivši u Argentini i vrlo brzo je tamo povukao dvogodišnju Anđu i cijelu obitelj. U vrlo teškim uvjetima bez struje Iko i Anđa su napornim radom podigli petero djece, dva sina i tri kćeri. U početku su djeca išla u školu koja se odvijala u prizemnoj baraci relativno blizu njihovog imanja. Poslije su sve tri kćeri u gradu završile školu i postale učiteljice, a oba sina su ostali na imanju i nastavili se baviti poljoprivredom, dok im je otac Iko na

konju s puškom na ramenu često obilazio veliko imanje. Iko i Anđa dobili su jedanaestoro unučadi.

Na tom imanju bez struje Iko je s obitelji živio 35 godina, sve do izgradnje obiteljske kuće u gradu Tres Isletas, koji je veličine Imotskoga. Kreditom je uspio otkupiti tu zemlju površine 1000x1000 m (1 km²). Cijelo vrijeme poštu je dobivao na adresu jednog prijatelja pekara u gradu, a služio se i njegovim telefonom.

Tek tri do četiri godine nakon Drugog svjetskog rata Ikini roditelji Stjepan i Iva dobili su najradosniju vijest kojoj su se nadali i za koju su se svakodnevno Bogu molili: saznali su da je njihov Iko živ i živi u dalekoj Argentini. Njihov najstariji sin Iko je živio daleko od grada, a budući da je bio oprezan, počeo je slati pisma kući tek nakon tih nekoliko godina. U početku njegova pisma u Goricu nisu stizala jer su ih državne i mjesne službe zadržavale. Iko je u to posumnjao jer odgovore na pisma nije dobivao, pa se sjetio pisati stricu Nikoli tako da je „pošta proradila”. Sinovljeva pisma iz daleke Argentine bila su prava atrakcija i radost kako za roditelje, tako i za sve Gigaloviće. Kada bi pismo stiglo, žene bi trčale s pismom u polje gdje su muškarci orali i kopali, da ih što prije razvesele. Iza 1978. godine ostvarili su i telefonske kontakte. Razgovori bi se prethodno dogovorili: Iko bi došao u zakazano vrijeme prijatelju u grad i obavio ugodni razgovor s obitelji. Iz razumljivih razloga tada su razgovori bili suzdržani i općeniti.

Po završetku Domovinskog rata 1996. godine došao je dugo očekivani dan Ikinog posjeta rodnoj Gorici. Iako su mu roditelji umrli 35 godina prije toga, imao je veliku želju doći. Braća Peša i Jerkača također nisu bili živi, ali su ga željno čekali brat Ljubas, sestre Zorka i Dinka, kao i svi rođaci Gigalovići i cijela Gorica. Avionska karta je za njih Argentine koštala pravo bogatstvo, pa su im Gigalovići poslali 7500 tadašnjih njemačkih maraka za tri povratne karte: za Iku, Anđu i Andinu sestru.

Na dan Ikinog dolaska dogodilo se nešto neočekivano, razočaravajuće i vrlo tužno. Pred slijetanje u Splitu Iki je u avionu pozlilo, tako da je s aerodroma hitno prevezen u splitsku bolnicu i na liječenju je ostao 15 dana. Nakon bolnice napokon je stigao u Goricu. Bolest je na žalost ostavila psihofizičke posljedice tako da je teško govorio i hodao, bio je šutljiv i djelovao nezainteresirano. Zapravo, njegova žena i svastika su govorile za sebe i njega. Nakon tri mjeseca otputovali su nazad u Argentinu. Nažalost, na putu prema svom argentinskom domu Iko je umro u Buenos Airesu, ne stigavši kući.

2005. godine Ikin brat Ljubo nadimka Ljubas i njegov bratić Željko otišli su u Argentinu posjetiti Ikin grob i zapaliti mu svijeću. Osim toga imali su želju upoznati Ikinu obitelj i vidjeti imanje i grad gdje je njihov brat i stric Iko živio većinu života. Ikina žena Anđa, njihova djeca i unučad su ih veselo i vrlo toplo

dočekali. Pozvao ih je i gradonačelnik Tres Isletasa, dao im je zahvalnice u prepunoj dvorani gdje se odigralo pravo slavlje uz jelo i pjesmu. Jer, rekli su, Iko je bio njihov cijenjeni građanin i vrlo ugledni član tamošnje zemljoradničke zadruge, a u gradu i okolici živi oko 200 obitelji hrvatskog porijekla, većinom Imočana i Hercegovaca. Tako su se Ljubas i Željko iz Argentine vratili vrlo zadovoljni i s puno lijepih dojmova. Prije dvije godine umrla je Ikina supruga Anđa, tako da su telefonski kontakti gotovo prestali. To je razumljivo jer je udaljenost velika, godine idu, stari se dok mladi ljudi žive i grade svoje živote.

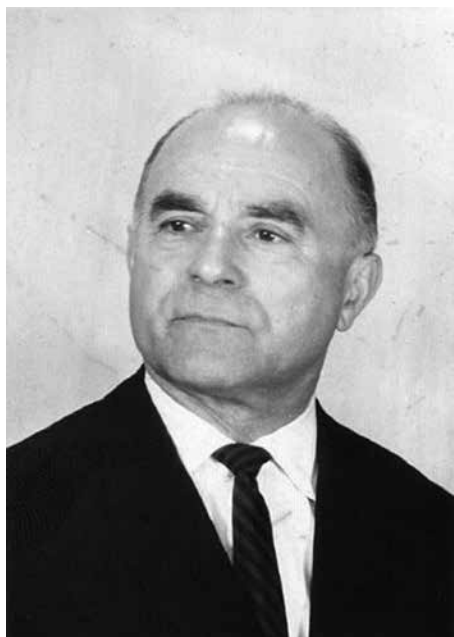
Hrvatski vojnik Ivan Bušić Iko dijelio je tešku sudbinu mnogih hrvatskih ljudi i život mu nije bio nimalo lagan. Iako priča o njemu sadrži dosta tužnih sadržaja potrebno je svakako sagledati njezinu vedriju i ljepšu stranu. Nesretni rat ga je bacio u surovi i nepoznati teren na suprotnoj strani zemaljske kugle, ali uspio je preživjeti. U vrlo teškim uvjetima, svojom upornošću i marljivim radom, podigao je brojnu obitelj i doživio lijepu starost. Snašao se je, preživio i uspio. U cjelini ova priča ipak ima sretan završetak, iako bi čitatelji i autor ovog teksta bili još zadovoljniji da je petero djece i jedanaestero unučadi poklonio svojoj Gorici i svome Hrvatskom narodu, umjesto dalekoj Argentini. Uvjeren sam da je naš Iko isto tako mislio i osjećao.

Literatura:

1. Vrančić V.: *Branili smo državu*, Edicija Velebit, Zagreb, 2021.; 488: 501-4: 14.
2. Bogut V., Leko Lj.: *Grudski žrtvoslov*. Općina Grude, 2014.; 315

Mr. sc. Tihomir Bušić, dr. med., umirovljeni ginekolog

DR. JERKO (JERONIM) ŠIMIĆ (DRINOVCI, 1906. - ZAGREB, 1992.)

U hrvatskoj povijesti bilo je mnogo značajnih osoba kojih se rado sjećamo i na koje smo, kao narod, s punim pravom ponosni. Nažalost, postoje slučajevi kada pojedine zaslužne osobe, iz raznih razloga, budu gurnute u stranu i nepravедno padnu u potpuni zaborav. Ovaj tekst posvećen je jednom doista svestranom čovjeku - dr. Jerku Šimiću, po rođenju Hercegovcu i najmlađem bratu dvojice vrlo poznatih i priznatih hrvatskih pjesnika i književnika, Antuna Branka i Stanislava Šimića.

Roditelji Jerka Šimića bili su Martin Šimić (umro 1961.) i Vida Šimić rođena Tomas, oboje iz Drinovaca (današnja općina Grude). Imali su petero djece: Antun Branko Šimić (Drinovci, 1898. - Zagreb, 1925.), Stanislav Šimić (Drinovci, 1904. - Zagreb, 1960.), dr. Jerko (Jeronim) Šimić (Drinovci, 1906. - Zagreb, 1992.), Anđela (Anđela) Šimić - učiteljica u Donjim Sovićima (ubijena od strane Partizana 31. prosinca 1944.) i Mila Šimić udana Pandžić (umrla u Zagrebu 1995.).

Obitelj Šimić bila je složna i nje govala vrlo korektne međusobne odnose. Stoga je razumljivo pretpostaviti kako je najmlađi brat Jerko u određenom smislu bio u sjeni svoje poznatije braće. Nakon prerane smrti Antuna Branka Šimića cijeli je život obitelj - braća, sestre i roditelji - nastojala ispraviti neistinu koja je o njemu bila plasirana. Naime, nakon pjesnikove smrti, Ilija Jakovljević, s kojim je Antun Branko bio u svađi sedam godina prije nego što je umro, na-

pisao je da je A. B. Šimić bio nevjernik te da je pokopan kao nevjernik. Prava istina, koju je obitelj znala, javnosti je otkrivena tek nakon 75 godina, tj. 2000. godine, kada je tadašnji župnik fra Ante Marić u Pismohrani Župnog ureda u Drinovcima pronašao dokument - dopis Župnog ureda sv. Ivana Krstitelja iz Zagreba - u kojem jasno stoji: „Ispovijed, pričest i bolesničko pomazanje A. B. Šimića u Kužnoj bolnici u Zagrebu obavio je fra Martin Sopta, a sprovod je vodio pokojnikov prijatelj i poznati glazbenik fra Kamilo Kolb.” Nažalost, ni roditelji, ni braća, ni sestre nisu doživjeli objavu istine u koju su vjerovali i za kojom su neumorno tragali cijeloga života.

Vrijedi spomenuti i kako je otac Martin Šimić bio poduzetan čovjek i vrlo sposoban trgovac, iako su kolale određene glasine koje su, vjerojatno, proizašle iz zavisti i ljubomore. Sigurno je, međutim, da Martin nije bio tipičan trgovac kojemu je cilj samo gomilati svoje bogatstvo. On je ulagao novac u obrazovanje sve svoje djece šaljući ih na školovanje u Široki Brijeg, Mostar, Sarajevo, Zagreb, Osijek pa čak i u Sinj, kada je njihova obitelj bila proglašena “sušičavom” tj. oboljelom od tuberkuloze, bolesti od koje se drugi mogu zaraziti i umrijeti.

Jerko (Jeronim) Šimić bio je čovjek nevjerojatno impresivne i raznolike karijere. Bio je operni pjevač (Sarajevo, HNK Zagreb), hrvatski pjevač i zabavljač, sportaš i sportski dužnosnik, novinar, doktor pravnih znanosti, odvjetnik, glavni tajnik i potpredsjednik Nogometnog kluba Građanski, jedan od utemeljitelja Hrvatskog nogometnog saveza, dva puta hrvatski nogometni izbornik (u Bernu i Budimpešti), poliglot, prevoditelj, jedan od utemeljitelja Nogometnog kluba Dinamo, urednik športske redakcije Vjesnika (1945.-1948.), stalni dopisnik *Fudbala* (1951.-1969.), zaštitnik hrvatske kulturne baštine, publicist i povjesničar nogometa, istaknuti HSS-ovac.

Kao glavni tajnik i potpredsjednik NK Građanski zaslužan je za dolazak vrhunskih igrača i trenera koji su klub u 1930-im godinama učinili najboljim nogometnim klubom u tadašnjoj državi i među najboljima u Europi, a sve su to financirali imućni ljudi iz Zagreba.

U doba NDH domobransku obvezu Šimić je služio kao prevoditelj u stožeru njemačke vojske. 1945. godine dospio je u partizanski logor, a život su mu tamo spasili partizanski zapovjednici (navijači Građanskog) te ga odveli na osnivačku skupštinu NK Dinamo koji je preuzeo obilježja i sva materijalna dobra Građanskog.

1953. godine dr. Jerko Šimić objavljuje svoju prvu knjigu *Jubilej našeg nogometa 1893.-1903.-1953.* Iste 1953. godine izlazi *Bilten NK Dinamo* kojem je bio urednik. Nakon Dinamova osvajanja naslova prvaka Jugoslavije (1954.) uredio je s Antom Lukšićem knjigu *NK Dinamo 2 x prvak*, a 1973. godine tiskao je knjigu *Velemajstori našega nogometa*.

Dr. Jerko Šimić (lijevo) sa slavnim Dinamovim napadačima Augustom Lešnikom i Dražanom Jerkovićem

Iz burnog i sadržajnog života dr. Jerka Šimića posebno ističem njegovo stradanje u vrijeme “Hrvatskog proljeća” te velike zasluge u očuvanju književne ostavštine svoga brata A. B. Šimića budući da je nakon bratove smrti dobar dio njegovog fundusa spasio od mnogih grabežljivaca. Sve te bratove materijale sakrio je u potkrovlju svoga punca prof. dr. Janka Kallaya na Gornjem gradu, u kući pored zgrade današnje Hrvatskog sabora.

Razgovarajući s mnogo starijih Dinamovih navijača nisam se namjerio ni na koga tko je čuo za dr. Jerka Šimića. Poslao sam upit jednom današnjem čelniku HGK Dinamo ima li u tom klubu spomena na ovog bivšeg i zaslužnog nogometnog djelatnika, ali nisam dobio odgovor. Mislim da nema, pa ako sam u pravu, red bi bio nepravdu ispraviti. Uostalom, kada je dr. Jerko Šimić u Zagrebu umro 1992. godine, nije se moglo o njemu ništa vidjeti, čuti niti pročitati.

Zanimljivo je spomenuti da je Jerko bio oženjen Olgom Kallay, s kojom je imao kćer Jericu. Jerica, udana Ljubenko (1935. - 2003.), bila je odvjetnica i poznata kulturna djelatnica. Rodila mu je dva unuka - Milu i Miću Ljubenka. Mićo Ljubenko, dr. sc., rođen 1968. godine, danas je poznati zagrebački odvjetnik.

Na koncu se s pravom može zaključiti kako je svestrani dr. Jerko Šimić bio izuzetna osoba i čestit Hrvat, na kojega trebaju biti ponosni stanovnici njegovih Drinovaca, svi Hercegovci i Hrvati uopće. Dovoljno je istaknuti jednu

zanimljivost iz njegova života, koja je aktualna i danas, a odnosi se na poticanje jedinstva Hrvata i pomirbe navijača hrvatskog sjevera i juga. Naime, Jerko je, kao predstavnik Građanskog, zajedno s Hajdukovom legendom Šimom Podujom, redovito nakon utakmica njihovih klubova organizirao zajedničke večere za oba tima.

U zaključku, dr. Jerko Šimić bio je izniman hrvatski čovjek kojeg bi svakako trebalo otrgnuti iz zaborava i dati mu mjesto koje je svojim radom doista i zaslužio. Ovaj članak neka bude barem jedan korak u tom smjeru.

Literatura:

1. Mladen Vuković, *25. obljetnica smrti dr. Jerka Šimića* (1906. - 1992.), *Susreti 11*, Matica hrvatska Grude, 2017., str. 171 - 177.
2. Jerko Šimić, *Jubilej našeg nogometa*, Zagreb, 1953.
3. Jerko Šimić, *Velemajstori našeg nogometa*, Zagreb, 1973.
4. Vlado Pandžić, *Čuvar, zaštitnik i anđeo knjige*, Mostar, 2022., str. 401 - 431.
5. Srećko Tomas - Božo Goluža, *Drinovci na dlanu ruke Njegove*, Mostar - Drinovci - Zagreb, 2022., str. 700
6. Nogometni leksikon, *Jerko Šimić*
7. Wikipedia, *Jerko Šimić*

Mr. sc. Tihomir Bušić, dr. med., umirovljeni ginekolog

ŠPANJOLSKA GRIPA U ZAGREBU 1918.

U ovome radu opisujem pojavu i posljedice popularno nazvane španjolske gripe u gradu Zagrebu u drugoj polovici 1918. godine. Pri pisanju ovoga rada koristio sam se oskudnom recentnom literaturom, kao i nekim podacima iz Državnog arhiva u Zagrebu. Iako popularno nazvana španjolskom gripom ili španjolicom, ova je gripa izbila u vojnim bazama u Kansasu u Sjedinjenim Američkim Državama u travnju 1918., a u Europu su je donijeli zaraženi američki vojnici.¹ Već u svibnju iste godine gripa je pokazala svu svoju opasnost u Španjolskoj gdje je zahvatila široke narodne mase, pa i sam državni vrh te je poprimila značajke pandemije.

Ova je gripa, dakako, bila nešto novo i liječnici nisu imali efikasnu dijagnozu za borbu protiv nje. Krajem su se svibnja u hrvatskim novinama javili prvi opisi „misteriozne“ bolesti, a u lipnju, iako se pisalo da bolest završava u mnogim slučajevima smrću, nije joj pridavana naročita važnost i ublažavalo se spomenute činjenice. U srpnju je epidemija prenesena i na teritorij Centralnih sila. U tom mjesecu hrvatske novine naglašavaju da se bolest posebno lako širi među onima koji borave u većim grupama jer se bolest širila kapljično, odnosno najčešće kašljanjem i kihanjem. Unatoč svim negativnim vijestima iz primjerice Berlina, Beča i Budimpešte, novine ipak nisu odavale pravu sliku opasnosti ove bolesti.

Već početkom srpnja u Zagrebu Jutarnji list javlja kako su simptomi gripe ustanovljeni kod dvadeset sedmorice vojnika.² Iako Izvještaji gradskog poglavarstva tvrde da se epidemija javila u Zagrebu tek u rujnu 1918., pregledom obdukcijskih protokola iz Prosekture javnih zdravstvenih zavoda grada Zagre-

1 Hutinec, G. *Odjeci epidemije španjolske gripe 1918. godine u hrvatskoj javnosti.*, Radovi ZHP 38 (2006.), str. 227.

2 Lovrić, A., M. Marijan i J. Pantić. Španjolska gripa u Zagrebu. *Povijest u nastavi*. vol IV. br. 7 (1) lipanj (2006): str.107. (dalje: Lovrić, Marijan, Pantić)

ba uviđa se da su se prvi smrtni slučajevi španjolske gripe pojavili već u srpnju.³ Unatoč ovim ozbiljnim upozorenjima i pojavi prvih smrtnih slučajeva, prave reakcije državne vlasti nema sve do kraja kolovoza.⁴ U dokumentu „Očevidnici mrtvozorstva“ (Fond zdravstvenog odsjeka Državnog arhiva u Zagrebu) prvi je smrtni slučaj od španjolske gripe zabilježen 2. srpnja. U srpnju i kolovozu, unatoč sve većem širenju gripe među narodom, broj je smrtnih slučajeva bio razmjerno malen. U srpnju i kolovozu novine nisu posvećivale pažnju španjolskoj gripi, dok u rujnu nalazimo dosta članaka u kojima se govori o mjerama vlasti u europskim metropolama s ciljem suzbijanja epidemije te o stanju u gradu Zagrebu - o širenju gripe i mjerama vlasti.⁵

Zagrebačke gradske vlasti nisu pravodobno reagirale, kako se tvrdi, primjerice, u Obzoru 22. listopada 1918. godine. Naime, tek 5. listopada nalazimo obavijest Kraljevske hrvatsko-slavonske dalmatinske zemaljske vlade Odjela za unutarnje poslove pod brojem 63 881 kojom se obavještava pučanstvo o naravi bolesti i metodama liječenja:

»Influenca kao pošasna bolest

Svim gradskim i općinskim poglavarstvima

Povodom tim, što se je influenza (španjolska bolest) pošasnim značajem diljem cijele zemlje pojavila, poziva se naslov, da u smislu čl. 20. i 21. provedbene naredbe od 6. siječnja 1908. uputi svoje područno pučanstvo o pošasnoj naravi ove bolesti, tj. da se zrakom širi (mijazmatična) i da tom širenju veoma pogoduje sticanje ljudi, te da ga pozove, da u slučaju oboljenja ne postupa svojim životom lakoumno, da smjesti legne u krevet, po mogućnosti da se pozove liječnik i da se strogo drži njihovih odredaba, nakon prestanka vrućine da se sveudilj ne ustaje i ne izlazi iz kuće niti da ne radi do posvemašnjeg ozdravljenja, jer će time najlaglje doskočiti moći raznim nemilim i vrlo teškim posljedicama (komplikacijama) ove bolesti, kao što je upala pluća i drugih ustroja tijela. Osim toga je uputno u početku bolesti, ako prizvani liječnik ino ne odredi, crijeva pročistiti i dobro se proznojiti lipovim čajem uz dodatak 1/3 vina, a više puta na dan ispirati usta (svjetlocrvenom rastopinom hipermagana), za vrijeme vrućice valja uživati samo tekuću hranu.

Osobito se ističe da su djeca, starci, te slabo hranjeni ljudi ponajpače izvrgnuti opasnosti koja od te zloćudne bolesti prijeti.

3 Fatović-Ferenčić, S. i S. Šain. Španjolska gripa kao uzrok smrti u gradu Zagrebu 1918. godine. Liječnički vjesnik 113 (1991.g.): str. 445.

4 Hutinec, nav. dj., str. 231.

5 Lovrić, Marijan, Pantić, nav.dj., str. 108.

Obzirom na školsku obuku u mjestima, gdje se influenza pošasnim značajem pojavila, poziva se naslov na obdržavanje naredbe kr. zemaljske vlade, odjela unutarnjeg od 7. ožujka 1889. br. 40.563/1888 (Sbirka str. 431)ž

U Zagrebu, dne 5. listopada 1918.

Za bana, kr. zemaljski vrhovni liječnik

Dr. Katičić vr.»⁶

Dana 10. listopada, također, Odjel za bogoštovlje i nastavu Kraljevske zemaljske vlade upućuje oglas kojim se traži prekid nastave svih pučkih i srednjih učilišta na 14 dana:

«Na ovogradskom području i okolini zavlada je pošasnim značajem influenza ili t.zv. španjolska bolest.

Pošto se u posljednje doba počela ova bolest sve više širiti i među školskom mladež, od koje dnevno u svakom razredu poprečno boluje 10 do 20 polaznika, a povrhu toga poboljeva od te bolesti i mnogo učitelja obnašalo je ovogradsko poglavarstvo temeljem ustanove 25. zakona o

zdravstvu odredili zatvor škole svih ovopodručnih pučkih i srednjih učilišta i to za razdoblje od 14. do 28. listopada ujedno odrediti, da se pitomci internata otpuste svojim kućama u koliko ne bi bilo putovanje skopčano sa poteškoćama i velikim troškovima.»⁷

U listopadu zagrebačko gradsko poglavarstvo je odredilo da gradski „pošasni“ liječnici moraju ordinirati u gradskom dječjem ambulatoriju od 15 do 17 sati, te u slučajevima težih oboljenja da pružaju pomoć i u domovima oboljelih zbog čega je bio određen i stalan broj fijakera (pet-šest) zaduženih za prijevoz liječnika do kuća bolesnika.⁸ O velikom broju žrtava gripe u listopadu u Zagrebu sačuvana su brojna svjedočanstva. Zaraza je, naime, u Zagrebu dosegla vrhunac sredinom ovoga mjeseca.⁹ Bolest je također bila pogodila i zagrebačko Društvo za spašavanje koje je moralo prekinuti svoj rad. Sredinom listopada i hrvatski listovi upozoravaju na opasnost okupljanja većega broja ljudi, a uskoro se preporuča da se izbjegavaju svi oblici javnoga okupljanja. No, krajem listopada, kada je slom Austro-Ugarske Monarhije bio na pomolu, listovi, a i cjelokupna javnost bili su fokusirani na važna politička pitanja, dok je španjolska gripa, unatoč svojoj ozbiljnosti, ostajala u sjeni političkih zbivanja. Listovi

⁶ Fatović-Ferenčić, Šain, nav.dj. str 446. Preuzeto iz: Anonimno. Influenca kao pošasna bolest. Liječnički Vjesnik 1919:41:540

⁷ Lovrić, Marijan, Pantić, nav.dj., str. 111. Preuzeto iz: HDA: fond 80: Bogoštovlje i nastava zemaljske vlade, kutija 1264, br. 1382/1918

⁸ Lovrić, Marijan, Pantić, nav.dj., str. 112.

⁹ Hutinec, nav. dj., str. 233

su tvrdili kako je narod veseo zbog raspada veza s Austro-Ugarskom unatoč haranju gripe.¹⁰

Početak studenog došlo je do zatišja bolesti (smanjenja ukupnog broja umrlih sa stotinjak na četrdesetak tjedno), no sredinom mjeseca došlo je do novoga vala bolesti. Prethodno se smatralo da je najgora faza bolesti prošla te su vlasti ne samo prestale isticati mjere opreza, nego čak i poticali masovna okupljanja u znak podrške politike Narodnoga vijeća.¹¹ Zbog toga u drugoj polovici studenoga i u prvoj polovici prosinca španjolska gripa doseže svoj vrhunac. Čini se da su najpogođenija grupacija bili vojnici, tako da su mnogi preživjevi sve ratne nedaće pali na kraju rata kao žrtve gripe. Nakon završetka ratnih sukoba mnogi su se liječnici vratili s bojišta i počeli pomagati malobrojnim kolegama u Hrvatskoj. Napokon, sredinom prosinca došlo je do normalizacije stanja i smanjenja te uskoro i do nagloga pada broja umrlih. Sredinom, pak, siječnja 1919. broj se umrlih vratio na uobičajenih 60 osoba tjedno, kako je bilo prije pojave gripe.

Utvrđivanje broja umrlih od španjolske gripe u Zagrebu (kao i drugdje u Hrvatskoj) nezahvalan je posao zbog nepotpunosti podataka. Ipak, na osnovu postojećih podataka možemo pretpostaviti približne cifre ili barem odrediti donju granicu umrlih od ove pošasti. U spomenutom dokumentu „Očevidnici mrtvozorstva“ našli smo podatke o broju umrlih po pojedinim danima, kao i uzrok smrti. Pri tome se već na prvi pogled uočava znatno povećanje broja umrlih u zadnjem tromjesečju 1918. godine u odnosu na prethodno razdoblje. Prosječna smrtnost od siječnja do rujna 1918. godine iznosi 242 osobe mjesečno. U listopadu, pak, zabilježeno je 525, u studenom 356, a u prosincu 416 smrtnih slučajeva.¹² Dakle, prosjek za zadnja tri mjeseca iznosi 432 umrle osobe mjesečno. Ova gotovo udvostručena cifra može se objasniti jedino pojavom španjolske gripe. U Izvještajima gradskog poglavarstva tvrdi se da je od 1. rujna pa do konca godine od influence umro 536 osoba. No, ovome broju treba dodati i velik broj onih koji nisu obducirani tako da je konačna cifra sigurno osjetno veća.

Zaključak

Iako je španjolska gripa kako u Zagrebu, tako i u cijeloj Hrvatskoj, odnijela mnogo života (najmanje 15 do 20 tisuća), ipak nije ostavila značajnijeg traga u

¹⁰ Isto, str. 235.

¹¹ Ibidem.

¹² HR DAZG 4, GPZ, 1850.-1918.g.; podfond HR DAZG 4-8, Zdravstveni odsjek, sig. 33-41 «Očevidnik mrtvozorstva»

kolektivnom sjećanju hrvatskog naroda, ni u historiografiji. Uzrok manjkavog obraćanja pozornosti na ova događanja leži u činjenici da su se oni odvijali simultano s vrlo važnim povijesnim događanjima kada je Hrvatska prekinula svoje odnose s Habsburgovcima i Ugarskom te ušla u državnu zajednicu s južnim Slavenima: prvo u Državu SHS (Slovenaca, Hrvata i Srba), a potom u Kraljevinu SHS (Srba, Hrvata i Slovenaca). Kao što smo već opisali, epidemija na početku nije ozbiljno shvaćena, a i državne vlasti su učinile neke pogreške i propuste. Rastroj mnogih državnih činovničkih službi, bolnice već prepune ranjenih vojnika, zeleni kadar te općenito loša situacija u ovim posljednjim danima Monarhije, samo su doprinijeli „efikasnosti“ španjolske gripe. Posebno su na udaru bili ratom iscrpljeni vojnici koji su boraveći zajedno vrlo lako pobolijevali. Nakon nastanka Države SHS 29. listopada, Narodno Vijeće, koje je imalo vrhovnu vlast u novostvorenoj državi, imalo je vrlo ograničene mogućnosti djelovanja zbog svega prethodno navedenoga. Prevencija gripe nije bila sustavna, a sama terapija bila je simptomatska, odnosno nije rješavala uzrok bolesti. Krajem prosinca 1918. epidemija se povukla, kako je i nastala - ne ljudskim uspjehom nego prirodnim putem.¹³

Bibliografija

Fatović-Ferenčić, Stella i Snježana Šain. „Španjolska gripa kao uzrok smrti u gradu Zagrebu 1918. godine.“ *Liječnički vjesnik* 113 (1991.g), str. 444-446.

HR DAZG 4, GPZ, 1850.-1918. g.; podfond HR DAZG 4-8, Zdravstveni odsjek, sig.33-41

«Očevidnik mrtvozorstva».

Hutinec, Goran: „Odjeci epidemije španjolske gripe 1918. godine u hrvatskoj javnosti.“ *Radovi ZHP* 38 (2006.), str. 227-242.

Lovrić, Andrija, Marijan Marijan i Julija Pantić. „Španjolska gripa u Zagrebu.“ *Povijest u nastavi*. vol IV. br. 7 (1) lipanj (2006), str. 105-115.

Zvonimir Glavaš

¹³ Hutinec, nav. dj., str. 240.

GRUDE U IMOTI: LJUDI, RODOVI I DEMOGRAFSKA GIBANJA*

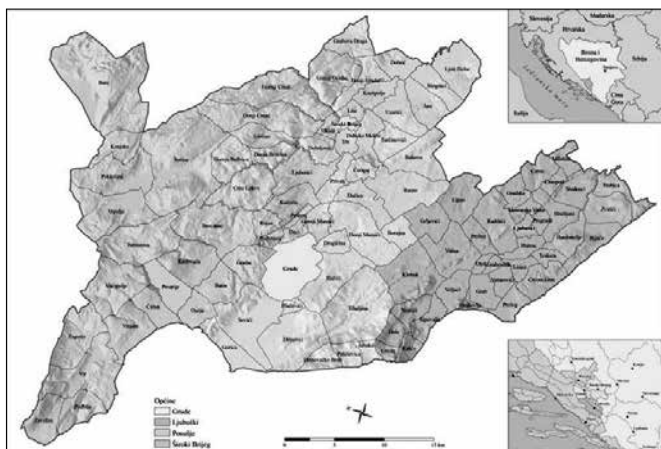
Uvod

Grude su općina i općinsko središte u Zapadnohercegovačkoj županiji, na jugozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, omeđene sa sjevera općinom Posušje, s istoka gradom Široki Brijeg, s juga gradom Ljubuškim, te sa zapada s Imotskom krajinom, odnosno tamošnjim gradom Imotskim, i općinama Zmi-javci i Runovići-Slivno u Splitskodalmatinskoj županiji, Republike Hrvatske.¹ Štoviše, i one su do imperijalnih razgraničenja početkom 18. st. bile dio drevne, srednjovjekovne, hrvatsko-humske župe, kasnije nahije, Imote. Upravo je i njihov prvi pisani spomen vezan za Imotu, što je, uostalom, i povod ovome radu.

* Ovaj prilog je već objavljen u časopisu Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti, No. 566=58, Zagreb, HAZU, 2024., 91.-164. Za ovu prigodu isti je dopunjen s nekoliko novih spoznaja do kojih se došlo u međuvremenu, kao i nekoliko novih fotografija.

¹ Općina Grude je uspostavljena 1. rujna 1955. (odnosno Ukazom o proglašenju Zakona o području srezova i općina u NR BiH, Sl. list NR BiH, god XI, broj 17. od 12. srpnja 1955.) na prostoru površine od 220,75km², koji je do tada pripadao općinama Ljubuški i Široki Brig. Prema popisu iz 2013. općina Grude ima 17 308 žitelja u 13 naselja, a samo naseljeno mjesto Grude ima 4 347 stanovnika. Usp. *Prostorni plan općine Grude za period od 2019. do 2032. godine*, 2018. Grude: Služba za prostorno uređenje, imovinsko-pravne, geodetske poslove ikatastar, 17.-18.

Slika broj 1.
Općina Grude s naseljima na zemljovidu Županije zapadnohercegovačke

Izvor: Uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove ŽZH

Nakon spomenutoga imperijalnoga, mletačko-osmanskog, razgraničenja koji je podijelio staru Imotu, dio koji je ostao pod osmanskom upravom nazvan je *bekiye-i Imotski*,² ostatak Imotskoga, kojemu su pripale i Grude. Otada se za oznaku tog prostora u upravnom i svakodnevnom govoru počeo rabiti naziv Bekija, odnosno Bekijaši ili Bekijani, te Bekijke ili Bekinke za njegove žitelje i žiteljke.

Za „rođendan“ nekoga naselja, odnosno za dan koji se na poseban način obilježava, često se uzima ulazak u pismenu kulturu, odnosno njegov najraniji spomen u pisanim vrelima.³ No, tako nije i s Grudama.⁴ Bez obzira što je tu ljudski život i život njegovih zajednica bujao najkasnije od brončanoga doba,⁵

² tur. bekiye, bakiye<ar. bāqiyyā = ‘ostatak’. Usp. Škaljić, Abdulah, 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 133.

³ To je slučaj, primjerice, sa susjednim Ljubuškim, gdje je za Dan grada uzet nadnevak prvoga spomena.

⁴ Grudama je to, kao i većini gradova i općina u Hercegovini, spomendan nebeskoga zaštitnika, uzet iz poklada i kalendara Katoličke crkve, u ovome slučaju Sv. Kata.

⁵ Možda čak i iz bakrenoga doba, jer je tu pronađena bakrena sjekira. Na samom ulazu u Grude iz pravca Ljubuškog, u ataru sela Dragićina, na jednome brijegu postoji impozantna gradina, zvana Mandina gomila, s ogromnom količinom rasutoga kamenja, s mjestimično ogromnim kiklopskim blokovima, a osim ostataka kiklopskih podzida vidljivi su i dijelovi polučetvrtastih ili lučnih kula, također s megalitskim zidovima. I u samim Grudama postoji mnoštvo arheoloških nalaza, koji svjedoče o dobroj naseljenosti toga prostora i kontinuitetu od prapovijesti do kasnoga srednjega vijeka. Primjerice: U Andrijanićima je evidentirano osam gomila, u Dubravi vangradinsko naselje i tumuli, u G. Zorićima veliki tumul, a na lokalitetu Gradina rimsko i kasnoantičko naselje, koje zauzima prostor od 1 ha. Lokalitet Gradina postoji i u grudskome zaseoku Vručice, s kulturnim slojevima od

za iste je prvi spomen već dugo, više od pola stoljeća, bila 1575.godina, kada su spomenute u jednoj osmanskoj ispravi, a što je 1964. objelodanio Marko Vego.⁶ Međutim, to više neće stajati iz razloga, jer je u prvoj polovici 15. st. jedan mladić iz sela Gruda u Imoti prispio u Trogir na učenje kožarskoga (krznarskoga, kožuharskoga)⁷ zanata, a što je uredno zabilježeno u tamošnjem notarijatu. Zahvaljujući tome ime Gruda je ušlo u orbitu pismene kulture gotovo stoljeće i pol ranije nego što se to do sada držalo. Budući da već gotovo dva desetljeća raspolažemo tim podatkom, to ćemo ga konačno objelodaniti i raspraviti. K tome, kako je riječ o momčiću, žitelju sela Gruda, prigoda je to da se još jednom progovori o njihovim ljudima, pretresemo rodovsku sliku i sliku stanovništva uopće, te ocrtamo demografska kretanja toga naselja do modernoga doba kroz jednu grubu skicu, iako je to već nekoliko puta fragmentarno i površno činjeno u prethodnim razdobljima.⁸

prapovijesti, preko rimskoga doba do kasnoga srednjega vijeka. Nadalje, u Grudama je, u prapovijesnoj nekropoli, pronađena brončana kaciga grčko-ilirskoga tipa, te veći broj brončanih fibula, igala, narukvica, sljepoočnih kolutova i dugmadi. U ataru sela Grude nekoliko je lokaliteta iz rimskoga razdoblja i čak 12 kasnosrednjovjekovnih nekropola (Grude i Alagovac) s 48 biliga. Usp. *Arheološki leksikon BiH*, tom 3, Sarajevo: Zemaljski muzej BiH, 1988, 320, passim.; Vučić, Edita, 2018. *Kasnosrednjovjekovne nekropole stećaka zapadne Hercegovine*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 127.-135.; <https://hercegovina-geoarheo.blogspot.com/2015/05/predstavljamo-mandina-gomila-kod-gruda.html> (pristup 12. 2. 2024.).

⁶ Vego, Marko, 1964. *Bekija kroz vijekove*, Sarajevo: Narodni univerziteti Grude i Posušje, 98.; O tome spomenu nešto opširnije u nastavku.

⁷ Iako riječ *pilipario* (*piliparius*, *pelliparius*), kako je upisano u ispravi, može imati trojako značenje (kožar, kožuhar, krznar), mi se odlučujemo za kožarsko i tako ćemo ga rabiti u nastavku. Usp. Stjepović, Stijepo. 2018. *Forenses et habitatores Arbi: Identitet stranaca i doseljenika u srednjovjekovlju, Europa orientalis*, no. XXXVII, Roma: Sapienza university, 277., 281.; Zjačić, Mirko. 1956. Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461), *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 3, Rijeka, Pazin: Državni arhiv, 21.; Benyiovsky Latin ju prevodi kao krznar, usp. Benyovsky Latin, Irena. 2019. Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika krajem 13. stoljeća, u: *8. istarski povijesni bijenale Artisan et mercatores...: O obrtnicima i trgovcima na jadranskom prostoru*, svezak 8, (ur. Crljenko, Marija Mogorović, Uljančić, Elena), Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Državni arhiv Pazin, 69.; Kurtović pak istu riječ prevodi i kao kožar i kao krznar. Usp. Kurtović, Esad. 2019. Prilog povijesti dubrovačkog antuninskog roda Kladorubović, *Povijesni prilozi*, broj 57, Zagreb: HIP, 16.-17.; Kurtović, Esad, 2020. *Ispisi građe za historiju srednjovjekovne Bosne*, Lamenta de foris, svezak IV, Sarajevo: Vlastita naklada, 6.

⁸ Dragičević, Marko, 1995. Predpovijest župe Grude, u: *Zbornik župe Grude*. Grude: Župni ured, 9.-15; Hrkać, Serafin. 2007. Povijest obitelji iz XVIII. stoljeća, *Susreti*, broj 1, Grude, Matica hrvatska, 62.-78.; Nikić, Andrija. 2007. Značajnije statistike ružičke župe, *Susreti*, broj 1, Grude, Matica hrvatska, 79.-101.; Nikić, Andrija. 2011. Kratka povijest Gruda i kretanje stanovništva, *Susreti*, broj 5, Grude, Matica hrvatska, 41.-123.;

Posebno ćemo se osvrnuti na migracijska ishodišta, kretanja, pravce i odredišta istih, te pokušati utvrditi u kolikoj su mjeri ona utjecala da stanovništvo, odnosno rodovi zatečeni prije tri stoljeća, neki i dulje od toga, ostvare kontinuitet ili možda diskontinuitet i nestanak. Odnosno, na temelju vrèla nastalog uoči samoga 2. svj. rata, prije demografskih poremećaja izazvanih istim, kao i snažnih poslijeratnih migracijskih gibanja uslijed stubokom izmijenjenih sociogospodarskih uvjeta, kada Grude postaju općinsko središte, utvrdit ćemo koliko su prisutni spomenuti kontinuiteti i diskontinuiteti.

Nadalje, budući da se u bosanskohercegovački javni prostor plasiraju teze, kojima se želi izvršiti svojevrsna „arbanizacija“ zapadne Hercegovine, s ciljem negiranja prisutnosti i kontinuiteta tamošnjeg, vrlo homogenoga, hrvatskoga etnikuma, kao i „razvodnjavanja“ njegova identiteta, što ima odraza i u bosanskohercegovačkoj historiografiji što nas zapravo i zanima, to ćemo se osvrnuti i na tu neznanstvenu rabotu.

Uvjereni smo, također, da će i ovaj osvrt, posebice najraniji spomen Gruda i imena jednoga Gruđanina, biti privremen, jer je historiografija, bez obzira na sve crne slutnje i predviđanja o njezinu smislu i budućnosti,⁹ vrlo živahna i žilava znanost, koja će u dinamici svoga poslanja iznjedrati nove činjenice i spoznaje.¹⁰

Etimologija toponima Grude

Kako smo istakli u uvodu, u javnom se prostoru u BiH, pogotovo na pojedinim web portalima, javljaju narativi, često šovinistički nastrojeni, među kojima i onaj da je na prostor opustjelog osmansko-mletačkog pograničja koncem 17. st., zapravo planski naseljen albanski etnički korpus.

Pri tome se kao krunski dokaz, uz gangu i etnonim Škutor, navodi hercegovački toponim Grude, koji bi bio prežitak etnonima albanskoga plemena Gruda. Ako web portali, još pod velom anonimnosti, takvo što i „podnose“, problem je kada takva stajališta, uvijena u ruho znanstvenosti, uđu i u akadem-

⁹ O recentnim, metamodernističkim, pogledima na historiografiju vidi: Blažević, Zrinka. 2023. Suspenzija nevjerice – historijska znanost pred izazovima metamodernizma, *Kultura*, 180/2023, Beograd, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 9.-25.

¹⁰ Stoga ni ovaj rad nema namjeru dati cjelovitu povijesno-demografsku sliku ovoga naselja, tim više jer za takvo što postoji niz vrela, koja je moguće podrobnije raščlaniti, navlastito matične knjige (krštenih i vjenčanih) s konca 18. st., te matice umrlih od druge četvrtine 19. stoljeća.

ski diskurs i zadobiju status legitimnosti, gotovo neupitne istine.¹¹ Stoga takva nastojanja zaslužuju osvrt i dekonstrukciju.

Kao prvo, gledajući s povijesnoga stajališta, toponim Grude ne može biti produkt albanske migracije, dotično pripadnika njihove plemenske skupine Gruda,¹² u vrijeme osmanske ekspanzije, pogotovo ne u vrijeme njihova uzmičanja u 17. st., iz jednostavnoga razloga što se sam toponim Grude spominje znatno prije toga, ne samo u 16. st. što je odavno poznato, već i prije osmanskoga osvajanja ovoga prostora, što ćemo iznijeti u ovome radu. K tome, nema nikakve naznake bilo kakve masovnije migracije na opustošeno područje mletačko-osmanskoga ratnoga sraza u ratovima 17. st. na područje zapadne Hercegovine, pogotovo ne s albanskoga etničkoga područja,¹³ već se samo može govoriti o povratnim migracijama izbjeglog stanovništva na taj prostor nakon završetka spomenutih pustošenja, ponajprije s prostora koji je nakon sklapanja mira pripao Serenissimi i u manjoj mjeri s neposredno susjednih područja koja su i nadalje ostala pod osmanskom upravom.

Osим povijesnoga, u prilog drukčijega nastanka toga toponima govori i njegova varasprostranjenost na hrvatskom društvenom prostoru. Tako samo na jugu istoga

¹¹ Mulić, Jusuf, 2004. *Hercegovina*, knj. 2.1., Mostar: Muzej Hercegovine, 110.; Mulić, Jusuf, 2007. *Hercegovina*, knj. 2.2., Mostar: Muzej Hercegovine, 153.; Kubat, Izet, Čampara-Hako, Salko, 2015. *Genocid nad muslimanima u Istočnoj Hercegovini*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Geoprojekat Tuzla, 72. i 105.; Smajić, Ramiza, 2019. *Migracijski tokovi, društveno-političke prilike u Bosanskom ejaletu (1683.-1718.)*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 66. i 182.-183.

¹² Selo Gruda spominje se u popisu Skadarskoga sandžaka 1485. i u njemu Lješ Gruda, te Vuku i Vola sinovi Grude. Usp. Pulaha, Selami, 1974. *Defteri i regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, Tiranë: Akademia e Shkencave e RP. Të Shqiperise, Instituti i Historisë, 323. i 395.; U istome popisu se spominju i Rajk i Gjon Gruda u selu Koplik, te Gjon Gruda u selu BgurTuz. Usp. Isto, 153. i 361.-362.; Još ranije, u skadarskom zemljišniku iz 1416. spominje se nekoliko osoba s prezimenom Gruda. Usp. Ljubić, Šime. 1882. Skadarski zemljišnik od god. 1416, *Starine, XIV*, Zagreb: JAZU, 33, 35, 38.-39, 45.

¹³ Postojalo je pripadnika albanskoga etničkoga elementa u sklopu osmanskih vojnih postrojbi. Primjerice, gradsku vojnu posadu 1878. u Ljubuškom prigodom zauzimanja od strane austrougarskih postrojbi činili su mahom Albanci, koji su se mirno predali, otpraćeni u Metkoviće i odatle otplovili u svoj zavičaj. Usp. Sadiković, Halid, 2013. *Iz prošlosti Ljubuškog*, Sarajevo: Vlastita naklada, 95.-96.; Vjerojatno je i pojava prezimena Arbanas u Čapljini 1742., u neposrednom susjedstvu Gabele, prežitak i uspomena na nekoga vojnika iz tamošnje vojne posade koju su Mlečani napustili dvadesetak godina prije ovoga spomena. Moguće je, također, da je i neki domaći žitelj dobio nadimak Arbanas, koji je postao prezime, po nekoj značajki koja se pripisuje tom etnikumu. Dakako, treba spomenuti i masovnije doseljenje albanskoga etničkoga elementa u okolicu Zadra u nekoliko valova od 1726. Usp. Dragutin Babić, Šenol Selimović. 2018. *Zadarski Arbanasi: Sjećanje, etnički i nacionalni identitet, Analiz HPD, vol. 15, no. 1.*, Zagreb: HPD, 2018, 179.-198.

postoji toponim Gruda u Konavlima,¹⁴ nekoliko toponima na Pelješcu: Kuni,¹⁵ Potomju,¹⁶ Oskorušnom,¹⁷ Janjini,¹⁸ Sreseru,¹⁹ Popovoj Luci²⁰ i Dubravi.²¹ Toponim *Grūde* prisutan je i u Prhinjama,²² Trebinji i Cicirini,²³ svih troje u Popovu,²⁴ Baćini i Baškoj Vodi na Makarskom primorju,²⁵ Otrićima-Seocima u

¹⁴ I konavosko naselje Gruda je jedninskoga oblika, ali je kasnijega postanja. Nastalo je kao objedinjujući za prostor koji su u kasnom srednjem vijeku i dobar dio novovjekovlja „pokrivala“ naselja Bačev do, Držojevići i Tušići. Do 18. st. ta se tri sela navode pojedinačno, a kad bi se obuhvatili skupno, rabio se naziv Držojevići. Tako se u popisu Dubrovačke republike 1673. spominje župa Gruda, ali nema istoimenoga naselja, niti Tušića i Bačeva dola, već se naselje zove Držojevići. Usp. Šundrica, Zdravko. 1959. Popis stanovništva Dubrovačke Republike iz 1673/74. g., *Arhivski vjesnik*, vol. 2, no. 1., Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 431.-433.; Podatke iz istoga popisa Kapetanić i Vekarić donose raspoređene po naseljima Bačev do, Tušići i Držojevići, vjerojatno nakon antroponimijske analize. Bačev do i Tušići danas su zaselci naselja Gruda. Dakle, Gruda je bio naziv za crkvenu župu, koja je obuhvaćala i prostor ta tri sela, ali i još nekoliko drugih naselja. Osnovana je u 16. stoljeću. Proces prenošenje naziva Gruda i na samo naselje, koje u sebe uključuje tri spomenuta naselja, od kojih su dva danas zaseoci Grude, teče postupno i dugotrajno, te se proteže do 19. st., kada konačno prevladava naziv Gruda. Kapetanić, Niko, Vekarić, Nenad, 1999. *Stanovništvo Konavala*, sv. 2, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 16. i 240.

¹⁵ Sastavni dio sela Kuna naziva se Gruda. Usp. Vekarić, Nenad, 1989. *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU, 93.

¹⁶ Jedna od sastavnica sela Potomje također se naziva Gruda. Isto, 95

¹⁷ Naselje Oskorušno sastoji se od tri sela: Orhanovića, Oskorušna i Zagrude. Štoviše, za ovo potonje postoji nesigurna predaja da je tamošnji rod Cibilića doselio iz hercegovačkih Gruda i dao naselju naziv Zagruda. Isto, 91.-93.

¹⁸ U Janjini opstojе toponimi Zagrudica, Pod Grudu, Zagrudine, Zagrudište. Usp. Vidović, Domagoj. 2021. Pogled u toponimiju općine Janjina, *Croatia et Slavica Iadertina*, broj XVIII/1, Zadar: Sveučilište u Zadru, 249.-250.

¹⁹ Toponim Gruda nalazi se u Sreseru. Isto, 248.

²⁰ Toponim Zagrude postoji u Popovoj Luci. Isto, 250.

²¹ U Dubravi postoji toponim Među grudama. Usp. OraićRabušić, Ivana, Vidović, Domagoj. 2012. Prezimena i toponimija Dubrave na poluotoku Pelješcu, *Rasprave*, broj 47/1, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 140.

²² Vidović, Domagoj. 2015. Mjestopis i toponimija Prhinja u Popovu, *Stolačko kulturno proljeće*, broj 13, Stolac: Matica hrvatska, 105.

²³ Vidović, Domagoj. 2017a. Toponimija sela Trebinja u Popovu, *FOC*, broj 26, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 115.

²⁴ Na području između Zavale i Kijev Dola, također u Popovu, nalazi se toponim Grude. Usp. Vidović, Domagoj. 2011. Toponimija sela Zavala, Golubinac, Belenići i Kijev Do u Popovu, *FOC*, broj 20, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 224.

²⁵ Vidović, Domagoj. 2017. Toponimija Makarskoga primorja, u zborniku: *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, Tomasović, Marinko (ur.), Makarska: Gradski muzej, 562.; Marinović, Ivo, Šutić, Baldo, Viskić, Milorad, 2005. *Baćina*, Ploče: Udruga Pagania, 185.

Pojezerju zabilježen još 1836. g.,²⁶ Prapratnici kod Neuma,²⁷ Zijemljima kod Mostara.²⁸ Toponimski oblik *Grūdine* naziv je dijela grada Metkovića,²⁹ a takvi oblici postoje u neumskim Broćancu i Gradcu, te neretvanskim Glušcima,³⁰ imotskim Studencima³¹ i Rakitnu (D. Poklečani).³² Toponim *Za Grudam* bilježi se u Neumu,³³ *Hladnica na Grudiniu* Hutovu,³⁴ *Golužine grude* u Prapratnici,³⁵ *Kužića gruda* između Crnića i Gabele,³⁶ *Grudice* u Bristu.³⁷ U k.o. Rasno kod Širokog Brijega postoje toponimi *Gruda*, *Grudina* i *Grudine*,³⁸ na području Ljubuškog, u selu Prolog postoji toponim *Nad grudinom*, a u Vašarovićima *Pod grudinom*.³⁹ Ovoje samo dio toponima s ovom osnovom južno od Cetine, a zasigurno bi ih se pronašlo još ako bi se podrobnije proučila mikrotoponimija ostalih dijelova istoga područja.

Dakle, ne može se zaniijekati postojanje sličnosti, gotovo istovjetnosti, između toponima Grude i etnonima Gruda, razlika je tih oblika što je prvi množinski, a drugi je u jednini. Međutim, umjesto izleta u albanski jezični i etnički korpus i migracijske čimbenike, puno je logičnije rješenje etimologije ovoga hercegovačka toponima tražiti u slavenskome leksičkom blagu, pa tako i hrvatskome, gdje je apelativ gruda (mnž. grude) u Hercegovini prisutan i u suvremenoj.

²⁶ <https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1922291.130218111%2C5331290.846962106%2C1958656.0464247838%2C5344839.310225653> (pristup 3. 3. 2024.).

²⁷ Vidović, Domagoj, 2014a. *Zažapska onomastika*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 228.

²⁸ Vidović, Domagoj, Vidović, Dragan. 2016. Pogled u toponimju Zijemlja, Bjelopoljska zora, broj 11-12, Bijelo Polje: HKD Napredak, 12.

²⁹ Dio Metkovića naziva se Grudine. Usp. Vidović, Domagoj. 2013. Ojkonimija Neretvanske krajine, *Croatica et Slavica Iadertina*, broj IX/1, Zadar: Sveučilište u Zadru, 8.

³⁰ Isto, 216.

³¹ Babić, Ivan, 2008. *Studenački rječnik*, Studenci: Župni ured, 139.

³² Petričušić, Ružica, 1998. Stećci, u: Ljetopis posuški, ur. R. Jolić i ostali, Posušje: Matica hrvatska, 81.

³³ Vidović, 2014, 219.

³⁴ Isto, 231.

³⁵ Isto, 270.

³⁶ Vidović, Domagoj. 2008. Prezimena sela Vid u Neretvanskoj krajini, *FOC*, broj 17, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 144.

³⁷ Vidović, 2017, 564.

³⁸ Šimić, Marinka, Dugandžić, Ivan, 2022. *Mistopisi na jugozapadu Širokoga Brijega*, Široki Brijeg: Hrvatsko društvo čuvara baštine, 41.

³⁹ *Popis parcela prema katastarskom operatu iz 1974*. Grad Ljubuški, Služba za imovinsko pravne poslove.

menom govoru. Je li moguće naći žitelja zapadne Hercegovine, koji nije čuo ili rabio izraz *gruda sira*, *gruda sniga*, *grudina*,⁴⁰ *grudanje*, *rodna gruda*, ... ?⁴¹

Gluhak etimologiju riječi *gruda* izvodi po sljedećem redoslijedu: *Grūda*, *praslav. *grōdъ/*grudъ*; *bugar. gruda*; *slav. gruda*; *češki hruda*; *polj. grąd*, *uzvisina na suhu*; *ukraj. hrud*, *uzvisina*; *latin. grandis*, *velik*, *jak*. *Ie. korijeni: *ghreud-/ *ghrūd-/ *grōd-*.⁴²

Skok to objašnjava na sljedeći način: *grūda*, *ie. korijen *ghrēu-/ *ghrōu-*, *rastrti*, *razbiti*, može biti proširen formantom *-d* [*u Gluhaka*].⁴³

Češki jezikoslovac Šmilauer pak isto tumči ovako: *grōdъ*, *brežuljak*, *uzvišeni teren u močvari*; *hrv. Grūde*; *čes. dij. Hrudý*; *polapski Groond*, *polj. Grąnd*; *ukraj. Nova grudan*; *rus. Grudnica*.⁴⁴

France Bezljaj, slovenski jezikoslovac, izvodi sličnu etimologiju: **grōda/*gru-da/*grōdъ/*grudъ*; Navodi se i češko dijalekt. *hrūd*, *neplavljeni pješćani hum iz praslav. *grōdъ*, *odakle i njem. dijalekt. grand*, *pijesak*.⁴⁵ Domagoj Vidović ovaj toponima tumači, kao *Grūde* <*gruda* 'okruglast grumen'.⁴⁶

⁴⁰ Hercegovina je prepuna kamenih humki, sličnih gomilama, nastalih trijebljenjem kamena u svrhu stvaranja obradivoga zemljišta koje se zovu – *grudine*. Dakle, *grudina* je gomila kamenja nastala krčenjem nekoga zemljišta, gdje se kamen vadi (krči) i trijebi iz zemlje i baca na jedno mjesto i tako nastaje *grudina*. To slikovito definira fra Petar Bakula još prije stoljeće i pol, kada dolazi u broćanski Gradac i tu nalazi starodrevno, veliko groblje zvano *Grudine*, s „...preko stotinu plemićkih i velikaških grobova...“, a značenje toponima *Grudine* definira kao „gomilu kamenja“. Usp. Bakula, Petar, 1970. *Hercegovina prije sto godina*, Mostar: Hercegovački franjevci, 88.; I suvremeni posuški franjevac slično definira pojam *grudine*. Usp. Lončar, Vlado, 2020. *Rječnik moga djetinjstva ili Rječnik idioma moga zavičaja*, Zagreb: Hum naklada, 180.; O uporabi apelativa *grudina* u spisima hercegovačkih franjevaca 19. st. vidi više u: Šimić, Marinka. 2021. Leksički arhaizmi u nekim zapadno štokavskim govorima, *Hercegovina*, no. 7, Mostar: Filozofski fakultet, 339.

⁴¹ Čak i u hrvatskom kulinarstvu postoji riječ *gruda*: „Mješavina divljeg bilja, na Zlarinu poznata pod imenom diblje zelje, rado se jede u srednjoj i južnoj Dalmaciji, a posebno na srednjodalmatinskim otocima. Omiljenost ovoga divljeg povrća vidljiva je i po najraznovrsnijim imenima koje je narod smislio za tu mješavinu: u Ravnim kotarima to je svakober, u splitskoj okolici mišancija, u dubrovačkoj okolici pazija i pakoleč, na Lastovu pustolažina, na Korčuli mišanca, **gruda** i parapač, na Hvaru i Visu divlje zelje, na Braču parež i pareščina, na Ižu ščadovina, na Prviću divina...“. Usp. Randić-Barlek, Mirjana. 2022. Uloga dibljeg zelja u prehrani žitelja otoka Zlarina, u: *Tustopizde u izobilju — kurcoglava ni za lijek, samoniklo jestivo bilje otoka Zlarina*, Zagreb: Agronomski fakultet, 122.

⁴² Gluhak, Alemko, 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb: August Cesarec, 251.

⁴³ Skok, Petar, 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I, Zagreb: JAZU, 626.-627.

⁴⁴ Šmilauer, Vladimir, 1970. *Příručka slovanské toponomastiky*, Praha: Academia, 73.

⁴⁵ Bezljaj, France, 1976. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana: SIJANU, 146.-148.

⁴⁶ Vidović, Domagoj. 2010. Pregled toponimije jugozapadnoga dijela Popova, FOC, no. 19, Zagreb: HAZU, 308.

Na koncu, *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* ovaj apelativ objašnjava ovako: „Postalo od psl. **grúda* (a. p. *a*) (sln. *grúda*, rus. *зрýда*, polj. *gruda*). Na postojanje psl. varijante s nazalnim samoglasnikom, **grǫda*, možda upućuje stpolj. *grqda* ‘suho mjesto među močvarama’. Ova je riječ izvedena od korijena od kojeg su lit. *grūsti* ‘lomiti, mrviti’, latv. *graûds* ‘žito’, njem. *Grütze* ‘kaša’ <ie. **g^hrowd-* ‘mrвити’. Prvotno bi značenje bilo ‘smrvljena smjesa’.“⁴⁷

Uz ovoliko zastupljenost riječi gruda u hrvatskoj toponimiji, hrvatskom jeziku i u slavenskim jezicima uopće, te izostanku bilo kakvoga povijesnoga uporišta o migraciji albanskoga etničkoga elementa na prostor zapadne Hercegovine, pogotovo, ponovimo opet, takvoga izostanka nakon pustošenja u mletačko-osmanskim ratovima 17. st., doista je bespredmetno etimologiju takmošnjega toponima Grude tražiti u albanskom, bilo etničkom, bilo jezičnom korpusu.

Stoga, iako postoji albanski etnonim Gruda, a valjalo bi istražiti i njegovu etimologiju,⁴⁸ držimo da je umjesto neutemeljene albanske etimologije prihvatljivije i kudikamo logičnije etimologiju ovoga hercegovačkoga toponima tražiti u hrvatskom, odnosno u slavenskome leksičkom korpusu, jer je to sveslavenski apelativ, s praslavenskim korijenom.

Spomeni Gruda i Gruđana do 18. stoljeća

Spomen iz 1575.

Rekosmo već da je već više od pola stoljeća u optjecaju podatak o spomenu Gruda 1575. i isti su ponavljali svi auktori koji su o tome naselju pisali kasnije.⁴⁹ Tada je katolike u Hercegovini snašla velika nevolja, samo jedna u nizu mnogih, a vrela, reklo bi se, „vole“ upravo nevolje, pa su i Grude tako nevoljko tada ušle u krug pismenosti i to se dugo držalo njihovim „rođendanom“. O čemu se zapravo radi? U historiografiji o osmanskoj vlasti u Bosanskom ejaletu odavno je poznata činjenica o nastojanjima pravoslavnih prelata da pod svoju jurisdikciju podvrgnu i katolike, čemu su se ovi, uz goleme napore i još veće

⁴⁷ Matasović, Ranko, Pronk, Tijmen, Ivšić, Dubravka, Brozović Rončević, Dunja, 2016. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, 1. svezak, A - Nj. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 306.

⁴⁸ Prema Skoku „Arbanasi posudiše *grude* f ‘Scholle’, epirski Grci od nestalih epirskih Slavena γρῶδα ‘gruda sira’.“ Usp. Skok 1971, 626.

⁴⁹ Vego 1964, 98.; Iako je podatak poznat i od ranije, u literaturu ga je uveo Vego i njegove navode recikliraju kasniji radovi. Usp. Dragičević 1995, 9.; Dragičević, Marko, Mlađi. 1995. *Stoljetnica grudske župe (1895.-1995.)*, *Kršni zavičaj, broj 28*, Humac: Franjevački samostan, 61.; Nikić 2011, 50.;

troškove, grčevito opirali.⁵⁰ O tome je riječ i u ispravi iz 1575. godine, jer tadašnji mitropolit zahumsko-hercegovački, kasnije patrijarh srpski, Savatije Sokolović, ide s 12 konjanika po zapadnoj Hercegovini, odnosno „ovoj zemlji“, kako piše u ispravi i ubire porez čineći svakovrsno nasilje, pri čemu je objesio nekoga fra Ivana.⁵¹ U njegovoj pratnji se po zlu isticao stanoviti Rajak, koji se predstavljao kao Divane Hasan. Stoga su se tamošnji katolici, odnosno njihovi glavari, seoski knezovi, obratili mostarskom kadiji Aliji sinu Muratovu tražeći zaštitu, a među tim knezovima je bio i Petar sin Matijin iz sela Gruda.⁵²

Spomen iz 1585. godine

Deset godina kasnije izvršen je popis poreznih obveznika u Hercegovačkom sandžaku, kojemu je pripadala i nahija Imota. Tada se u toj nahiji, između ostaloga, spominju mezre *Ružići*, *drugi naziv Bornjak i Gruda*.⁵³ One se nalaze u ruci stanovnika sela Ružići i Gruda, a timar su Mehmed-age, dizdara vrgorske tvrđave, s prihodom od 3000 (?) akči. Još se naglašava da ukoliko stanovnici ova dva sela žele loviti ribu dužni su timarniku davati desetinu.⁵⁴ Iz ovih podataka bi se dalo naslutiti da uz mezre⁵⁵ Ružići i Grude postoje i isto-

⁵⁰ O tim prisezanjima i literaturu o istome vidi više u: Džaja, Srećko M., 1999. *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Mostar: Ziral, 203. passim.

⁵¹ Drži se da bi taj fra Ivan mogao biti fra Ivan Rozić, koji je obješen u Vrgorcu i kojem je narod još u 18. st. kao čudotvorcu hodočastio iz raznih krajeva. Usp. Bogović, Mile, Jurišić, Hrvatin Gabrijel, 2005. *Hrvatski mučenici za vjeru i dom*, Split, Gospić: Verbum, Glavni odbor za izgradnju Crkve hrvatskih mučenika, 108.-109.

⁵² Arhiv samostana u Zaostrogu (dalje: ASZ), *Acta turcarum*, Z-62.; Ovaj je dokument objavljan već nekoliko puta. Usp. Matasović, Josip, 1927. Fojnička regesta, Spomenik, knj. 67, Beograd: SKA, 114.; Mandić, Dominik, 1934. *Acta franciscana Hercegovinae*, tom. I, Mostar: Povijesno društvo za proučavanje prošlosti jugoslavenskih franjevaca, 36.-37.; Boškov, Vančo. 1992. Turski dokumenti o odnosu katoličke i pravoslavne crkve u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji (XV-XVII vek), *Spomenik CXXXI*, Beograd: SANU, 20.-21.

⁵³ Zanimljivo je da ovaj toponim, upravo iz istoga popisa, Isailović i Jakovljević čitaju kao „mezra Ružići, drugim imenom Turjak“. Ako je ovo ispravno čitanje, a ne Aličićevo (*Bornjak*), onda se rješava pitanje ubicacije mezre Turjak iz popisa iz 1477. na što upozoravaju i spomenuti auktori. Usp. Isailović, Neven, Jakovljević, Aleksandar, 2019. *Petrovo polje u vrelima osmanskog razdoblja (1528. – 1604.)*, Šibenik: Državni arhiv, JU Nacionalni park Krka, 225.-226; Aličić, Ahmed S., 1985. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo: Orijentalni institut, 82.

⁵⁴ Aličić, Ahmed S., 2014. *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sv. 2, Sarajevo: Dobra knjiga, 355.

⁵⁵ Mezra predstavlja veće obradivo zemljište koje ima obilježje da je nekada bilo naseljeno ili ima tendenciju naseljavanja; staro selište, napušteno ili raseljeno selo. Usp. Spaho, Fehim Dž., Aličić, Ahmed S., 2007. *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. Godine*, Sarajevo: Orijentalni institut, 467.-468.; Prema S. Buzov „termin mezra (orig. mezre'a, u doslovnom prijevodu obrađeno ili obradivo mjesto) obično se prevodi kao selište, što ima smisla u

imena sela. To dokazuje popis hajmana iz istoga popisa, kada je u selu Grude popisan Paval sin Stipana (Stepana).⁵⁶ Tome u prilog dodatno govori i podatak iz „vlaškoga“ deftera nastalog iste godine, do sada neobjavljenoga, kojim je popisano stanovništvo Hercegovačkoga sandžaka u vlaškom statusu i u njemu je, u vlaškoj nahiji Mostar, popisan džemat Ivana, sina Stipana, kojem pripadaju sela Priboj Kongora (Drinovac), Bilo Polje, Brzgul, Grude i Podobrinje, kao i džemat Nikole, sina Radivoja sa selima Donja i Gornja Tihaljina, selo Turjak drugim imenom Ružići i selo Dragići.⁵⁷

Spomen iz 1533. godine

Osim tri spomenuta, osmanlijski izvori donose još raniji spomen Gruda. Naime, u popisu Hercegovačkoga sandžaka iz 1533. popisano je selo Grude (Gozde) u nahiji Imota.⁵⁸

Spomeni za Kandijskoga rata

Tijekom Kandijskoga rata, vjerojatno najzloglasnijega koji se vodio na području zapadne Hercegovine u njezinoj pisanoj povijesti, imamo spomene Gruda i Grudana. Najizvrsnija potvrda neopisive okrutnosti i razaranja toga rata je Ljetopis fra Pavla Šilobadovića, suvremenika događaja, koji, ako se i zanemare sva pretjerivanja čemu su kroničari skloni, riše sumornu sliku toga vremena. Budući da je istraživani prostor pripadao osmanskom *serhatu*, onda se s punim pravom i pokrićem i na njega mogu primijeniti stihovi o Krajini: „Ovaka je krvava Krajina: s krvi ručak, a s krvi večera, svak krvave žvače zalogaje, nikad b'jela danka za odmorka“,⁵⁹ a ako je možda nekome čudno i neshvatljivo značenje tih stihova dovoljno je samo zaviriti u ovaj ljetopis i bit će mu više nego jasno. Dakle, ono što M. Šarić kaže za Tursku Hrvatsku i sudbina

slučajevima kada je mjesto napušteno, tj. nenaseljeno. Međutim, kada se radi o naseljenoj mezri, adekvatnije bi bilo prevoditi ovaj termin kao zaseok kada je takva mezra ubilježena kao dio nekog sela.“ Usp. Buzov, Snježana. 2011. Petrova gora, vlaška nahija, *Titius, god. 4, br. 4*, Split: Filozofski fakultet, 316.

⁵⁶ Aličić 2014, 363.

⁵⁷ Lučić, Josip, 2021. *Imotski kraj u osmanskim izvorima*, diplomski rad, Split: Filozofski fakultet, 25.; Isailović, Jakovljević 2019, 225.-226.; Ovaj podatak iz vlašškoga deftera iz iste godine dodatno govori u prilog spomenutoj ubikaciji mezre Turjak iz popisa 1475.-77. godine u Ružiće.

⁵⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (dalje: BOA), TD 174 (416), 146.

⁵⁹ Hoermann, Kosta, 1976. *Narodne pjesme muslimana u BiH*, Sarajevo: Svjetlost, 294.

ovoga prostora „...bit će trajno obilježena perifernošću, odnosno konfliktom i nestalnom granicom kao glavnim vektorom povijesnog razvoja...“.⁶⁰

U tome krvavome vrtlogu, jedno od rješenja za preživljavanje bio je bijeg s kućnoga ognjišta, posebice iz epicentra krvavoga pira što je tada zacijelo bio za-biokovski prostor, bijeg što dalje, u ovome slučaju na morsku obalu, na Makar-sko primorje,⁶¹ koje se već na početku ratnoga sraza spomenutih imperijalnih sila odmetnulo od Osmanlija i dobrovoljno prihvatilo vlast Prejasne.

U novoj sredini najčešće dolazi do grupiranja sa zavičajnim, također izbje-glim, nevoljnicima, što je za golemu većinu katoličkoga stanovništva iz zabio-kovske unutrašnjosti bilo spomenuto Makarsko primorje, navlastito sama Ma-karska, te Podgora, Tučepi, Drvenik, Podaca, Zaostrog, Gradac i Bast.

Na taj se primorski prostor slilo mnoštvo svijeta iz unutrašnjosti, posebice s područja Imotske krajine, kojoj su tada pripadale i Grude, pa je tako u Pod-gori utočište našao „...aranbaša Stipan Čoršina Čorapović iz Gruda iz(d)no (!) Imote.“, koji je 1668. bio kum na krštenju Ivanu sinu Matija Sumića i žene mu Vice,⁶² domicilnih Primoraca, iz zaseoka Otučaka, kojega Stojković pripisuje Drašnicama.⁶³

Isti se harambaša, Stipan Čorapović, spominje još ranije u Podgori, 1664, kada sa ženom Družijanom krsti kćer Anu,⁶⁴ što znači da je već tu bar pet godina. U Podgori je 1669. upisano krštenje i „...Petra sina aranbaše Stipana ajduka i Družina. I bih kum aranbaša Ivan Galiot sin Miloša Medvidovića s Ledinca izno(!) Imote.“⁶⁵

⁶⁰ Šarić, Marko. 2023. Lovinački kraj na razmeđu epoha u XVI. stoljeću: nahija Cvituš prema osmanskome popisu iz 1585, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 55, no. 2*, Zagreb: Filozofski fakultet, 136.

⁶¹ Dakako, bilo je i suprotnih slučajeva, kada se to stanovništvo, ne samo muslimansko, već i kršćansko, za vrijeme intenzivnih okršaja, s poprišta izravnoga pustošenja, iz epicentra sukoba, sklanjalo dublje u unutrašnjost, u zavjetrinu teritorija pod osmanskim vrhovništvom. Usp. Koncul, Antun, 2016. *Stanovništvo župe Gradac 1708.-1918. godine*, doktorski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Sveučilišni interdisciplinarni studij Povijesti stanovništva, 108.; Rimac, Marko, 2022a. *Bitka za Imotski 1717*, Split: Filozofski fakultet, 52.-53.

⁶² Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje: HR-HDA-883), Inv. br. 1961, MK Podgore (1637.-1689.), (nenumirano), 15. 10. 1668.; Za Grude je rečeno da su *iz dna Imote*, s ruba Imote.

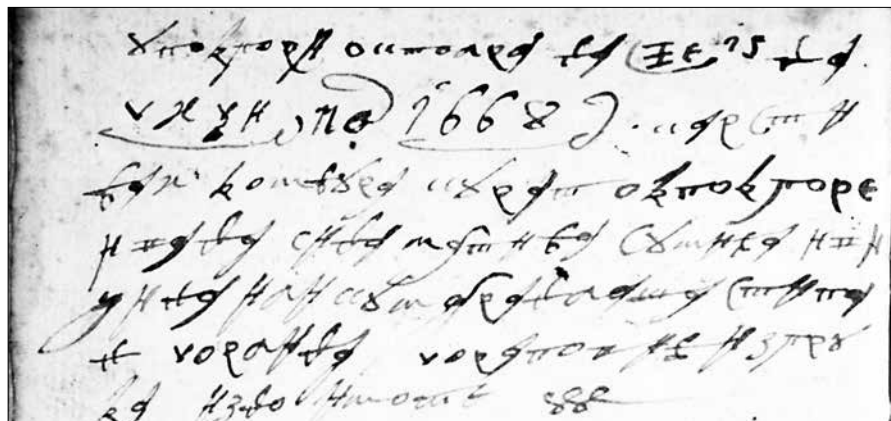
⁶³ Stojković, Marijan. 1933. Podgora u XVII. Stoljeću, *ZbZNŽO, knj. XXIX, sv. 1*, Zagreb: JAZU, 124. i 144.

⁶⁴ HR-HDA-883, Inv. br. 1961, MK Podgore (1637.-1689.), (nenumirano), 5. 10. 1664.

⁶⁵ Isto, 23. 3. 1669. Uz Grude, vidimo, i Ledinac je, inače još nešto istočnije od Gruda, s ruba Imote.

Slika broj 2.

Stipan Čorapović Čorbina iz Gruda „izno Imote“ kum na krštenju u Podgori
1668. g.

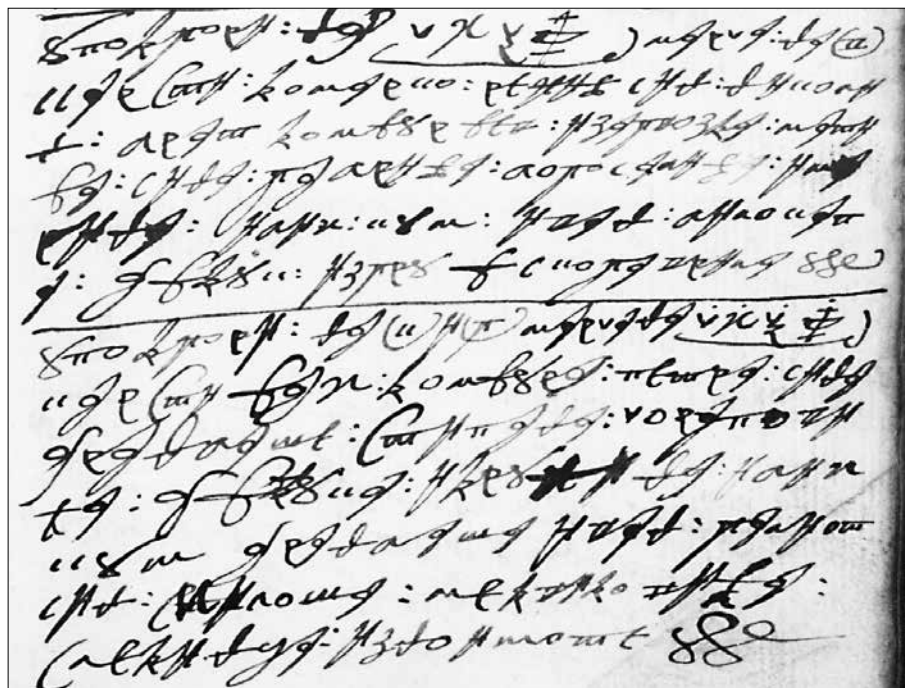

Handwritten text in Cyrillic script, likely a church record or baptismal record, dated 1668. The text is written in a cursive hand and includes the year 1668 and the name Stipan Čorapović Čorbina.

Izvor: HR-HDA-883, Inv. br. 1961, MK Podgore (1637-1689.).

Slika broj 3.

Bilokava iz Grudskoga Vrila, Čorapović iz Gruda i Medvidović-Galio iz
Ledinca 1669.

Handwritten text in Cyrillic script, likely a church record or baptismal record, dated 1669. The text is written in a cursive hand and includes the year 1669 and the names Bilokava, Čorapović, and Medvidović-Galio.

Izvor: HR-HDA-883, Inv. br. 1961, MK Podgore (1637-1689.).

Dakle, riječ je o istim osobama, a Stipan, vidimo, osim što je *aranbaša*, on je i *ajduk*. Kum mu je bio čuveni Ivan Galiot s Ledinca, naselja istočno od Gruda, kojemu je pravo prezime bilo Medvidović, a po tome je rodu nazvano selo Medvidovići, u današnjem govoru Medovići, dio današnje općine Grude. Spomenuti je Ivan bio čuveni *mejdandžija*,⁶⁶ koji je nakon završetka Kandijskoga rata, preveo jednu skupinu izbjeglica s Makarskog primorja, već prije tu dobjeglih iz hercegovačkoga zaleđa, dakle dvostrukih izbjeglica, u splitsku okolici, a on se konkretno nastanio u Klisu.⁶⁷

Osim Gruda i Čorapovića, u Podgori se spominje i drugi izbjeglica iz istoga mjesta, odnosno iz Grudskoga Vrila. Naime, dvadesetak dana prije potonjeg upisa zabilježeno je krštenje „... Matija sina Gargića Borosalića i Marina. I bih kum Ivan Bilokava ajduk iz Grujskoga Vrila.“⁶⁸ Vrlo je zanimljivo prezime ovoga hajduka iz Grudskoga Vrila – Bilokava, nedvojbeno upisano u tom obliku, što mu je najvjerojatnije bio nadimak. Reklo bi se, s jasnom motivacijom nastanka.

Dakle, nevolje Kandijskoga rata dovele su u Podgoru, tadašnje ne samo izbjegličko utočište, već i svojevrsni vojnički tabor, dvojicu Gruđana, što je bila prilika da im se zabilježe imena.⁶⁹

Završetkom rata oni ostavljaju Podgoru, jer ih tamošnje matice pod tim prezimenima više ne bilježe. Što je bilo s hajdukom Bilokavom ne znamo, ali se Čorapovići vraćaju u Grude, jer se tamo spominju i nakon završetka rata, točnije u oba biskupska popisa iz sredine 18. stoljeća.⁷⁰ Ipak, do konca istoga stoljeća i oni će, vidjet ćemo kasnije, ponajprije seljenjem potpuno nestati iz Gruda.⁷¹

Grude nakon Morejskoga rata

Ni petnaest godina nakon Kandijskoga rata uslijedio je još jedan obračun imperijalnih sila, novi krvavi pir, ostavivši svoje tragove i na promatranome

⁶⁶ Soldo, Josip Ante, 1993. *Makarski ljetopisi 17. i 18. Stoljeća*, Split: Književni krug, 29.

⁶⁷ Usp. Grubišić, Ivan. 2019. Harambaša Galiot i doseljenici u Klis, Mravince i Vranjic, *Tusculum*, vol. 12, no. 1, Solin: JUK Zvonimir.

⁶⁸ HR-HDA-883, Inv. br. 1961, MK Podgore (1637.-1689.), (nenumirano), 2. 3. 1669.

⁶⁹ Uz Gruđane Čorapovića i Bilokavu, te Galiota-Medvidovića iz Ledinca, iz nedalekoga susjedstva je, iz Klobuka, i Grgić Borosalić spomenut u potonjem upisu, čijem je djetetu Bilokava bio kum. Je li ovaj Grgić, rodonačelnik klobučkih Grgića?

⁷⁰ Nosić, Milan, Vidinić, Magdalena, 1999. *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena 1*, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, 40.-41.; Nosić, Milan, Vidinić, Magdalena, 2000. *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena 2*, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, 51.

⁷¹ Staro grudsko groblje, koje još u uporabi, je groblje Cere, koje se još zove i Čorapovo groblje i u njemu ima Čorapov grob. Priopćio Žarko Spajić p. Ivana iz Gruda, r. 1957. godine.

području, koje se opet našlo u njihovu epicentru. Haranja, paljenje, robljenje, pljačka, dio je lepeze ponovljenih stradanja, kao i u prethodnom ratu, ali, čini se, s nijansu manjim intenzitetom. Međutim, ovaj novi rat, poznat pod nazivom Morejski, imao je druge, dalekosežnije posljedice, koje se i danas osjećaju. Tada je na istočnojadranskoj obali imperijalna granica pomaknuta znatno dublje u zaleđe, u unutrašnjost, odnosno vlast Serenissime pomaknuta je s granica distrikta njezinih obalnih urbanih cjelina prema brdsko-planinskim lancima u zaleđu, na kojem se prostoru učvrstilo ime Dalmacije, a s čije se druge strane granice zadržala bosanska i hercegovačka prostorna atribucija. Osim preraspodjele društvenoga prostora, najznačajnija posljedica imperijalnoga razračunavanja bila su snažna migracijska kretanja, odnosno preseljenje velikoga dijela kršćanskoga stanovništva s osmanskoga područja na mletačku novu stečevinu i obratno, muslimanskoga življa, ali njega u potpunosti ako se nije kristijaniziralo, s iste na prostor koji je i dalje ostao pod osmanskim vrhovništvom.

Morejski rat okončan je 1699. Karlovačkim mirom, nakon čega je započet proces osmansko-mletačkoga razgraničenja na samome terenu i njegovim završetkom, povlačenjem granične crte Grimani (*Linea Grimani*), osmanska je vlast odmah izvršila popis tog pograničnoga područja, od Tromede kod Knina do nahije Gacko u Hercegovini, koji je i dalje ostao pod njezinom vlašću.⁷²

Slika broj 4.
Čorapov grob u groblju Cere (Čorapovića groblju)

Izvor: Auktorova fototeka

⁷² Hafizović, Fazileta, 2016. *Popis sela sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*, Zagreb, Sarajevo: SKD Prosvjeta, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Orijentalni institut.

Rekosmo već da su i u ovome ratu Grude, kao dio Imote, u epicentru ratnih operacija, bolje rečeno klanja, paleži i pljačke, što tako plastično ilustrira i makarski ljetopisac, primjerice, za siječanj 1686. godine: „Istoga dnevah druga vojska udarih na Posušje, 1500, i prid njimi Nakik (!) Matij vo(j)voda. Opale Posušje, Gradac, Grude, Kočerin. Dognaše male živine 3 hiljade, goveda 800, konja napršeni svake robe veće ho(d) sto a sto ni(je) napršene 50, posikli ljudi 6, uhitili 30, pak i ji(h) puste nekoliko što ne more hoditi, tima (!) ji pristiknu (!) banduri kod Gru(d)skog vrila, onde nika(ka)ko odvarnuji 6, dvah uhite živa a 2 ubiju a 2 utope u plato(!) a jedan pripliva, ostali zdravo dođu i plino dognu i banduri otmu sto i pedeset goveda. Tako se vojuje i otimlje jedan drugomu. Amen.“⁷³ Zanimljivo je da u dosadašnjoj literaturi i nama dostupnim vrelima nema podataka o imenima stanovnika samoga sela Gruda u Morejskome ratu, za razliku, primjerice, od susjednih Ružića čiji se žitelji spominju i u tome, kao i u prethodnome ratnome vrtlogu.⁷⁴

U spomenutome popisu nakon rata i izvršenoga razgraničenja, u sklopu kadiluka i nahije Imotski popisano je i selo Grude, koje je bilo carski has. U njima je popisana jedna ruševna kula, koja pripada Mostarcu Mustafa-agi i njegovoj braći, te mlin na rijeci Grude, očigledno u Grudskome Vrilu, s četiri kola (vitla), koji je također u ruševnom stanju. Dva od njih pripadaju Ali-agi Mehdizadi, a druga dva pripadaju zajednički njegovom sinu Mehmed-agi i stanovništvu sela.⁷⁵

Sultanovi podanici u spomenutome selu su:

„Jozep/Jozip, sin Marka kuća 1. Nastanjen na svojoj zemlji.

Ivan, sin Marka kuća 1. Nastanjen na svojoj zemlji.

Drugi Ivan, sin Grubiše kuća 1. Nastanjen na svojoj zemlji.

Stipan, sin Mihovila kuća 1. Nastanjen na svojoj zemlji.

Kuća ukupno 4.

Osim spomenute raje, koja su stari posjednici, još se navode kao stari posjednici:

– Hasan-aga. Prisutan je.

⁷³ Soldo 1993, 56.

⁷⁴ Tako se u Makarskoj spominje Abraham Radeljić iz Ružića, koji 1700. sa ženom Jelom krsti bliznice Anđu i Katu. Još prije Morejskoga rata, a nedugo nakon Kandijskoga, čije su ih nedaće tu dotjerale, u Tučepima se spominju Bože Čović, koji 1672. sa ženom Božicom krsti sina Ivana, te Vid Ribić, koji sa ženom Katom 1671. krsti sina Matu. Još prije njih iz Ružića se u Tučepima, u tijeku Kandijskoga rata, 1668. spominju Križan Rudanović i Jure Pavić. Spomenuti je Križan 1663, također u Tučepima, ubio brata Juru. Usp. Arhiv samostana u Makarskoj (dalje: ASM), S-46, 12v.; 94r.; 93v.; 59r.; 49v.; Soldo, 1993, 23,

⁷⁵ Hafizović 2016, 180.-181.

- Mehdi-zade Ali-aga. Prisutan je.
 - Ibrahim?. prisutan je.
 - Mustafa-aga i njegova braća iz Mostara. Oni su prisutni.
 - Buro? Ali i Ibrahim. Umro /'fevt' je napisano iznad prvog imena, ali izgleda da se odnosi na oba lica/. Njihove su zemlje date na licitaciju, puste su.
 - Grgur. On je u Osmanskoj Državi.
 - Mihovil. Umro je. Njegov sin Matija nalazi se u Osmanskoj Državi.
 - Nikola. Na neprijateljskoj je teritoriji.
- Nema druge zemlje bez posjednika.⁷⁶

Vidimo da su u Grudama nakon Morejskoga rata samo četiri kućanstva. Osim njih i petorice muslimanskih posjednika, još su bila tri kršćanska posjednika imanja na području Gruda. Nije posve jasno jesu li oni živjeli drugdje, a imali tu posjed, ili su tu stvarno i živjeli, a odatle privremeno izbjegli, kloneći se ratnih nedaća. Ako je to u pitanju, onda su dvojica od njih vjerojatno izbjegli u unutrašnjost osmanske države, svakako u doseg njezine vlasti,⁷⁷ dok je jedan posjednik izbjegao izvan dosega osmanske vlasti, zacijelo na područje što je potpalo pod vrhovništvo Serenissime. Po osmanskome običaju ni jednom posjedniku nije navedeno prezime, ali je vrlo lako moguće da je među njima netko od već spominjanih Čorapovića, prisutnih tu i prije i nakon ovoga popisa, a vjerojatno i netko od Spajića,⁷⁸ Miloša, Zorića ili Majića (Ćorluka)... zabilježenih tu nedugo nakon toga u biskupskim popisima 1742. i 1768, a čiji potomci tamo pribivaju i danas. O mogućim nasljednicima spomenutoga hajduka Bilokave možemo još manje pretpostavljati.

⁷⁶ Isto, 181.

⁷⁷ Moguće je da se to dogodilo upravo s Gruđanima u Malom ratu. Naime, Mlečani u tome ratu zauzimaju ako ne cijelu onda značajan dio Imote i 1717. daju investituru u selima Batin i Sovićima Križanu, Grgi i Marinu Vrljiću, te Marku Toliću i Anti Borozanu, svima iz Mosratskoga Blata, ali za koje je naglašeno da su rodom iz Imote. Dakle, čini se da su oni u ratnom vrtlogu izbjegli iz rodne Imote dublje u unutrašnjost Osmanskoga Carstva, dotično u Mostarsko Blato, a kad je Venecija zauzela dio Imote oni se vraćaju natrag i tamo dobivaju zemlju, koja je prije rata bila u rukama, između ostalih, i Hasana Spajića. Usp. Rimac, 2022a, 88.-89.

⁷⁸ Prema obiteljskoj predaji prvotno prezime Spajića bi bilo Vujica. Priopćio Žarko Spajić p. Ivana iz Gruda, r. 1957. godine. Njemu je kazivao otac Ivan rođen 1909., a njemu pak Stipan Spajić zvani Stipina, otac p. Lokete (Lovre) Spajića.

U 18. stoljeću do biskupskih popisa: Mali rat ili posljednji imperijalni obračun

Petnaestak godina nakon završetka Morejskoga rata, dvije imperijalne sile u silaznoj putanji moći, čiji je tek blijedi odsjaj bio paradni nastup mletačkoga pregovarača u Požarevcu Carla Ruzzinia, koji je na pregovore stigao s tri kočije, s po šest upregnutih konja,⁷⁹ još su jednom „ukrstili sablje“, svodeći konačnu bilancu svojih višestoljetnih srazova. Ipak, ovaj je ratni sukob bio znatno kraći i po svojoj pojavnosti neusporedivo blaži nego prethodna dva. Iako je tada Imotski, a vjerojatno i cijela Imotska krajina zbacila osmanski „jaram“, Požarevački mir, završni čin imperijalnoga obračuna, imao je za prostor stare Imote posljedice, kao što ih je Karlovački mir imao za nešto širi hrvatski društveni prostor - presijecanje istovjetnoga etnokonfesionalnoga korpusa imperijalnom granicom, koja mu je bitno odredila sudbinu za iduća stoljeća. Spomenute su imperijalne sile međusobno raspolutile prostor stare Imote, još od srednjovjekovlja kompaktan, a znak toga neprirodnoga i tragičnoga rasplesa ostao je do danas ne samo u zemljopisnoj, političkoj i mentalnoj zbilji, već, kako rekosmo, i u samom imenu dijela toga prostora koji je pripao Osmanlijama, Bekija.

Prostor Bekije zadržao je i nadalje svoju hercegovačku atribuciju, a na ostalom prostoru stare Imote ponovno je prevladalo ime Dalmacije. Istini za volju ta je prostorna denominacija bila povratak na staro, ali novovjekovni obuhvat Dalmacije nije bio ni približan nekadašnjem antičkom. Ta je činjenica imala za dodatnu posljedicu formiranje dvaju novih regionalnih identiteta, dalmatinskoga i hercegovačkoga, odnosno, u pejorativnom govoru, *šperskoga* i *vlašškoga*. Ipak, kod žitelja s obiju strana granice nepomućena je i žarko živa svijest da je ta podjela Imote „....prisilna i umjetna, što je pogodovalo nastanku mita o ‘postojanju iste krvi, istoga sunca, istoga jezika, zajedničke povijesti i povijesnog sjećanja, iste kulture i istoga mentaliteta’.“⁸⁰

Kada u 18. stoljeću s tog dinarskog prostora, kako okljaštrene mletačke Imote i osmanske Bekije, tako i njima susjednih predjela, od mletačkih Vrgorske i Cetinske krajine, do područja pod osmanskim vrhovništvom od Livna do Neretve, krenu migracije prema sjeveru, u krajeve od Banja Luke do Brčkoga,

⁷⁹ Alduk, Ivan. 2017. Uvod, *Znanstveni skup povodom 300-te godišnjice oslobođenja Imotskog od osmanske vlasti*, knjiga sažetaka, Imotski: Konzervatorski odjel, Pučko otvoreno učilište, Franjevački samostan, 2.

⁸⁰ Grbac, Jozo, 2017. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*, Zagreb: Školska knjiga, 71.

ti selioci se nazivaju *Hrvaćanima*, a prostor s kojega dolaze „iz Hrvata“.⁸¹ Uz obilje potvrda u tamošnjim maticama, vrlo je slikovit opis susreta s tom skupinom ljudi Ivana Frane Jukića iz prve polovice 19. st.,⁸² a ta distinkcija tamo postoji i danas, nakon toliko vremena i velikih povijesnih tumbanja, navlastito u recentnim ratnim destrukcijama s konca 20. stoljeća. Svakako, vrlo zanimljiv izazov za proučavanje fenomena predmodernih etnija!⁸³

Svršetkom spomenutoga Maloga rata, kada je povlačenjem nove granične crte (*Linee Mocenigo*) postalo jasno da će prostor istočno i sjeveroistočno od Imotskoga ostati i dalje pod osmanskom vlašću, pokreće se još jedna masovna seoba kršćanskoga stanovništva s tog prostora prema dijelu što je pripao Mlečanima. U njoj su zasigurno sudjelovali i žitelji s prostora kasnije Bekije, pače je jedan od njezinih predvodnika bio upravo Bekijaš, Matiša Alilović.⁸⁴

Nakon Požarevačkoga mira, prostor Bekije sve do propasti Osmanskoga carstva nije više bio poprište imperijalnih ratnih destrukcija, što znači da nastupa razdoblje političke stabilnosti, a to je opet jedan od preduvjeta gospodarskoga i, sljedstveno tome, demografskog oporavka. On se uistinu i događa, tako da taj prostor, agrarnim resursima limitiran, ubrzo počinje stvarati viškove stanovništva, koji se odlijevaju na razne strane, ponajprije prema susjednoj Ljubuškoj krajini,⁸⁵ ali i znatno udaljenijoj Bosanskoj Posavini, pa čak i preko Save prema Slavoniji.⁸⁶

⁸¹ U matičnim knjigama župa koje su pokrivala taj široki prostorni pojas, mnoštvo je upisa s takvim formulacijama za otud pristigle žitelje i njihova selidbena ishodišta. Usp. Zirdum, Andrija. 2003. Dio katolika usorske doline 1708.-1723, *Bosna franciscana, god. XI, broj 18*, Sarajevo: Franjevačka teologija.; Jerković, Mijat, 2006. *Hrvati plehanskoga kraja sredinom XVIII. stoljeća (1742.-1771.)*, Sarajevo, Plehan: Svjetlo riječi, Slovoznak.; Jerković, Mijat, 2011. *Hrvati plehanskoga kraja koncem XVIII. i početkom XIX. stoljeća*, Sarajevo, Plehan: Svjetlo riječi, Slovoznak.; Ivić, Anto, 2017. *Matične knjige župe Ivanjska 1729.-1779*. Banja Luka, Sarajevo: Banjolučka biskupija, Svjetlo riječi.; Ivić, Anto, 2017a. *Matične knjige župe Banja Luka 1753.-1814*. Banja Luka: Banjolučka biskupija.; Škegro, Ante. 2017. *Martyrologium Parochiae Biela, Bosna franciscana, god. XXV, broj 47*, Sarajevo: Franjevačka teologija.

⁸² Jukić, Ivan Frano, 1973. *Sabrana djela*, knj. I, Sarajevo: Svjetlost, 37.

⁸³ Valja naglasiti da je opisani prostor nešto ranije bio u velikom dijelu migracijsko ishodište za još jednu predmodernu etniju, Bunjevce, koji su također bili bitna sastavnica u stvaranju moderne hrvatske nacije.

⁸⁴ Rimac, Marko, 2022. *Making Acquisti nuovissimo: a contribution to Croatian border studies on early modern Imotski (1714. – 1718.)*, Imotski: Matica hrvatska, 42.-43.

⁸⁵ Skoro petinu stanovništva Ljubuške krajine sredinom 19. st. čine doseljenici ili potomci doseljenika iz Bekije. Usp. Pavičić, Vlado, 2021. *Povijesno-demografski i ekohistorijski procesi na periferiji Osmanskoga carstva do sredine 19. stoljeća na primjeru Ljubuškog*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 534.-535.

⁸⁶ O tim selidbenim pravcima bit će riječi u nastavku.

Stoljetno zatišje: Grude u biskupskim popisima

Vrlo je zanimljivo vidjeti demografsku sliku Gruda otprilike pola stoljeća nakon završetka imperijalnih, osmansko-mletačkih, obračuna, gdje su glavni teret nasilja podnijeli domaći žitelji, kršćani i muslimani. Vrijeme je to, kako spomenusmo, bez ratnih destrukcija, stabilizacije političkih prilika i demografskog oporavka. Tegobnost svakodnevice ponajprije su predstavljali izloženost vremensko-klimatskim utjecajima i epidemijskim haranjima, a kršćanskome stanovništvu, k tome, i socijalna i vjerska podčinjenost, pojačana na ovome perifernom prostoru oslabljenim utjecajem središnje vlasti i njezinim nastojanjima da uspostavi i održi red. U kasnijem razdoblju, kroz 19. st., nemogućnost se središnje vlasti dodatno očituje u nemogućnosti učinkovite provedbe određenih reformskih zahvata, što je opet bilo usko skopčano sa zlosiljem lokalnih muslimanskih moćnika, ali i obične fukare i razbojnika.⁸⁷

Biskupski popis iz 1742.

Od četiri kućanstva zatečena 1701. godine u Grudama,⁸⁸ taj se broj do 1742. povećao za šest puta na 24 kućanstva u kojima je prebivalo 212 članova. Odraslih ili onih koji su dospjeli za pričest bilo je 125, a 87. je bilo djece, odnosno onih koji još nisu mogli primiti pričest.⁸⁹ Četiri su kućanstva bila bez djece, dok je jedno kućanstvo (Majića-kasnije Ćorluka, Mazul) imalo čak 13 djece. Upravo je isto kućanstvo imalo i najviše odraslih, tako da je te godine to bilo najbrojnije grudsko kućanstvo.

Žitelji Gruda bili su pripadnici 13 rodova, a najbrojniji rod su bili Miloši s 38 članova raspoređenih u četiri kućanstva. Najmanje članova je imalo kućanstvo Solda, samo dva odrasla člana, a slijede ga udovička kućanstva Luce Ačkar s četiri i Jele Miloš s pet članova, te također peteročlano kućanstvo Grge Zorića. Prosječna veličina tadašnjega grudskoga kućanstva bila je 8,83 člana.

⁸⁷ Za ilustraciju rečenoga vidi, primjerice, opise u: Bakula, Petar, 2014. *Mučeništva u franjevačkoj opservantskoj misiji u Hercegovini*, Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM i Franjevačka knjižnica, 2014.

⁸⁸ Ne računajući, kako smo već prije rekli, još tri kršćanska posjednika koji tu u vrijeme popisa nisu boravili.

⁸⁹ Pod odraslima su smatrani oni koji su primali pričest (*comunicantes*), tj. bili stariji od 12 godina, dok su mlađi od 12 godina smatrani djecom (*parvuli*). Usp. Knezović, Pavao, 2010. Župa Rama u apostolskim izvješćima (1), u: *Zbornik: Rama - nekoć i danas*, Prozor-Rama: Matica hrvatska, 48.

Po tri kućanstva imaju Vrljići, Ačkari i Čorapovići,⁹⁰ od kojih su najvitalniji Vrljići s ukupno 30 pripadnika roda.⁹¹ Po dva kućanstva imaju Tolići⁹² i Zorići,⁹³ gdje su ovim potonjim staništa najbliže Grudskome Vrilu,⁹⁴ pa bi zanimljivo bilo znati jesu li u rodu s već spominjanim „ajdukom“ Bilokavom iz istoga mjesta, koji se, vidjeli smo, u Kandijskom ratu sklonio u Podgoru.⁹⁵ Po jedno kućanstvo imaju Bratanići, Grubišići, Sente, Solde, Perići i Spajići, od kojih će susljednost u Grudama nastaviti samo Spajići. Grubišići i Bratanići se pak, već u idućem popisu iz 1768. spominju u susjednim Blaževićima.⁹⁶ U popisu iz 1742. to selo nije iskazano kao samostalno naselje, pa zbog toga držimo da

⁹⁰ Knez Ivan Čorapović spominje se 1735. u pratnji makarskoga biskupa Stjepana Blaškovića prigodom njegova posjeta dijelu biskupije koji je ostao pod Osmanlijama. Usp. Nikić, Andrija, 1994. *Dnevnik makarskog biskupa Stjepana Blaškovića iz 1735.*, Mostar: Zavičajna knjižnica i Franjevački arhiv, 46. Vidimo da u popisu 1742. u Grudama nema više Ivana Čorapovića, kao starješine kućanstva, ali ima u posavskoj Foči. Znači li to da je Ivan u međuvremenu odselio? Usp. Nosić, Vidinić, 1999, 41. i 103.

⁹¹ U popisu iz 1742. popisani su i Sovići i Grude, susjedna sela. Za čuvenoga fra Stipana Vrljića se kaže da je rođen u Svetigori, koja u svome današnjem obuhvatu pripada Sovićima. Jesu li se Vrljići odatle pomakli u susjedstvo, na grudski seoski atar ili je tadašnji obuhvat Svetigore bio širi, pa obuhvaćao i prostor djela današnjih Gruda, tako da Vrljići zapravo i nisu pomicali svoje stanište, ostaje za razjasniti?!

⁹² Rod Tolić je prema predaji izvorište imao u selu Borajna, gdje se tamošnje groblje naziva Tolićevina. Odatle su odselili u grudski zaseok Rupine i Tihaljnu, a moguće i u Proložac i Vinjane. Još uvijek u Borajni postoji zidina i omeđine kuće koja je pripadala Tolićima. Priopćio Jerko Tolić-Čišić p. Ljube iz Gruda, rođen 1964. godine.

⁹³ Prema predaji Zorići bi bili od Stojića iz broćanske Dragičine i odatle su doselili u Grude. Konkretno, prvi bi doseljenik bio Šimun Zorić s obitelji i to nakon ubojstva Turčina, a budući da je u Grude banuo rano u zoru, prozvali su ih Zorićima. Priopćio Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960, iz Grudskoga Vrila.

⁹⁴ Uz Zoriće posjede u G. Vrilu su imali žitelji Posuškoga Gradca, ponajprije Grubišići i Filipovići. Štoviše, u mlinici na Grudskome Vrilu jedan su mlin imali domaći Zorići, a drugi Grubišići i Filipovići iz P. Gradca. Priopćio Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960, iz Grudskoga Vrila.

⁹⁵ U gornjim Grudama, u brdu, staro se groblje naziva Cere. Ispod Cera, niže u brdu nalazi se zaseok Zorića, a nedaleko odatle, u pravcu spomenutoga Grudskoga Vrila, postoji i Staro Zorića groblje. U to potonje su se ukapali Zorići, Tolići, Zadre, Čale, Marići i kasnije doseljeni Knezovići i Logare. Matica umrlih župe Ružići sačuvana je od 1840., a nazivi groblja počinju se upisivati tek od 1844. i već tada je upisano Zorića groblje, koje se nekad naziva i „*coemeterio patrum suorum*“. Usp. AŽR, RMU, I.(1840.-1892.), 12, 17.; AŽGo, GoMU, I.(1839.-1908.), 66, 16.; O prostornome rasporedu starih Gruda, njegovih zaseoka i sepulkranih objekata, obavijest mi je dala Jagoda Šimić iz Sovića, djevojački Marić, r. 1965, kći p. Ante, a rodom iz Podina, zaseoka Gruda.

⁹⁶ Nosić, Vidinić 2000, 50

su žitelji Blaževića tada popisani u sklopu Gruda, među njima i pripadnici ova dva roda.⁹⁷

Tablica broj 1.
Selo Grude prema popisu 1742. g.

R. br.	Prezime	Ime	Broj odraslih	Broj djece	Ukupno
1.	Ačkar	Jure	5	0	5
2.	Ačkar	Petar	5	4	9
3.	Ačkar	Luca	1	3	4
4.	Bratanić	Ante	6	1	7
5.	Čorapović	Ante	3	4	7
6.	Čorapović	Franjo	6	2	8
7.	Čorapović	Marko	8	0	8
8.	Grubišić	Vid	4	3	7
9.	Majić	Luka	13	13	26
10.	Miloš	Franjo	8	6	14
11.	Miloš	Petar	7	4	11
12.	Miloševa	Jela	1	4	5
13.	Milošević	Mate	8	0	8
14.	Perić	Ante	4	2	6
15.	Sento	Stipan	5	3	8
16.	Soldo	Mate	2	0	2
17.	Spajić	Mate	9	5	14
18.	Tolić	Andrija	3	4	7
19.	Tolić	Dujo	3	5	8
20.	Vrljić ⁹⁸	Ivan	4	6	10
21.	Vrljić	Mijo	6	8	14
22.	Vrljić	Stipan	3	3	6
23.	Zorić ⁹⁹	Ivan	3	2	5
24.	Zorić	Grgo	8	5	13
	Ukupno		125	87	212

Izvor: Nosić, Vidinić 1999, 40.-41.

Sentâ, zabilježenih u ovome popisu, također već 1768. nema u Grudama, ali ih tada nema više nigdje na području cijeloga Vikarijata. Postoji stari i ugledni

⁹⁷ Razlog izostanka Grubišića i Bratanića u Grudama u popisu iz 1768, već je prije nas detektiran. Usp. Nikić 2011, 73.

⁹⁸ Prezime je upisano u obliku *Varhich*. Usp. Đaković, Luka, 1979. *Prilozi za demografsku i onomastičku građu Bosne i Hercegovine* (I), Sarajevo: ANUBiH, 325.

⁹⁹ Prezime je upisano u obliku Zoro. Isto.

rod Sentića na području Donje Neretve, koji je tu doselio tijekom Morejskoga rata iz Zažablja, iz župe Gradac. Upravo je svećenik iz njihova roda, don Jure Sentić bio, uz Nikolu Nonkovića i don Petra Dragobratovića, jedan od predvodnika seobe s toga područja, skupa s ocem Ivanom i četvoricom svoje braće, kapetanom Matijom, alfirom Filipom, te Andrijom i Petrom.¹⁰⁰ U Iskislima, zaseoku Struga kod Metkovića,¹⁰¹ u prvoj polovici 18. st. pojavljuje se rod s prezimenom Senta, pa je moguće da je to novi oblik zažapskoga prezimena Sentić, ali je još prije moguće da se radi o doseljeniku iz Gruda, kako hoće i predaja koju je pred 2. svj. rat zapisao don Radovan Jerković.¹⁰² Još ranije, u 18. st. i fra Luka Vladimirović veli za njih da su iz Imotskoga, što bi se također moglo odnositi na Grude.¹⁰³ Uglavnom, u Strugama se već 1736. spominje Mate Senta.¹⁰⁴

Uz spomenute rodove tu su još zastupljeni Perići, s jednim kućanstvom i oni nastavljaju svoje trajanje u tome selu i idućih četvrt stoljeća, za razliku od već spomenutih Solda, koji u Grudama 1742. imaju samo jedno malo, dvočlano, kućanstvo, koje nestaje do idućega biskupskoga popisa. Čini se da se radi o paru, koji je tek sklopio brak i da su tu odnekud doselili, vjerojatno u prolazu za neko drugo odredište.

Biskupski popis iz 1768.

Unatoč mnoštva spominjanih nedaća i odljeva stanovništva, popis iz 1768. svjedoči o laganom, ali ustrajnom demografskom rastu Gruda, ponajprije prirodnim prirastom. Taj porast stanovništva u četvrt stoljeća iznosi 17,92%. Osim ukupnoga broja žitelja povećao se i broj kućanstava, a sada im je prosječna veličina 9,62 članova, što je više od prosjeka iz 1742., ali i znatno više od prosjeka za župu Ljubuški iz 1768. godine, gdje je iznosio 7,37 članova po kućanstvu.¹⁰⁵

Rodovsko-prezimenska slika se neznatno promijenila. Tu su rodovi koji su zabilježeni i u prethodnim razdobljima, Spajići, Miloši, Tolići, Zorići i Majići,

¹⁰⁰ Vidović, Mirko, 2000. *Don Radovan Jerković: život i djelo*, Metković: Matica hrvatska, 138.-139.

¹⁰¹ Prema popisu iz 1948. u Iskislima je zatečeno 48 žitelja s prezimenom Senta u 10 kućanstava, te 4 u Metkovićima s dva kućanstva. U cijeloj Hrvatskoj tada im je još bilo samo po jedno kućanstvo u Donjem Miholjcu sa 6 članova i u Otrićima s 3 člana. Usp. *Leksik prezimena SR Hrvatske*, 1976. Ur. V. Putanec i P. Šimunović, Zagreb: Institut za jezik JAZU, NZMH, 586.

¹⁰² Vidović 2000, 379.

¹⁰³ ASZ, fasc. 29, spis V.

¹⁰⁴ ASZ, fasc. 8, spis X, 115v.

¹⁰⁵ Pavičić 2021, 456.

ovi potonji sada pod novim prezimenima Ćorluka i Mazulović. Uz njih su tu i Vrljići, koji neće ostvariti razvitak kao pet spomenutih rodova, ali ipak opstaju i oni će u susljednosti dočekati 21. stoljeće. Još uvijek kontinuitet održavaju Ačkari i Ćorapovići, kojih je snažan odljev prema sjeveru, B. Posavini i odatle dijelom prema Slavoniji, već u punom zamahu i uzrok je njihovoj stagnaciji, opadanju i skorom nestanku u svome ishodištu.¹⁰⁶

Tablica broj 2.
Grude prema popisu iz 1768. godine

R. br.	Prezime	Ime	Broj odraslih	Broj djece	Ukupno
1.	Ačkarović	Jure	4	1	5
2.	Ćorluka	Lovro	15	5	20
3.	Ćorapović	Jure	7	5	12
4.	Ćorapović	Grgo	3	3	6
5.	Gusić	Mate	2	0	2
6.	Kusturić	Stipan	4	5	9
7.	Kusturić	Lovro	6	4	10
8.	Mazulović	Gašpar	3	1	4
9.	Milošević	Ivan	11	14	25
10.	Milošević	Franjo	23	6	29
11.	Perić	Ante	4	0	4
12.	Pivčević	Ivan	8	0	8
13.	Radić	Stipan	9	5	14
14.	Spajić	Mate	10	2	12
15.	Spajić	Marijan	12	3	15
16.	Tomić	Ante	5	1	6
17.	Tomić	Filip	3	2	5
18.	Tomić	Stipan	2	4	6
19.	Tolić	Ivan	6	3	9
20.	Tolić	Petar	2	4	6
21.	Vrljić	Ivan	8	0	8
22.	Vrljić	Luka	2	2	4
23.	Vrljić	Marko	3	0	3
24.	Zorić	Gašpar	8	3	11

¹⁰⁶ Ćorapoviće u Posavni, u župi Velika, bilježi već prvi biskupski popis, a prije drugoga stigli su i Ačkari. Zirdum donosi zanimljivu natuknicu o povezanosti Šimića i Ćorapovića (upis *Šimić drugačije Ćorapović*) u posavskoj Foči, doduše relativno kasno, iz 1844. godine. Usp. Jerković 2006, 29. i 117.; Zirdum, Andrija, 1987. Prezimena katoličkog življa plehanskog kraja od 1760. do 1810. god., u: *Monografija Plehan*, Plehan: Slovoznak, 115.

25.	Zorić	Mate	6	0	6
26.	Zorić	Grgo	8	3	11
	Ukupno		174	76	250

Izvor: Nosić, Vidinić 2000, 51.

Pojavljaju se i novi rodovi s prezimenima Kusturić i Gusić. Rod s prezime-
nom Gusić više nikada ni prije, ni poslije toga,¹⁰⁷ a rod Kusturić posljednji put
u ovome selu 1800., kada se Iva Kustura iz Gruda udaje za Grgu Tomasa iz
Drinovaca.¹⁰⁸ Iako se rod Kustura vrlo rano javlja i u Poneretavlju,¹⁰⁹ čini nam
se vjerojatnijim da je u Grude doselio iz imotskoga Slivna.¹¹⁰ Također nam se

¹⁰⁷ Rod Gusić, Milo Jukić veli Gušić, pojavljuje se u oba biskupska popisa u Kreševu, u tamoš-
njoj Kopića mahali. Imali su nadimak Barbarić, Dominović i Vtrenjak, ali ih danas nema
više nigdje na području Kreševa. Usp. Jukić, Milo, 2015. *Katolički rodovi župa Kreševa,
Banbrdo (Lepenica), Kiseljak i Deževica 1742.-1992*, prvi dio, Kreševo: Klepsidra, 168.-
169.; Čini nam se mogućim i vjerojatnim da je pojava ovoga prezimena u Grudama vezana
za nadimak nekog od već postojećih grudskih rodova.

¹⁰⁸ Arhiv župe Ružići (dalje: AŽR), RMV, I. (1797.-1839.), 16, 8.; Moguće je da se upravo
ovoj Ivi navod djevojačko prezime prigodom kumovanja na krštenju dvjema djevojčicama
iz Drinovaca. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 130, 13.; 225, 137.

¹⁰⁹ Rod Kusturić se 1742. javlja i u Hardomilju, kućanstvo Filipa Kusture s 10 članova. Tada
i nikada više. U graničnom pojasu sela Teskere s tim selom ima predio koji se zove Kustu-
rovače. U neretvansko-pojezerskom susjedstvu rod se spominje još u 17. stoljeću, u obliku
Kusturić, a vjerojatno i u obliku Kuštrić. Zanimljivo je da su se Grgur Kuštrić i Toma
Kusturić istakli pri osvajanju kule Norin. Grgur Kuštrić, harambaša, u Kandijском ratu
uze 1663. kulu u Norinu i u njoj sina dizdareva, a istu kulu, ako je vjerovati L. Vladmiro-
viću, i Toma Kusturić 1684. g. u Morejskom ratu. U prilog tome da bi Kuštrić i Kusturić
mogli biti oblici prezimena istoga roda, govori i to što je Toma Kusturić 1703. prigo-
dom sastavljanja zemljišnika upisan kao Kuštrić. Usp. Pavičić, Vlado, 1998. *Hardomiljski
rodovi*, u: *Hardomilje – prošlost, ljudi i običaji*. Hardomilje: [s. n.], 258.; Soldo 1993, 23.
i 51; Vidović 2000, 157. i 158.; Državni arhiv u Zadru (dalje: HR-DAZD-1), Generalni
providuri za Dalmaciju i Albaniju, Daniel Dolfin III. (1692.-1696.), 61r.; ASZ, fasc. 29,
svez. 7, 41v.; HR-DAZD-5, Mletački katastar, knj. 27, Libro catastico della iurisdictione
do Cicluch del sartar Matia Bebiz, 64.

¹¹⁰ Vrčić, Vjeko, 1996. *Plemena Imotske krajine*, Imotski: Franjevački samostan, 258. i 271.;
Na njih možda uspomenu još uvijek čuva toponim Kusturini stupi, smješten s lijeve strane
ceste Grude-Sovići-Imotski, kod odvojka iste prema Blaževićima. Priopćio Vlado Bogut p.
Stjepana, r. 1954., iz Sovića. Na ovome mjestu mu najtoplije zahvaljujem za ovaj podatak,
ali i za još mnoštvo drugih vrijednih obavijesti i sugestija.; Nadalje, na austrougarskom
zemljovidu Treće vojne izmjere (1869.-1887.) u mjerilu 1:75000 prikazani su Kusturini
stupi u Imotsko-bekijskom polju između Blaževića i Šenikovine u Sovićima. Usp. [https://
maps.arcnum.com/en/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=1926256.1086148524
%2C5366581.650816745%2C1944438.5667181888%2C5373355.88244852](https://maps.arcnum.com/en/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=1926256.1086148524%2C5366581.650816745%2C1944438.5667181888%2C5373355.88244852) (pristup
3. 3. 2024.); Isto tako, na katastarskom zemljovidu što ga je izradila Austrija 1882. topo-

najvjerojatnijim čini da je iz istoga areala, biokovskoga dijela Imotske krajine, Vrdola ili Zagvozda, u Grude doselio i rod Radić zabilježen u ovome popisu.¹¹¹

U odnosu na prethodni popis zanimljiva je pojava prezimena Tomić. Naime, popis iz 1742. uopće ne bilježi to prezime u Grudama, već u susjednim Ružićima tri kućanstva s 29 članova ukupno.¹¹² Četvrt stoljeća kasnije u Grudama su im tri kućanstva sa 17 čeljadi, ali su susednost nastavili i u Ružićima, gdje im je broj smanjen na dva kućanstva i 16 članova.¹¹³ Budući da su Tomići u popisu iz 1742. upisani u susjednim Ružićima i da im se tamo do idućeg popisa broj gotovo prepolovio, moguće je da se dio roda preselio u Grude. No, moguće je da su oni što su 1768. popisani u Grudama omaška župnika, koji je dostavio podatke biskupu, odnosno njegovu tajniku, dakle da ih je grješkom pripisao Grudama. Isto je tako to moglo biti i iz razloga što je u uvjetima točno neutvrđenih seoskih međa bilo moguće rodove nastanjene u blizini istih, na rubnim dijelovima, pripisati sad jednome, sad drugome selu, pa tako dio ružićkih Tomića pripisati Grudama. Tim više ako svi pripadnici roda nisu bili grupirani na jednome mjestu, već rastrkani u prostoru sela, u ovome slučaju možda na njegovu rubnom dijelu prema Grudama. Bilo kako bilo Tomići se u matici krštenih koja počinje od 1797. vrlo rijetko spominju s prebivalištem u Grudama, a i tada vjerojatno omaškom.¹¹⁴ Sve rečeno za Tomiće moglo bi se uglavnom odnositi i na Pivce (Pivčeviće).¹¹⁵

nim *Kusturini stupi* je upisan u polju ispod Blaževića. Usp. Austrijski državni arhiv - Ratni arhiv, Beč, Katastar Bosne i Hercegovine, Zone 32, Colonne XVII, Section 5, Viertel c, Sechztzl, c/3. Za podatke iz bečkog arhiva zahvaljujem dr. Marku Rimcu.

¹¹¹ Matković, Petar, 2016. *Stanovništvo Zagvozda*, Split: Vlastita naklada, 413. passim.; Rod Radić iz Gruda na koncu 18. st. preseljava u Ljubuški krajinu, najprije u Podljubuški, a zatim u Lisice, gdje prebivaju i danas. Istodobno, također koncem 18. st., doseljnjem najvjerojatnije iz istoga, biokovskoga, areala, rod Radić se pojavljuje i u Drinovcima, gdje susednost ostvaruje do u 21. stoljeće. Iz Drinovaca im je jedan ogranak najkasnije do 1830. također odselio prema Ljubuškom, u tamošnje selo Radišiće. Usp. Pavičić 2021, 338. i 384.

¹¹² Nosić, Vidinić 1999, 41.

¹¹³ Nosić, Vidinić 2000, 51.-52.

¹¹⁴ Tako su, primjerice, Jozi Tomić Grude navedene kao prebivalište 1799. kada kumuje na krštenju Mandi Vrcan Antinoj iz Drinovaca. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1837.), 20, 115.

¹¹⁵ Dva bračna para Pivaca se doduše u dva navrata spominju u matici krštenih s prebivalištem u Grudama, ali se jedan od tih parova prije i poslije toga spominju u Ružićima, odnosno njihovu graničnom zaseoku Alagovac. Drugi se par spominje samo jednom i to na samom početku matice u Grudama, a kako nisu ostavili potomstvo to ne znamo jesu li doista prebivali u Grudama, Alagovcu ili je to grješka pisara. Usp. AŽR, RMV, I, 82, 18.; AŽR, RMK, I, 8, 47.; 39, 46.; 217, 86.; 244, 48.; Međutim, ako Pivci nisu stanovali na području sela Gruda, onda nije jasno od kuda tamo toponim Pivčevine, kako se naziva jedan predio Gruda na izlazu iz istih prema Sovićima?! Podatak priopćio Vlado Bogut p. Stjepana, r. 1954, iz Sovića.; Rod proistekao od Pivaca, Logare, kasnije će se nastaniti u Grudama, o

Kontinuiteti, diskontinuiteti i promjene prezimena

Nepunih trideset godina nakon drugoga biskupskoga popisa započinju matice krštenih i vjenčanih župe Ružići, upravo toliko da mine jedan naraštaj, pa je moguće pratiti kretanje prisutnosti rodova iz biskupskih popisa u kasnijim razdobljima, kao i doseljavanja novih rodova. Ovdje ćemo se fokusirati upravo na to razdoblje „pokriveno“ maticama, i to do konca 19., odnosno početka 20. stoljeća.

Budući da su Grude početkom sredine 20. st. postale upravno-političko i gospodarsko središte Bekije, to započinje njihovo izdvajanje između okolnih seoskih naselja, s prvim obrisima urbanizacije. To prati i doseljavanje stanovništva kako iz okolnih, tako i iz udaljenijih naselja, pa se pojavljuju rodovi različitih prezimena, neki istovjetni onima iz biskupskih popisa u samim Grudama, ali koji s njima nemaju veze. Dakle, ovdje će biti riječi samo o rodovima koji su ostvarili izravnu susljednost od spomenâ u biskupskim popisima 18. st. do početka 20. st., uglavnom do 1. svj. rata, zatim rodovi koji su u Grudama zabilježeni tijekom 19. st., slučajno ili grješkom, bilo da su tu nastavili život i ostvarili susljednost i u 20. stoljeću, bilo da se pojavljuju u samom 20. st. do spomenute gornje granice, odnosno do 1. svj. rata.¹¹⁶

Pogledajmo kako je sa susljednošću rodova spomenutih u biskupskim popisima. Dva roda koja su u Grudama zatekla oba biskupska popisa, Ačkari i Čorapovići, ne dočekuju tu ni 19. stoljeće. Čorapovići su do konca 18. st. iz Gruda potpuno nestali,¹¹⁷ naglašavmo opet, seljenjem prema Bosanskoj Posa-

ćemu u nastavku. Dodajmo još da je na samoj granici Gruda i Sovića uz glavnu prometnicu na katastarskom zemljovidu iz 1882. upisan toponim *Logaruša*. Usp. Austrijski državni arhiv - Ratni arhiv, Beč, Katastar Bosne i Hercegovine, Zone 32, Colonne XVII, Section 5, Viertelt, Sechtztl. c/1.; Toponimi Pivčevine i Logaruše prikazane su i na austrougarskom zemljovidu Treće vojne izmjere (1869.-1887.). Usp. <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=1923471.807931561%2C5367194.725623203%2C1941654.2660348974%2C5373968.957254978> (pristup 3. 3. 2024.).

¹¹⁶ Taj će pregled biti uglavnom prema matičnim knjigama župa Ružići, Gorica i Grude, kojima je pripadalo istraživano naselje, a koje smo uglavnom konzultirali do 1914. godine, ali ipak ne posebno i iscrpno. Izuzetak je SA Gruda od 31. 12. 1940. na temelju kojeg je izvršena svojevrsna bilanca rodova i stanovništva u tome času.

¹¹⁷ Tako u najstarijoj sačuvanoj matici krštenih župe Ružići kojoj su Grude pripadale, a koja započinje 1797., nema ni jedne osobe s prezimenom Čorapović, ne samo kao oca krštenika, već ni s djevojačkim prezimenom majke. Nema također ni jednoga njihova spomena u ulozi kuma ili kume. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.).; U matici vjenčanih prezime Čorapović se spominje 1804, kada Petar Macan Križanov iz Pogane Vlake ženi Ružu Majić-Ćorluka Cvitanovu i Ruže r. Čorapović, oboje iz Gruda. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 26, 48.; Na njih možda još uvijek čuva uspomenu toponim Čorapuša (Čarapuša), veći predio u naselju Grude, po kojem je i jedna grudska ulica dobila naziv Čarapuša (Čorapuša). Priop-

vini¹¹⁸ i odatle još u 18. st. prema Slavoniji,¹¹⁹ a moguće iz matičnih Gruda i prema donjoj Neretvi.¹²⁰

Tablica broj 3. Prezimana ili rodovi u Grudama 1742.-1768.-1940.

Red. br.	Prezime/Rod	1742.	1768.	19. st.	20. st. ¹²¹
1.	Ačkar	Da	Da	Ne	Ne
2.	Čorapović	Da	Da	Ne	Ne
3.	Grubišić	Da	Ne	Ne	Ne
4.	Gusić	Ne	Da	Ne	Ne
5.	Kusturić	Ne	Da	Ne	Ne
6.	Majić (Ćorluka, Mazulović)	Da	Da	Da	Da
7.	Miloš	Da	Da	Da	Da
8.	Perić	Da	Da	Ne	Ne
9.	Pivčević (Pivac)	Ne	Da	Da	Da

ćio Vlado Bogut p. Stjepana, r. 1954, iz Sovića.; Doista, zapadno od grudske crkve Sv. Kate, s desne strane ceste Grude-Sovići-Imotski nalaze se čestice pod brojevima 234, 235, 239/1 i 239/2 koje se nazivaju Čarapuše. Isto tako, nasuprot tih čestica, s druge, lijeve, strane ceste, duboko u polje do granice s k.o.o. Grude II (NSL), prostire se niz čestica s nazivom Čarapuše. Parcele pod tim nazivom uglavnom su posjed Andrijanića i Miloša. Usp. <https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/?center=6452075.88443335,4803720.65961208&level=17> (pristup 20. 11. 2023.).

¹¹⁸ Već popis iz 1742. bilježi u Foči tri kućanstva Čorapovića s 24 člana. Usp. Jerković 2006, 29.; U matici krštenih župe Velika javljaju se već od samoga početka iste, odnosno od 1763. godine. Usp. Isto, 88.; U popisu iz 1768. u Foči su i dalje tri kućanstva Čorapovića, ali sada znatno brojnija, sa 63 člana. Usp. Isto, 234.

¹¹⁹ Cepelić, Milko, 1978. Poviest sela Vuke, u: *Zbornik Muzeja Đakovštine, vol. 1, br. 1*, Đakovo: Muzej Đakovštine, 235.; Pavičić, Stjepan, 1953. *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb: JAZU, 275.

¹²⁰ U Novim Selima u župi Vid 1744. je upisano kućanstvo Ilije Čorapovića sa 9 članova. Usp. Nadbiskupijski arhiv u Splitu (dalje: NAS), M 67, 381v.; Prema Manenici u Iskisli su, zaselak Novih Sela, 1715. doselili Ilija, Mate i Kata Čorapović iz sela Dvoguz u Hercegovini. Usp. Manenica, Lovro, 1996. *Borovci, prošlost i sadašnjost*, Metković: Mirko, Veseljko i Pero sinovi Luke Ereša, Matica hrvatska, 68.; Upravo 1744. tu umire Kata Čorapović žena Mate u dobi od 80 godina, a Mate 1758 u dobi od 100 godina. Usp. ASZ, ŽM 208, 31v i 45v.; Treba naglasiti da u Hercegovini postoji i prezime Čorapina (Čarapina), koje je prema mišljenju Nikole Mandića u drugoj polovici 18. st. proisteklo iz roda Vladić, ogranka staroga roda Slišković s Raške Gore iznad Mostara. Usp. Mandić, Nikola, 2005. *Podrijetlo hrvatskih rodova sjeverne okolice Mostara*, Mostar: Vlastita naklada, 100.-109.; Još prije toga, u ljubuškom selu Hardomilju je 1742. zatečeno kućanstvo Nikole Čorapine s 5 članova, koje popis iz 1768. tu više ne zatječe. Prema Manenici u Borovcima je 1744. upisan Petar Čorapina sin Nikolin, možda baš spomenutoga Nikole hardomiljskoga.

¹²¹ Za 20. st. se uzimaju samo podatci do početka 2. svj. rata.

10.	Radić	Ne	Da	Ne	Ne
11.	Senta	Da	Ne	Ne	Ne
12.	Soldo	Da	Ne	Da	Da
13.	Spajić	Da	Da	Da	Da
14.	Tolić	Da	Da	Da	Da
15.	Tomić	Ne	Da	Ne	Ne
16.	Vrljić	Da	Da	Da	Da
17.	Zorić	Da	Da	Da	Da

Izvor: Kao u tablicama 1. i 2.; Matične knjige župa Ružići, Gorica i Grude spomenute u bilješkama.

Ačkari su pak za selidbu izabrali samo Bosansku Posavinu.¹²² Osim u toponimiji,¹²³ Ačkari se uopće, ni u jednoj ulozi, ne spominju u matici krštenih, dok u matici vjenčanih ima sporadičnih upisa za majku ženika, kao primjerice 1804., kada Petar Šimić Pavlov iz Gruda i žene mu Matije r. Ačkarović, također iz Gruda, ženi Mandu Vida Glavaša iz Drinovaca.¹²⁴

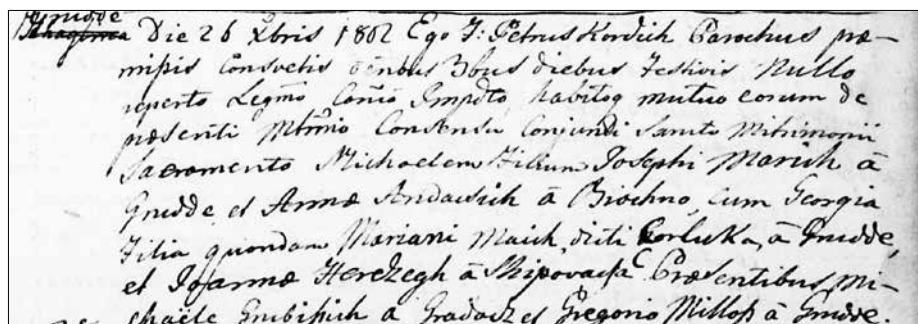
¹²² Prema popisu iz 1742. Ačkara još nema u Posavini, niti igdje drugdje u Vikarijatu, osim u Grudama. U Posavinu su odselili između dva biskupska popisa i prvi im je spomen u plehanskim maticama 1763. kada je u Tunjestalama krštena Ruža kćer Cvitana Majića i žene mu Andrijane r. Ačkar. Nadalje, u Foči je 1765. kršten Petar sin Jure Ačkara i Marije r. Galić kćeri Lukine. To bi zapravo bio prvi spomen jedne obitelji roda Ačkar u Posavini. Kada spomenuti Jure i Marija početkom iste godine sklapaju brak, za Juru je navedeno da je sin Petra Ačkara, možda upravo onoga Petra što je starješina kućanstva 1742. dok su još bili u Grudama. Usp. Jerković 2006, 97. i 117.; Nosić, Vidinić 1999, 40.

¹²³ Na području naselja Grude i danas postoji toponim Ačkarovac, koji najvjerojatnije čuva uspomenu na nekadašnji grudski rod. Priopćio Vlado Bogut p. Stipana, r. 1954., iz Sovića.

¹²⁴ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 24, 42.; Dakle, Matija Ačkaruša je rođena najkasnije sredinom 18. stoljeća i do otprilike do 1780. se udala za Šimića. Moguće je da se tada Šimić iz Ružića vjenčavanjem naselio u Grudama, na Ačkarovinu.

Slika broj 5.

Spomen prezimena Majić rečeni Čorluka u Grudama 1802. godine

Izvor: AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 21, 27.

Za razliku od njih, rod Majić, koji je prezime promijenio u Čorluka i Mazulović, gdje pod ovim potonjim ne će opstati u Grudama, unatoč odseljavanju također prema B. Posavini i kasnijim odseljavanjima širom svijeta, održao je kontinuitet u izvorišnome mjestu i kao vrlo brojna ušao ne samo u 20., već i u 21. stoljeće. Osim predaje o promjeni prezimena Majić u Čorluka, za to je i mnoštvo dokaza u ružičkim maticama.¹²⁵

Rodovi Miloš, Spajić, Tolić i Zorić pokazali su snažan vitalitet i ostvarili susljednost u Grudama ne samo do u 20. st., već su snažni ušli i u 21. stoljeće. Osim u svom izvornom prezimenu, neki su rodovi susljednost nastavili i u novim prezimenima.

Tako je rod Miloš¹²⁶ iznjedrio nekoliko novih nadimaka, koja su u višedestljetnom procesu postala novim označiteljskim jedinicama, upravo pravim prezimenima.¹²⁷ Prvi se, još koncem 18. stoljeća, počinju izdvajati Zucići¹²⁸ i

¹²⁵ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 21, 27; 22, 32.; 26, 49.; 31, 71.; AŽR, RMK, I, 84, 337.; 90, 389.; 86, 352.; 87, 363.; 104, 28.; 105, 35.

¹²⁶ Miloši i njihovi ogranci u novim prezimenima na području naseljenog mjesta Grude u prošlosti su bili nastanjeni u zaseocima Milošev Dolac, Crljena Jama, Krč-Lončaci i Cere, koji su pripadali Gornjim Grudama, a vremenom se spuštaju u niže predjele, prema polju i zaseocima Bostan, Rupa, Gomilice, Vručice, Otok i Kristelica. Priopćio Vlado Bogut Stipanov iz Sovića.

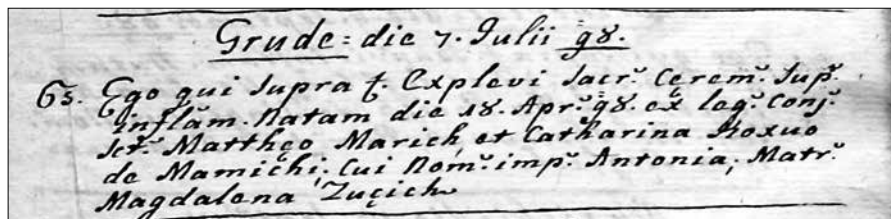
¹²⁷ Uz nova prezimena koja su proizišla iz roda Miloš, spomenimo da im se upisuje i oblik prezimena Miloš-Babor, gdje nadimak Babor nije postao prezime, slično kao i nadimak Penaušić. Arhiv župe Grude (dalje: AŽGr), GrMK, I. (1895.-1910.), 77, 37.; 108, 347.

¹²⁸ Zucić je prvo novo prezime koje se izdvojilo iz krila roda Miloš i nadimačkoga je postanja. U funkciji prezimena se javlja još koncem 18. st (*Magdalena Zućich*). Usp. AŽR, RMK, I, 11, 65.; Dio ovoga ogranka roda Miloš odselio je najkasnije do 1843. prema Ljubuškom noseći svoj nadimak, koji tamo ipak u konačnici nije prevladao kao prezime, premda se ponekad upisuje i u toj funkciji. Usp. Pavičić, Vlado, 1998. Hardomiljski rodovi, u: *Hardomilje – prošlost, ljudi i običaji*, Hardomilje: [s. n.], 313.-316.

proces postupnoga napuštanja staroga i potpunog ustaljivanja novoga prezimena trajat će gotovo jedno stoljeće.¹²⁹

Slika broj 6.

Upis prezimena Zucić iz 1798. godine

Izvor: AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 11, 65.

Sljedeći ogranak koji se izdvaja iz okrilja roda Miloš su Andrijanići, počevši taj proces još u prvoj polovici 19. stoljeća.¹³⁰ Ustaljivanje novoga prezimena potrajat će nešto kraće nego Zucića i završit će također na samom koncu 19. stoljeća.¹³¹ Nema nikakve dvojbe da je nastanak prezimena motiviran ženskim imenom Andrijana (Andra), a najvjerojatnije se radi o Andrijani r. Spajić supruzi Martina Miloša.¹³²

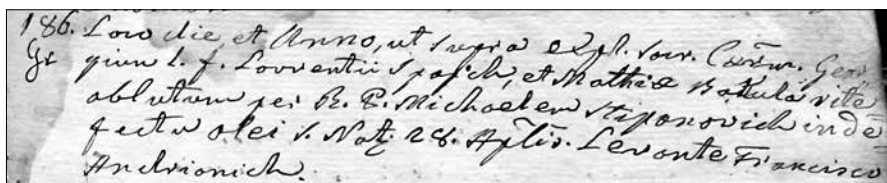
¹²⁹ Koncem 19. st. još uvijek se nailazi za dvojne upise oblika Zucić=Miloš. Usp. AŽR, RMV, III. (1874.-1908.), 24.

¹³⁰ Prezime Andrijanić prvi se put uopće javlja 1836., kada je Frano Andrianić kum na krštenju Juri Spajiću Lovrinu. Kod osobe u roditeljskoj ulozi pak prvi se put ovo prezime javlja u maticama 1839, kada Ivan A. i žena mu Jaka r. Nikić krste kćer Anđu. Isti par desetak dana kasnije krsti i sina Ivana, pa je moguće da se radi o blizancima. Kada Ivan i Jaka 1832. sklapaju brak, Ivanu je kao prezime upisano Miloš, a kao roditelji Petar i Šima r. Zadro. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 349, 186.; 370, 402.; 372, 426.; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 143, 72.; Spomenuti Petar i Šima r. Zadro udaju 1827. kćer Božicu još uvijek pod prezimenom Miloš za Vlašića u Soviće, a kada taj novi par 1839. krsti kćer Jelu Božici je kao djevojačko prezime upisano Andrijanović. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 121, 81.; Arhiv župe Gorica (dalje: AŽGo), GoMK, I. (1836.-1893.), 9, 70.

¹³¹ Proces pretvorbe i zamjene prezimena se oduljio, pa se još krajem 19. st. piše dvojno prezime Andrijanić=Miloš. Usp. AŽR, RMV, III. (1874.-1908.), 269, 43.; 312, 12.; Istaknimo ovdje da se prezime Andrijanić znatno ranije javlja u Posavini i očigledno je da oni nemaju nikakve veze s grudskim Andrijanićima. Usp. Npsić, Vidinić 1999, 79. i 103.

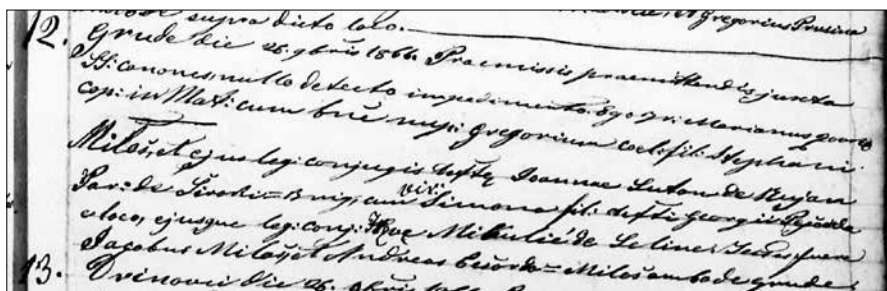
¹³² Genealoške raščlambe upućuju na to da je prezime nastalo prema Andrijani Spajić rođenoj sredinom 18. st. u Grudama, koja je bila udana za Martina Miloša, također iz Gruda. To zaključujemo iz činjenice da se njihov sin Jakov 1803. ženi s Božicom Bošnjak Ivanovom iz Sovića, a izrijeком je navedeno da su mu roditelji Martin i Andrijana r. Spajić tada oboje već pokojni. Metodama analize i kontinuiteta utvrđeno je da Jakovljevi potomci, kao maloprije prvospomenuiti Frano, bivaju označeni novim prezimenom Andrijanić. Kada Frano, sin Jakovljev i Božice r. Bošnjak, sklapa brak 1837. s Lucom Šimić iz Vinjana upisan je pod starim prezimenom Miloš, a svjedok na njihovu vjenčanju mu je također maloprije spome-

Slika broj 7.
Upis prezimena Andrijanić iz 1836. godine

Izvor: AŽR, RMK, I., (1797.-1839.), 349, 186.

Slika broj 8.
Upis prezimena Pešorda-Miloš iz 1866. godine

Izvor: AŽR, RMV, II. (1839.-1874.), 171, 12.

I prezime Pešorda, ponekad upisivano i kao Pešolda,¹³³ prilično se rano počelo odvajati iz okrilja roda Miloš. Ono je patronimičkoga postanja, izvedeno iz imena Petar,¹³⁴ pa je logično potražiti Petra Miloša, koji bi bio njihov rodonačelnik. Čini nam se da bi to mogao biti Petar popisan kao starješina kućanstva od 11 članova 1742. godine.¹³⁵ Dakako, to je pretpostavka i možda

nuti Ivan, on sada upisan pod prezimenom Andrijanić. Dakle, Ivan i Frano su najvjerojatnije bili rođaci, djeca od dvojice braće, Petra i Jakova, a unuci Martinovi i Andrijanini. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 24, 40.; 170, 45.

¹³³ AŽR, RMK, III. (1870.-1900.), 127, 257.

¹³⁴ Pešorda ← Pěšo ← Pětär ← lat. Petrus ← grč Pétros— kamen, hrid. Usp. Nosić, Milan, 1998. *Prezimena zapadne Hercegovine*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, 223.; Šimundić, Mate, 1988. *Rječnik osobnih imena*, Zagreb: NZMH, 269.

¹³⁵ Usp. Nosić, Vidinić 1999, 41.; Zašto idemo tako duboko u prošlost? Iako se na početku matice krštenih, javljaju kod Miloša dva Petra kao supružnici i roditelji, jedan sa ženom Šimom Zadrić već 1797., drugi sa ženom Andom Krnjić 1815., mi ih isključujemo, jer se istodobno s njima (1802.) javlja i Andrija Miloš sa suprugom Ružom Čaljušić-Elpeza, za koje smo genealoškom metodom utvrdili da od njih potječe jedan ogranak Pešorda. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 3, 16; 57, 166.; 150, 140.; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 147, 9.; RMU, I. (1840.-1892.), 137, 182.; Štoviše, tada se javlja (od 1798.) i drugi par

će jednom biti potvrđena čvršćim argumentima. Proces promjene započeo je u drugoj polovici 19. st.,¹³⁶ a ušao je i u 20. st. pa se, primjerice, 1907. upisuje dvojno prezime Miloš=Pešorda i Pešorda=Miloš,¹³⁷ zatim 1909.,¹³⁸ 1912.,¹³⁹ 1919.,¹⁴⁰ čak i 1927.,¹⁴¹ produžujući proces zamjene na više od pola stoljeća.

Posljednji ogranak koji se osamostalio od roda Miloš, i to njegova ogranka Pešorde, su Evići. Proces osamostaljivanja, bar prema maticama, počeo je pri kraju 19. st. s prvim spomenom prezimena Eviću Grudama 1895., i to u obliku Pešorda-Ević, kada je krštena Matija Čorluka Ivanova i Anđe r. Pešorda-Ević.¹⁴² U obliku pak Miloš-Ević prvi upis imamo iz 1902. prigodom upisa krštenja Vide Zucić Jozine iz Gruda i žene mu Matije r. Miloš-Ević, također iz Gruda.¹⁴³ Samostalno se prezime prvi put upisuje 1903., kao djevojačko prezime Matije r. Ević iz Gruda supruge Ivana Zorića, kada udaju kćer Ivu za Jozu Filipovića iz Lipovica, župa Gradac Posuški.¹⁴⁴ Iduće, 1904. godine, Jure Ević kum je na krštenju Mati Mariću Markovu, a Ivan Čorluka sa suprugom Andom r. Ević iz Gruda pokapa sina Martina.¹⁴⁵ Po svemu sudeći, rekli smo već, Evići su potekli od Pešorda, ranije odvojenog ogranak Miloša, i to od Eve Miloš=Pešorde, r. Mikulić, žene Jurine,¹⁴⁶ a najbolji argument koji govori tome u prilog je upis njezine smrti 1868. u 58. godini.¹⁴⁷

Miloša, Frano i Šima r. Milas, od kojega također potječu Pešorde i od jednoga potomka ovoga ogranak kasnije nastaje i novi ogranak – Evići. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 7, 41.; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 160, 21.

¹³⁶ Prvi, nama poznati, upis prezimena Pešorda, i to samostalno i dvojno istodobno, je iz 1866., kada su Jure Pešorda i žena mu Eva r. Mikulić udali kćer Šimu za Grgu Miloša Stipanova i Ive r. Suton. Vidimo da se već tada Miloši mogu uzimati između sebe, i to bez biskupske dispense, što znači da su najmanje u petom koljenu srodstva. Usp. AŽR, RMV, II. (1839.-1874.), 171, 12.

¹³⁷ Usp. AŽGr, GrMU, I. (1895.-1913.), 60, 280.; AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 162, 577.

¹³⁸ AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 164, 725.

¹³⁹ AŽGr, GrMK, II. (1911.-1924.), 29, 192.

¹⁴⁰ AŽGr, GrMK, II. (1911.-1924.), 102, 61.

¹⁴¹ AŽGr, GrMK, III. (1925.-1936.), 35, 97.

¹⁴² Usp. Usp. AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 7, 47.; AŽR, RMV, III. (1874.-1908.), 38.-1894.

¹⁴³ Usp. Usp. AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 79, 48.

¹⁴⁴ Usp. AŽGr, GrMV, I. (1895.-1912.), 17, 35.

¹⁴⁵ Usp. AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 97, 178.; GrMU, I. (1895.-1913.), 48, 164.; Dvojno prezime Miloš=Ević upisuje se još 1914. godine, Pešorda=Ević 1918, 1920. i 1929. godine, a Ević=Pešorda 1924, 1934, 1936., čak i 1938. godine. Usp. AŽGr, GrMK, II. (1911.-1924.), 52, 46.; 83, 5.; 125, 103.; 131, 14.; 176, 15.; AŽGr, GrMK, III. (1925.-1936.), 48, 20.; 97, 6.; 119, 30.; AŽGr, GrMK, IV. (1936.-1946.), 24, 81.

¹⁴⁶ Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 160, 21.; RMV, II. (1839.-1874.), 183, 65.

¹⁴⁷ Usp. AŽR, RMU, I. (1840.-1892.), 137, 82.

Uz Miloše,¹⁴⁸ i Spajići¹⁴⁹ su iznjedrili rod s novim prezimenom, Brnadiće, koje je postalo stalno, nasljedno i nepromjenjivo, što je uostalom jedna od odlika prezimena.¹⁵⁰ Prvi spomen u meni dostupnim vrelima je iz 1862. kada je kršten Mate sin Grge Spajića alias Brnadića iz Gruda i Matije r. Sosa iz Gorice.¹⁵¹

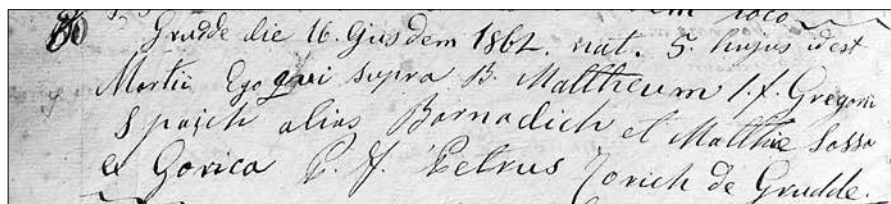
¹⁴⁸ Spomenimo još da je članak o grudskim Milošima napisao Vlado Bogut, na koji mi je ukazao sam auktor kada je ovaj rad već bio završen. Usp. Bogut, Vlado, 2020. Povijest plemena Miloš/ević u Grudama u Hercegovini, u: *Franjo Miloš, Uvijek iz početka*, Sarajevo: Bosanska riječ, 286.-293.

¹⁴⁹ Do 20. st. prezime se uglavnom piše u obliku Spaich ili Spahich. Nedavno se pojavio novinski članak o posljednjem stanovniku sela Blace kod Klisa u sjevernom podnožju Kozjaka, s prezimenom Spajić. Dva susjedna zaseoka tog sela su Spajići i Bobani, pa je umjesno zapitati se nisu li nekadašnji, gotovo prvi, susjedi iz stare Imote, to ostali i u podkozjačkim Blacama?! Čini se da su Spajići, a najvjerojatnije i Bobani na kliško-solinsko područje dospjeli iz Imote tijekom Kandijskoga rata. Tamo se, u vranjičkim maticama 1669. spominje Paval Spajić kao kum na krštenju Ivanu sinu Marka Postinčića (Katića). U istome je mjestu godinu dana ranije spomenuti Pavao, skupa s Lukom Bobanom, kum na vjenčanju Luke Kalaševića i Uršule Žižić. Još prije toga u Vranjicu je 1660. popisano kućanstvo Jure Spajića (Spahića) u kojem je bilo 8 muškaraca i 5 žena. Istom prigodom je popisno i kućanstvo Luke Bobana sa 5 muškaraca i 4 žene, a u Klisu kućanstvo Šimuna Bobana (Bobanovića) s jednim muškarcem i 2 žene. Štoviše, prije svega toga, Jure Spajić i žena mu Vida krste u Vranjicu 1656.(?) kćer Dorotiju, a kum joj je upravo spomenuti Luka Boban. Inače su Jure i Pavao Spajić, za koje i Grubišić navodi da su starinom iz Gruda, kao što navodi i za Bobane da su doselili iz Sovića, na novooslobođenom kliško-solinskom području 1675. dobili zemljišne posjede, isto kao i Bobani. Usp. <https://www.vecernji.hr/vijesti/zdravko-je-jedini-stanovnik-svog-sela-a-nema-ni-struje-ni-vode-ja-sam-zadovoljan-zovu-me-gradonacelnik-1736913> (pristup 10. 2. 2024.); Grubišić, Ivan. 2008. Vjenčanja u Vranjicu od 1665. do 1676. godine, *Tusculum*, vol. 1, no. 1, Solin: JUK Zvonimir, 125.-126. i 133.; Grubišić, Ivan. 2018. Solinski Katići Mornari, *Tusculum*, vol. 11, no. 1, Solin: JUK Zvonimir, 124.; Jačov, Marko, 1992. *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645.-1669.)*, vol. II, Città del Vaticano: Biblioteca apostolica Vaticana, 105. i 107.; HR-HDA-883, MK/144, MK Vranjica (1653.-1695.), 5v.; Usput, na području Imote se još za vrijeme osmanske vlasti spominju Kasan Spajić (*Assan Spahijch*) i Sedić Spahija (*Sedich Spahiaia*), kao što je vidljivo obojica muslimani. Usp. Rimac 2022, 89.-91.

¹⁵⁰ Osim Brnadić, oblika koji je prevladao, upisuje se i oblik Bernardić. Usp. AŽGo, GoMV, I. (1836.-1908.), 97, 117(8); Ovdje treba reći da se prezime Brnadić (Bernardić) znatno ranije javlja u Roškom Polju, gdje ih pod tim prezimenom više nema. Od njih su najvjerojatnije tamošnji Purkići. Usp. Jolić, Robert, Jukić, Marko, 2008. *Župa Roško Polje*, Roško Polje, Tomislavgrad: Župni ured Roško Polje, Naša ognjišta, 159.; Odatle su selili prema Uskoplju i najvjerojatnije su bugojanske Brnade (Brnadići) podrijetlom iz R. Polja. Tamo ih je 1991. pod prezimenom Brnada bilo 145 u 36 kućanstava. Usp. Škegro, Ante, 2012. *Libri copulatorum parochiarum Scopiensium (1753-1883)*, Fojnica, Zagreb: Samostan Duha Svetoga, HIP, 40., 60., 127., 140.; Škegro, Ante, 2021. *U srcu rajskoga kraja. Župa Skopaljska Gračanica*, Bugojno: Župa Srca Marijina Skopaljska Gračanica, 129.; Antunović, Mirko, 1997. *Hrvatski puk Bugojna I*, Baška Voda: Vlastita naklada, 220.

¹⁵¹ Usp. AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 114, 80.

Slika broj 9.
Upis prezimena Spajić alias Brnadić iz 1862. godine

Izvor: AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 114, 80.

Još je mnoštvo upisa koji dokazuju tu povezanost i trajanje procesa promjene koji se proteže i u 20. stoljeće.¹⁵² U maticama koncem 19. i na samom početku 20. st. nailazimo na upise još nekih nadimaka uz prvotno prezime Spajić,¹⁵³ kao primjerice Kašar(ević),¹⁵⁴ Matešinović,¹⁵⁵ Ivkić,¹⁵⁶ Brkić(?) (nečitko),¹⁵⁷ a jednom čak u trojnom obliku Spaić-Brnadić-Pištelić.¹⁵⁸ Međutim, ni jedan se od njih nije uspio nametnuti kao novo prezime. Čini se da je rodonačelnik roda Brnadića, Bernard, u mjesnoj inačici *Brnada*, Spajić iz Gruda, sin Karlov i Luce r. Pivac iz Ružića, rođen oko 1770., a vjenčan 1798. s Marom Nuić p. Tadije iz Drinovaca i Jake r. Čorluka iz Gruda.¹⁵⁹ Uzrok promjene prezimena mogao je biti dvojak: Zbog ugleda Bernarda (Brnade) u grudskoj seoskoj sredini ili zbog potrebe lakše identifikacije osoba s istim imenima. Naime, samo su u desetljeću 1820.-1830. čak četiri Mata Spajića iz Gruda sklopila bračne

¹⁵² AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 347, 330.; AŽGo, GoMV, I. (1836.-1908.), 97, 115(6.); 111, 38.; AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910, 144, 593.; 145, 598.; AŽGr, GrMU, I. (1895.-1913.), 41, 81.; Ovo je samo dio primjera.

¹⁵³ Osim njih, koji su zabilježeni, kod Spajića postoje i nadimci, Čilići, Balići, Juranovići, Mazalovići, Bilogići, Digići i od njih proizišli Grgići (odselili u Radišiće), Ivakići i Petrovići (Čabarići). Priopćio Žarko Spajić p. Ivana iz Gruda, r. 1957. godine.

¹⁵⁴ Usp. AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 233, 335.; 256, 110.; 303, 262.; 322, 25.; 327, 95.; AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 168, 811.; itd.; I danas u Grudama u brdu postoji zaseok pod nazivom Kašari.

¹⁵⁵ Usp. AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 322, 30.; Od Matešinovića su se dalje razgranali Loketići, Ivankušići i Jurići. Priopćio Žarko Spajić p. Ivana iz Gruda, r. 1957. godine.

¹⁵⁶ AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 68, 39.;

¹⁵⁷ AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 288, 112.

¹⁵⁸ AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 231, 314.

¹⁵⁹ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 4, 10.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 51, 125.; 232, 177.; AŽGo, GoMV, I. (1836.-1908.), 41, 12.

zajednice,¹⁶⁰ jedan od njih i Mate Brnadin.¹⁶¹ Najvjerojatnijim nam se čini da su odlučna bila oba spomenuta razloga.¹⁶²

Slika broj 10. Staro Zorića groblje

Izvor: Auktorova fototeka

Rod Zorić, koji je ostvario susljednost od 1742. do suvremenosti, nije iznjedrio ni jedan novi rod, iako se tijekom tog razdoblja, točnije koncem 19. st. upisuje nekoliko njihovih nadimaka. Ipak, ni jedan nije prevladao kao novo prezime.¹⁶³

Uz prethodno spomenuta četiri roda, u Grudama je uspio opstati kroz cijelo 19. i 20. st., te ući i u 21. st., demografski vrlo slabašan, rod Vrljić.¹⁶⁴ Već nakon prvoga biskupskoga popisa vidljivo je izrazito slabljenje ovoga roda. Iako im i

¹⁶⁰ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 72, 46; 82, 20.; 137, 42.

¹⁶¹ Čudno je da nije upisano vjenčanje Mate Brnadina, s Ivom r. Marić također iz Gruda, koji već 1824. krste sina Grgu, 1827. kćer Katu, 1831. sina Matu, 1832. kćer Matiju, 1834. sina Antu i 1836. kćer Ivu. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 232, 177.; 267, 239.; 301, 336.; 311, 466.; 329, 9.; 356, 251b.

¹⁶² Osim spomenutoga Mate, još tri Bernardova sina sklapaju brakove: Ante 1825. s Lucom Zorić, Petar 1836. s Ivom Marić, Jozo 1842. s Matijom Zovko. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 108, 38.; 164, 32.; AŽR, RMV, II. (1839.-1874.), 7, 35.

¹⁶³ Koncem 19. st. pojavljuju se dvojni upisi prezimena Zorić s nadimcima, Ramadan, Rižinović, G(K)olubić, Knezović, Resanović, Zelić, Parinović, koji se nisu uspjeli osamostaliti kao novo prezime. Usp. AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 250, 62.; 302, 244.; 308, 304.; 309, 316.; 326, 82.; 327, 100.; AŽGo, GoMV, I. (1836.-1908.), 83, 71.; AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 10, 65.;

¹⁶⁴ Prema seoskoj predaji Vrljići su najstariji stanovnici Gruda, nastanjeni u Cerama, i imali su groblje zvano Vrljića groblje. Bilo bi starije i od također staroga groblja zvanoga Cere, kao i Starog Zorića groblja. Ono je donedavno bilo u uporabi i u njega su se ukapali samo

dalje ostaju tri kućanstva, do 1768. broj članova im se prepolovio. To bi ponajprije pripisali njihovim migracijama, pretpostavljamo prema Posavini, kamo se otiskuju njihovi susjedi Čorapovići, Majići (Čorluke) i Ačkari,¹⁶⁵ ali još prije prema Mostarskom Blatu i tamošnjemu selu Polog.¹⁶⁶ Uglavnom rod je pregrmio stoljeća i, iako malobrojan, ušao i u 21. stoljeće.¹⁶⁷

Dok smo za rod Gusić već rekli da se u Grudama javlja samo u popisu iz 1768. i nikada više, za Kusturiće smo rekli da su nestali do početka 19. st., a poslije se javljaju još samo u djevojačkim prezimenima majki ženika ili udavača, dakle kod osoba rođenih u 18. stoljeću.¹⁶⁸ Do danas im je trag, rekosmo također, ostao u toponimu Kusturovi stupi.

Za Grubišiće pak smo rekli da je njihov spomen 1742. u Grudama i izostanak istih u popisu u tome mjestu 1768. uzrokovan činjenicom da selo Blaže-

pripadnici toga roda. Primjerice, njihovi prvi susjedi Tolići, praktički kuća do kuće, nisu se ukapali tu, već u znatno udaljenije Staro Zorića groblje. Priopćili Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960, iz Gruda i Žarko Spajić p. Ivana iz Gruda, r. 1957. godine.

¹⁶⁵ Vrljići kojih 1742. nema nigdje u Vikarijatu, osim u Grudama, imaju 1768. u Posavini, u selu Garevo župe Bijela, dva kućanstva s 18 članova. Vrlo je vjerojatnom ali se ne može tvrditi, da su oni tamo dospjeli s juga, kao i mnoštvo drugih rodova u posavskom susjedstvu, koji skupno pripadaju korpusu *Hrvaćana*. Usp. Nosić, Vidinić 2000, 21.; Jerković 2006, 195.; Te 1768. zatečeno je po jedno kućanstvo Vrljića i u selu Kljevci, u župi Majdan, danas naselje u općini Sanski Most, mjesna zajednica Hrustovo, te u gradu Kreševu jedno kućanstvo sa 7 članova. Usp. Isto, 44. i 90.; <https://www.sanskimost.gov.ba/index.php/exploer/mjesne-zajednice>. Pristup 22. 11. 2023.; Prema istraživanju M. Jukića Vrljići u Kreševu bili bi odvjetak roda Lađarića, koji su pak ogranak starog kreševskoga roda Suderić, dok za podrijetlo onih u Kljevcima treba dodatno istraživanje. Usp. Jukić, Milo, 2015a. *Katolički rodovi župa Kreševo, Banbrdo (Lepenica), Kiseljak i Deževica 1742.-1992.*, drugi dio, Kreševo: Klepsidra, 139.

¹⁶⁶ U Pologu su 1768. zatečena dva njihova kućanstva s 18 članova. Usp. Nosić, Vidinić 2000, 94.; Prema istraživanju Nikole Mandića pološki su Vrljići odseljavali prema susjednim selima na obodu Blata, te Bogodolu, Buni, bročanskim selima, Rami i Uskoplju, što u izvornom prezimenu, što pod novim prezimenima Gagro i Ramljak. Usp. Mandić, Nikola, 2001. *Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Brotnju*, Brotnjo (Čitluk): Općina Brotnjo, 163.-166.

¹⁶⁷ U 21. stoljeću imajoš samo jedno kućanstvo Vrljića u Grudama, koje nema muških potomaka i čini se da je nakon najmanje tri stoljeća opstanka i pisanoga traga rod ipak pred utrnućem. Tako danas ima više njihovih pripadnika odseljenih u Rijeku (primjerice hrvatski vaterpolo reprezentativci Vrljići), nego u grudskom izvoristu. Priopćili Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960., iz Gruda i Žarko Spajić p. Ivana iz Gruda, r. 1957. godine.

¹⁶⁸ Primjerice, 1818. se vjenčava Jozo Zorić Ivanov i Mande Kustura iz Gruda, s Marom Ivana Šimića iz Dragičine. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 58, 72.; Još 1840. Jure Tomas iz Drinovaca i žena mu Iva r. Kustura iz Gruda udaju kćer Matiju za Matu Spajića Matina iz Gruda. Usp. AŽR, RMV, II. (1839.-1874.), 3, 10.

vići, gdje od starina prebiva taj rod,¹⁶⁹ jednostavno nije spomenuto 1742., ali jest 1768. i u njemu Grubišići. Do konca 18. st., pri samome njegovu kraju, 1798., spominje se vjenčanje Mate Grubišića Ivanova iz Gruda i Ive r. Pivac iz Ružića, s Jelom Ivana Petrovića (Vukojevića) iz Klobuka i Anđe r. Zovković iz Ružića.¹⁷⁰ Ipak, držimo da rod nema stalnoga prebivališta u Grudama tijekom 19. st., kao ni uopće do 2. svj. rata,¹⁷¹ iako se to na temelju upisa iz 1905. ne bi reklo da je tako.¹⁷²

Rod Pivac također nema stalnoga staništa tijekom 19. st. u Grudama, unatoč par upisa koji bi tome govorili u prilog. Konkretno, radi se o po jednom upisu parova Jure i Anđe r. Šimić¹⁷³ i Stipana i Jurke r. Erkapić.¹⁷⁴ Držimo da se tu radi ili o grješkama pera ili možda rubnim staništima za koje upisivači, u vremenu čvrsto ne utvrđenih seoskih međa, što smo već istakli, nisu sigurni ataru kojega sela pripadaju.¹⁷⁵ Teško da se radi o učestalom seljenju ovamo-onamo, iako je bilo primjera češćega mijenjanja prebivališta, ali ipak ne toliko masov-

¹⁶⁹ Osim što je i danas prisutan u tome selu, tu je prebivao i u stoljećima osmanske vlasti, a posebno je bio izložen stradanjima spomenutih osmansko-mletačkih imperijalnih obračuna 17. st., kada je usred Kandijškoga rata, 1654, u hajdučkom haranju uhvaćen Jure Grubišić iz Blaževića i prodan u Napulj, slično kao i neki Martin iz Drinovaca. Usp. Pandžić, Bazilije. 1975. Donat Jelić i hercegovački robovi u Italiji, *Kršni zavičaj, broj 8*, Drinovci: Župni ured, 28.-29.

¹⁷⁰ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 3, 9.; Isti par iduće godine krsti sina Ivana, opet s naznakom prebivališta u Grudama, a idućih sedmero djece krštava s naznakom da su iz Blaževića. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 14, 84.; 38, 44.; 60, 172.; 85, 345.; 103, 18.; 119, 145.; 137, 308.; 153, 176.

¹⁷¹ Prema stanju duša uoči samoga 2. svj. rata, 31. 12. 1940, Grubišići nemaju ni jedno kućanstvo u Grudama. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.).

¹⁷² U Gudama je 1905. vjenčan Mate Grubišić Matin iz P. Graca s Matijom Marić Jurinom iz Gruda i kao mjesto stanovanja tog novoga para upisane su Grude. Usp. AŽGr, GrMV, I. (1895.-1912.), 22, 60.; Budući da sve relevantne matice koje bi se odnosile na selo Grude, čiji je prostor prije osnutka župe Grude pripadao župama Ružići i privremeno Gorici, nismo obradili sustavno, to ovaj podatak o (ne)prisuću Grubišića u Grudama treba prihvatiti sa zadržkom, odnosno još jednom podrobno provjeriti. Uglavnom, Stanje duša iz 1940. ne bilježi prisuće ovoga roda u Grudama.

¹⁷³ Njihov je spomen u Grudama iz 1798, a kasniji upisi krštenja njihove djece su u Ružićima: AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 8, 47.; 39, 46.; 106, 40.

¹⁷⁴ Prvi upis iz 1802. je u Grudama, sljedeći u Ružićima, a ostala dva u Alagovcu. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 217, 86.; 244, 48.; 280, 17.; 301, 44.

¹⁷⁵ Ovo objašnjenje o rubnim staništima u vremenu čvrsto ne utvrđenih seoskih međa je samo pretpostavka, dok se ne potvrdi ili ne nađe bolje, utemeljenije, rješenje koje će rasvijetliti učestalu pojavu različitih prebivališta za iste obiteljske nukleuse. Dodajmo već rečenom, da je razlog tome mogao biti i taj što su age znale premještati svoje kršćanske podložnike s posjeda na posjed, koje su imali u različitim selima. Usp. Dedijer, Jevto, 1909. *Hercegovina*, Naselja srpskih zemalja, knj. VI., Beograd: SKA, 315. i 328.

no.¹⁷⁶ Međutim, rod je vremenom promijenio prezime u Logara (Logarić),¹⁷⁷ koji se pod istim u drugoj polovici 19. st. pojavljuje u Grudama i nastavlja kontinuitet u 20. st., o čemu će biti riječi u nastavku.

Rod Perić spomenut u oba biskupska popisa u Grudama, ne ostvaruje tu kontinuitet i nestaje do konca 18. st., a ne spominju se tu ni tijekom 19. st., kao ni na početku 20. stoljeća.¹⁷⁸

Za Radiće, spomenute u Grudama u popisu iz 1768. s jednim prilično brojnim kućanstvom, čini se da tu već do konca 18. st. nije bilo života, pa odseljavaju, rekli smo već, prema Ljubuškom, gdje od 1799. Stipan Radić sa ženom Perom r. Šošić iz Graba krštava djecu.¹⁷⁹ Kada se spomenuti Stipan 1815., kao udovac, u vrijeme najžešćega haranja kuge, ženi po drugi put, za roditelje mu je navedeno da su to, tada pokojni, Jakov i Luca r. Vrljić iz Gruda. Ovaj bi Stipan mogao biti unuk Stipana starješine kućanstva Radića u Grudama iz 1768., a vrlo je lako moguće da je istovjetan Stipanu, koji je 1799. naveden u Grudama, kao kum na krštenju Mati Mariću Matinu iz Gruda.¹⁸⁰

Rodovi Senta i Soldo, spomenuti u prvome biskupskome popisu 1742., vrlo brzo nestaju i već ih popis iz 1768. ne bilježi. No, za razliku od Senta koji se više nikada ne spominju u Grudama, Solde tamo opet nalazimo od početka 19. stoljeća, ali o tome u nastavku.

¹⁷⁶ Primjerice, takav je slučaj bio s rodom Šarac koji je u prvoj polovici 19. st. doselio iz Broćna u Ljubušku krajinu. Slično je bilo i s jednim ogrankom roda Pehar, koji je također u prvoj polovici 19. st. doselio iz Broćna u Ljubušku krajinu. Usp. Pavičić 2021, 263.; Pavičić, Vlado, 2011. Rodovi Stubice i Studenaca, *Monografija: Župa Studenci u Hercegovini*, Mostar: Crkva na kamenu, 144.

¹⁷⁷ Za to je mnoštvo primjera: AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 280, 17.; 301, 344.; 264, 204; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 104, 26.

¹⁷⁸ U susjednoj Dragičini spominje se rod Perić, ali njegovi pripadnici prije 1820. odseljavaju na Humac kod Ljubuškog i tamo nastavljaju susljednost pod prezimenom Dedić. Zanimljivo je da se u ljubuškim maticama Šimunovoj supruzi Anđi r. Šimić kao mjesto podrijetla navode Dragičina i Ružići, dok im je kao prebivalište, prije odseljenja, u Bekiji 1799, navedena Dragičina. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 23, 134.; Arhiv župe Veljaci (dalje: AŽV), VMV, I. (1809.-1847.), 59, 43.; 73, 67.; 50, 184.; 33, 160.; 39, 38.; AŽV, VMK, II. (1809.-1847.), 234, 647.; 242, 721.; Kasnije se u okrilju roda Šimić, također u Dragičini, izdvaja rod s novim prezimenom Dedić. Nismo uspjeli utvrditi postoji li veza između Perića-Dedića iz Dragičine, što su odselili na Humac i kasnijih Šimića-Dedića, također iz Dragičine.

¹⁷⁹ AŽV, VMK, I. (1786.-1809.), 142, 83.; Radići su stigli na područje Ljubuškog još prije toga, jer se Stipan i otac mu Jakov već 1792. spominju u ulozi krsnih kumova, a Stipanova majka i Jakovljeva žena Luca od Vrljića u istoj ulozi 1798. godine. Isto, 68, 299.; 70, 305.; 134, 50.

¹⁸⁰ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 15, 89.; Tada je ovome Stipanu upisano da je iz Gruda, što im je možda posljednji eho njihova nekadašnjega staništa.

I konačno, posljednji rod iz biskupskih popisa, Tomići, koji se pojavljuju s grudskim prebivalištem samo u popisu iz 1768., a o okolnostima tadašnjega spomena već smo prethodno dali objašnjenje, više se nakon toga nikada do 20. stoljeća ne pojavljuju.

Doseljenici od biskupskoga popisa 1768. do kraja 18. stoljeća

Uzimajući popis iz 1768. kao razdjelnicu za nove doseljenike, a na temelju matičnih knjiga župe Ružići, napraviti ćemo presjek doseljavanja u selo Grude do početka 20. stoljeća.

Najsnažniji doseljenički pravac u tome razdoblju bio je iz susjednih Ružića i Dragičine, vrlo interesantnih naselja, koji su matica za četiri najbrojnija bekinska roda, Šimiće, Mariće, Mikuliće i Zovke i koji su sačuvali svoje izvorno prezime, ali su svi osim Mikulića iznjedrili i mnoštvo rodova s novim prezimenima.¹⁸¹ Tako su stvorili vrlo snažne jezgre u matičnim selima, ali su se u brojnim migracijama razlili kako po susjednim bekinskim selima, tako i na okolna područja, posebice prema Ljubuškoj krajini, pokazujući čudesan vitalitet. Zasigurno bi područje Bekije, navlastito spomenuti Ružići, zasluživali posebnu studiju koja bi rasvijetlila taj fenomen uzimajući u obzir, osim selidbi na spomenuta bliska susjedna područja, širi migracijski okvir.

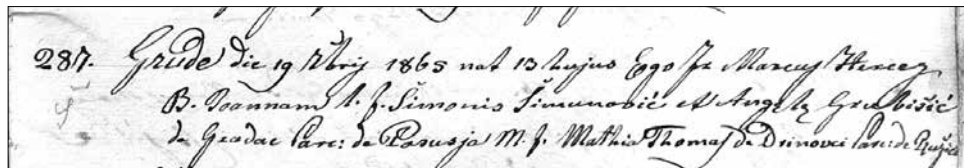
Selidbe ružićko-dragičinskih rodova u susjedne Grude, zapravo migracije sasvim lokalnog, pa i kapilarnog karaktera, kao da potvrđuju *Ravensteinove zakone migracija*, ponajprije njegove zaključke da su glavni uzroci migracija ekonomske prirode i da glavnina migranata migrira na kratku udaljenost.¹⁸² Međutim, nešto ranija ili istodobna selidba Grudana prema Posavini, koja oslobađa prostor Gruda upravo za naseljavanja iz bliskoga susjedstva, iako motivirana ponajprije uzrocima ekonomske prirode, pobija iste, jer se selidbe odvijaju na dugu stazu, prema B. Posavini, čak i preko Save u Slavoniju.

¹⁸¹ Šimići, kao najbrojniji bekinski rod, iznjedrio je još sljedeće rodove s novim prezimenima: Pralase, Žulje, Iličiće, Biliće, Biloše, Božiće, Dediće, Dujmoviće, Koromane, Petrilje i Zeleničiće. Marići su iznjedrili tri roda s novim prezimenima Marijanoviće i Bračiće u Ružićima i Šimunoviće u Grudama. Zovke su pak također bili vrlo izdašni s novim izdancima: Bajići, Bošnjaci, Kature, Palci, Bandići, svi u Ružićima, kojima smo mi našli potvrde u tamošnjim maticama, a Nikola Mandić to tvrdi i za ružićke Pivce, Logare, Tomiće i Čutuke, te još desetak drugih rodova širom Hercegovine. Brojni su dokazi tome u maticama i besmisleno bi bilo ovdje navoditi ih kao potvrdu, jer to nije tema ovoga rada. Usp. Mandić, Nikola, 2002. *Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Širokome Brijegu i okolici*, Mostar, Široki Brijeg: Vlastita naklada, 372.; 549.-550.; 628.- 633.

¹⁸² Wertheimer-Baletić, Alica, 1999. *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb: Mate, 290. – 292.; Dakako, za selidbu tih rodova iz Ružića u Grude, nema izravnoga i izričitoga dokaza, ali se s velikom vjerojatnošću to može opravdano pretpostaviti, a za neke i tvrditi.

Od tih ružićkih izdanaka najprije ističemo Mariće, kao najbrojniji grudski rod potekao iz doseljeničkoga vala nakon biskupskih popisa, nastanjene ponajviše u tamošnjem zaseoku Rupine,¹⁸³ koji je, k tome, u Grudama iznjedrio i novi rod, Šimunoviće.¹⁸⁴

Slika broj 11. Upis Šimunovića u Grudama 1865. godine.

Izvor: AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 139, 287.

Njihov dolazak iz susjednih Ružića bio je „silovit“, jer za nepune tri godine 18. st., koliko zahvaćaju matice, čak pet njihovih bračnih parova u Grudama krštava djecu.¹⁸⁵ Dakle, 1768. ni jednoga Marića u Grudama, a 30 godina poslije najmanje pet bračnih parova, odnosno obiteljskih nukleusa.

Iz susjedne Dragičine doselili su u vremenskom razmaku ne duljem od trideset godina i Zovke, jer ih popis iz 1768. ne zatiče u Grudama, a od samoga početka vođenja matica brojni su im navodi prebivališta u tom novom

¹⁸³ Osim u Rupinama, kao glavnom sijelu, Marići su bili nastanjeni i u Lončacima (Mamićima). Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 303.-313.; Postoji mogućnost da su Marići u Grude doselili i odnekud drugdje, ali nam se ipak najvjerojatnijim čini da su to susjedni Ružići. Čini se da je prijelaz iz Ružića bio potpun i odrješit, jer im se odmah isključivo Grude navode kao prebivalište. Ni jednom paru nema više upisa Ružića kao prebivališta.

¹⁸⁴ Za to je mnoštvo primjera: AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 139, 287.; 215, 161.; 219, 201.; 233, 334.; 375, 212.; AŽGo, GoMV, I. (1836.-1908.), 30, 31.; 51, 17.; 123, 19.; Čini se da im je rodonačelnik Šimun Marić rođen oko 1750. u Ružićima, čiji je sin Stipan umro u Grudama 1860. u 80. godini. Usp. AŽGo, GoMU, I. (1839.-1872.), 67, 20.

¹⁸⁵ Ivan i Kata r. Miloš, Mate i Kata r. Kožul iz Mamića, Frano i Jaka r. Alerić, svi iz 1798, te Ante i Luca r. Zorić iz Gruda i Filipa i Anica r. Radić iz Gruda. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 9, 52.; 11, 65.; 14, 81.; 15, 89.; 24, 136.; Otvoreno je pitanje u kakvom su oni međusobnom srodstvu, odnosno jesu li braća i potomci Joze i Ane r. Andačić koja je bila rodom iz Broćna. Naime, isti su navedeni 1798. kao roditelji prigodom ženidbe maloprije spomenutoga Ante s Lucom Zorić. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 2, 7.; Jozo i Ana r. Andačić roditelji su i Mije, koji u Grudama 1802. skapa brak s Jurkom p. Marijana Majića zvanog Čorluka iz Gruda i žene mu Ive r. Herceg iz Šipovače. Usp. Isto, 21, 27.

staništu.¹⁸⁶ Nekima se od samoga početka Grude bilježe kao isključivo mjesto prebivališta,¹⁸⁷ dok se nekima uz Grude navode i neka druga bekinska sela.¹⁸⁸

Spomenuli smo da su jedan od izdanaka roda Zovko i Kature.¹⁸⁹ Jedan je upis njihova krštenja u najstarijoj matici s naznakom prebivališta u Grudama. Taj upis je iz 1830, kada Andrija i žena mu Matija r. Palac krste kćer Katu.¹⁹⁰ Budući da je taj par imao krštenja još šestoro djece, koja su sva prije i poslije toga upisana na Višnjici, a ista im je kao prebivalište upisana i prigodom vjenčanja, gdje je zapravo cijeli rod imao, a i danas ima prebivalište, to držimo da se ovdje radi o grješci pera.¹⁹¹

Najbrojniji bekinski rod, Šimići,¹⁹² ne zaostaje za svojim ružičko-dragićin-skim susjedima Marićima i Zovkama u naseljavanju Gruda, a i oni su vrlo brojni sa spomenima u Grudama, već od samoga početka vođenja matica, što znači da su doselili između popisa 1768. i 1797. godine. Nekima od njih se također kao prebivalište upisuju isključivo Grude, primjerice paru Filipu i Mari r. Spajčić,¹⁹³ Petru i Kati r. Macan, bez obzira na to što su im to jednom bili Ružići,¹⁹⁴ te Ivanu i Ivi r. Čaljušić-Tica,¹⁹⁵ dok se nekima uz Grude kao prebivalište upisuju bilo Ružići, bilo neko od okolnih sela (Dragićina i Alagovac), primjerice

¹⁸⁶ Uz maloprije spomenuta brojna nova prezimena proistekla od roda s prezimenom Zovko, recimo još da se upravo kod grudskih Zovka, upisuje i prezime Prokos. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 163, 303.; 190, 152.; 221, 108.; 245, 53.; 266, 224

¹⁸⁷ AŽR, RMK, I. (1839.-1874.), 14, 85.; 52, 126.; 116, 121.; 137, 298.; 150, 142.; 169, 19.; 163, 303.; 190, 152.; 221, 108.; 266, 224.; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 15, 7.; 17, 19.

¹⁸⁸ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 45, 88.; 70, 237.; 98, 445a,b.; 129, 226.; 159, 256.; 49, 109.; 105, 34.; 65, 208.; 93, 409.; 119, 146.; 141, 29.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 175, 65.

¹⁸⁹ Za to je mnoštvo potvrda, mi donosimo signaturu jednoga upisa s naznakom oba prezimena. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 65, 207.; 233, 182.; 253, 106.; 270, 276.; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 87, 32.

¹⁹⁰ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 296, 179.

¹⁹¹ Isto, 160, 281.; 175, 50.; 224, 129.; 260, 172.; 286, 79.; 348, 178.; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 52, 36.; U ovim upisima Andrijinoj supruzi Matiji r. Palac, ponekad je navedeno izvorno prezime Zovko, što znači, uz još mnoštvo drugi potvrda, da su i oni izdanak od Zovka. Budući da se oni uzimaju već se 1815, bez zaprjeka i dispenzi, to govori u prilog starosti, ukorijenjenosti i razgranatosti roda Zovko u Ružićima.

¹⁹² Za 42. godine vođenja najstarije ružičke matice krštenih (1797.-1839.), rod Šimić sa svojim do tada izdvojenim izdancima imao je gotovo 13% od ukupnoga broja krštenih u župi Ružići.

¹⁹³ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 31, 2.; 50, 119.; 69, 227.

¹⁹⁴ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 19, 19.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 61, 181.; 80, 302.; 112, 95.; 133, 263.; 152, 168.; 186, 116.; Slijed nastavlja njegov sin Ivan. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 153, 6.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 340, 108.; 364, 336.

¹⁹⁵ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 96, 427.; 106, 37.; 246, 57.; AŽR, RMV, II. (1839.-1874.), 20, 27.

parovima Anti i Klari r. Glavaš,¹⁹⁶ Stjepanu i Domi r. Mikulić,¹⁹⁷ Ivanu i Ivi r. Milas,¹⁹⁸ Ivanu i Jeli r. Kordić,¹⁹⁹ Jozi i Ivi r. Glavaš,²⁰⁰ Martinu i Ceciliji (Celiji) r. Glavaš,²⁰¹ Mati i Matiji r. Mikulić,²⁰² Mati i Šimi r. Čolak,²⁰³ Petru i Jaki r. Barić,²⁰⁴ Petru i Mandi r. Glavaš,²⁰⁵ Stjepanu i Anici r. Mikulić.²⁰⁶

Za sljedeću skupinu doseljenika u Grude, s prijelaza 18./19. st., znakovito je da su im supruge rodom Gruđanke, pa se opravdano postavlja pitanje: Je li razlog njihova doseljenja u Grude domazetstvo?

Na prvome mjestu želimo istaći rod Čale, koji se dobro „primio“ u ovo-me selu, u zaseoku Rupine, a koji je doselio koncem 18. st., bez naznake od

¹⁹⁶ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 4, 22.; 21, 124.; 156, 216.;

¹⁹⁷ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 17, 101.; 48, 103.; 79, 300.; 118, 131.

¹⁹⁸ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 133, 30.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 303, 357.; 321, 31.; 352, 211.; 372, 419.

¹⁹⁹ Kod ovoga se para najvjerojatnije dogodila grješka pera, jer im je samo jedno krštenje upisano u Grudama, a ostalih pet, kao i vjenčanje, u Drinovcima. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 79, 9.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 232, 174.; 277, 349.; 3056, 396.; 365, 349.

²⁰⁰ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 280, 22.; 300, 326; 328, 92.; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 121, 83.

²⁰¹ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 19, 13.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 64, 197.; 103, 19.; 137, 306.; 142, 44.; 160, 275.; 188, 137. Iz ovoga primjera vidljivo je da se najviše slučajeva mješovitih upisa, tj. kada to nisu bile isključivo Grude, odnosi na Šimiće iz Alagovca, koji se upisuju pod tim selom, ali i pod Grudama i Ružićima. Očigledno je da prije individualizacije Alagovca nije posve jasno je li bi ga pripisali Ružićima ili Grudama.

²⁰² I ovdje je slučaj, kao i kod prethodnoga para. Oni žive u Alagovcu, a katkad se upisuju u Grudama, katkad u Ružićima. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 21, 122.; 50, 116.; 69, 231.; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 71, 39.

²⁰³ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 296, 180.; 309, 442.; 309, 447.; 333, 50.; 358, 267.; Čini se da se i ovdje radi o grješci, odnosno isto je krštenje upisano dva puta (isti roditelji i ime krštenika, kao i kuma – Petar Šimić-Božić), ali jednom pod selom Grude, drugi put pod selom Dragićina, gdje im je zapravo i bilo prebivalište.

²⁰⁴ Iako su njegovim roditeljima, gore spomenutim Filipu i Mari r. Spajić, prigodom krštenja sve djece, pa i samoga Petra, kao prebivalište navođene Grude, Petru je to pak Alagovac, kako prigodom vjenčanja, tako i krštenja prvih troje djece, dok su za četvrto upisane Grude. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 140, 54.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 310, 458.; 319, 10.; 343, 136.; 365, 342.

²⁰⁵ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 24, 42.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 79, 297.; 99, 449.; 128, 212.; 142, 45.; 159, 259.; 207, 34.

²⁰⁶ Kod ovoga para se dobro očituje ne razlikovanje pripadnosti Alagovca, odnosno njegove potpune individualizacije. Naime, prigodom njihova vjenčanja u naslovu upisa upisani su Ružići, a u samom tekstu upisa kao prebivalište upisan je Alagovac. U upisima njihovo četvero djece kao prebivalište je iskazan Alagovac, a kod jednoga djeteta Grude. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 98, 6.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 248, 74.; 270, 267.; 279, 2.; 319, 11.; 337, 84.

kuda.²⁰⁷ Najvjerojatnijim nam se čini da nisu izdanak ni jednoga staroga, već prije postojećega, grudskoga roda, nego su doseljenici, opet najvjerojatnije, iz susjedne, prostorno okljaštrene, Imotske krajine iz Kostričića, zaseoka na razmeđu sela Slivno i Runovići.²⁰⁸ Odatle je mogao doseliti Petar Čalić koji u Grudama 1800. krsti kćer Katu sa ženom Ivom r. Zorić,²⁰⁹ što bi moglo sugerirati da se zapravo uvjenčao²¹⁰ u Zorića.²¹¹ Međutim, prema predaji i pričanju samih Čala, oni su u Grude doselili iz Mostara u migracijskim kretanjima s konca 17. i početka 18. st..²¹² Moguće je da u predaji ima zrnice istine, da im je tu doista ishodište, jer se u samome Mostaru u oba biskupska popisa spominje taj rod: 1742. četveročlano kućanstvo Mije Čalića, a 1768. tročlano Jurino i osmeročlano Ivanovo,²¹³ ali je sigurno da u Grudama nisu nazočni prije konca 18. st.. Stoga njihovo migracijsko ishodište ostavljamo otvorenim.²¹⁴ Uglavnom, Petar je prvi Čale, koji je doselio u Grude i od njega i žene mu Ive r. Zorić potječu sve grudske Čale.²¹⁵

Od samoga početka 19. st. u Grudama, u tamošnjem zaseoku Rupine, nastanjeni su i Zadre. Je li činjenica da su supruge dvojice prvih tamošnjih Zadra

²⁰⁷ Prvi spomen ovoga prezimena u ružičkim maticama je Jake Čalić 1799. za koju je upisano da je iz Kostričića i koja je bila kuma na krštenju Ruži kćeri Mate (neupisana prezimena) iz Tihaljine i žene mu Matije r. Bobanović iz Kljenka. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 16, 93.

²⁰⁸ U samom Kostričiću je 1725. zabilježena obitelj Ilije Čalića s 8 čeljadi, a 1744. Grgo Čalić sa šestoro čeljadi. Do konca 18. st. dio roda preselio je i u susjedne Runoviće. Usp. Vrčić 1996, 254, 257. i 271.

²⁰⁹ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 28, 162.

²¹⁰ Riječi *uvjenčao*, *uvjenčavanje* i tsl. su rijetke u hrvatskome jeziku. Međutim, u zapadnoj Hercegovini se vrlo često rabe za čin dolaska ženidbom mladića u kuću žene i to u ikavskom obliku *uvinčao*, *uvinčavanje* itd..

²¹¹ Da su Zorići i Čale već bili ženidbeno povezani svjedoči podatak da je godinu dana prije toga (1799.) Petar Zorić iz Gruda sa ženom Filipom r. Čalić krstio kćer Mandu. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 24, 137..

²¹² Priopćio Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960., iz Grudskoga Vvila.

²¹³ Usp. Nosić, Vidinić 1999, 75.; Nosić, Vidinić 2000, 94.

²¹⁴ Ovdje valja spomenuti selo Čaliće u Bročnu., čiji je naziv najvjerojatnije antroponimijskoga postanja. Usp. Vidović, Domagoj, 2014b. Pogled u toponimiju župe Čerin, u monografiji: *Župa Čerin, 150. obljetnica osnutka župe (1864.-2014.)* (prir. Dario Dodig i Dijana Korać), Tomislavgrad, Čerin: Naša ognjišta, Župni ured Čerin, 59.; Osim u Mostaru, Čalići se 1742. spominju i u Drinovcima, Vinici kod Duvna i Šrđevićima na Livanjskom polju. Usp. Nosić, Vidinić 1999, 40, 47. i 68.

²¹⁵ Iako se ispočetka prezime piše Čalić, vremenom je prevladao oblik Čale, koji se rabi i danas. U okviru roda u Grudama upisuje se i dvojno prezime Čale-Radić, ali se druga denominacija nije osamostalila u novi rod. AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 141, 571.; AŽGr, GrMK, II. (1911.-1924.), 48, 21.

Zorićuše znak da su se oni iz svojih izvorišnih staništa na Višnjici uvjenčali u Zorića.²¹⁶

Slično se dogodilo i s Bušićima, nastanjenima u zaseoku Pešija, kojima se pri samome vjenčanju djevojke iz roda Miloš, ujedno i prvome spomeni, navodi da su već žitelji Gruda. Dakle, činjenica navođenja Gruda kao prebivališta već pri samome činu vjenčanja pokazuje namjeru da par živi u Grudama, te im se to odmah upisuje i kao prebivalište, premda doseljavaju iz Gorice.²¹⁷

Doseljenici u Grude u 19. st. do kraja osmanske vladavine

U Grudama se na samom početku 19. st. pojavljuje rod Čuljak,²¹⁸ bez naznake odakle dolaze, ali s priličnom vjerojatnošću možemo reći da je ishodište, ako ne već prvospomenutih izravno, onda roda kao cjeline selo Klobuk.²¹⁹ Rod ostvaruje kontinuitet i ulazi, vrlo slabašan, u 20. st.²²⁰

²¹⁶ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 4, 260.; 112, 90.; Međutim, već prigodom vjenčanja tog prvoga Zadre 1800, kao prebivalište su mu navedene Grude. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 15, 4.

²¹⁷ Upisano je da se Ivan sin Ivana Bušića iz Gruda i žene mu Anđe r. Krnjić iz Gorice vjenčava sa Ivom Miloš p. Joze iz Gruda i žene mu Mare r. Milas iz Posušja. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 155, 10.; Kada se Ivan drugi put ženi 1855. kao prebivalište su mu navedene Grude, a za oca Ivana mu se kaže da je iz Gorice. Usp. AŽGo, GoMV, I. (1836.-1908.), 43, 16.

²¹⁸ U Grudama se već 1803. spominje bračni par Frano Č. i Anica r. Kozina, a od 1812. Ante Č. i Vida r. Bošnjak. Uz potomstvo Frane i Anice r. Kozina, kasnije se u Grudama pojavljuje još jedan ogranak Čuljaka, bez jasne povezanosti s već spomenutima i bez naznake podrijetla, kada se 1836. vjenčava udovac Jure Č. Jozin iz Gruda i žene mu p. Vide r. Marić iz Gruda, s udovicom Cecilijom Grge Marijanovića i p. Mande r. Ljubičić, oboje iz Runovića. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 64, 199.; 130, 260.; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 165, 33.

²¹⁹ Pavičić 2021, 175; 180. passim; 327.-328.

²²⁰ AŽGo, GoMV, I. (1836.-1908.), 69, 33.; AŽGr, GrMV, I. (1895.-1912.), 13, 2.; AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 85, 95.

Slika broj 12.
Groblje Cere (Čorapovića groblje)

Izvor: Auktorova fototeka

Žitelji iz susjednog Posuškog Graca, koji su obrađivali velike komplekse zemljišta u Grudskome polju, k tome bili i u posjedu mlina u Grudskome Vrilu, vrlo su malo preseljavali bliže istima. Ženidbene u kumske veze su bile intenzivne, ali matice rijetko bilježe kojega preseljenika, barem i privremeno. To je bio slučaj s rodom Zaprđica (Zaprđić) iz Lipovica,²²¹ zaseoka Posuškog Graca, kada se u Grudama 1800. i 1803. spominje bračni par Mate Zaprđica i Kata r. Čale, kojima kasnije više nema spomena u ružičkim maticama.²²² S prezimenom Zaprđica osim u ružičkim, upisivani su i u posuškim i goričkim maticama, da bi u drugoj polovici 19. st taj oblik bio zabačen i potpuno je prevladao oblik prezimena Filipović.²²³ Dvojni oblik *Filipović alias Zaprđica* upisuje se još 1869.,²²⁴ pa čak i 1878. godine, kada je naglašeno da je iz Gradca.²²⁵ Na području Gruda i Grudskoga Vrila početak će se za stalno naseljavati tek u 20.

²²¹ S prezimenom Zaprđica upisani su u P. Gradcu 1742., a u obliku Zaprđić 1768. godine. Usp. Nosić, Vidinić 1999, 82.; Nosić, Vidinić 2000, 98.

²²² AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 34, 14.; 67, 216.

²²³ Treba reći da se još 1710. u Makarskoj spominje smrt „Chierico Antonio Philipovich da Posussie...“. Usp. HR-DAZD-378, Inv. br. 594, MKU župe Makarska (1709.-1829.), 5r. Dakle, prije biskupskih popisa, pa je logično zapitati se je li prezime Filipović prvotno, odnosno je li stoljetno rabljenje prezimena Zaprđica ipak bilo privremeno?!

²²⁴ Usp. Arhiv župe Posušje (dalje: AŽP), PMV, (1847.-1900), 13.-1869.

²²⁵ Usp. AŽGo, GoMV, I. (1836.-1908.), 130, 63.

st., iza 2. svj. rata, a ako su već i imali neko stanište u Grudama, ipak ih tu ne bilježi grudsko Stanje duša napravljeno pred Drugi svjetski rat.²²⁶

Vidjeli smo da se u prvom biskupskom popisu u Grudama javlja rod Soldo, koji nestaje već do idućega popisa 1768. godine. Međutim, od 1810. se u Grudama ponovno javlja ovaj rod, kada se spominje bračni par Lovro Soldić i Mara r. Spajić.²²⁷ Lovro je bio iz Britvice i par je jedno vrijeme živio tamo, ali se vremenom preselio u selo supruge Spajuše, u Grude, i tu ostavio svoj trag.²²⁸ Ipak, njihovi se potomci nisu uspjeli održati u Grudama, bilo izumrćem, bilo daljnjim seljenjem,²²⁹ ali sredinom 19. stoljeća opet doseljava novi pripadnik roda Soldo, ovaj put iz Rakitna, i nastanjuje se u Grudama.²³⁰ Njegovi potomci ulaze i u 20. stoljeće.²³¹

²²⁶ AŽGr, SA, I. (1940.).

²²⁷ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 126, 194.; 139, 12.; 152, 169.; Godinu dana ranije za Lovru se Britvica još uvijek navodi kao prebivalište. Usp. Isto, 40, 15.

²²⁸ Lovro, pod prezimenom Perković, od kojih su britvičke Solde, i žena mu Mara r. Spajić 1808. krste sina Matu u Britvici. Odatle preseljavaju u ženino rodno selo i tu krste još troje djece. Podatak o britvičkom krštenju je iz dijela matice stare župe Blato koji nije potpuno izgorio u komunističkim obračunima s *klerofašističkim neprijateljima i nazadnjacima* par godina nakon 2. svj. rata. Taj nedogoreni ostatak se danas nalazi u samostanu na Širokom Brijegu, a podatke nam je ustupio, danas pokojni, Nikola Mandić.; Usp. Arhiv samostana Široki Brijeg (dalje: ASSb), BIMK-nedogorena, 128.-1808.

²²⁹ Najvjerojatnijim nam se čini da su izumrli za vrijeme haranja posljednje velike epidemije koja se pripisuje kugi (1814.-1818.), jer im je posljednji spomen u Grudama krštenje djeteta 1815. godine.

²³⁰ AŽR, RMV, II. (1839.-1874.), 64, 26.; Andrija Soldo, udovac, sin Antin iz Rakitna i supruge mu Vide r. Topić iz Oklaja, župa Široki Brig, vjenčava se 1855. s Katom Medak, starinom Opačak, kćerkom Tominom iz Gruda i supruge mu Božice r. Musa iz Rasna, te najvjerojatnije postaje domazet. Zanimljivo je da je prigodom upisa vjenčanja Kati upisano prezime Miloš, a prigodom krštenja djece što su uslijedila već od iduće godine upisuje prezime Medak. Moguće je da je tome uzrok što je Katina majka Božica r. Musa bila prethodno udana za Ivana Miloša iz Gruda, pa je Katin otac, a Božičin drugi muž, Opačak-Medak iz Poljica doselio ne na ženinstvo u Božičino Rasno, već u Grude u Miloša na udovištvo. Rijedak je, naime, slučaj da udovica drugoga muža dovede ne na očinstvo, već ognjište prvoga muža. Usp. AŽR, RMK, II. (1839.-1870.), 146, 246.; 183, 208.; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 40, 14.; 48, 11.; AŽR, RMU, I. (1840.-1892.), 218, 281.

²³¹ AŽR, RMV, III. (1874.-1908.), 13.-1893.; AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 35, 233.; 67, 32.; 95, 163.; 126, 466.; 170, 825.

U Grude, još u prvoj polovici 19. st., iz Medvidovića (Medovića), doseljava rod Knezović i to u Zorića selo.²³² Rod je održao kontinuitet i ušao u 20. stoljeće.²³³

Ivankovići su se doselili u Grude, u zaseok Cere.²³⁴ Najprije je 1837. upisano vjenčanje Nikole Ivankovića Jurina iz Kočerina, vjerojatno iz Ivankovića Doca, i Kate r. Spajić iz Gruda, s Ivom Šimić Petrovom iz Gruda i Kate r. Macan iz Pogane Vlake.²³⁵ Čini se da on nije doselio u Grude, već su to učinili njegovi sinovi Jure²³⁶ i Ivan.²³⁷ Rod je ušao u 20. st..²³⁸

Već smo spomenuli upis roda Pivac u Grudama 1768, par njihovih sporadičnih upisa početkom 19. st. u ružičkoj matici krštenih, kao i činjenicu zamjene novim prezimenom Logara (Logarić). U drugoj polovici 19. st. iz ružičkoga zaseoka Police,²³⁹ u Grude je doselio Tadija Logara sin Stipanov i Mande r. Milas, oženivši 1881. Luciju Zorić Jurinu iz Gruda, što označava novi početak ovoga roda u Grudama i njegov kontinuitet do u 21. st..²⁴⁰

U Grudama je tijekom 19. st. stanovit broj upisa za osobe, kojima one po svemu sudeći nisu stalno prebivalište. Vrlo je vjerojatno to bila obična grješka pera ili jednostavno omaška zbog već spominjane točne neutvrđenosti seoskih međa, gdje se rubna područja ponekad pripisuju susjednom selu, kojemu zapravo ne pripadaju. Navest ćemo primjere do otprilike sredine 19. st. da ilustriramo o čemu se doista radi.

Najvjerojatnije je grješka pera upis krštenja djeteta iz roda Glavaš 1822. u Grudama, ne samo jer su prethodni i kasniji upisi istoga para, kao i njihovo

²³² Prvi se u Grudama spominju Mate i žena mu Jurka r. Jukić, koji 1839. krste kćer Anicu. Kada godinu dana ranije njih dvoje sklapaju brak i to u Grudama, Mati su kao ranije prebivalište navedeni Medvidovići, a Jurki Posušje. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 367, 372.; AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 174, 61.

²³³ AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 68, 35.; 69, 42.; AŽGr, GrMV, I. (1895.-1912.), 1, 3.; AŽGo, GoMV, I. (1836.-1908.), 93, 103.;

²³⁴ Priopćio Slobodan Zorić-Boća p. Ivana, r. 1960., iz Grudskoga Vrila.

²³⁵ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 170, 47.

²³⁶ Jure, Nikolin sin, vjenčan je u Grudama 1874. s Ivom Stipana Marića iz Gruda i žene mu Jake r. Šimić iz Alagovca. Usp. AŽR, RMV, III. (1874.-1908.), 2, 5.

²³⁷ Ivan, također sin Nikolin, vjenčan je u Grudama 1881. s Vidom Zorić Jozinom iz Gruda i Ive r. Šimić. Usp. AŽGo, GoMV, I. (1836.-1908.), 142, 27.; AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 310, 333.

²³⁸ AŽGr, GrMV, I. (1895.-1912.), 34, 155.

²³⁹ AŽR, RMK, II. (1839.-1874.), 102, 89.

²⁴⁰ Prigodom vjenčanja 1881. Tadiji su kao prebivalište upisane Police, ali već iduće godine kada krste sina Matu to su Grude. Usp. AŽR, RMV, III. (1874.-1908), 34.-1881.; AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 266, 191.

vjenčanje upisani u Drinovcima, već su im i u „spornom“ upisu osim Gruda, kao prebivalište navedeni Drinovci, koji im i jesu pravo prebivalište.²⁴¹

Grude se kao prebivalište ponekad upisuju i Barićima, iako je zapravo njihovo stvarno stanište u Alagovcu, a čini se vrlo izglednim da im je prvotno prezime bilo Vuko(je)vić. Naime, prvi spomen osoba od kojih su današnji Barići u Alagovcu vezan je uz prezime Vuković i naselje Grude. Još 1798. Ante Vuković i supruga mu Pera r. Šimić krste u Grudama kćer Šimu.²⁴² Isti par krsti još dvoje djece: 1803. u Blaževićima pod prezimenom Vukoe kćer Katu,²⁴³ a 1806. opet u Grudama pod prezimenom Vukoe sina Blaža.²⁴⁴ Čini se da je isti Ante s prezimenom upisanim u obliku *Vukoe dictus Barich* kum na vjenčanju 1803. Petru Logariću iz Ružića.²⁴⁵ Nismo mogli potvrditi da je ovaj par kroz potomstvo nastavio kontinuitet, ali se već 1799. u Grudama javlja još jedan par, Mate, s prezimenom Vuković, sin Ivanov i Barbare r. Budić iz Vira, koji sklapa brak s Lucijom Alilović Stipanovom iz Ružića.²⁴⁶ Oni krste dvojicu sinova, oba puta u Grudama, 1799. Luku sada pod prezimenom Vukojević (Vukoevich)²⁴⁷ i 1803. Matu pod prezimenom Vukoje (Vukoe).²⁴⁸ Po svemu sudeći spomenutom Mati je umrla žena Lucija, jer ih kao par više nema u maticama, pa se Mate po drugi put oženio s Katom Penava od Posušja.²⁴⁹ Oni prvo dijete, sina Stipana, krste 1806. u Grudama pod prezimenom Vukoje,²⁵⁰ sljedećih šestoro pod prezimenom Barić u Alagovcu,²⁵¹ te posljednje, sedmo dijete, također pod prezimenom Barić s naznakom prebivališta u Ružićima.²⁵² Kada njihov, maloprije spomenuti sin prvorodenac Stipan sklapa 1837. brak s Katom Čuljak Franinom iz Gruda i njemu su Grude navedene kao prebi-

²⁴¹ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 72, 42.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 194, 189.; 213, 66.; 276, 340.; Usp. iz ovih upisa opravdano bi se dalo pretpostaviti da je drinovački rod Pandžić proizišao iz roda Glavaš.

²⁴² AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 13, 79

²⁴³ Isto, 68, 224.

²⁴⁴ Isto, 98, 443.

²⁴⁵ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 23, 33.; Vrlo je vjerojatno isti Ante iz Blaževića 1801., sada pod prezimenom Vuk, kum na vjenčanju Anti Grubišiću iz istoga sela, s Jozom Čolak iz Rasna. Usp. Isto, 16, 7.

²⁴⁶ Isto, 8, 20.

²⁴⁷ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 23, 130.;

²⁴⁸ Isto, 69, 230.

²⁴⁹ Budući da se u pravilu sklapanje braka bilježilo u župi mladenke, a kako matice župe Posušje iz toga vremena nisu sačuvane, to nemamo upisa ovoga čina.

²⁵⁰ Isto, 97, 433.

²⁵¹ Isto, 115, 115.; 142, 43.; 149, 130.; 157, 239.; 164, 312.; 192, 177.

²⁵² Isto, 244, 50.

valište, a Barić kao prezime.²⁵³ Njihov drugi sin Ante, također s prezimenom Barić, 1849. sklapa brak s Anđom kćerkom Ante Pandže-Glavaša iz Drinovaca, a kao prebivalište mu je naveden Alagovac.²⁵⁴ Dakle, iako se Barići spominju pod različitim prezimenima, ipak je to prezime vrlo brzo prevladalo, a njihovo je pravo prebivalište, premda im se kao prebivalište upisuju Blaževići, Ružići, Grude, čak i Police, zaselak Ružića,²⁵⁵ bilo zapravo u Alagovcu.²⁵⁶

U Grudama se početkom 19. st. pojavljuje rod Matić, nepoznata podrijetla, kada 1806. Mate Matić sin Božin i Božice r. Spajić iz Gruda, vjenčava Anđu Luke Vranješa i Uršule r. Marić.²⁵⁷ Ispočetka, par do 1811. kao prebivalište upisuje Grude,²⁵⁸ a nakon toga, od 1816., u jeku haranja kuge, rod pri kršeljima djece upisuje Blaževiće, što sugerira da se tada dogodilo preseljenje.²⁵⁹ Rod, također ispočetka, ponekad upisuje i prezime Spajić, očigledno djevojačko prezime majke. Ono će vremenom potpuno prevladati, tako da drugi naraštaj, nastanjen u Blaževićima, u potpunosti napušta prezime Matić i preuzima prezime Spajić.²⁶⁰

²⁵³ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 172, 54. Kada oni pak 1839. krste kćer Matiju, Grude su im opet navedene kao prebivalište. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 367, 371.; Njihov sin Jure 1869. sklapa brak s Ružom Mijatović Petrovom iz Tihaljine i njemu je kao prebivalište naveden Alagovac.

²⁵⁴ AŽR, RMV, II. (1839.-1874.), 37. 6.

²⁵⁵ Isto, 25, 57.

²⁵⁶ Već smo za slične slučajeve navođenja različitih prebivališta istim pojedincima ili rodovima višekratno spomenuli razloge, pa to više nećemo ponavljati.

²⁵⁷ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 32, 75.

²⁵⁸ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 99, 448.; 116, 117.; 132, 252.

²⁵⁹ AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 156, 217.; 167, 8.; 192, 173.; 219, 96.; 254, 210.

²⁶⁰ AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 143, 80.; 162, 28.; AŽR, RMV, II. (1839.-1874.), 12, 66.; 79, 85. itd.; Recimo još da ovaj slučaj napuštanja izvornoga prezimena i uzimanja prezimena majke, bez da je u pitanju domazetstvo, nije usamljen u zapadnoj Hercegovini. Primjerice, takav je slučaj s rodnom prezimenom Bebić iz Graba, gdje je isto bilo prezime majke i ono vremenom zamjenjuje izvorno prezime Jeličić. Usp. Pavičić 2021, 286.-287.

Slika broj 13.
Radovi na Raškom polju osamdesetih godina 20. st.

Izvor: Žarko Spajić iz Gruda

Početkom 19. st. u Grude doseljava iz Poljica Kozičkih rod Opačak,²⁶¹ s nadimkom Medak, koji se ponekad rabi i kao prezime.²⁶²

Spomen Glavaša u Grudama,²⁶³ vrlo je vjerojatno tek puka grješka pera ili je pak čin krštenja obavljen u Grudama, gdje je zatečen svećenik, a samo prebivalište i dalje je bilo u izvornome mjestu, Drinovcima, kao što se i navodi u sa-

²⁶¹ U Grude se 1813. uvjenčava Toma Opačak Markov iz Poljica Kozičkih i Kate r. Herceg iz Šipovače k Božici Musa kćeri p. Ante iz Rasna i Kate r. Oroz iz Uzarića, a koja je ostala udovica iza smrti muža Ivana Miloša iz Gruda. Spomenuli smo da je rijedak slučaj da udovica ostaje na ognjištu svoga pokojnoga muža, ponovno se udaje, te na isto dovodi novoga muža. Pišući već prije o rodu Soldo, naveli smo da se isti uvjenčao u rod Opačak-Medak, koji je tako izumro, a susljednost nastavio taj rod. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 48, 11.; Toma je umro 1861. u 70. godini i zakopan u groblju Cere. Usp. AŽR, RMU, I. (1840.-1892.), 91, 71.

²⁶² AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 144, 70.; 198, 232.; 243, 40.; Kod bekinskih Opačaka nadimak Medak je postao prezime, ali njih treba razlikovati od neretvanskih Medaka, koji tamo imaju kontinuitet bar od 17. stoljeća. Usp. ASZ, ŽM 198, 4.; 29.; 36.; 67.; Čak je odatle u 17. st. bio i fra Mate Medaković, koji je u 18. st. otišao za misionara u Bugarsku. Fra Šimun Tvrtković je 1682. u zaostroškome samostanu *profěša dijake* između kojih i spomenutoga fra Matija Medakovića iz Borovaca. Isti je još 1702. na službi u makarskom samostanu. Usp. ASZ, Liber archivalis, 127 (147).; ASM, S-46, 14v.; Vidović, Domagoj, 2014. *Metkovski prezimenski mozaik*, Metković: Gradsko kulturno središte, 33.

²⁶³ Upisana su tri krštenja bračnoga para Jure Glavaša (Pandžića) iz Drinovaca i žene mu Vide Lukenda iz Tihaljine. Za prvo i treće je naznačeno da je obavljeno u Drinovcima, dok je za drugo naznačeno da je to bilo u Grudama, ali je i u tom upisu naznačeno da je par iz

mom upisu istoga. Čini se da je ipak iz Drinovaca u Grude bio doselio pripadnik roda Majić, uvjenčavanjem u Vrljića, ali tamo nije ostvario kontinuitet.²⁶⁴

Usamljene spomene Martinovića 1814.²⁶⁵ i Marinića 1836.,²⁶⁶ u Grudama ne možemo objasniti čak ni grješkom pera, jer spomenutim parovima više nigdje ni prije, niti poslije u ružičkim maticama ne nalazimo spomena.

Grude u praskozorje 2. svjetskoga rata

Nakon prohujala dva stoljeća za kojih se može rekonstruirati demografska i rodovska slika Gruda, zanimljivo je pogledati bilancu stanja pred sami 2. svj. rat koji je donio strahovite demografske gubitke, kada je iz sela Gruda smrtno stradalo 169 osoba,²⁶⁷ od toga gotovo polovica nakon 9. svibnja 1945. godine.²⁶⁸ Također je zanimljivo vidjeti i rodovsku sliku prije sociodemografskih promjena prouzročenih uspostavom novoga režima, društveno-gospodarskoga razvitka i upravne reorganizacije, kada se Grude počinju preobražavati iz zao-stale ruralne sredine nalik svim okolnim i postaju općinsko središte u kojem se koncentrira niz centralnih funkcija. Na taj način one postaju sjedište raznih institucija, dobivajući prve obrise urbanizacije i proplamsaje industrijalizacije. Dakako, to privlači i novo stanovništvo s raznih područja iz bliže i dalje okoli-ce, što svakako utječe na promjenu kako demografske, tako i rodovske slike.²⁶⁹ Zbog toga je vrlo zanimljivo pogledati stanje prije spomenutih promjena, po-gotovo razvitak kako starih rodova, zatečenih tu još u biskupskim popisima i k tome podijeljenih u nova prezimena, tako i onih doseljenih tu kasnije, navlasti-to do konca 18. st., što smo razmotrili u prethodnim poglavljima.²⁷⁰

Drinovaca. Usp. analizom tih upisa potvrđena je povezanost drinovačkih rodova Glavaš i Pandžić. Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 72, 42.; AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 194, 189.; 213, 66.; 276, 340.

²⁶⁴ Usp. AŽR, RMV, I. (1797.-1839.), 161, 24. ; AŽGo, GoMK, I. (1836.-1893.), 43, 130.

²⁶⁵ Te je godine u Grudama krštena Kata kćer Marka Martinovića i Ruže r. Zovko. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 146, 89.

²⁶⁶ Isto, 353, 223.

²⁶⁷ Moguće je da u ovome broju ima i netko iz Alagovca, primjerice Barići.

²⁶⁸ Bogut, Vlado, Leko, Ljubo, 2014. *Grudski žrtvoslov*, Grude: Općina Grude, 709.

²⁶⁹ U Grudama se, nakon osmanlijske vlasti, privremeno pojavljuju rodovi, kojih nestaju do 2. svj. rata, odnosno ne bilježi ih predmetno Stanje duša iz 1940. godine. Primjerice, rodovi Markotić, 1925. i Galamboš 1929. g.. Usp. AŽGr, GrMK, III. (1925.-1936.), 10, 98.; 25, 113.; 37, 7.; 53, 70.

²⁷⁰ U ovoj tablici ćemo donijeti i naglaske suvremenih grudskih prezimena. Usp. Bogut, Leko 2014, 23.; Nosić 1998, 200. i 244.

Vrelo koje je podloga za ovu raščlambu je Stanje duša župe Grude, sastavljeno koncem 1940. g., kako je naznačeno u bilješci na početku te knjige.²⁷¹ Prije raščlambe smo dužni dati nekoliko objašnjenja i napomena, radi metodološke cjelovitosti.

Tablica broj 4.
Broj žitelja sela Grude prema rodovima 31. 12. 1940.

Prezime	Broj kućanstava	Broj osoba	Pros. vel. kuć.
Andrijanić	18	112	6,22
Břnadić	13	89	6,85
Břšić	3	25	8,33
Čále	20	131	6,55
Čuljak	1	1	1
Čorluka	40	269	6,73
Ėvić	5	39	7,80
Ėvanković	2	8	4
Knezović	3	22	7,33
Lògara	1	13	13
Máric	45	346	7,69
Mikulić	13	109	8,38
Milòš	31	214	6,90
Pěšorda	9	51	5,67
Ràdoš	1	1	1
Spájic	48	299	6,23
Šímić	6	28	4,67
Šimúnović	9	75	8,33
Tólić	14	96	6,86
Vrànješ	7	42	6
Vřljic	3	17	5,67
Zádro	6	37	6,20
Zóric	38	295	7,76
Zòvak	7	57	8,14
Zúcić	2	31	15,50
Ostalo	0	9	—
Ukupno	345	2 416	7

Izvor: AŽGr, SA, I.(1940).

²⁷¹ AŽGr, SA, I. (1940.). Bilješku je sastavio župnik fra Božidar Ćorić 1. siječnja 1941. i napomenuo da je postojalo stanje duša starije od ovoga i da je ono „... za vrijeme partizana i četnika od 11. II.-6. III. 43. uništeno.“ Osim ovoga postoji i kasnije stanje duša.

Žitelji su popisani prema kućanstvima i selima župe (Alagovac, Krištelica, Dragićina, Mamići i Grude). U ovaj pregled nismo uvrstili žitelje Dragićine²⁷² i Alagovca,²⁷³ ali su uvršteni žitelji iz samih Gruda, te Krištelice i Mamića,²⁷⁴ budući da je taj dio Mamića, ponajprije zaselak Lončaci, dio župe Grude, s naseljenim rodovima Ćorluka, Marić i Ivanković. Oni su danas i sastavni dio naselja Grude. Osim maloprije spomenute bilješke župnika Ćorića da je Stanje duša uspostavljeno tijekom 1940, vidljivo je to i iz samih upisa u isto.²⁷⁵

²⁷² Ovo je naselje dio župe Grude što pokazuje i ovo stanje duša, ali je ono ipak odavno individualizirano, pa je tako u austrougarskom popisu iz 1895. iskazano je kao samostalno naselje u sklopu kotara Ljubuški. Usp. Bakula 1970, 153.; Nikić, Andrija. 1979. Osnivanje Apostolskoga vikarijata u Hercegovini, *Croatia Christiana periodica*, vol. 3, no. 3, Zagreb: KBF, 33.; *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895*, s podacima o teritorijalnom razdijeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Sarajevo, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1896, 540.-541.

²⁷³ Iako je Alagovac dio župe Grude i obuhvaćen je ovim stanjem duša, štoviše, iskazan je kao dio samostalnoga naselja Grude (u sklopu kotarske ispostave Posušje, kotara Ljubuški) i u austrougarskom popisu iz 1895, ipak ga nismo obuhvatili ovom analizom, jer ono i prije toga, a i u suvremenoj organizaciji prostora pokazuje stanovitu individualnost. Zanimljivo je da su u popisu župe Ružići iz 1813. Dragićina i Alagovac brojčano iskazani zajednički.; Usp. Bakula 1970, 153.; Nikić 1979, 33.; *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895*, s podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Sarajevo, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1896, 546.-547.; Kamber, Dragutin. 1932. Stanje župa i duša apostolskog vikarijata u Bosni srebreničko-otomanskoj prema popisu izvršenom 1813, *Franjevački vijesnik*, 3/1932, Visoko: Franjevačka gimnazija, 83.-88.

²⁷⁴ U austrougarskom popisu iz 1895. Mamići su popisani kao samostalno naselje u sklopu političke općine Blato i kotara Mostar, a kao dio tog naselja iskazane su i Grude. Očigledno je to dio Gruda, koji je u ovome stanju duša iskazan pod nazivom Mamići. Usp. *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895*, s podacima o teritorijalnom razdijeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Sarajevo, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1896, 494.-495.

²⁷⁵ Osim za demografska istraživanja, ovo je vrelo vrlo izdašno i za antroponimijske raščlambe, a mi ovdje kao primjer želimo istaći dva rarijetna imena s kakvima se nismo susretali u dosadašnjim istraživanjima na području Hercegovine. To su ženska imena Adika i Sinforroza, pa bi bilo vrlo zanimljivo istražiti kako su se ona našla u ovoj tradicionalnoj ruralnoj sredini. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 170. i 176.

Slika broj 14.
Kamena kuća u zaseoku Ćorluke u Gornjim Grudama

Izvor: Auktor fotografije Žarko Spajić iz Gruda

U to novouspostavljeno stanje duša upisani su svi žitelji Gruda zatečeni u jednome trenutku 1940. godine. Neki su od njih, što novorođenčad, što u drugoj dobi umrli u toj godini, anakon uspostave Stanja duša i to je zabilježeno u istome. Zbog toga smo one za koje je naznačeno da su umrli do 31. 12. 1940. izostavili, tako da je prikazano stanje što vjernije stvarnome na taj dan.²⁷⁶ Međutim nismo izostavili one koji su upisani u predmetno Stanje duša, ali im je naznačeno da se u tom trenutku nalaze negdje drugdje.²⁷⁷

U nekoliko kućanstava je bilo osoba s drugim prezimenima, najčešće u statusu najamnice, u svakodnevici zvane *najmenice*, te smo njih uvrstili u skupinu

²⁷⁶ Stanje duša je pisano tijekom 1940., pa smo u razmatranje uvrstili sve osobe rođene do 31. 12. 1940.. Isto tako smo izostavili i sve osobe, kojima je do 31. 12. 1940. upisana smrt, kako one koji su rođeni prije 1940., tako i one koji su rođeni tijekom 1940., a umrli su do kraja te godine.

²⁷⁷ Primjerice, za dva pripadnika roda Ćorluka navedeno je da su u Americi, odnosno u Argentini, ali ih nismo izostavili iz ovoga popisa. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 272. i 291.

ostalnih, a one koje su imale prezimena već postojećih grudskih rodova pripisali smo njima.²⁷⁸

U kućanstvu Radoš²⁷⁹ su bile tri osobe, ali mi smo naveli samo jednu, jer je pod tim prezimenom doista bila samo jedna osoba, a druge dvije pod prezimenom Boban i njih smo uvrstili u skupinu ostalih.²⁸⁰ Među ostale su uvrštene i četiri osobe s prezimenom Sesar iskazane u kućanstvu Miloš, čija je starješinica bila udovica Janja Miloš r. Pešorda.²⁸¹

²⁷⁸ To su bile osobe, uglavnom ženske u dječjoj ili ranoj djevojačkoj dobi, koje su dolazile iz istoga, ali i susjednih sela i pomagale u dotičnom kućanstvu u agrarnim djelatnostima, najčešće kao čobanice, za određenu naknadu, ponekad samo za kruh i ruho. Vidimo, tretirani su kao dio kućanstva, ali ih mi nismo pripisivali dotičnom kućanstvu, već smo ih uvrstili pod ostale. Za neke od njih je upisana godina rođenja, rijetko i ime oca. *Najmenice* (najamnice) su bile pod prezimenima Lukenda, Kolobarić i Romić, očigledno podrijetlom izvan Gruda. Bile su još četiri *najmenice* pod prezimenima Marić, Šimić, Mikulić i Zorić, ali smo njih pripisali u fond tih prezimena, iako nisu bili u kućanstvima s tim prezimenima, a najvjerojatnije su bile rodom iz samih Gruda, te nije bilo potrebe za usklađivanjem. AŽGr, SA, I. (1940.), 44.; 145.; 176.; 202.; 291.-292.; 323.

²⁷⁹ U Grudama je 1901. Jozo Radoš (Batak, Baćak?) Markov i Mare r. Landeka iz Kongore na Duvanjskom polju sklopio brak s Jakom Ćorluka Lovrinom i Janje r. Bračić. Jozo i Jaka imali su krčmu u Grudama. Usp. AŽGr, GrMV, I. (1895.-1912.), 15, 14.; AŽGr, GrMK, I. (1895.-1910.), 83, 82.; 177, 873.

²⁸⁰ Kao starješina kućanstva iskazan je Ivan Radoš sin Jozin, a s njime je bila i njegova majka Jaka r. Ćorluka, koja se kao udovica udala za Stipana Bobana i s njime rodila sina Blagu (i još dvije kćeri, ali iste 1940. nisu iskazane u ovome kućanstvu, jer se čini da su već bile udane), koji je kao polubrat Ivanov tada također bio član kućanstva Radoš, s prezimenom Boban. Prije toga je umro i Stipan Boban, Jakin drugi muž, tako da je ona tada opet bila udovica, ali je iskazana s njegovim prezimenom. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 250.

²⁸¹ Naime, njezina kćer Drina se udala za Petra Sesara Lovrina 1937. i do 1940. je s njime rodila dvoje djece, upisanih također pod prezimenom Sesar. Dakle, Sesar je doselio i postao domazet u Miloša, ali se kućanstvo još vodi na njegovoj punici Janji Miloš. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 71.

Slika broj 15.

Poslije svete mise kod zvonika i kapele Sv. Izidora na Gradini u Grudama

Izvor: Žarko Spajić iz Gruda

Nadalje, upisano je i troje pastorčadi, ali kako nisu upisani pod drugim prezimenima, već pod prezimenima očuha, odnosno nositelja kućanstva, to smo tako i ostavili.²⁸² Kao srodstvo ili neki drugi odnos u obitelji po jedanput je upisano i šura,²⁸³ punica,²⁸⁴ tetka,²⁸⁵ svastika²⁸⁶ i suložnica.²⁸⁷

Dakle, u Grudama je 31. 12. 1940. zatečeno 2 416 žitelja u 345 kućanstava, a nositelji kućanstava su bili iz 25 rodova. Veličina kućanstava varirala je od samo jednoga člana (primjerice u rodu Vranješ) do 24 člana (u rodu

²⁸² Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 43. i 314.

²⁸³ Budući da je i njegovo prezime isto i kao prezime nositelja kućanstva (Spajić), to nije bilo potrebe za usklađivanjem. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 58.

²⁸⁴ Budući da je i njezino prezime isto i kao prezime nositelja kućanstva (zeta) (Ćorluka), to nije bilo potrebe za usklađivanjem. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 281.

²⁸⁵ U kućanstvu Marka Čale živjela je Iva Mikulić, njegova tetka, koju smo pripisali kontingentu roda s prezimenom Mikulić. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 136.; Isto tako smo rodu Mikulić pripisali i *najmenicu* Janju Mikulić, koja je živjela u kućanstvu Ćorluka. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 291.

²⁸⁶ Budući da je i njezino prezime isto i kao prezime nositelja kućanstva (Ćorluka), to nije bilo potrebe za usklađivanjem. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 289.

²⁸⁷ Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 205.

Andrijanić).²⁸⁸ Najviše kućanstava imao je rod s prezimenom Spajić (48),²⁸⁹ za kojim slijede rodovi Marić (45), Ćorluka (40), Zorić (38) i Miloš (31). Međutim, kako smo već prethodno rekli, neki su rodovi tijekom vremena mijenjali prezimena, odnosno iz njih su se izdvajali ogranci s novim prezimenima, pa je brojčana slika nešto drukčija. Tako je rod Miloš, uz pripadnike koji su ostali vjerni izvornom prezimenu, „porodili“ još četiri ogranka s novim prezimenima: Andrijanić (18 kućanstava), Ević (5 kućanstava), Pešorda (9 kućanstava) i Zucić (2 kućanstva), tako da im je ukupni broj 65 kućanstava. Iz roda Spajić osamostalio se ogranak s novim prezimenom Brnadić (13 kućanstava), tako da su skupa s onima koji su ostali u izvornom prezimenu imali ukupno 61 kućanstvo. Slično je i s rodom Marić iz kojega se izdvojio ogranak Šimunović, tako da su oni skupa imali ukupno 54 kućanstva.

Rod s najviše članova bio je Marić (346), a skupa sa svojim ogrankom Šimunović imali su ukupno 421 člana. Međutim, rod s prezimenom Miloš imao je 214 članova, ali ako mu se pribroje i pripadnici njegovih ogranka (Andrijanić, 112; Ević, 39; Pešorda 51 i Zucić 31), onda su oni najbrojniji grudski rod 1940., s ukupno 447 članova. Treći po brojnosti je rod Spajić s 299 članova, a pribroje mu li se i pripadnici njegova ogranka Brnadić (89 članova), onda oni ukupno imaju 388 pripadnika. Brojku od 200 članova prešli su još rodovi Zorić (295) i Ćorluka (269). Iz izloženoga vidimo da su među pet najbrojnijih grudskih rodova pred 2. svj. rat bila četiri roda iz biskupskih popisa, kojima se priključio i rod Marić, doseljen u kontingentu između 1768. i 1800. godine.

Rod Tolić,²⁹⁰ zatečen u oba biskupska popisa, opstao je, ali nije uspio dohvatiti brojku od 100 članova (96).²⁹¹ Također je opstao, ali je još slabiji razvitak, zapravo pad, u odnosu na popis od prije dva stoljeća, doživio rod Vrljić (30 članova 1742, naspram 17 članova 1940.). Iz kontingenta doseljenoga do konca 18. st. najbolji razvitak doživio je rod Čale (131 član), a znatno slabiji rodovi Zovak (57)²⁹² i Zadro (37), dok je najslabiji razvitak iz istoga doživio rod Šimić (28), inače najbrojniji bekinski rod.

²⁸⁸ Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 226.

²⁸⁹ Na starim staništima u Gornjim Grudama opstala su još samo dva kućanstva Spajića. Priopćio Žarko Spajić p. Ivana iz Gruda, r. 1957.

²⁹⁰ Unutar roda Tolić formirali su se nadimci: Ćišići, Šulići, Jurkići, Ćorlukići (Bajlovići, Piuilić, Matejići), Brnadušići, Dudelovići, Bebanići, Antarovići, Karamatušići.

²⁹¹ U Gornjim Grudama, na Cerama, opstalo je još samo jedno kućanstvo Tolića. K njima je doselio uvjenčavanjem i tu se nastanio pripadnik roda Crnogorac iz Sovića. Priopćio Žarko Spajić p. Ivana iz Gruda, r. 1957.

²⁹² Zbog jakog iseljavanja danas je od grudskih Zovaka preostala samo jedna pripadnica. Priopćio Žarko Spajić p. Ivana iz Gruda, r. 1957.

Slika broj 16.
Bunar Javuč u zaseoku Čorluke u Grudama

Izvor: Žarko Spajić iz Gruda

Rod Čuljak, spomenut u Grudama na samom početku 19. st., pred drugom svjetskom ratom ima samo jedno jednočlano kućanstvo, udovicu kojoj se 1941. uvenčao Šimić, tako da se do početka samoga rata taj rod ugasio.²⁹³

Od rodova doseljenih u Grude tijekom 19. st. opstali su rodovi Bušić (25 članova), Knezović (22), Logara (13) i Ivanković (8), ni jedan, vidimo, s nekim osobitim razvitkom. Nije jasno zašto roda Soldo, koji se sporadično javlja u Grudama još od biskupskih popisa, čak i 1929²⁹⁴ ili 1930.²⁹⁵ nema u ovome stanju duša župe Grude.

²⁹³ Isto, 138.

²⁹⁴ AŽGr, GrMV, II. (1913.-1946.), 52, 9.

²⁹⁵ AŽGr, GrMK, III. (1925.-1936.), 68, 16. i 17.

Zanimljiv je slučaj s rodovima Mikulić (109) i Vranješ (24). Oni su nastanjeni u zaseoku Krištelica,²⁹⁶ koji se u atar sela Gruda počinje uklapati tek nakon osnutka župe Grude, o čemu smo već nešto rekli. Do tada su oni iskazivani u sklopu župe Ružići,²⁹⁷ a umrli žitelji Krištelice uglavnom su se pokapali u groblju Seline, zaseoku Ružića.²⁹⁸ Štoviše, u austrougarskom popisu iz 1895. Krištelica je iskazana kao dio naselja Ružići,²⁹⁹ dok su u sklopu Gruda tada navedeni već spominjani Alagovac, te Ceri, Milošev Dolac, Bostan, Pocrte, Rupine, Vručice i Zorići.³⁰⁰

²⁹⁶ Uz Mikuliće i Vranješe, u ovome zaseoku je bio nastanjen i rod Miloš, tada s dva kućanstva. Vrlo je vjerojatno začetak ovoga naselja vezan uz tamošnje naseljavanje spomenutih ružićkih rodova Vranješ i Mikulić, te grudski rod Miloš. Usp. AŽGr, SA, I. (1940.), 315. i 318.

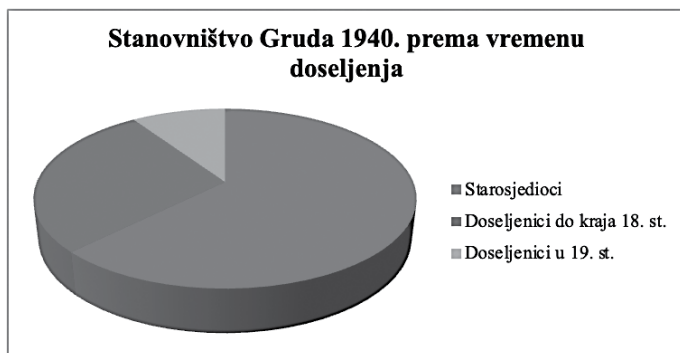
²⁹⁷ Na katastarskom zemljovidu što ga je izradila Austrija 1882. toponim *Kristalica* je upisan na samoj međi k.o. Mamići, k.o. Ružići i k.o. Dragićina. Usp. Austrijski državni arhiv - Ratni arhiv, Beč, Katastar Bosne i Hercegovine, Zone 32, Colonne XVII, Section 5, Viertel d, Sechztl. d/4 i Section b, Viertel d, Sechztl. b/2.

²⁹⁸ AŽR, RMU, I. (1840.-1892.), 348, 111.; Juri Mikuliću sinu Mijinu 1869. u vrijeme smrti (dob 45. g.), kao prebivalište je navedena Krištelica. U prvoj ružićkoj matici krštenih, u vrijeme kada je bio rođen Jure, u ulozu roditelja je upisivan samo jedan Mijo iz roda Mikulić i žena mu Matija r. Zovko (razdoblje krštavanje djece 1813.-1831.), a kao prebivalište su im naizmjenice upisivani Ružići i Seline. Usp. AŽR, RMK, I. (1797.-1839.), 145, 75.; 277, 346.; 306, 406.; Drugi primjer: Franjo Mikulić iz Krištelice župa Ružići, sin Jurin i Ruže r. Zadro, vjenčan je 1886 s Katom Kordić iz Tihaljine. Kada se njegov otac, spomenuti Jure vjenčao 1852. s Ružom Zadro, kao prebivalište su mu upisani Ružići. Usp. AŽR, RMV, III. (1874.-1908.), 136, 116.; RMV, II. (1839.-1874.), 50, 80.; Međutim, pripadnik roda Miloš nastanjen u Krištelici, koji je tu očigledno preselio iz staroga grudskoga zaseoka Cere, pokopan je 1883. u nedavno uspostavljenome groblju Gomilice u Grudama. Još prije toga, 1865. je Iva Miloš, nastanjena u Krištelici, nakon preminuća pokopana u starome grudskome groblju Cere. Iva je bila iz roda Oreč od Posušja, a supruga Mate Miloša i dok krštavaju djecu u razdoblju od 1825.-1839, kao prebivalište su im isključivo upisivane Grude. Usp. AŽR, RMU, I. 1840.-1892.), 243, 101.; 120, 298.

²⁹⁹ *Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895*, s podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Sarajevo, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1896, 544.-545.

³⁰⁰ Isto, 546.-547.

Grafikon broj 1.

Izvor: AŽGr, SA, I. (1940.) i raščlambe auktora na temelju matičnih knjiga župa Ružići, Gorica i Grude.

Vrlo je zanimljivo pogledati strukturu podrijetla grudskoga stanovništva pred drugi svjetski rat. Daleko najbrojniji kontingent su starosjedioci,³⁰¹ koji čine gotovo dvije trećine (62,58 %) stanovništva.

Sljedeći kontingent stanovništva koji je zatečen 1940. bili su doseljenici u posljednja tri desetljeća 18. st. i gotovo su svi iz susjednih Ružića i Dragićine. Oni predstavljaju 27,94% stanovništva. I konačno, najmanje zastupljen kontingent su doseljenici tijekom 19. st., nešto manje od 10% (9,48%). Pripadnici toga kontingenta također su iz okolnih hercegovačkih sela, a najudaljenije migracijsko ishodište je s Duvanjskoga polja (za jednu osobu iz roda Radoš).

Dakle, stanovništvo Gruda je najvećim djelom starosjedilačko, a od doseljenika dominiraju oni iz susjednih sela Ružići i Dragićina, dok su i svi ostali doseljenici, iz oba vala, također iz obližnjih hercegovačkih sela. Samo za rod Čale nismo utvrdili sigurno migracijsko ishodište, ali je i za njih, osim predaje, velika vjerojatnost da je to također hercegovačko područje ili pak imotsko susjedstvo. Vidjeli smo, i Grude su bile dio stare Imote, a Imota u osmansko doba dio Hercegovačkoga sandžaka, odnosno kasnosrednjovjekovnoga Huma.

Kretanje broja stanovnika sela Grude 1742.-1940. godine

Vrlo je zanimljivo pogledati kretanje broja stanovnika ove ruralne sredine s periferije dvaju imperija, Osmanskoga i kasnije Habsburškoga. U promatranih 170 godina, unatoč širokoj lepezi nedaća, vidljiv je stalni porast stanovništva, koji se ima zahvaliti ponajprije prirodnom prirastu.

³⁰¹ Pod starosjediocima ovdje smatramo stanovnike zatečene u Grudama najkasnije 1742., u prvom biskupskom popisu.

Tablica broj 5.
Broj kućanstava sela Grude 1742.-1940.

Godina	Broj kućanstava	Apsolutna promjena	Povećanje (%)	Indeks promjene
1742.	24			
1768.	26	2	8,33	108,33
1844.	84	58	223,08	323,08
1867. ³⁰²	106	22	26,19	126,19
1879.	149	43	40,57	140,57
1885.	176	27	18,12	118,20
1910.	253	77	43,75	143,75
1940.	345	92	36,36	136,36

Izvor: Nosić, Vidinić1999, 40.-41.; Isti, 2000, 51.; Nikić 1979, 33.; Bakula 1970, 149. i 153.; *Ortschafts, 1880*, 119.; *Ortschafts, 1886, bez paginacije*; *Rezultati popisa, 1912*, 354.-355.; AŽGr, SA, I.(1940).

Iako je u tome razdoblju bilo snažnih migracijskih kretanja, vidjeli smo, razmatrajući pojedine rodove, da je prisutna emigracija, kako prema bliskom hercegovačkom susjedstvu, tako i na sjever prema Bosni, navlastito prema Posavini. Međutim, također smo vidjeli, prisutan je i proces imigracije iz susjednih sela, posebice iz Ružića i Dragičine. Nekoliko rodova koje zatječemo u biskupskim popisima upravo selidbom potpuno nestaje (Ačkar, Čorapović), a neke migracijski odljev slabi i jedva opstaju (Vrljići).

U prvom razdoblju, između dvaju biskupskih popisa, u razmaku od gotovo četvrt stoljeća, broj stanovnika lagano raste. Vrijeme je to u kojem već nekoliko desetljeća nema imperijalnih ratnih sukobljavanja, vrijeme političke stabilizacije, bez migracija uzrokovanih ratnim pustošenjima, ali i intenzivnoga seljenja prema B. Posavini uzrokovane ponajprije gospodarskim razlozima. Skroman je to porast i broja kućanstava i broja žitelja, ali je ipak porast.

³⁰² Grude su tada bile podijeljene između župa Gorica i Ružići. Gorički dio ima 62 kućanstva i 468 žitelja, ružićki dio se sastoji od Gruda pri polju s 21 kućanstvom i 139 žitelja i brdskih Gruda s 23 kućanstva i 223 žitelja. Kao samostalno naselje iskazana je i Krištelica s 4 kućanstva i 28 žitelja, ali nju tada nismo uvrstili u okvir Gruda. Usp. Bakula 1970, 149. i 153.

Tablica broj 6.
Broj žitelja sela Grude 1742.-1940.

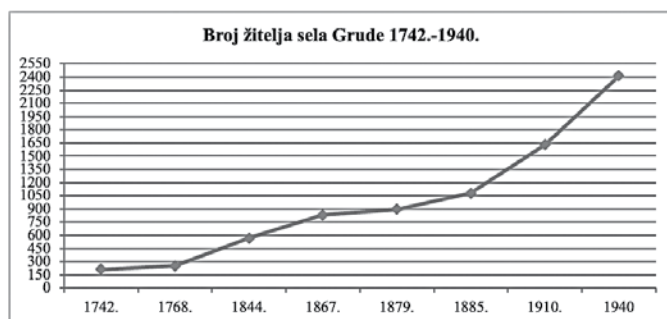
Godina	Boj osoba	Povećanje (%)	Indeks promjene
1742.	212		
1768.	250	17,92	117,92
1844.	568	127,20	227,20
1867. ³⁰³	830	46,13	143,13
1879.	897	8,07	108,07
1885.	1080	20,40	120,40
1910.	1630	50,93	150,93
1940.	2 416	48,22	148,22

Izvor: isti i kao za tablicu broj 5.

U idućem analiziranom razdoblju (1768.-1844.), nešto većem od sedam desetljeća, broj stanovnika i kućanstava je više nego udvostručen. I dalje je primjetan migracijski odljev, ali i značajan primitak novih žitelja i rodova iz susjednih sela, poglavito iz Ružića i Dragićine. U istome razdoblju su harale bar dvije velike epidemije koje se pripisuju kugi, pa se ovo udvostručenje broja stanovnika ponajprije može pripisati, uz migracijski priljev, značajnom porastu broja živorođenih.

Rast broja stanovnika i kućanstava se i dalje nastavlja, pa je u iduća nešto više od dva desetljeća (1844.-1867.) taj rast još izrazitiji, tako da je ukupan broj stanovnika povećan za više od 40%, s prosječnom godišnjom stopom povećanja od 18,75‰.

Grafikon broj 2.

Izvor: Isto kao za tablicu broj 5.

I u idućem razdoblju, nešto većem od desetljeća (1867.-1879.), opet je prisutan trend rasta, ali bi se reklo kao da malo usporava. Budući da je za 1867.

³⁰³ Kao u prethodnoj bilješci.

izvor podataka crkveno vrelo, a za 1879. prvi austrougarski popis, dakle dvije različite vrste izvora, moguće je da prostorni obuhvat nije isti i da se time može objasniti pojava usporavanja.

Iako je za iduće popisno razdoblje (1879.-1885.) izvor podataka isti, austro-ugarski državni popis, čini se da je sada nagla stopa rasta stanovništva uzrokovana drugačijim prostornim obuhvatom, odnosno da je ovome naselju pripisano neko od manjih susjednih naselja, što nije naznačeno u samom popisu. Dakle, uz minimalnu mogućnost da sam popis nije točan, ipak vjerojatnijim držimo da je zemljopisni obuhvat sela Gruda u ovome popisu širi. To je najvjerojatnije objašnjenje zašto je za 12 godina (1867.-1879.) broj stanovnika sela Gruda povećan za 67 osoba, a za idućih šest godina (1879.-1885.) za 183 osobe.

Grafikon broj 3.

Izvor: Isto kao za tablicu broj 5.

Popisno razdoblje od idućih četvrt stoljeća, odnosno podatak iz 1910. o porastu stanovništva za gotovo 51% u odnosu na prethodno razdoblje izgleda da izražava stvarno stanje, odnosno da je zemljopisni obuhvat 1885. i 1910. isti. To znači snažnu prosječnu godišnju stopu rasta od preko 2%, što je iznad tadašnjega prosjeka kod stanovništva u BiH.³⁰⁴

I iduće tridesetogodišnje razdoblje, koje je obuhvatilo 1. svj. rat do pred sami 2. svj. rat, također je razdoblje izrazitog rasta stanovništva, ali ipak u prosjeku nešto sporije na godišnjoj razini, nego u prethodnom razdoblju, čemu je zasigurno pridonio i spomenuti rat. Pretpostavljamo da će buduća detaljnija demografska istraživanja i raščlambe pokazati kada je nastupila demografska

³⁰⁴ Usporedbe radi prosječni godišnji rast stanovništva na razini BiH u istome razdoblju kod muslimana je bio 0,74%, kod pravoslavnih 1,44%, a kod katolika 1,918 %. Dakle, selo Grude je tada imalo godišnju stopu porasta iznad prosjeka kod katoličkoga stanovništva na razini BiH, a kod njih je u odnosu na ostale dvije konfesije ta stopa bila najviša. Usp. *Bosna i Hercegovina u brojkama*. Mostar: Hrvatska dionička tiskarna, 1911, 2.

tranzicija, pogotovo njezina središnja etapa, odnosno mogu li se njome objasniti i potvrditi podatci o izrazitom rastu stanovništva dolaskom vlasti kuće Habsburga i procesima modernizacije.

Ivan Radolčić – Gruđanin iz Imote u Trogiru

I konačno, da se vratimo glavnom „uzročniku“ nastanka ovoga rada, grudskome mladiću što u kasnome srednjem vijeku odlazi na naukovanje u relativno daleki Trogir.³⁰⁵

S korijenima i izvorištima u rimskome pravu, u višestoljetnom se procesu tijekom razvijenoga srednjega vijeka, približno na prijelazu 12./13. stoljeća, u dalmatinskim komunalnim društvima na jadranskoj obali rađa ustanova notarijata.³⁰⁶ Jedno od njih je i Trogir u kojem je u 15. st. zabilježen privatnopravni čin stanovnika drevne Imote i trogirskoga meštra kožarskoga zanata. Isprava o tome je neoštećena, pisana latinskim jezikom i goticom, prilično čitko, šablon-

³⁰⁵ Pronalazak predmetne isprave priča je za sebe. Naime, još prije dvadesetak godina na jedan podatak o Grudama me upozorio, danas pokojni, Mladen Andreis, koji je u zadarskom Državnom arhivu, u fondu trogirskoga notarijata, našao spomen sela Gruda u Imoti, odnosno njihova žitelja koji dolazi na učenje zanata u Trogir. On mi je tada, u pisanoj korespondenciji, priopćio kratki sadržaj toga dokumenta i dao mi signaturu istoga, na čemu sam mu neobično zahvalan. Prigodom jednoga od posjeta spomenutom arhivu zatražio sam ispravu pod rečenom signaturom, snimio je fotoaparatom, kao i tisuće drugih isprava, te kasnijim pregledom kod kuće utvrdio da snimljena isprava pod tom signaturom nije ona koja je meni trebala, odnosno njezin sadržaj se nije odnosio na ono što mi je dr. Andreis bio priopćio. Nakon toga sam zamolio dr. Marka Rimca, koji je puno češće posjećivao zadarski arhiv da pogleda u čemu je problem, pa je utvrdio da je signatura točna, ali da se iz nekoga razloga pod istom nalazi i dokument, koji sam ja prije toga snimio. Dakle, postoje dvije isprave pod istom signaturom, ali je bitno da je na kraju notarska isprava na koju me upozorio pok. Mladen Andreis, nastojanjem kolege Rimca, ipak pronađena i ona će biti predmet daljega razmatranja. Kao i pok. dr. Andreisu, zahvalan sam i dr. Marku Rimcu na trudu oko pronalaska predmetne isprave. Isto tako sam zahvalan dr. Marijanu Sivriću, akademiku Stjepanu Ćosiću u dr. Danku Zeliću, koji su mi nesebično pomogli pri objavi ove isprave.

³⁰⁶ O ustanku notarijata na istočnojadranskoj obali vidi više: Marinović, Ante. 1985. Postanak i prvi spisi kancelarija srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, posebno Dubrovnika i Kotora u 13. i 14. stoljeću, *Analiz, broj 22.-23*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU.; Grbavac, Branka, 2010. *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.; Novosel, Filip. 2021. Služba javnog bilježništva u Dalmaciji za vrijeme mletačke uprave – primjer javnih bilježnika Zadra iz sredine 17. stoljeća, *Radovi, no. 63*, Zadar: Zavod za povijesne znanosti HAZU.

ski, sukladno notarskim obrascima toga vremena. Čuva se u Državnom arhivu u Zadru, u Arhivu Trogira.³⁰⁷

Riječ je o jednom posve tipskom ugovoru o stupanju u službu, odnosno stupanju na nauk mladića iz udaljene seoske sredine u Imoti i s razlogom se treba upitati kako to da taj mladić „preskače“ bliži Split i odlazi u Trogir?³⁰⁸ Dakle, Ivan Radolčić iz Imote, iz sela Gruda, dolazi u Trogir u prosincu 1436. godine, gdje sklapa ugovor s tamošnjim majstorom Ostojom Vukovićem o stupanju na učenje kožarskoga zanata. Ugovor se sklapa na rok od šest godina i Ivan se obvezuje da će njim boraviti cijelo to vrijeme, služiti mu vjerno i pošteno i da ne će ukrasti ništa od njegovih stvari, niti pomagati onome tko bi to htio učiniti, te da će čuvati njegovu imovinu od oštećenja. Ostoja se pak, kao druga strana, obvezuje da Ivana ne će otjerati, dobro će se prema njemu odnositi, podučavati ga kožarskome umijeću, osigurat će mu o svom trošku hranu i odjeću, kako u bolesti tako i u zdravlju, te će mu na koncu ugovorenog roka dati sav pribor potreban za kožarski zanat, kao i novo odijelo i obuću, prema običajima grada Trogira. U trogirskoj općinskoj kancelariji ovome čini prisustvuju egzaminator ser Dragolin Nikolin, te svjedoci Nikola Venturinić, građanin Trogira i Eustahije Petrov iz Dubrovnika, također stanovnik Trogira.

Činjenica da sklapanju ugovora Ivan Radolčić pristupa samostalno, bez roditelja i rodbine uopće, kao i bez skrbnika, govori da nije maloljetan, odnosno da mu je minimalno 14 godina.³⁰⁹ Zanimljivo bi bilo znati zašto stanovnik iz jedne gospodarski uglavnom autarkične ruralne sredine jadranskoga zaleđa,

³⁰⁷ HR-DAZD-18, OT, kutija 67, sv. 2, spisi bilježnika Francesca de Viviana (1436.-1438.), f. 88v-89r.

³⁰⁸ Upravo je ova udaljenost od dalmatinskih komuna, Dubrovnika, Splita, Trogira itd., s razvijenom ustanovom notarijata, razlogom da je u uvjetima osmanskog osvajanja i razaranja zatečenih društvenih struktura, prostor zapadnoga Huma tako slabo zastupljen sa srednjovjekovnim pisanim vrelima. Usp. Ančić, Mladen, 2001. *Humsko kneštvo, Na rubu Zapada*, Zagreb: Dom i svijet, Hrvatski institut za povijest, 50. i passim.

³⁰⁹ Prema Trogirskom statutu, s redakcijom iz 1322. godine, određeno je da ako dječak nema 14 godina, ne može se sam zastupati, niti sklopiti neki pravni ugovor. Ipak, završetak djetinjstva i stjecanje punoljetnosti dječaka u četrnaestoj godini nije uvijek značilo kako je on automatski izjednačen u svim drugim društvenim i pravnim aspektima s ostalim punoljetnim osobama o čemu svjedoči odredba Trogirkog statuta *De quanta etate esse testis*, koja kaže kako niti jedna osoba mlađa od 16 godina ne može biti svjedok u građanskim parnicama. Gornja pak granica do koje su majstori primali naučnike na nauk bila je 30 godina. Usp. Klarić, Tea, 2020. *Obrtnički naučnici u Trogiru od druge polovine 13. stoljeća do druge polovine 14. stoljeća*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, 25.- 28.; Dakle, ako je dječak stariji od 14. godina u Trogiru, a što je zacijeli bio naš Ivan Radolčić, mogao je samostalno istupati i zaključivati ugovor o naukovanju, a ta je dobna granica u susjednom Šibeniku bila 16 godina. Usp. Birin, Ante, 2016. *Šibenski bilježnici: Bonmatej iz Verone 1449.-1451*, Zagreb: HIP, 30.

gdje se glavnina svakodnevnih potreba zadovoljavala unutar iste, odlučuje na odlazak u relativno daleki Trogir i ide učiniti jedan zanat, za koji u takvim sredinama nije bilo baš osobite potrebe, odnosno da klijentela kojoj je potreban nije bila baš brojna. Možda se spomenuti Ivan i nije vratio u Imotu, već je ostao u Trogiru ili se premjestio u neki drugi dalmatinski grad, prakticirajući i naplaćujući stečeno znanje i umijeće. Ipak, nama je najzanimljivija činjenica spomena zemljopisnoga podrijetla Ivana Radolčića, Gruda u Imoti, upravo iz gore spomenutoga razloga oskudice srednjovjekovnih pisanih vrela za područje zapadnoga Huma i njegovih žitelja.

Zaključak

Srednjovjekovni način stjecanja zanatskih znanja i vještina kroz naukovanje kod etabliranih majstora dotičnoga zanata, što je ovjekovječeno sklapanjem ugovora kod ovlaštene osobe, javnoga notara, razlogom je spomena jednoga žitelja iz zapadnoga Huma, Ivana Radolčića, zapravo najranijega spomena jednoga tamošnjega naselja, Gruda u Imoti i njegova prvoga poimenično poznatoga stanovnika. Ivan je osobno došao u Trogir i sklopio ugovor na šest godina s majstorom Ostojom Vukovićem, što znači da više nije bio maloljetan. Sklopljeni ugovor je tipičan i sličan je ugovorima kakvi su sklapani kako u Šibeniku, tako i u ostalim istočnojadranskim komunalnim društvima, ali i onima u cijelom euromediteranskom civilizacijskom okružju.

Taj kasnosrednjovjekovni spomen Gruda, dakle iz predosmanskoga razdoblja, uz etimološke raščlambe toponima Grude, koje uvjerljivo govore u prilog njegovoj motivacijskoj osnovi iz hrvatskoga, odnosno, zbog sveslavenske prisutnosti, iz slavenskoga leksičkoga korpusa, opovrgavaju nastojanja da se, čak i u historiografskim krugovima, negira prisutnost hrvatskoga etnikuma na prostoru BiH. Konkretnije, u ovome slučaju se radi o prostoru zapadne Hercegovine i njegovoj hrvatskoj sastavnici stanovništva, gdje se bez ikakva zbiljnog uporišta u vrelima i kroz umjetne konstrukte o albanskim migracijama organiziranim nastojanjima osmanske vlasti, k tome čak i u drugoj polovici 17. stoljeća, želi postići spomenuto negiranje. Štoviše, Grude se u tim rabotama uzimaju kao krunski dokaz.

Nadalje, taj najraniji spomen Gruda i njihovoga žitelja, bio je razlogom da pretresemo i sve ostale ranonovovjekovne, kako već poznate, tako i one dosada nepoznate spomene tog naselja i njegovih žitelja, do kojih smo uspjeli doći. S posebnom pomnjom smo promotrili njihovu demografsku sliku na temelju objavljenih izvora, uglavnom nakon završetka osmansko-mletačkih ratnih razračunavanja. Osnovna značajka 18. i 19. st. je snažni i kontinuirani rast broja stanovnika, unatoč niza različitih nepovoljnih čimbenika.

Pojedinačni spomeni grudskih žitelja prisutni su ponajprije u vremenima imperijalnih ratnih razračunavanja, kada se isti nalaze u izbjeglištvu, ali završetak ratnih pustošenja donosi stabilizaciju, i političku i demografsku, povratak na stara ognjišta, te prve popise iz kojih je vidljiva razina i opseg naseljenosti tog naselja. Dodatna je značajka nekih od tih popisa mogućnost praćenja brojčane naseljenosti prema pojedinome rodu, a kroz prezimena, kao selilačke spomenike³¹⁰ i migracije grudskih stanovnika, kako došljaka prema samim Grudama, tako i iz Gruda prema hercegovačkom susjedstvu, B. Posavini, pa i preko Save, prema Slavoniji.

Iako je emigracija prisutna kroz cijelo 18. st., kada potpuno nestaju dva brojna roda (Čorapovići i Ačkari), ipak je prisutan rast broja stanovnika ovoga naselja. On posebno vidljiv postaje od kraja 18. st., kada uz još prisutan proces emigracije, Grude postaju poželjan i privlačan prostor za doseljenje novoga stanovništva, koje se pridružuje starosjedilačkome sloju (Spajići, Miloši, Čorluke, Zorići, Vrljići, Tolići), uglavnom iz najbližeg okruženja, navlastito iz susjednih Ružića, Dragičine i Višnjice (Marići, Mikulići, Šimići, Zadre, Zovci). Uz Čorapoviće i Ačkare, prema Posavini je vidljiv i odljev pripadnika roda Čorluka (Majić), te pripadnika roda Vrljić, ali njih uglavnom prema hercegovačkom susjedstvu. Usto, dok prvi (Čorluke) ostvaruju kontinuitet i snažan rast u matičnom naselju, drugi (Vrljići) stagniraju i gotovo nestaju.³¹¹

Dodatna značajka snažnoga rasta pojedinih starosjedilačkih rodova, ponajprije Miloša i Spajića, je problem identifikacije njihovih članova u ovoj seoskoj sredini, pa preko nadimaka, u dugotrajnom procesu tijekom 19. st., koji se proteže i u 20. st., nastaju novi ogranci s novim prezimenima. Tako najprije rod Majić svoje prezime zamjenjuje prezimenom Čorluka, rod Miloš iznjedruje nove ogranke s prezimenima Zucić, Andrijanić, Pešorda i Ević, rod Spajić ogranak Brnadić, te doseljenički rod Marić ogranak Šimunović.

Porast stanovništva, uz stalno prisutne procese migracija, ali i nedaća i poštasti prouzrokovanih iz spektra vremensko-klimatskih, epidemijsko-zdravstvenih, te čimbenika društvene podčinjenosti, prisutan je kroz cijelo 19. stoljeće. Stopa povećanja stanovništva razmatranoga razdoblja vrhunac doseže na prijelazu iz 19. u 20. st., što bi se moglo pripisati procesu demografske tranzicije, ali će za potvrdu toga trebati izvršiti dodatna demografska istraživanja.

³¹⁰ Šimunović, Petar. 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 72.

³¹¹ U trećem desetljeću 21. stoljeća u starim staništima gornjih Gruda, ostala su s prebivalištem samo 4 kućanstva: Dva Spajića i po jedno Tolića i (kasnije doseljenih) pripadnika roda Crnogorac.

Slika broj 17. Vrljića groblje u Grudama

Izvor: Auktorova fototeka

Uskoro, u prvoj polovici 20. st. dolazi do novih ratnih nedaća na puno široj, svjetskoj razini, što će, uz nove migracije, obilježiti demografsku sliku Gruda izvan razmatranoga razdoblja, ali to je tema za neka nova istraživanja. Stoga smo na temelju stanja duša sastavljenoga pred sami 2. svj. rat napravili brojčani presjek, svojevrsnu inventuru tada zatečenoga stanovništva prema rodovima i utvrdili da je i nadalje najznačajnija ostala zastupljenost rodova zatečenih tu još prije dva i pol stoljeća. Snažan udjel ostvarili su i rodovi doseljeni u zadnjoj trećini 18. stoljeća iz nedalekoga susjedstva, a neznatan doprinos dali su i rodovi doseljeni tijekom 19. st., također iz nedalekoga susjedstva. Ističemo i posebnu vrijednost ovoga vrela, koje daje mogućnost iscrpnijih demografskih raščlambi, posebice obiteljskih, spolnih i dobnih struktura, što ostaje tema za neke nove radove.

Sažmimo, naselje Grude svojom etimologijom i kasnosrednjovjekovnim spomenom isključuje albanske jezične i migracijske utjecaje, posebice takve iz vremena osmansko-mletačkih imperijalnih razračunavanja iz druge polovice 17. stoljeća. Upravo suprotno, snažna ukorijenjenost, kompaktnost i kontinuitet tamošnjega stanovništva, s jasno izraženim etnokulturnim i etnokonzfesijskim posebnostima i značajkama, u ranonovovjekovlju će biti jedan od rasadnika dviju predmodernih etnija, Bunjevaca i Hrvaćana, s kojima će u modernizacijskim i nacionalno-integracijskim procesima u 19. stoljeću sudjelovati u tvorbi moderne hrvatske nacije.

nisi licita et honesta. Et ei facere expensam competentem victus et vestitus, tam in infirmitate quam in sanitate. Et in fine temporis sibi dare omnia capitis artiorum apta ad artem sua* piliparie et eum de novo vestire et et** calciare secundum consuetudinem civitatis Tragurii. Que omnia et singula promiserunt dicte partes hincinde attendere, observari et in nullo contravenire sub pena libris L parvorum stipulacione promissa solvenda per partem contrafacientem parti servare volenti. Qua pena soluta vel non, rata tamen permaneant omnia supra scripta.

* trebalo bi *suam*

** ponovljen je veznik

Prijevod:

/Ostoja kožar (krznar, kožuhar) i Ivan Radolčić – stupanje u nauk/

Dana 21, mjeseca prosinca.

U Trogiru, u općinskoj kancelariji, u nazočnosti plemenitoga gospodina ser Dragolina Nikolina, egzaminatora, Nikole Venturinića građanina Trogira i Eustahija Petrova iz Dubrovnika, stanovnika Trogira, svjedoka pozvanih i zamoljenih.

Ivan Radolčić iz Imote, iz sela Gruda, svojevolumno i slobodno izjavljuje da će stanovati i raditi kod Ostoje Vukovića kožara, stanovnika Trogira, sljedećih šest godina, počevši od danas, te mu obećava i obvezuje se da će u tome ustrajati i s njim boraviti neprekidno tijekom rečenih šest godina, služeći mu vjerno i pošteno. I da ne će ukrasti ništa od njegovih stvari niti pomagati onome tko bi to htio učiniti te da će čuvati njegovu imovinu od oštećenja. Zauzvrat, Ostoja se obvezuje i obećaje da Ivana u tom razdoblju ne će otjerati nego ga zadržati kod sebe i dobro se prema njemu odnositi, te podučavati kožarskome umijeću i ne će mu davati druge zadaće doli onih dopuštenih i poštenih. Isto tako, osigurat će mu o svom trošku hranu i odjeću, kako u bolesti tako i u zdravlju. Na koncu ugovorenog roka dat će mu sav pribor potreban za kožarski zanat, kao i novo odijelo i obuću, prema običajima grada Trogira.

Obje strane se obvezuju da će se svega navedenoga držati, pridržavati i ni na koji način činiti protivno pod prijetnjom plaćanja ugovorene odštete od 50 libri malih denara, koje će strana koja bi postupila protivno ugovoru isplatiti onoj koja će ga se pridržavati. Bila odšteta isplaćena ili ne, sve naprijed navedeno ostaje na snazi.

Vrela:

a) objavljena

Aličić, Ahmed S., 1985. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo: Orijentalni institut.

Aličić, Ahmed S., 2014. *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sv. 2., Sarajevo: Dobra knjiga.

Arheološki leksikon BiH, tom 3, Sarajevo: Zemaljski muzej BiH, 1988.

Bosna i Hercegovina u brojkama, 1911. Mostar: Hrvatska dionička tiskarna.

Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895, s podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima. Sarajevo, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1896.

Hafizović, Fazileta, 2016. *Popis sela sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*, Zagreb, Sarajevo: SKD Prosvjeta, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Orijentalni institut u Sarajevu.

Leksik prezimena SR Hrvatske, 1976, ur. V. Putanec i P. Šimunović, Zagreb: Institut za jezik JAZU, NZMH.

Mandić, Dominik, 1934. *Acta franciscana Hercegovinae*, vol. II, Mostar: Povijesno društvo za proučavanje prošlosti jugoslavenskih franjevaca,

Matasović, Josip, 1927. Fojnička regesta, *Spomenik, knj.* 67, Beograd: SKA.

Ortschafts, 1880. – Ortschafts und Bevölkerungs-statistik von Bosnien und Hercegovina. (Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine). Amtliche Ausgabe (Službeno izdanje). Sarajevo: C. i k. vladina tiskarna, 1880.

Ortschafts, 1886. – Ortschafts und Bevölkerungs-statistik von Bosnien und der Hercegovina nach dem Volkszählungs-Ergebnisse vom 1. Mai 1885. (Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885.). Amtliche Ausgabe (Službeno izdanje). Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1886.

Prostorni plan općine Grude za period od 2019. do 2032. godine, 2018. Grude: Služba za prostorno uređenje, imovinsko-pravne, geodetske poslove i katastar.

Pulaha, Selami, 1974. *Defteri i regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, Tiranë: Akademia e Shkencave e RP. Të Shqiperise, Instituti i Historisë.

Rezultati popisa 1912. - Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. Sastavio Statistički odsjek Zemaljske vlade sa preglednom kartom konfesija. Sarajevo: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1912.

Službeni list NR BiH, god XI, broj 17.

Spaho, Fehim Dž., Aličić, Ahmed S., 2007. *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, Sarajevo: Orijentalni institut.

Đaković, Luka, 1979. *Prilozi za demografsku i onomastičku građu Bosne i Hercegovine (I)*, Sarajevo: ANUBiH.

b) neobjavljena

Arhiv samostana Zaostrog - ASZ,

- *Acta turcarum*, Z-62,

- *Fasc. 8, spis X*,

- *Fasc. 29, spis V*,

- *Fasc. 29, svež. VII*,

- ŽM 198,

- ŽM 208,

- *Liber arhivialis*.

Arhiv samostana Makarska – ASM

- S-46.

Arhiv župe Gorica – AŽGo,

- *GoMK, I. (1836.-1893.)*,

- *GoMV, I. (1836.-1908.)*,

- *GoMU, I. (1839.-1872.)*.

Arhiv župe Grude –AŽGr

- *GrMK, I. (1895.-1910.)*,

- *GrMK, II. (1911.-1924.)*,

- *GrMK, III. (1925.-1936.)*,

- *GrMK, IV. (1936.-1946.)*,

- *GrMV, I. (1895.-1912.)*,

- *GrMV, II. (1913.-1946.)*,

- *GrMU, I. (1895.-1913.)*,

- *SA, I. (1940)*.

Arhiv župe Posušje – AŽP

- *PMV, (1847.-1900)*.

Arhiv župe Ružići - AŽR,

- *RMK, I. (1797.-1839.)*,

- *RMK, II. (1839.-1870.)*,

- *RMK, III. (1870.-1900.)*,

- *RMV, I. (1797.-1839.)*,

- *RMV, II. (1839.-1874.)*,

- *RMV, III. (1874.-1908.)*,

- *RMU, I. (1840.-1892.)*.

Arhiv samostana Široki Brijeg - ASŠb,

- *BLMK-nedogorena*.

Arhiv župe Veljaci – AŽV,

- *VMK, I. (1786.-1809.)*,

- VMK, II. (1809.-1847.),

- VMV, I. (1809.-1847.).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi - BOA,

- TD 174 (416).

Državni arhiv Zadar – HR-DAZD,

- 5- *Mletački katastar, knj. 27, Libro catastico della iurisdictione do Cicluch del sartar Matia Bebiz.*

- 1- *Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju, Daniel Dolfin III. (1692.-1696.),*

- 18- *OT, kutija 67, sv. 2, spisi bilježnika Francesca de Viviana (1436.-1438.),*

- 378- *Inv. br. 594, MKU župe Makarska (1709.-1829.),*

Hrvatski državni arhiv Zagreb - HR-HDA-883,

- *Inv. br. 1961, MK Podgore, (1637.-1689.),*

- *Inv. Br. MK/144, MK Vranjica (1653.-1695.).*

Nadbiskupijski arhiv u Splitu - NAS

- M 67.

Popis parcela prema katastarskom operatu iz 1974. Grad Ljubuški, Služba za imovinsko pravne poslove.

Literatura:

Alduk, Ivan. 2017. Uvod, u: *Znanstveni skup povodom 300-te godišnjice oslobođenja Imotskog od osmanske vlasti*, knjiga sažetaka, Imotski: Konzervatorski odjel, Pučko otvoreno učilište, Franjevački samostan.

Ančić, Mladen, 2001. *Humsko kneštvo, Na rubu Zapada*, Zagreb: Dom i svijet, Hrvatski institut za povijest.

Antunović, Mirko, 1997. *Hrvatski puk Bugojna I*, Baška Voda: Vlastita naklada.

Babić, Ivan, 2008. *Studenački rječnik*, Studenci: Župni ured.

Babić, Dragutin, Selimović, Šenol. 2018. Zadarski Arbanasi: Sjećanje, etnički i nacionalni identitet, *Anal. HPD, vol. 15, no. 1.*, Zagreb: HPD, 2018, 179.-198.

Bakula, Petar, 1970. *Hercegovina prije sto godina*, Mostar: Hercegovački franjevci.

Bakula, Petar, 2014. *Mučeništva u franjevačkoj opservantskoj misiji u Hercegovini*, Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM i Franjevačka knjižnica, 2014.

Benyovsky Latin, Irena. 2019. Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika krajem 13. stoljeća, u: *8. istarski povijesni bijenale Artisani et mercatores...: O obrtnicima i trgovcima na jadranskom prostoru, svezak 8*, (ur. Marija Mogorović Crljenko, Elena Uljančić), Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Državni arhiv Pazin, 52.-80.

Bezljaj, France, 1976. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana: SIANU.

Birin, Ante, 2016. Šibenski bilježnici: *Bonmatej iz Verone 1449.-1451*, Zagreb: HIP.

Blažević, Zrinka. 2023. Suspenzija nevjerice – historijska znanost pred izazovima metamodernizma, *Kultura*, 180/2023, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 9.-25.

Bogović, Mile, Jurišić, Hrvatin Gabrijel, 2005. *Hrvatski mučenici za vjeru i dom*, Split, Gospić: Verbum, Glavni odbor za izgradnju Crkve hrvatskih mučenika.

Bogut, Vlado, 2020. Povijest plemena Milošević u Grudama u Hercegovini, u: *Franjo Miloš, Uvijek iz početka*, Sarajevo: Bosanska riječ, 286.-293.

Bogut, Vlado, Leko, Ljubo, 2014. *Grudski žrtvoslov*, Grude: Općina Grude.

Boškov, Vančo. Turski dokumenti o odnosu katoličke i pravoslavne crkve u Bosni, Hercegovini, i Dalmaciji (XV-XVII vek), *Spomenik CXXXI*, Beograd: SANU.

Buzov, Snježana. 2011. Petrova gora, vlaška nahija, *Titius, god. 4, br. 4*, Split: Filozofski fakultet, 313.-361.

Cepelić, Milko, 1978. Poviest sela Vuke, u: *Zbornik Muzeja Đakovštine, vol. 1, br. 1*, Đakovo: Muzej Đakovštine, 215.-274.

Dedijer, Jevto, 1909. *Hercegovina*, Naselja srpskih zemalja, knj. VI., Beograd: SKA.

Dragičević, Marko, 1995. Predpovijest župe Grude, u: *Zbornik župe Grude*, Grude: Župni ured, 9.-15.

Dragičević, Marko Mlađi. 1995. Stoljetnica grudske župe (1895.-1995.), *Kršni zavičaj, broj 28.*. Humac: Franjevački samostan, 61.-68.

Džaja, Srećko M., 1999. *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Mostar: Ziral.

Gluhak, Alemko, 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb: August Cesarec.

Grbavac, Branka, 2010. *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.

Grbavac, Jozo, 2017. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*, Zagreb: Školska knjiga.

Grubišić, Ivan. 2008. Vjenčanja u Vranjicu od 1665. do 1676. godine, *Tusculum, vol. 1, no. 1*, Solin: JUK Zvonimir, 125.-158.

Grubišić, Ivan. 2018. Solinski Katići Mornari, *Tusculum*, vol. 11, no. 1, Solin: JUK Zvonimir, 123.-155.

Grubišić, Ivan. 2019. Harambaša Galiot i doseljenici u Klis, Mravince i Vranjic, *Tusculum*, vol. 12, no. 1, Solin: JUK Zvonimir, 85.-99.

Hoermann, Kosta, 1976. *Narodne pjesme muslimana u BiH*, Sarajevo: Svjetlost.

Hrkać, Serafin. 2007. Povijest obitelji iz XVIII. stoljeća, *Susreti, broj 1*, Gruđe: Matica hrvatska, 62.-78.

Isailović, Neven, Jakovljević, Aleksandar, 2019. *Petrovo polje u vrelima osmanskog razdoblja (1528. – 1604.)*, Šibenik: Državni arhiv, JU Nacionalni park Krka.

Ivić, Anto, 2017. *Matične knjige župe Ivanjska 1729.–1779.* Banja Luka, Sarajevo: Banjolučka biskupija, Svjetlo riječi.

Ivić, Anto, 2017a. *Matične knjige župe Banja Luka 1753.–1814.* Banja Luka: Banjolučka biskupija.

Jačov, Marko, 1992. *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645.-1669.)*, vol. II., Città del Vaticano: Biblioteca apostolica Vaticana.

Jerković, Mijat, 2006. *Hrvati plehanskoga kraja sredinom XVIII. stoljeća (1742.-1771.)*, Sarajevo, Plehan: Svijetlo riječi, Slovoznak.

Jerković, Mijat, 2011. *Hrvati plehanskoga kraja koncem XVIII. i početkom XIX. stoljeća*, Sarajevo, Plehan: Svijetlo riječi, Slovoznak.

Jukić, Ivan Frano, 1973. *Sabrana djela*, knj. I, Sarajevo: Svjetlost.

Jukić, Milo, 2015. *Katolički rodovi župa Kreševo, Banbrdo (Lepenica), Kiseljak i Deževica 1742.-1992.*, prvi dio, Kreševo: Klepsidra.

Jukić, Milo, 2015a. *Katolički rodovi župa Kreševo, Banbrdo (Lepenica), Kiseljak i Deževica 1742.-1992.*, drugi dio, Kreševo: Klepsidra.

Jolić, Robert, Jukić, Marko, 2008. *Župa Roško Polje*, Roško Polje, Tomislavgrad: Župni ured Roško Polje, Naša ognjišta.

Kamber, Dragutin. 1932. Stanje župa i duša apostolskog vikarijata u Bosni srebreničko-otomanskoj prema popisu izvršenom 1813, *Franjevački vijesnik*, 3/1932, Visoko: Franjevačka gimnazija.

Kapetanić, Niko, Vekarić, Nenad, 1999. *Stanovništvo Konavala*, sv. 2., Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU.

Klarić, Tea, 2020. *Obrtnički naučnici u Trogiru od druge polovine 13. stoljeća do druge polovine 14. stoljeća*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.

Knezović, Pavao, 2010. Župa Rama u apostolskim izvješćima (1), u: *Zbornik: Rama - nekoć i danas*, Prozor-Rama: Matica hrvatska, 2010, 37.-62.

Koncul, Antun, 2016. *Stanovništvo župe Gradac 1708.-1918. godine*, doktorski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Sveučilišni interdisciplinarni studij Povijesti stanovništva.

Kubat, Izet, Čampara-Hako, Salko, 2015. *Genocid nad muslimanima u Istočnoj Hercegovini*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Geoprojekat Tuzla.

Kurtović, Esad. 2019. Prilog povijesti dubrovačkog antuninskog roda Kladorubović, *Povijesni prilozi*, broj 57, Zagreb: HIP, 7.-29.

Kurtović, Esad, 2020. *Ispisi građe za historiju srednjovjekovne Bosne*, Lamenta de foris, svezak IV, Sarajevo: Vlastita naklada.

Lončar, Vlado, 2020. *Rječnik moga djetinjstva iliti Rječnik idioma moga zavičaja*, Zagreb: Hum naklada.

Lučić, Josip, 2021. *Imotski kraj u osmanskim izvorima*, diplomski rad, Split, Filozofski fakultet.

Ljubić, Šime. 1882. Skadarski zemljišnik od god. 1416, *Starine*, XIV., Zagreb: JAZU, 30.-57.

Mandić, Nikola, 2001. *Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Brotnju*, Brotnjo (Čitluk): Općina Brotnjo.

Mandić, Nikola, 2002. *Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Širokome Brijegu i okolici*, Mostar, Široki Brijeg: Vlastita naklada.

Mandić, Nikola, 2005. *Podrijetlo hrvatskih rodova sjeverne okolice Mostara*, Mostar: Vlastita naklada.

Manenica, Lovro, 1996. *Borovci, prošlost i sadašnjost*, Metković: Mirko, Veseljko i Pero sinovi Luke Ereša, Matica hrvatska.

Marinović, Ante. 1985. Postanak i prvi spisi kancelarija srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, posebno Dubrovnika i Kotora u 13. i 14. stoljeću, *Anali*, broj 22.-23, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 7.-24.

Marinović, Ivo, Šutić, Baldo, Viskiće, Milorad, 2005. *Baćina*, Ploče: Udruga Pagania.

Matasović, Ranko, Pronk, Tijmen, Ivšić, Dubravka, Brozović Rončević, Dunja, 2016. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, 1. svezak, A - Nj. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Matković, Petar, 2016. *Stanovništvo Zagvozda*, Split: Vlastita naklada.

Mulić, Jusuf, 2004. *Hercegovina*, knj. 2.1., Mostar: Muzej Hercegovine.

Mulić, Jusuf, 2007. *Hercegovina*, knj. 2.2., Mostar: Muzej Hercegovine.

Nikić, Andrija. 1979. Osnivanje Apostolskoga vikarijata u Hercegovini, *Croatia Christiana periodica*, vol. 3, no. 3, Zagreb: KBF, 21.-50.

Nikić, Andrija, 1994. *Dnevnik makarskog biskupa Stjepana Blaškovića iz 1735.*, Mostar: Zavičajna knjižnica i Franjevački arhiv.

Nikić, Andrija. 2007. Značajnije statistike ružičke župe, *Susreti*, broj 1, Grude, Matica hrvatska, 79.-101.

Nikić, Andrija. 2011. Kratka povijest Gruda i kretanje stanovništva, *Susreti*, broj 5, Grude: Matica hrvatska, 41.-123.

Nosić, Milan, 1998. *Prezimana zapadne Hercegovine*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.

Nosić, Milan, Vidinić, Magdalena, 1999. *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena 1.*, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.

Nosić, Milan, Vidinić, Magdalena, 2000. *Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena 2.*, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.

Novosel, Filip. 2021. Služba javnog bilježništva u Dalmaciji za vrijeme mletačke uprave – primjer javnih bilježnika Zadra iz sredine 17. stoljeća, *Radovi*, no. 63, Zadar: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 171.-202.

Oraić Rabušić, Ivana, Vidović, Domagoj. 2012. Prezimena i toponimija Dubrave na poluotoku Pelješcu, *Rasprave*, broj 47/1, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 127.-148.

Pandžić, Bazilije. 1975. Donat Jelić i hercegovački robovi u Italiji, *Kršni zavičaj*, broj 8, Drinovci: Župni ured, 27.-29.

Pavičić, Stjepan, 1953. *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb: JAZU.

Pavičić, Vlado, 1998. Hardomiljski rodovi, u: *Hardomilje – prošlost, ljudi i običaji*, Hardomilje: [s. n.], 1998, 225.-341.

Pavičić, Vlado, 2011. Rodovi Stubice i Studenaca, u: *Župa Studenci u Hercegovini*, Mostar: Crkva na kamenu, 108.-190.

Pavičić, Vlado, 2021. *Povijesno-demografski i ekohistorijski procesi na periferiji Osmanskoga carstva do sredine 19. stoljeća na primjeru Ljubuškog*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.

Petričušić, Ružica, 1998. Stećci, u: *Ljetopis posuški*, ur. R. Jolić i ostali, Posušje: Matica hrvatska, 75.-85.

Randić-Barlek, Mirjana. 2022. Uloga dabljeg zelja u prehrani žitelja otoka Zlarina, u: *Tustopizde u izobilju — kurcoglava ni za lijek, samoniklo jestivo bilje otoka Zlarina*. Zagreb: Agronomski fakultet, 116.-124.

Rimac, Marko, 2022. *Making Acquisto nuovissimo: a contribution to Croatian border studies on early modern Imotski (1714. – 1718.)*, Imotski: Matica hrvatska.

Rimac, Marko, 2022a. *Bitka za Imotski 1717*, Split: Filozofski fakultet.

Sadiković, Halid, 2013. *Iz prošlosti Ljubuškog*. Sarajevo: Vlastita naklada.

Petar Skok, Petar, 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I, Zagreb: JAZU.

Smajić, Ramiza, 2019. *Migracijski tokovi, društveno-političke prilike u Bosanskom ejaletu (1683.-1718.)*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.

Soldo, Josip Ante, 1993. *Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća*, Split: Književni krug.

Stjepović, Stijepo. 2018. Forenses et habitatores Arbi: Identitet stranaca i doseljenika u srednjovjekovlju, *Europa orientalis*, no. XXXVII, Roma: Sapienza university, 273.-287.

Stojković, Marijan. 1933. Podgora u XVII. stoljeću, *ZbZnŽO, knj. XXIX, sv. 1*, Zagreb: JAZU, 95.-145.

Šarić, Marko. 2023. Lovinački kraj na razmeđu epoha u XVI. stoljeću: nahija Cvituša prema osmanskome popisu iz 1585, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 55, no. 2*, Zagreb: Filozofski fakultet, 135.-180.

Šimić, Marinka. 2021. Leksički arhaizmi u nekim zapadno štokavskim govorima, *Hercegovina, no. 7*, Mostar: Filozofski fakultet, 326.-360.

Šimić, Marinka, Dugandžić, Ivan, 2022. *Mistopisi na jugozapadu Širokoga Brijega*, Široki Brijeg: Hrvatsko društvo čuvara baštine.

Šimundić, Mate, 1988. *Rječnik osobnih imena*, Zagreb: NZMH.

Šimunović, Petar. 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.

Škaljić, Abdulah, 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Škegro, Ante, 2012. *Libri copulatorum parochiarum Scopiensium (1753-1883)*, Fojnica, Zagreb: Samostan Duha Svetoga, HIP.

Škegro, Ante, 2021. *U srcu rajskoga kraja. Župa Skopaljska Gračanica*, Bugojno: Župa Srca Marijina Skopaljska Gračanica.

Škegro, Ante. 2017. Martyrologium Parochiae Biela, *Bosna franciscana, god. XXV, broj 47*, Sarajevo: Franjevačka teologija, 215.-251.

Šmilauer, Vladimir, 1970. *Průručka slovanské toponomastiky*, Praha: Academia.

Šundrica, Zdravko. 1959. Popis stanovništva Dubrovačke Republike iz 1673/74. g., *Arhivski vjesnik, vol. 2, no. 1.*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 419.-456.

Šunjić, Marko. 1993. Postupni uspon bosansko-venecijanskih ekonomskih odnosa u XV. stoljeću, *Radovi, broj 1*, Sarajevo: HDZU, 9.-41.

Vego, Marko, 1964. *Bekija kroz vijekove*, Sarajevo: Narodni univerziteti Grude i Posušje.

Vekarić, Nenad, 1989. *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU.

Vidović, Domagoj. 2008. Prezimena sela Vid u Neretvanskoj krajini, *FOC, broj 17*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 139.-168.

Vidović, Domagoj. 2010. Pregled toponimije jugozapadnoga dijela Popova., *FOC, no. 19*, Zagreb: HAZU, 284.-340.

Vidović, Domagoj. 2011. Toponimija sela Zavala, Golubinac, Belenići i Kijev Do u Popovu, *FOC, broj 20*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 207.-248.

Vidović, Domagoj. 2013. Ojkonimija Neretvanske krajine, *Croatia et Slavica Iadertina, broj IX/1*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 3.-30.

Vidović, Domagoj, 2014. *Metkovski prezimenski mozaik*, Metković: Gradsko kulturno središte.

Vidović, Domagoj, 2014a. *Zažapska onomastika*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Vidović, Domagoj, 2014b. Pogled u toponimiju župe Čerin, u monografiji: *Župa Čerin, 150. obljetnica osnutka župe (1864.-2014.)* (prir. Dario Dodig i Dujana Korać), Tomislavgrad, Čerin: Naša ognjišta, Župni ured Čerin, 57.-61.

Vidović, Domagoj. 2015. Mjestopis i toponimija Prhinja u Popovu, *Stolačko kulturno proljeće, broj 13*, Stolac: Matica hrvatska, 101.-109.

Vidović, Domagoj. 2017. Toponimija Makarskoga primorja, u zborniku: *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815.*, Tomasović, Marinko (ur.), Makarska: Gradski muzej, 549.-609.

Vidović, Domagoj. 2017a. Toponimija sela Trebinja u Popovu, *FOC, broj 26*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 103.-137.

Prišlin, Antonija, Vidović, Domagoj. 2021. Pogled u toponimiju općine Janjina, *Croatia et Slavica Iadertina, broj XVII/1*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 235.-277.

Vidović, Domagoj, Vidović, Dragan. 2016. Pogled u toponimiju Zijemlja, *Bjelopoljska zora, broj 11-12*, Bijelo Polje: HKD Napredak, 11.-14.

Vidović, Mirko, 2000. *Don Radovan Jerković: život i djelo*, Metković: Matica hrvatska.

Vričić, Vjeko, 1996. *Plemena Imotske krajine*, Imotski: Franjevački samostan.

Vučić, Edita, 2018. *Kasnosrednjovjekovne nekropole stećaka zapadne Hercegovine*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.

Wertheimer-Baletić, Alica, 1999. *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb: Mate.

Zirdum, Andrija, 1987. Prezimena katoličkog življa plehanskog kraja od 1760. do 1810. god., u: *Monografija Plehan*, Plehan: Slovoznak, 80.-119.

Zirdum, Andrija. 2003. Dio katolika usorske doline 1708.-1723, *Bosna franciscana, god. XI, broj 18*, Sarajevo: Franjevačka teologija, 201. – 235.

Zjačić, Mirko. 1956. Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436-1461), *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, vol. 3*, Rijeka, Pazin: Državni arhiv, 5.-343.

Internet:

<https://www.katastar.ba/geoportal/preglednik/?center=6452075.88443335,4803720.65961208&level=17>(pristup 20. 11. 2023.).

<https://www.sanskimost.gov.ba/index.php/exploer/mjesne-zajednice>. (pristup 20. 11. 2023.)

<https://www.bosanskehistorije.com/forum/viewtopic.php?t=522><. (pristup 22. 11. 2023.)

<https://radiosarajevo.ba/metromahala/ja-mislim/sirenje-srpskog-identiteta-na-prostor-bosne/360670>. (pristup 22. 11. 2023.)

<https://forum.klix.ba/h-istorija-povijest-f149/naseljavanja-albanskih-plemena-u-zap-hercegovini-t67675.html>(pristup 22. 11. 2023.).

<https://hercegovina-geoarheo.blogspot.com/2015/05/predstavljamo-mandina-gomila-kod-gruda.html>. (pristup: 10. 1. 2024.)

<https://www.vecernji.hr/vijesti/zdravko-je-jedini-stanovnik-svog-sela-a-nema-ni-struje-ni-vode-ja-sam-zadovoljan-zovu-me-gradonacelnik-1736913> (pristup 10. 2. 2024.).

<https://stav.ba/vijest/ramiza-smajic-za-stav-poraz-osmanlija-pod-becom-znacio-je-migraciju-muslimanskog-stanovnistva-ali-je-migracijama-poprilicno-kreiran-i-danasnji-identitet-bosne-i-bosnjaka-/22913>(pristup 25. 2. 2024.)

<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=1927371.611496389%2C5366149.303875508%2C1945554.0695997253%2C5372923.535507282> (pristup 3. 3. 2024.)

<https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1922291.130218111%2C5331290.846962106%2C1958656.0464247838%2C5344839.310225653> (pristup 3. 3. 2024.)

Vlado Pavičić

VLADARICE HRVATSKIH POVIJESNIH PROSTORA

Na putu kroz povijest, dugom preko dvije tisuće godina, kroz mitove i legende, povijesne pisane dokumente, znanstvena istraživanja, likovna, književna i glazbena djela, materijalne ostatke (nakit, zavjetne darove, toponime, zidine, dvorce i utvrde), ostali su važni tragovi života i djelovanja iznimnih žena, vladarica hrvatskih povijesnih prostora. Prva žena vladarica hrvatskih povijesnih prostora bila je ilirska kraljica Teuta. Vladala je od oko 231. do 229. godine prije Krista. Nakon rata s Rimljanima zbog ilirskog gusarenja i izdaje pouzdanika Dimitrija, zapovjednika u grčkoj naseobini na Hvaru, Teuta je bila poražena. Povukla se u grad Risan i Rimljanima ustupiti dio svoje zemlje.

Prema predaji, puno godina kasnije, na Teutine prostore, s kraja VI. ili početka VII. stoljeća poslije Krista, pristigle su Tuga i Buga, prve hrvatske banice. Njihova imena zabilježena su u 30. poglavlju djela Konstantina VII. Porfirogeneta *O upravljanju Carstvom*. Porfirogenet piše kako su sestre Tuga i Buga te braća im Klukas, Lobel, Kosjenac, Muhlo i Hrvat doveli Hrvate iz zakarpatske u današnju Hrvatsku. Sjećanje na sestre Tugu i Bugu ostalo je u toponimima Tugari, (selo podno Mosora - Poljica), Buško Blato (jezero u Livanjskom polju), Bugojno, Bužim (selo u Lici) te u imenu hrvatskoga plemena Bužani.

Osim o mitovima i legendama o slavnim ženama Tugi i Bugi, hrvatska je povijest obogaćena i zapisima o sv. Jeleni Križarici (?- o. 330). Znameniti hrvatski povjesničar Vjekoslava Klaića u knjizi *Prirodni zemljopis Hrvatske* (1888.) piše o vjerovanju da je Jelena, majka Konstantina Velikoga, rođena na otoku Braču te da zato Bračani slave 14. rujna kao dan kad je Jelena našla sveti Kristov križ. Jednako tako i Andrija Kačić Miošić u svom čuvenom spjevu *Razgovori ugodni naroda slovinskog* pjeva da je sv. Jelena Križarica Dalmatinka, odnosno Bračkinja (Bračanka).

U hrvatskim povijesnim spisima javlja se i ime Marija Dragodid, ranohrvatska banica iz IX. stoljeća, supruga kneza Trpimira. Na marginama *Čedadskog evangelistara* ostao je trag o njezinu hodočašću u Čedad (Civiale) u Italiji.

Jednako tako je i Maruša (Mariosa), hrvatska kneginja iz IX. stoljeća, supruga kneza Banimira, bila hodočasnica. U *Čedadskom evangelistaru* iz IX. stoljeća upisano je da je knez Branimir sa svojom ženom Marušom hodočastio u Čedad. Još jedna starohrvatska banica s kraja IX. stoljeća, također imenom Maruša, bila je Maruša Černi (Mariosa). S mužem banom Muncimirom II. imala je dva sina, kralja Tomislava i kralja Trpimira. Prema narodnim kazivanjima bila je vrsna jahačica i ratnica.

Čitanje povijesti vodi i do istraživanja predromaničke crkve sv. Vida na Klišu. Arheolozi su pronašli fragmente epigrafa, na dijelu oltarne pregrade, s imenom kraljica Domaslava. Pretpostavlja se da je to najstarija hrvatska kraljica iz prve polovine X. stoljeća. Druga imenom zapisana kraljica Hrvata, iz sredine X. stoljeća, je kraljica Margareta, supruga hrvatskog kralja Stjepana I. Miroslava (945.- 949.). Nakon muževe smrti, kraljica Margareta odlazi u Dubrovnik gdje je postala redovnica te je sagradila crkvu sv. Margarite.

Hrvatska kraljica Jelena Slavna, (? – ?, 8. X. 976) bila je supruga kralja Mihajla Krešimira II. i majka kralja Držislava Stjepana. O njezinu kraljevanju svjedoči natpis s njezinoga sarkofaga iz crkve sv. Marije i sv. Stjepana na Otoku kraj Solina, crkve grobnice hrvatskih vladara. Natpis je pročitao don Frane Bulić 1898. To je jedan od najduljih sačuvanih kamenih natpisa, uz Bašćansku ploču, iz hrvatskoga ranoga srednjeg vijeka, a čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Iz natpisa se čita vrijeme kraljičine smrti (8. listopada 976. godine) te da je Jelena majka Kraljevstva, zaštitnica siročadi i udovica. Natpis kraljice Jelene Slavne vrijedan je povijesni spomenik jer je prvi put u kamenu zabilježena titula *rex* (*kralj*), rodoslovni podatci o vladarskoj hrvatskoj dinastiji.

Kamene knjige iz XI. stoljeća, dugovječni svjedoci svog vremena, kroz stoljeća pronose i ime Strezina Bribirka. Bila je žena bana Stjepana Svetislavića i majka kralja Dmitra Zvonimira, hrvatskog kralja (1076. - 1089.). Uz Strezinu Bribirku povijesni zapisi čuvaju i ime Hicela Orselo. Spominje se kao starohrvatska vladarica iz sredine XI. stoljeća. Bila je žena Stjepana Svetoslavića i majka Petra Krešimira IV. (1058. - 1074.). Kralj Petar Krešimir IV. imao je kćer Nedu. Povjesničari je nazivaju Neda Krešimirova. Ta starohrvatska kraljevna, s kraja XI. stoljeća, majka je posljednjega hrvatskog kralja Petra Svačića - Krešimirova.

Među vladaricama hrvatskih povijesnih prostora ističe se kraljica Jelena Lijepa (Lepa) (mađ. Ilona), kćer ugarskoga kralja Bele I. i žena kralja Dmitra Zvonimira (1076. - 1089.). Zbog iznimne ljepote zvali su je Jelena Lijepa. Za kraljicu je okrunjena zajedno s mužem kraljem Zvonimirom 8. listopada 1075. Latinski natpis iz ranoromaničke crkve sv. Mihajla na otoku Koločepu, iz konca XI. stoljeća, nosi ime kraljice Jelene Lijepe upisano na oltarnoj ogradi,

odnosno ubilježen je njezin dar crkvi, a Eugen Kumičić napisao je o njoj roman *Kraljica Lepa ili Propast kraljeva hrvatske krvi*.

Još jedna Bogu odana hrvatska kraljica ostala je zauvijek upisana u hrvatsku kulturnu baštinu. Elizabeta Kotromanić, kći bosanskog bana Stjepana II. i žena hrvatsko-ugarskog i poljskog kralja Ludovika I. Anžuvinca s kojim je tek nakon sedamnaest godina braka rodila kćeri: Katarinu, Mariju i Jadvigu. Nakon smrti Ludovika, kći Marija je postala kraljica Ugarske, a Jadviga Poljske. Kraljica Elizabeta je darovala gradu Zadru znamenitu škrinju svetoga Šime izrađenu od srebra, a u njoj se čuva tijelo sv. Šimuna Pravednoga, proroka koji je na rukama u hramu držao Isusa Krista. Elizabeta Kotromanić je na škrinji sv. Šime dala prikazati prizore iz života svoje obitelji. Nakon ubojstva Karla II. Dračkoga kraljica Elizabeta je zarobljena kraj Gorjana u Slavoniji 1386. te zadavljena u tamnici.

Marija Anžuvinska, kći kralja Ludovika I. Anžuvinca i kraljice Elizabete Kotromanić bila je hrvatsko-ugarska kraljica od oko 1382. do 1395. i žena kralja Žigmunda Luksemburškog. Skupa s majkom kraljicom Elizabetom zatočena je u Novigradu kraj Zadra. Mariju je oslobodio muž, kralj Žigmunda koji je 1387. okrunjen za hrvatsko-ugarskog kralja.

Najtajanstvenija od svih vladarica hrvatskih povijesnih prostora bila je Barbara Celjska (Crna Kraljica) (1392. -1451.), carica Svetoga Rimskog Carstva, kraljica Ugarske, Češke, Hrvatske i od 1405. druga žena kralja Žigmunda Luksemburškog. Krasila ju je izvanredna ljepota, a u političkom djelovanju je pokazivala veliku oštroumnost i umijeće. Sa suprugom hrvatsko-ugarskim kraljem Žigmundom Luksemburškim bavila se alkemijom u svom dvorcu u Samoboru. Voljela se odijevati u crno zbog čega je u hrvatskom narodu ostala zapamćena kao Crna Kraljica. Njezini suvremenici su je optuživali za razvrat i herezu. Umrla je od kuge. O njoj su sačuvane narodne priče o boravku na Kalniku i Medvedgradu, a hrvatski književnik August Šenoa napisao je povjesticu *Zmijaska kraljica*.

Vladarice hrvatskih povijesnih prostora bila je i Jelena Gruba, žena bosanskoga kralja Dabiše, oko polovine XIV. stoljeća. Iz dinastije Kotoromanić vladarice hrvatskih povijesnih prostora bile su i: Doroteja Bđinska (Vidinska), Vitača, Kujava Radenović, Jelena Nelipčić, žena Hrvoja Vukčića Hrvatinića i kralja Stjepana Ostoje, Doroteja Gorjanska, supruga kralja Stjepana Tvrtka II., Vojača, Katarina Vukčić Kosača i Jelena Branković (Mara).

Katarina Kosača Kotromanić (1424. - 1478.), posljednja kraljica Hrvatske Bosne, žena bosanskog kralja Stjepana Tomaša Ostojića, koji se neprestano zvao kralj Hrvata, rođena je u Blagaju kod Mostara 1424. Otac joj je bio herceg Stjepan Vukčić Kosača. Bila je članica franjevačkog svjetovnog reda, a stolovala je u kraljevskom gradu Bobovcu. Povijest je pamti kao iznimno dobru kraljicu,

vezilju i švelju. Svoje umijeće prenosila je i na pučane. Kraljica Katarina Kosača, kraljica Hrvatske Bosne i franjevačka blaženica umrla je izgnana iz svog kraljevstva u Rimu 25. X. 1478. godine.

Imenima vladarica hrvatskih povijesnih prostora pridružuju se i Barbara Frankopan (?- 1504.), hrvatska banica, žena srpskog despota Vuka Brankovića, a kasnije i Franje Berislavića Grabarskog kao i Ana Katarina Zrinski (1625. - 1673.), hrvatska spisateljica, kći Vuka II. Krste Frankopana Tržačkog i sestra Frana Krste Frankopana. Rođena je u Bosiljevu oko 1625. Nakon udaje za Petra IV. Zrinskoga živjela je u Ozlju, odakle je upravljala dijelom posjeda Zrinskih. Bila je vrlo obrazovana i govorila je njemački, mađarski, latinski i talijanski jezik. Katarina Zrinska je imala na raspolaganju bogatu knjižnicu. U fondu obitelji Zrinski i Frankopan čuva se prijepis pisma grofice Ane Katarine Zrinske napisanog na hrvatskom jeziku za vrijeme njezina zatočenja u Grazu. Noć prije pogubljenja Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan napisali su oproštajna pisma svojim suprugama. Petrovo pismo prožeto je snažnim osjećajima i napisano je na starohrvatskom jeziku. Dražen Budiša prilagodio je pismo suvremenom hrvatskom književnom jeziku. Izvornik pisma čuva se u pismohrani Zagrebačke biskupije i jedan je od prvih hrvatskih tekstova preveden na brojne europske jezike.

Još jedna iznimno snažna žena, hrvatska velikašica, iz obitelji Zrinskih bila je i Jelena Zrinska (*1643. - 1703.). Ta kći Petra i Katarine Zrinski, udala se za Franju I. Rákóczia, a poslije njegove smrti za Mirka Thökölya. Jelenu Zrinsku Mađari smatraju jednom od najvećih nacionalnih heroína, a francuski kralj Luj XIV. nazvao ju je najhrabrijom ženom Europe.

Posljednja kraljica-carica hrvatskih povijesnih prostora bila je Marija Terezija (1717. - 1780.), kći cara Karla VI. te češka, ugarska, dalmatinsko-hrvatsko-slavonska kraljica, austrougarska carica, rimsko-njemačka carica i žena nadvojvode Franje I. Imala je šesnaestero djece. Dva sina Josip II. i Leopold II. postali su carevi, a kraljica kći Marija Antoaneta, žena francuskog kralja Luja XVI. završila je na giljotini 1793. godine. Sve kćeri Marije Terezije imale su prvo ime Marija. Caricu Mariju Tereziju pratio je glas o sklonostima prema putenim užicima. Pričalo se da je neku djecu rodila s vojnicima iz Vojne krajine, ali je povijesna znanost pobila te tvrdnje. Tijekom 40 godina vladavine Marija Terezija je uvela vojne reforme značajne za Vojnu krajinu koja je do 18. stoljeća bila glavna crta obrane od Osmanlija.

Teutin zvončić (*Campanula teutana*)
Fotografija: Milka Tica

DOLAZAK HRVATA K MORU, 1870.

Ferdinand Quiquerez (1845. - 1893.)

Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, fototeka HPM

snimio: Luka Mjeda

Iz knjige Gamulin, Grgo. Hrvatsko slikarstvo XIX. stoljeća, Sv. I. Zagreb :
Naprijed, 1995., str. 319

SARKOFAG S NATPISOM KRALJICE JELENE IZ 976., OTOK U SOLINU

Iz knjige Nazor, Ante i Zoran Ladić. Povijest Hrvata : Ilustrirana kronologija = History of Croats : illustrated chronology. Zagreb : Multigraf, 2003., str. 45.

NEDA KREŠIMIROVA, kraj XI. stoljeća

A. Jiroušek je osmislio starohrvatske kostime za dramatizaciju Kumičićeva romana Kraljica Lepa pod naslovom Propast kraljeva hrvatske krvi (1905.) Iz knjige Petranović, Martina. Od kostima do kostimografije : hrvatska kazališta : kostimografija. Zagreb : ULUPUH, 2015., str. 300

ZARUKE KRALJA ZVONIMIRA, 1907.

Mato Celestin Medović (1857. - 1920.)

ulje/platno, 3000 x 2000 mm, Institut za povijest, Zagreb

Iz knjige Mato Celestin Medović - retrospektiva 1. prosinca 2011. - 12. veljače 2012. Zagreb : Galerija Klovčevići dvori, 2012., str. 135,

KRUNA KRALJICE ELIZABETE KOTROMANIĆ,
ZADAR

Dostupno na: <https://www.google.hr/search?q=kruna+kraljice+elizabeth+zadar>

PLANITA (PLAŠT) IZVEZLA HRVATSKO-UGARSKA KRALJICA ELIZABETA (KOTROMANIĆ) 1386. i

1387. godine za vrijeme zatočeništva u novigradskoj tvrđavi. Plašt se čuva u Novigradu, u župnoj crkvi svete Marije, kao velika dragocjenost. Zatočeništvo kraljice Elizabete opisuje hrvatski književnik August Šenoa u romanu Kletva. Dostupno na : <http://www.slobodnadalmacija.hr/Zadar>

BARBARA CELJSKA I ŽIGMUND LUKSEMBURŠKI NA EKUMENSKOM SABORU, OKO 1440.

Meister der Chronik des Konzils von Konstanz

Austrijska nacionalna biblioteka

Dostupno na https://bs.wikipedia.org/wiki/Barbara_Celjska#/media/File:Meister_der_Chronik_des_Konzils_von_Konstanz

BOSANSKA KRALJICA KATARINA NA ZIDU „SISTINE“ U RIMU

Prema Ivan Kobot. Bogoslovna smotra, Vol. 43 No.4 veljača 1974.

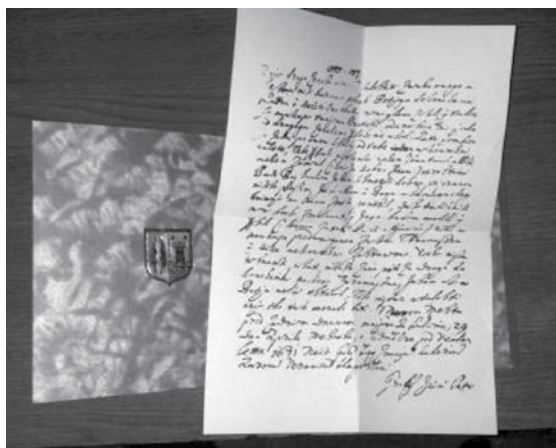

OPROŠTAJ PETRA ZRINSKOG I FRAN KRSTE FRANKOPANA S KATARINOM ZRINSKI

autor: Anđelko Odak

fotografija: Vjeran Zganec Rogulja

Dostupno na: <http://biskupijavarazdinska.hr/vijesti/u-cirkovljanuotkriveni-spomenici-zrinskomfrankopanu-i-banu-jelacicu-tepoboznoj-cirkovljancanki/1238>

OPROŠTAJNO PISMO PETRA ZRINSKOG ŽENI ANI KATARINI ZRINSKOJ

Moje drago srce : pismo Petra Zrinskoga Katarini Zrinski u
suvremenim prijevodima. Priredio Dražen Budiša. 3. izd. Zagreb : Kršćanska
sadašnjost, 1993.

ŽENA NA PRIJESTOLJU (Studija za krunidbu kralja Ladislava
Napuljskog), oko 1905.

Mato Celestin Medović (1857. - 1920.)

ulje/platno, 3000 x 2200 mm, privatno vlasništvo

Iz knjige Mato Celestin Medović - retrospektiva 1. prosinca 2011. - 12. velja-
če 2012. Zagreb : Galerija Klovićevi dvori, 2012., str. 135,

KRALJICA MIRA U SVETIŠTU HRASNO

autor: akademski kipar Ante Starčević

Dostupno na [https://hr.wikipedia.org/wiki/Ante_Star%C4%8Ddevi%C4%87_\(kipar\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Ante_Star%C4%8Ddevi%C4%87_(kipar))

Milka Tica

ČETIRI ŽUPE IMOTE OD PRIJE 400 GODINA

Fra Stjepan (Stipan) Zlatović je napisao članak pod naslovom „Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve“, s poglavljem „Županija Imotska“. Naveo je da je među starohrvatskim županijama Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću spominjao **Emotu**, dakle Imotu. Spomenuo je da je u njoj zemljište ravno, ali većinom krševito, s tim da ima i plodnog zemljišta, te je pripomenuo da su i Rimljani to prepoznali, jer su u Runovićima imali grad **Novae** (**Ad Novas**), kojeg su razrušili Obri (Avari). Budući da se širom županije Imota nalazi veliki broj starodrevnih hrvatskih nadgrobnih spomenika stećaka, to pokazuje da je bila relativno dobro naseljena.

Na naseljenost prostora županije Imote ukazuju i brojne ilirske gradine, gomile i drugi pronađeni artefakti. Kao dokaz da su ljudi živjeli na tim prostorima još prije 8.000 godina je nalaz ljudskih kostura u Ravlića pećini u Drinovcima. Nalaze se tu i tragovi drevnih putova i cesta, a najpoznatija je magistralna rimska cesta od Salone do Narone, kraj koje se i nalazio grad Novae. Rimljani su donijeli na ta područja romanizaciju, a uskoro i kristijanizaciju. Tragovi ranog kršćanstva nalaze se na više mjesta, još od 4. stoljeća nakon Krista, kao u Gorici, Prološcu, Zmijavcima i drugdje. Te crkve su porušili Avari u svojim barbarskim naletima, još prije dolaska Hrvata u te krajeve. Hrvati su ubrzo primali kršćanstvo, ali su postepeno i kroatizirali domicilno stanovništvo.

Poznato je da su u prvoj polovici 6. stoljeća (530. i 533.) u Solinu održana dva crkvena sabora, na kojima su spominjana i neka naselja koja su se nalazila na području Imotske krajine, napose Novae (Runovići). Također se tijekom 6. stoljeća na izvoru rijeke Vrljike pojavio benediktinski samostan. Avari su ga porušili, a nakon više stoljeća franjevci su na tim ruševinama izgradili svoj samostan. U doba narodnih hrvatskih vladara županija Imota bila je pod jurisdikcijom Duvanjske i Splitske biskupije. Prema fra Petru Bakuli franjevci su na tom području počeli djelovati oko 1230. Na istom području, na ruševinama benediktinskog samostan, franjevci su od kraja 13. do početka 14. stoljeća

sagradili svoj samostan Imota. Prema tome na tom području širitelji katoličke vjere bili su benediktinci, a naslijedili su ih franjevci.

Bosanski kralj Stjepan II. Kotromanić 1322. proširio je svoju vlast do mora, pa je i županija Imota potpala pod njegovu vlast. Tadašnji splitski nadbiskup imenovao je svećenika Valentina makarskim biskupom i povjerio mu je da se brine za prostore splitske nadbiskupije koji su potpali pod bosansku vlast, a time i za županiju (župu) Imota. Nakon što su Turci osvojili područje Makarske biskupije biskupi za nju nisu imenovani sve do 1615. No, i za turske vladavine o vjerskim potrebama žitelja cijele županije (župe) Imota, brigu su vodili franjevci iz samostana Imota, tada smještenog na izvoru (vrilu) rijeke Vrljike, a kasnije premještenom na Otok u Prološkom blatu.

Na Opačcu, pored izvora Vrljike: lijevo su temelji franjevačkog samostana Imota iz 14. stoljeća, a desno je sadašnja obnovljena crkva izgrađena 1719., na temeljima starije i veće iz 14. stoljeća.

Franjevci su oko 1600. pred opasnostima od turskih zuluma premjestili svoj samostan od izvora rijeke Vrljike na Otok u Prološkom blatu (lijevo), a desno je spomen-ploča na to razdoblje.

U tim vremenima ti prostori bili su slabo naseljeni te nije bilo puno izgrađenih crkava, ali s porastom broja žitelja u pojedinim mjestima građene su i crkve (crkvice) da budu bliže vjernicima. Istovremeno su i osnivane pojedine župe, da svećenici i žive bliže svom vjerničkom puku.

Nema točnih podataka kada su osnovane prve župe pod ingerencijom samostana Imota. Prve pisane zapise o tim župama pronašli su dvojica istaknutih hrvatskih povjesničara dr. fra Dominik Mandić i dr. dr. fra Bazilije Pandžić, u tajnom vatikanskom arhivu. Proizlazi da je makarski biskup Bartol Kačić u svom pastirskom pohodu 1624. i 1625., na području samostana Imota vizitirao četiri župe: **Podbila, Sovići (Gorica), Drinovci i Kamen Most**, koje su tada imale oko 400 kuća. Inače ta dokumentacija je pohranjena u vatikanski arhiv 1626. U te četiri župe postojale su i četiri crkve ili kapele (crkvice), od kojih su **tri bile gotovo porušene**, a jedna je trudom fratara **obnovljena, imenovana sv. Stjepanu**, dakle stara crkva u Gorici. Talijanski isusovac i povjesničar Daniele Farlati, je u svom eruditskom djelu *Illyrici sacri*, za razdoblje od 1615. do 1645., također naveo za godine 1624./25. postojanje tih četiriju župa na području jurisdikcije samostana Imota.

Quantum monasterium est Imota, in quo habitant sacerdotes septem, clerici duo, laici duo, iuvenes decem. Habet parochias quatuor: prima vocatur Podbila, secunda Sovichi, tertia Drinovci, ultima Camen Most; et in omnibus his parochiis sunt domus circiter 400. Habet ecclesias seu cappellas quatuor, quarum tres quasi destructas et unam opera fratrum reaedificatam, quae nuncupatur S. Stephanus.

Quantum autem monasterium est Imota, in quo habitant Sacerdotes septem, clerici duo, laici duo, iuvenes 10. Habet parochias quatuor; prima vocatur Podbila, secunda Sovichi, tertia Drinovci, ultima Camenmost; & in his omnibus parochiis sunt domus circiter 400. Habet ecclesias, seu capellas 4. quarum tres quasi destructas, & unam Fratrum opera reaedificatam, quae nuncupatur S. Stephanus.

Prvi zasad poznati pisani spomen župa Podbila, Sovići (Gorica), Drinovci i Kamen Most: lijevo: Acta franciscana Hercegovinae, svezak I.; desno: Daniele Farlati, *Illyrici sacri*, tomus quartus, za razdoblje biskupske službe fra Bartula Kačića (1615.-1645.)

Nakon požarevačkog mira iz 1718. došlo je do nasilnog rascjepa prostora županije Imota na dva dijela, jednog pod upravom Venecije, a drugog i dalje pod osmanskom upravom. Time je došlo i do podjela crkvene ingerencije nad pojedinim župama Imote, kao i do izvjesnog njihovog teritorijalnog rascjepa. Tako župa Podbila više ne postoji, jer teritorijalno naselje pripada Župi sv. Jurja u Viru, kraj Posušja, dok župa Kamen Most, također više ne postoji, a naselje Kamenmost danas pripada Župi sv. Luke u Podbalju. Do današnjih dana je uspostavljeno više župa i s jedne i s druge strane granice. No, gore spomenute župe, o kojima postoji pisani trag od prije 400 godina, su bile temeljne za daljnji razvoj u crkvenom i vjerskom pogledu. Stoga bi trebalo na dostojan način obilježiti 400.-godišnjicu prvog pisanog spomena četiriju župa Imote, jer duh

Imote još lebdi iznad Imotskog (danas Imotsko-bekijskog) polja, grada Imotskog i svih okopoljskih sela!

Fotografije današnjih župnih crkava (odozgo s lijeva na desno prema dolje dolje) u:
Župi sv. Jurja u Viru (u sastavu koje je naselje Podbila, nekadašnja župa);
Župi sv. Stjepana u Gorici; Žup sv. Mihovila Arkandžela u Drinovcima i Župi
sv. Luke u Podbablju (u sastavu koje je naselje Kamenmost, nekadašnja župa)

Srećko Tomas

PROSLAVA TISUĆUGODIŠNJICE HRVATSKOG KRALJEVSTVA U DRINOVcima 1925.

Na prijedlog Matice hrvatske i Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja“, 14. ožujka 2024. Hrvatski sabor proglasio je 2025. godinu “Godinom obilježavanja 1100. obljetnice hrvatskoga kraljevstva”. Ovo je nova proslava nakon što je prošlo 100 godina od velike proslave 1000. godišnjice hrvatskog kraljevstva, održane 1925. godine. O toj proslavi dr. sc. Božo Skoko je naveo da je održana „na više razina i načina“ te da je „imala snažnu ulogu u jačanju nacionalnog identiteta i svehrvatskog zajedništva“. Tada su u svim hrvatskim krajevima podizani su spomenici i različita spomen obilježja, a mnoge ulice i trgovi kao i perivoji dobili su ime po kralju Tomislavu. Najznačajnija proslava održana je u Zagrebu, u organizaciji Hrvatskog sokolskog saveza. Tada je održan svehrvatski slet sokolskih društava, a u Mirogoju je izgrađena Mogila, svojevrsni spomen-humak od grumena zemlje donesene iz 155 mjesta iz raznih hrvatskih krajeva u kojim se zbio neki značajni povijesni ili pak kulturni događaj tijekom tisućugodišnje hrvatske povijesti. U temeljima humka pohranjeni su predmeti iz hrvatske kulturne baštine, važnije knjige, novine, časopisi te spomenice svih sokolskih društava koje su sudjelovale u gradnji Mogile. U Tomislavgradu (Duvnu) je 1925. izgrađena velebna spomen bazilika na krunjenje kralja Tomislava 925. godine. Godinu dana prije toga, 4. srpnja 1924., kako je opisao dr. sc. Mario Jareb, Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja“ položila je kamen temeljac za gradnju te bazilike.¹

Osim Tomislavgrada i u ostalim gradovima i većim mjestima u Hercegovini proslavljena je 1000. godišnjice hrvatskog kraljevstva. Uoči približavanja te proslave mostarske novine *Narodna sloboda – Glasilo Hrvatske pučke stranke za Hercegovinu*, objavile su 1925. članak pod naslovom „Hercegovina pri krunidbi prvog hrvatskog kralja Tomislava, 925. god.“ Članak je napisao dr. N. Z.

¹ „1100. obljetnica hrvatskoga kraljevstva: Projekti Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja“ povodom obilježavanja 1100. obljetnice hrvatskoga kraljevstva“. <https://dbhz.hr/1100-hk/>, pristupljeno 3. siječnja 2024.

Bjelovučić² iz Dubrovnika. Među ostalim, zapisao je da je u 10. stoljeću župa Duvno pripadala hrvatskoj državi, te da je na duvanjskom polju 925. obavljena krunidba kralja Tomislava. Dodao je da su se tu sakupili „velikaši, vojvode i knezovi, biskupi, crkveni dostojanstvenici i sedam banova hrvatskih“, uz veliki broj seljačkog naroda. Posebno je naglasio da je bio nazočan „veliki knez, ban Zahumlja Mihajlo Višević sa zahumskim Opatom Grozdanom i stonskim biskupom, te sa nekoliko župana iz Zahumlja i mnoštvom seljačkog naroda sa lijeve obale Neretve“. Za narod s desne obale Neretve naveo je da se skoro sav okupio na duvanjskom polju, jer im je to bilo relativno blizu. Proizlazi da je i gotovo sav narod s područja današnje župe Drinovci bio nazočan na krunidbi kralja Tomislava. Spomen na tu krunidbu bio je živ u narodu dugo nakon toga jer su se o tome „pjesme pjevale, starci djeci pričali; ali turski krvavi ratovi gotovo da ne izbrisale uspomenu na ono veliko slavlje“. Stoga je autor članka s veseljem pozdravio najavljene proslave 1000 godišnjice hrvatskog kraljevstva i na području Hercegovine.³

O samim proslavama pisala je također *Narodna sloboda*. Tako su objavljena su dva članka pod istim naslovom „Proslava 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva u Mostaru“. Prvi je objavljen 10. srpnja 1925., a drugi 9. listopada 1925. U članku od 10. srpnja 1925., među ostalim se kaže: „Glavna središta u Hercegovini: Široki Brijeg, Posušje, Drinovci, Humac, Čitluk i Čapljina doživjeli su slavlje, kakvo se obično dešavalo nije. Nepregledne mase Hercegovaca u šarolikoj narodnoj nošnji i brojne hrvatske zastave prekrile su taj dan mjesta proslave. Uz crkvena zvona i pucanje mužara odzvanjale su vesele hrvatske popjevke iz zdravih prsiju hercegovačkih seljaka i gragjana.“ Dodano je da su te proslave organizirane na poticaje crkvenih vlasti, ali da to nije baš išlo glatko u Mostaru. Naime, bilo je malo građanstva na proslavi i autor članka to pripisuje manjem broju ljudi koji hoće da se sve njih pita i da oni sve određuju, a najviše im je smetalo ako su poticaji dolazili od crkvenih vlasti. Poseban animozitet prema toj proslavi iskazivali su zbog činjenice da je istu potaknula Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja“.⁴ U članku od 9. listopada 1925. obznanjeno je da je 3. i 4. listopada 1925. održana proslava 1000 godišnjice hrvatskog kraljevstva u organizaciji „Napretkove“ podružnice u Mostaru, pod presjedanjem dr. fra Lea Petrovića. Glavni dio svečanosti bila je pontifikalna misa na Guvnu

² BJELOVUČIĆ, Nikola Zvonimir, povjesničar i etnograf (Janjina, 11. XI 1882 - Janjina, 23. XI 1952).

³ BJELOVUČIĆ, N. Z. [Nikola Zvonimir]. „Hercegovina pri krunidbi prvog hrvatskog kralja Tomislava, 925. god.“, *Narodna sloboda – Glasilo Hrvatske pučke stranke za Hercegovinu*, 7 (15. 05. 1925.), br. 19: 1.

⁴ „Proslava 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva u Mostaru“, *Narodna sloboda – Glasilo Hrvatske pučke stranke za Hercegovinu*, 7 (10. 07. 1925.), br. 27: 1.

(na otvorenom) koju je predvodio biskup Mišić. Za vrijeme te mise Guvno su nadlijetali vojni zrakoplovi. Iza mise povorka je od Guvna krenula prema centru grada. Autor navodi da je bilo oko tri i pol tisuće ljudi. Istakao je posebno brojne „orlice i orlove“ s njihovim lijepim odorama u kojima su po prvi puta nastupili. Istaknuto je da je bilo upadno „da su muslimani od povorke i od cijele proslave gotovo potpuno apstinirali i da je bilo vrlo malo seljaštva“. Procesija se zaustavila pred prostorijama pjevačkog društva „Hrvoje“, gdje je dr. N. Smoljan održao govor o značenju te proslave, a dr. Leo Petrović je nakon rodoljubnog govora otkrio na zgradi „Hrvoja“ spomen-ploču s natpisom: „Na spomen 1000 godišnjice krunisanja I. hrvatskoga kralja Tomislava. Hercegovački Hrvati 4. oktobra 1925.“ Navečer je u prostorijama „Hrvoja“ bila uspjeta svečana zabava.⁵

U Drinovcima je u nedjelju 5. srpnja 1925. godine održano dvostruko slavlje, održane su dvije rijetke svečanosti. Na taj dan „slegla se cijela Bekija u Drinovcima“, jer slavila se 1000 godišnjica hrvatskog kraljevstva, a ujedno je mladu misu slavio Drinovčanin don Ilija Tomas. Već u subotu 4. srpnja 1925. navečer po svim brdskim uzvisinama širom Bekije zapaljeni su tzv. svitnjaci, pucali su mužari i čule su se hrvatske pjesme. Svečanost je održana pod vedrim nebom u Dubravi. Na svečanosti su „korporativno sudjelovali sa svojim župljanima“. Prigodni govor o obilježavanju 1000 godišnjice hrvatskog kraljevstva, ali i u čast mladog svećenika don Ilije Tomasa održao je O. fra Gabro Grubišić. Uz brojni bekijski puk bilo je nazočno i mnogo svećenika, te 20 orlova koji su izveli prigodni program. Nepotpisani autor članka je zaželio mladomisniku Tomasu božji blagoslov i sreću u radu u vinogradu Gospodnjem.⁶ Spomen na tu proslavu, s hrvatskim grbom, ugrađen je u velebni spomenik biskupu fra Paškalu Buconjiću izgrađenom ispred drinovačke župne crkve.

⁵ „Proslava 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva u Mostaru“, *Narodna sloboda – Glasilo Hrvatske pučke stranke za Hercegovinu*, 7 (9. 10. 1925.), br. 40: 1.

⁶ „Drinovci, 5. jul 1925.“, *Narodna sloboda – Glasilo Hrvatske pučke stranke za Hercegovinu*, 7 (17. 07. 1925.), br. 28: 7.

Slika 1. Lijevo kralj Tomislav na prijestolju, a desno spomen na proslavu tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva u Drinovcima s hrvatskim grbom

O toj svečanosti je narodni guslar Matan Bušić ispjevao pjesmu pod naslovom „Proslava 1000-godišnjice hrv. kraljevstva“.

PROSLAVA 1000-GODIŠNJICE HRV. KRALJEVSTVA⁷

Na hiljadu i devet stotina
 Dvajest peta nastala godina,
 Viknu vila s visokih planina
 Da sva čuje hrvatska krajina.
 Na noge se moji vitezovi
 Svi Hrvati junački sinovi:
 Već je vrijeme da se probudite
 Da s' velike slave spomenete:
 Jer je prošlo hiljadu godina,
 Da Hrvatska posta kraljevina.
 Kad Hrvati slavu učiniše,
 Tomislava kralja okruniše

⁷ BUŠIĆ, M. [Matan]. „Proslava 1000-godišnjice hrv. kraljevstva“. *Narodna sloboda*, 7, 31. 7. 1925., br. 30: 2.

Na sred Duvna polja širokoga,
Svi knezovi s mnoštvom puka svoga
Okruni ga papin poklisare
I kraljevske donese mu dare:
Kad Hrvati vilu razumješe,
Jedva željno toga dočekaše:
To sva slavi hrvatska krajina
I sva Bosna i Hercegovina.
Evo da vam kažem po istini,
Što je bilo u Hercegovini.
Nalog dogje presvjetlog biskupa,
Da poviše sastanu se župa:
Zajednički misu prosljediti
I veliku slavu učiniti:
Tisuć godina za hrvatska prava
I prvoga kralja Tomislava.
I to na pet od srpnja mjeseca,
Još se slave dva velika sveca.
Po imenu Ćiril i Metoda
Što je sretno po svijetu oda.
Kad župnici nalog razumješe,
Svi zapovijed odmah ispuniše.
Sastala se sva donja Bekija,
Koja no je na glasu od prija.
Svi župnici vijeće učiniše,
Zajedničko mjesto odrediše:
Tihaljina, Ružići i Grude,
Da s Goricom u Drinovicim bude.
Kad osvanu Nedjeljica sveta,
Sve je spremno ko vojnička četa.
Svaki ti je rano uranio,
Svoje tijelo lijepo opremio.
Svak se lijepo nakitio cvijeta,
Pa sve traži odregjenog mjesta,
Gdje s' hrvatska trobojnica vije,
Što odavna razvila se nije.
Kada li se narod iskupio,
Svečano je napred prosljedio.
Nu poslušaj moje desno krilo,
To je dika pogledati bilo:

Okićene kola i kočije,
 Nad njima se svilen barjak vije;
 Konjanici konje pojašiš
 A pješaci lijepo uredaše.
 Razviše se svileni barjaci,
 Zapjevaše zajedno junaci,
 Svaki župnik ispred svoga puka,
 Za njim narod kao desna ruka,
 Diple svire a tambure zveče,
 A mačkule bez prestanka ječe.
 A kad se narod iskupio,
 Tu veliki sastanak je bio.
 U dubravi debeloga hlada
 Bješe duša dvanaest hiljada.
 Kad evo ti mladog svećenika,
 Koji bješe svem narodu dika,
 Po imenu Tomas don Ilija,
 Komu bješe radost najmilija,
 I kod Boga taku sreću steče:
 Pred svim pukom prvu misu reče.
 I prvi put posveti Gospoda,
 Sve na oči najmilijeg roda.
 Njemu služi mnogo svećenika,
 Kojim bješe radost prevelika,
 Bi za kuma fra Blaž Jerkoviću,
 A za Brata fra Viktor Nuiću,
 I ostali redom svećenici.
 Ali vitez Grubešić⁸ fra Gabro,
 Srce mu je veselo i hrabro;
 Pred svim pukom na noge skočio,
 I veliki govor otvorio,
 O Hrvatim dugo govorio,
 Tomislava prvog proslavio.
 Pa sve kralje jednog po jednoga,
 Dokle reda dođe na novoga,
 Aleksandra Karagjorgjevića,
 Velikoga viteza plemića,
 Koji sada u Hrvatskoj vlada

⁸ Pogreška (možda tiskarska) jer je to bio fra Gabro Grubišić!

Na prijestolju stolna Beograda.
 Kad fra Gabro govor dovršio,
 Sa poklikom puk viknu „živio“!
 Tamburaši pjesmu zaigraše,
 A Orlovi kolo uhvatiše.
 Tu se čini veliko veselje,
 Dok se puku ispuniše želje.
 Don Ilija ručak priprazio,
 Prijatelje na objed pozvao.
 Ondje bješe lijepe nazdravice,
 A veselo u svakoga lice.

U Gorici 5./VII. 1925.

M. Bušić
 narodni guslar

Slika 2. Preslika pjesme Matana Bušića iz *Narodne slobode* od 31. srpnja 1925.

Znameniti Drinovčanin dr. don Ivan Tomas bio je kao 14-godišnjak nazočan na toj svečanosti. Kasnije u zrelim godinama I. Tomas je više puta spominjao tu svečanost u svojim člancima pisanim u emigraciji u Rimu. Tako je u spisu «Božji svjedoci» naveo da je znameniti Drinovčanin don Andrija Majić na proslavu 1000. godišnjice hrvatskoga kraljevstva i mlade mise don Ilije Tomasa, dojahao iz Stoca na konju „Sokolu“. Naglasio je da je svečanost „bila u Dubravi, na otvorenu prostoru, u blizini granice drinovačke i goričke župe“, te

da se slegao „silan narod“ i da je svečanost „uspjela iznad svakog očekivanja“, a da je „narodni guslar Bušić na banketu izravno sve opjevao uz gusle.⁹

I. Tomas je u više navrata u svojim člancima spominjao proslavu 1000. godišnjice hrvatskog kraljevstva. Tako je bilo i u članku kojeg je pisao o velikom hrvatskom povjesničaru Stjepanu Krizinu Sakaču (Kapela Kalnička kraj Varaždinskih Toplica, 10. listopada. 1890. – Rim, 23. kolovoza 1973.)¹⁰. Objavio je članak u *Hrvatskoj reviji* nakon njegove smrti 1973. U njemu je Tomas, između ostalog, naveo da je 1924., kad je „u Rim krenuo i budući kardinal Alojzije Stepinac“, s njim u Rim putovao i Sakač. Spomenuo je Tomas i to da mu je Sakač pripovijedao o njegovom najvećem rimskom doživljaju 1925. Tada je bilo „veliko hrvatsko jubilarno hodočašće i rimska proslava 1000. godišnjice hrvatskoga kraljevstva“, a Sakač je bio sretan i kao Hrvat i kao redovnik, osobito stoga jer je, dobivši nagradu kao vođa skupini hrvatskih hodočasnika, platio svojoj majci troškove hodočašća u Rim.¹¹ Ovaj dio iz Tomasova članka citirao je i Mato Marčinko u članku „Stjepan Kr. Sakač i njegovo povijesno djelo“¹² Spomenuo je Tomas 1000. godišnjici hrvatskoga kraljevstva i u članku „Hrvatski plamičak u tmini jugokomunizma: uz knjigu B. Milanovića «Moje uspomene (1900-1976.)»“. Bilo je to uz navođenje klevete o B. Milanoviću, koju je objavio zagrebački *Obzor* 1925., pišući „o njegovoj navodnoj «izdaji»“. Nakon tužbe *Obzor* je bio osuđen, platio je sudske troškove, uplatio određenu svotu u dobrotvorne svrhe, te je na prvoj stranici tiskao izjavu kojom je priznao svoju klevetu i izrazio je žaljenje za „štetu, koja bijaše nanesena rodoljubu Milanoviću“.¹³ Pišući svoju knjigu *Dragutin Kamber: Utrka sa smrću*, Tomas je naveo da je Kamber svećenikom „postao 25. XI. 925. u jubilarnoj godini, kad se ujedno slavila i 1000-godišnjica hrvatskoga kraljevstva“.¹⁴ Napisao je Tomas 1962. in memoriam Petru Grgecu u časopisu *Novi život*, kojeg je sam pokrenuo i bio glavni urednik, ali i suradnik. U članku je naveo: „Kad su Hrvati 1925. u Rimu

⁹ IVO DUMIN [Ivan Tomas]. «Božji svjedoci», *Dumo i njegov narod* (Vjesnik župe Hrasno - Hercegovina), (1971.), br. 12: 7.-48.; Objavljen je posebni otisak pod pseudonimom dr. Ivo Humski, Hrasno, 1971.; TOMAS, Domagoj; TOMAS, Srećko. „Baštinik mučeništva strpljivosti (Povodom 100. godišnjice rođenja dr. don Ivana Tomasa)“. *Susreti*, 5 (2011.), br. 5: 124-160., ovdje 130.

¹⁰ „SAKAČ, Stjepan Krizin“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 3. siječnja 2025. <<https://enciklopedija.hr/clanak/sakac-stjepan-krizin>>.

¹¹ TOMAS, Ivan. „Stjepan Krizin Sakač, D. I.“, *Hrvatska revija*, 23 (1973.), br. 4:492.-502.

¹² MARČINKO, Mato. „Stjepan Kr. Sakač i njegovo povijesno djelo“. *Hrvatska revija*, 45 (1995), br. 3: 263. - 301.

¹³ TOMAS, Ivan. „Hrvatski plamičak u tmini jugokomunizma: uz knjigu B. Milanovića «Moje uspomene (1900-1976.)»“ *Hrvatska revija*. 28 (1978), br. 3: 489-493.)

¹⁴ TOMAS, Ivan. *Dragutin Kamber: Utrka sa smrću*, Rim, 1970.

jubilarnim hodočašćem slavili 1000.-godišnjicu krunidbe svoga prvoga kralja Tomislava, Grgec je sudjelovao u hodočašću i objavio zanosnu knjigu „Kod namjesnika Kristova“ (1925.). Knjiga odiše ljubavlju prema Hrvatskoj i Crkvi, koja je Hrvatima donijela neizmjerne duhovne vrijednosti i bitno djelovala na izgradnju hrvatskoga narodnoga značaja i udesa.“¹⁵

Srećko Tomas

¹⁵ HUMSKI, H. [Ivan Tomas]. „In memoriam: Petar Grgec (1890.-1962.) - Suvremeni Kristov svjedok“, *Novi život*, 1 (1962.), br. 5-6: 268-276.)

UČENIČKI POKUŠAJI

OSNOVNA ŠKOLA

PAULA BOGUT

Ptice 217

KATARINA GLAVAŠ

Pjesnik 218

IVA GRIZELJ

Portret 219

MARTA GRIZELJ

Djeca su najveći Božji dar 221

ANDREA MAJIĆ

Izgubljeni svijet 222

BRUNA MAJIĆ

Ako... 223

DAVID MIJATOVIĆ

Djeca su poseban dar, tako s njima i postupajte 224

PETRA NUIĆ

Božićna noć 226

JELENA RADIĆ

Vezala me Hercegovina 227

ANDRIJA ROSO

Hercegovino, moja diko 228

IVONA SOLDO

Izabrana pjesma 229

PETAR VIDAČAK

Domovina 230

DRAGO VUKOJA

Domovina 231

SREDNJA ŠKOLA

SARA BRZICA

Odjek neizgovorenoga	232
Na rastanku ljeta	234
Sjećanja	236
Izabrane pjesme	237

IVANA ĆORIĆ

Prisutan u svemu	239
------------------------	-----

ANA MAJIĆ

Sjećanja	240
----------------	-----

TEA MARIJANOVIĆ

Vjernost	241
Bez odgovora	242

MIHAELA TOMAS

Antun Branko Šimić	243
Noć	244
Franjevci	245

ANICA VUKOJA

Sjećanja	246
----------------	-----

OSNOVNA ŠKOLA

PTICE

Pjevaju ptice iz jutra rana,
Nosi ih vjetar sa raznih grana.

Kad zima stigne one se sele,
ali uvijek nam dođu vjerne i smjele.

Jer ptica je pjesma, ptica je san,
Što živi u srcu svaki dan.

Proljeće nose u svojim glasovima,
Veselu priču o šumama, poljskim klasovima.

Slobodne lete, visoko sjaje,
Nebo im je dom što nikad ne prestaje.

Paula Bogut, 6. a

PJESNIK

Ratnik što probdije noć pišući.
Satrven od umora razmišlja,
lomi prste.
Nekad ne ide lako.
Tuguje

jer ne može dočarati svu ljepotu Božjeg stvaranja.

Čeznutljivo gleda u daljinu.
Ali, kako je lijepo biti pjesnik,
a ujedno i teško.
Ne razumiju ljudi.
Možda prekasno shvate.
Ponekad se čude,
ponekad smiju,

A spoznaja i mudrost dođu kad tad.

Možda kasno,
a možda i ne.

Katarina Glavaš, 9.b

PORTRET

Tko sam tebi ja?

To pitanje sam danas upitala,
a svaki čovjek drugo reče.

Neki su me obojali
u dobru i vjernu prijateljicu,
a drugi u lijenu beštiju.
Neki su pohvalili moju
ljubaznost i brigu,
a neki me ukorili radi oholosti.

Dali su mi brojna mišljenja,
nitko mi ne dade odgovor.
Toliko brojnih slika mene su nacrtali,
ali koji je moj pravi portret?

Kada pogledah u ogledao,
napokon, dobih odgovor.

Ja sam svoja slikarica.

Moji postupci
popunjavaju to platno.
Svaka druga slika
je maleni dio životnog portreta.

Taj portret nije još dovršen,
ali barem znam,
da je to moj portret
samo ga ja mogu naslikati.

Iva Grizelj, 8.a

DJECA SU NAJVEĆI BOŽJI DAR

Dječje ruke pune su muke.
Ljepše se osjećaju u zagrljaju majčine ruke.
Kata si tužan i kada te sve boli, znaj da te tvoje dijete voli.
Čuvaj dijete kao kap na dlanu.
Nikad grub nemoj biti, dijete te voli, to moraš znati i ti.
Odgajajte ih lijepo da budu dobri ljudi. Nemoj im se rugati, a ni udarati.
Volute djecu svaki trenutak.
Život uz djecu najljepši je kutak.

Marta Grizelj, 4.b

IZGUBLJENI SVIJET

Nekad su ruke pisale stihom, perom što dušu u riječ pretače.
Sad prsti plešu po hladnom staklu, gdje tišina govori više od glasa.
Ulice su znale imena ljudi, koraci su šaputali priče s vjetrom.

Danas su lica tek sjene bez imena, zagledana u odsjaju vlastite tame.
Nekad su pogledi nosili značenja, u jednom pogledu svijet se stvarao.
Danas su oči tek zrcala pusta, u njima nema ni sunca ni sna.
Slušali smo vjetar, govor rijeka, učili ljubav od prošlih dana.
Sad se svijet vrti u lažnom sjaju, u svjetlima ekrana, a srca, srca su sama.
Negdje u kutku sjećanja plamti onaj svijet što je mirisao na kišu,
na požutjele stranice jedne priče koju više nitko ne piše.

Andrea Majić, 9.a

AKO...

Ako nisi lijep,
ako nisi snažan,
ako nisi mršav!
Nisi važan!

Ako nisi markiran,
ako nemaš novaca,
ako si odlikaš!
Ma ti si moljac!

Ako si vrijedan,
ako se trudiš,
ako pomažeš!
Ti sramotu budiš!

Nek te ne brigaju
njihovi interesi,
Ti budi to što jesi.

Bruna Majić, 9.a

DJECA SU POSEBAN DAR, TAKO S NJIMA I POSTUPAJTE

Djeca su od Boga
dar najveći,
svatko bi trebao
odrastati u sreći.

Da se mene pita
sva djeca svijeta
bila bi elita,
da sam netko glavni ja
sva bi djeca uživala.

Iznad njih nitko
bio ne bi,
jer svako je dijete
najvažnije
samo po sebi.

Zaštićeni od straha
i tuge,
živjeli bi da vesele
sebe i druge.

Životi djece bili bi
kao iz bajke
i hranili bi se
poljupcima
oca i majke.

Samo bi se igrali
cijeloga dana,
i nitko ne bi imao problema
ni u srcu rana.

Djeca bi bila krasna
i sva bez grijeha,
te dječjeg lica
ne bi bilo bez osmjeha.

Odrasli bi djeci svoj
bili sluge,
i svako dijete
ma bilo bi bez tuge.

Odrasli bi djeci
sreću morali tkati
i more im ljubavi
bezuvjetno dati.

I svatko na svijetu
jedno bi trebao znati:
djeca su poseban dar
i tako treba postupati.

David Mijatović, 8.c

BOŽIĆNA NOĆ

U tišini noći, zvijezde sjaje,
sjećanja dolaze, srce se grije.
Miris svijeća, svjetlost blista,
u srcu tugujem jer nema te.

Svi se okupljaju, smijeh i veselje,
ali ti si daleko, nemaš me,
božićna čarolija, svijetli u tami,
ali bez tebe prazne su ruke.

Sjećam se dana kad smo zajedno bili,
svaka riječ, svaki osmijeh u srcu su mili.
Sada praznina, samo šutnja i bol,
božićna noć, a ti si samo san.

Dok pokloni sjaje i zvona zvone,
meni u srcu, tuga se stvori,
ali nada živi, u svjetlu te zvijezde,
možda ćeš doći i srce mi sresti.

Petra Nuić, 9.a

VEZALA ME HERCEGOVINA

Vezala me Hercegovina, srcem i dušom,
stijenom i zelenilom, pjesmom i ljepotom.
Ta brda što se dižu,
sunce što iz dana u dan
sve veći i veći osmjech razvlači,
i rijeke te bistre i brze vezaše me njom.
Zrak taj čist i mirišljav,
s mirisnom smrekom kad sklopi ritam
sve je lakše.
Ljudi ti srdačni i topli
uvijek spremni za pokoju šalu.
Ah, kako to volim!
Od Neretve do Trebišnjice, od Livna do Mostara,
ta Hercegovina svuda je ista.
Kad samo vidim te bogate vinograde i prekrasne šume,
hvata me mir i spokoj.
Vezala me Hercegovina čvrsto i doživotno.
I kad sam daleko, najdalje,
mislim na nju.
Nitko i ništa ne može zamijeniti moju lijepu,
najljepšu Hercegovinu.

Jelena Radić 7.a

HERCEGOVINO, MOJA DIKO

Hercegovino, suncem obasjana,
kameni vrhovi snažno te čuvaju,
Neretva pjesmu vjekovima pjeva,
o zemlji ponosnoj, divljoj i snažnoj.

Pod tvojim nebom loza se vije,
maslina šapuće vjetru o prošlosti,
tu krv i znoj su temelji čvrsti,
tu srce kuca s vječnom vjernošću.

Kamen i krš su odora tvoja,
ali u njemu blaga, duša se krije,
gordost naroda što nikad ne staje,
što svetinju dragu, s ljubavlju brani.

Miris kadulje i pjesma ganga,
odzvanja gorom, ravnicom se širi,
svaka je stopa natopljena slavom,
svaka se priča u pjesmi piše.

Sinovi tvoji nikad ne zaborave,
kud god ih vjetar sudbine nosi,
Hercegovina im u srcu živi,
u svakom danu, u svakoj noći.

Hercegovino, ponosu naš,
nek vječno sjaje tvoje gore,
dok ima srca što za tebe bije,
tvoja će priča živjeti zore.

Andrija Roso 8.b

IZABRANA PJESMA

...

rep je dugačak
a može biti kratak
sličan životu

Ivona Soldo, 9.a

DOMOVINA

Zlatno sunce, modro more,
čisto nebo, silne gore.

Domovina!

Burna povijest, hrabri ljudi,
mali narod- svijet se čudi.

Domovina!

Vrijedni, hrabri, kao crvi,
čvrsta vjera naše krvi.

Domovina!

Bog nas stvori u tom tijelu,
zemlje ove divnom djelu.

Domovina!

Sunce je zlatom kupa,
more je miluje,
vjetar šiba,
al joj srce hrabro,
u svakom čovjeku lupa.

Domovina!

Zemlje kamena, mora i vina,
to je naša ponosna Domovina!

Petar Vidačak, 6.c

DOMOVINA

Klečeći smo se za nju molili kad je patila i ranjavana bila. S rukama u zraku je slavimo kad postiže uspjehe. Ponosno ruku na srce stavljamo i dišemo s njom u ritmu. Zbog čega? Samo je jedan odgovor. Domovina...

Moja domovina nije obična država, ona je priča ispisana srcem, trudom i ponosom. Domovina je puno više od granica, puno više od imena, ona je osjećaj pripadnosti, zajedništva, glasova koji griju dušu. Domovina su uspomene na slavu prošlost utkanu u ulice, rijeke i planine, ponos u srcu kad izgovoriš njeno ime. Ona je miris proljetnog cvijeća, plavetnost neba nad Jadranom, zlatna polja pšenice što se njišu na vjetru, krš i maslina, smokve i čokoti rajskih okusa. Ona je Hercegovina. Kraj u kojem su stijene postelje hrastovima i čvornatom snažnom grabu, gdje rijeke žubore priče naših starih, a sunce grli vinograde i maslinike. Sve što me okružuje, zanosna priroda je kao bajka ispisana rukom Stvoritelja, od riječnih korita do krških vrhova koji ponosno streme nebu. Rijeke i jezera pjevaju pjesme što se stoljećima prenose, a planine pričaju priče o hrabrim ljudima koji su znali cijeniti slobodu i donosili je svom narodu. Međutim, nije sve bajka. Svaka ljepota prolazi kroz oluje koje je žele poružniti, slomiti. Devedesetih godina se umjesto mirisa ljekovitih trava i rascvjetanih polja zrakom širio dim spaljenih domova i uništenih snova. Umjesto pjesama ptica, odjekivali su zvukovi koji nisu dio ove zemlje, jecaji, plač, škrgut. Ali domovina je izdržala, ljudi su izdržali, prkosni, ponosni i snažni. Podizala se iz pepela, Feniks koji se iznova rađa i rađa. I gle, čudo, još je ljepša! Ne mogu se ipak oteti osjećaju da ne spajam u srcu svoju Hercegovinu i svoju Hrvatsku. Dvije zemlje čije su granice u mom srcu nevidljive, a umjesto njih stoji ispisana riječ DOMOVINA. Tek sam kročio u život, ali znam..., duboko u srcu znam, ona je dio mene, kao što su rijeke, planine, vinogradi i maslinici dio njenog krajolika. Nisam ja na ovom svijetu da samo pričam i pjevam o domovini. Tu sam zbog puno većih ideala, a to je život i živjeti svoje snove i snove budućih generacija na svojoj rodnoj grudi.

Domovina je tamo gdje srce uvijek nalazi put nazad. Prepoznajem je po mirisu domaćeg kruha, smijehu razigrane djece i večernjoj krunici u krugu obitelji. Možda će me život odvesti u svjetska prostranstva, ali znam da ću se uvijek vraćati. Moram, srce i duša znaju gdje je dom.

Drago Vukoja, 8.a

SREDNJA ŠKOLA

ODJEK NEIZGOVORENOGA

Postoje one riječi
Nikada napisane
Suviše krhke za papir
Ili čak previše istinite
Lutaju između misli i daha
Ne žele ni tintu ni papir
Čekaju trenutak koji ne dolazi

Nešto što znam
A ne mogu prihvatiti
Nešto što nestaje
Čim mu se malo više približim

Možda je to pjesma o ljubavi
Koja nije stigla do tvojih usana
O boli koja nije pronašla glas
Ili pak o Bogu koji te poziva natrag

Probudi se, putniče,
Ne traži svjetlo u pepelu dana
Nisi obično tijelo
Vatra si
Čežnja
Neizgovorena pjesma
U tišini nosiš
I početak i kraj
I ono što jesi

I ono što nikada nećeš biti

Čuješ li?

To nije zvuk svijeta

Već zov Onoga što traje

Onoga koji ne prolazi

Onoga koji te imenom naziva

Ne gradi kule u pijesku

Dok vjetar sve raznosi

Trgni se, putniče,

Vrijeme ne prašta uspavane duše

A vječnost čeka samo one budne

Sara Brzica, 4.b

NA RASTANKU LJETA

Ostala je samo pjesma od soli
Na jeziku gorka
I govori
Još ću te sresti
Ali ne tamo gdje more ljubi sunce

Srest ću te
U sebi
Bez sumnje
I tad ću šutjeti

Znam
Još ću te sresti
Kad se nebo zatvori
Kad zvijezde ispišu tvoje ime

Nećeš mi prići
Ni riječi izgovoriti
Ali bit ćemo prisutni
U trenutku
U rani

I ne
Neću te zvati
Jer ime ti boli
I neću te tražiti
Već sam te znala

Možda ti mahnem
Ali iz srca vremena
Koje nam više ne pripada
Negdje na rastanku ljeta

Sara Brzica, 4.b

SJEĆANJA

Sjećanja su kao mostovi. Spajaju ono što je bilo s onim što jest. Uče nas cijeniti trenutke i ljude koji su obilježili naše živote. Možda nisu uvijek blaga, možda ponekad peku kao sol na rani, ali bez njih bismo bili prazni. Jer čovjek nije samo ono što vidi i osjeti sada, već i ono što nosi u sebi iz jučer. Neki trenuci nikada ne izblijede. Može proći cijeli život, ali neka sjećanja ostaju urezana u srcu zauvijek. Sjećanja su čudna stvar. Ponekad dolaze kao meki povjetarac, noseći sa sobom osmijeh i toplinu. Ponekad, pak, zabole kad nas podsjetu na ono što smo izgubili. Ali, unatoč svemu, ona su dokaz da smo živjeli, da smo voljeli, da smo postojali. Često me sjećanja odvedu u djetinjstvo, u one duge dane kada je vrijeme teklo sporije. Ponekad me misli odvedu do lica koja više nisu ovdje, do trenutaka koje nisam znala cijeniti dok su trajali. Tada shvatim da slike blijede, a sjećanja ostaju. Sjetim se da život staje upravo u trenutku kada je trebao početi. Koliko puta i na koliko načina se sjetim kada su mi govorili da sam još dijete i da mi se nikamo ne žuri. Dok razmišljam o tom djetetu, sjetim se da sam zakoračila u tu budućnost o kojoj je oduvijek maštalo i koja mu se činila tako daleko. I upravo zbog toga su sjećanja najdragocijeniji dar prošlosti. Podsjetu nas gdje smo i tko smo bili. Možda je danas nekome bolje, a možda nekome gore. Ali, jedno je sigurno, sve dok imamo uspomene, ništa nije izgubljeno.

Sara Brzica, 4.b

IZABRANE PJESME

...

Znati da nikad nećeš doći
Ili znati da dolaziš
A ne dotaknuti te

Živjeti sam na svijetu
Ili biti usamljen u sobi punoj ljudi
Disati svjež zrak
A gušiti se u vlastitim mislima

Razmišljati o životu
A u prolaznosti umirati
Postojati a trgati se na tvoje ime

Sanjati
A buditi se s rukama punim praznine
Boriti se
Ali izgubiti svaku bitku

Padati a ipak ustajati
Smatrati se porazom
Ali ne biti gubitnik

Voljeti svakim danom
A šutjeti kad srce vrišti
To je ljubav, zar ne?
Vječni ples tame i svjetla
Među nama

...

Dosta je bilo lutanja
Lutanja po bučnim gradovima
Kroz prazne noći
Gdje su svjetla sjala
Ali nisu grijala

Sve što smo gradili
Srušilo se
Sve što smo nazivali svojim
Iskliznulo je iz stisnutih prstiju

Izgubili smo se u traženju
Traženju dokaza
Znakova
Buke
Buke koja bi potvrdila Veliku Istinu

Dovoljno bi bilo
Predati sebe
Svoj život
Bližnjega

Njemu
Koji stvara
Neuništivo
Beskonačno
Neraspadivo

Njemu
Koji dolazi u tišini
Ne sudi
Samo čeka

Njegov je dolazak
Otvaranje vrata
Za koja nismo ni primijetili
Koliko smo ih snažno propustima zalupili

Sara Brzica, 4.b

PRISUTAN U SVEMU

Otišao si tiho, bez puno riječi, kao što si često i živio. Skromno, ali s velikim srcem. Iako te više nema ovdje, svaki dan osjećam tvoju prisutnost u stvarima koje si me naučio, u tvom osmjehu kojeg vidim u ogledalu u toplini koju nosim u srcu. Bio si moj oslonac, moj uzor i moj heroj. Ponekad mi dođe da te nazovem, da ti ispričam kako mi je prošao dan i da ti kažem koliko mi nedostaješ. Vjerujem da si sada u Božjim rukama, tamo gdje je mir vječan. Kako mi srce tuguje! Duša nalazi utjehu u vjeri da ćemo se ponovno sresti tamo gdje nema rastanka, gdje ljubav traje zauvijek. Ponekad se uhvatim kako tražim tvoj lik među ljudima, čekam trenutak kad ćeš se pojaviti s posla, uvijek pogledavam prema vratima da vidim stižeš li... a onda shvatim da ti sada negdje drugo radiš, gradiš svoje mjesto među zvijezdama, tamo gdje nema boli ni tuge. Ipak u meni živi nada da me čuješ, da vidiš svaki moj korak. U trenucima slabosti, zatvorim oči i vidim tvoj pogled topao, blag, pun ljubavi. Ljubavi koju si mi ostavio koja ne poznaje kraj ona će trajati sve dok dišem. Nosit ću te sa sobom kroz svaki dan svoga života, sve dok se opet ne sretnemo.

Ivana Ćorić, 2.m

SJEĆANJA

Postoje trenuci koji nikada ne izblijede, čak ni pod teretom vremena. Ostaju urezani u srcu, u tišini misli, u zrakama sunca, u mirisu kiše... Ponekad ih dozove pjesma, ponekad slučajni osmijeh prolaznika, a ponekad i sami naviru – nepozvani, ali uvijek dobrodošli.

Ponekad je dovoljan samo pogled u daljinu, nesvjesno, da se isključim iz trenutka i dopustim sjećanjima da me obuzmu i u njima pronađem svoj mir. Rado se prisjećam prošlih vremena, onih lijepih trenutaka za koje bih voljela da se vrate.

Sjećam se ruku koje su me grijale u djetinjstvu, onog osmijeha koji mi je bio sigurno utočište. Sjećam se bezbrižnosti, onih dana kada su najveće brige bile kako uhvatiti posljednje zrake sunca prije noći. Sjećam se sigurnosti, onog vremena kad nisam osjećala strah, kad nisam razbijala glavu suočavajući se s problemima odraslog života.

Rado se sjećam tih lijepih trenutaka. Ali sjećam se i onih ne tako dragih, ali nezaboravnih. Sjećam se i rastanaka, onih teških, kada riječi nisu bile dovoljne, a suze su govorile sve. Suza i danas poteče.

Molitva mi daje snagu, onaj tihi glas u srcu koji me podsjeća da ništa nije zauvijek izgubljeno. Molitva mi donosi utjehu, ona je moj oslonac kad prošlost zaboli, kad uspomene navru i srce postane teško. U njoj nalazim svoj mir i nadu da će se svi rastanci jednom pretvoriti u ponovne susrete.

Vrijeme prolazi, ali sjećanja ostaju. Čuvam ih kao najdragocjenije blago jer u njima žive svi oni koji su me voljeli i koje volim. U njima pronalazim sebe. Pronalazim onu osobu koja sam bila i koja još uvijek jesam.

Ana Majić, 4.b

VJERNOST

Lako je znati,
Ali teško vjerovati,
Svoje srce predati.

Gdje god da krenem,
Nosim te sa sobom,
Jer u tebi je snaga,
A u meni vjera.

Tražim te,
Dotičem te,
Ali da je lako nije,
Već sam kao u trnju,
Stisnuta uz laži ovoga svijeta.

Ti mi pripravljaš put,
Zato ti vjerujem.
Predajem ti svoje trnje,

Da umjesto njega rastu
čempresi.

Tea Marijanović, 2.m

BEZ ODGOVORA

Nastao je bućkuriš,
Došlo je i to,
Vrijeme boli, ali nepoznate,
Vrijeme sreće, ali sumnjive.

Ko sam više ja?
Vodim li se u rupu bez dna,
Tonem li ja u duboki san.
Boli li me,
Ili je to samo u mojoj glavi?
Jesam li sretna,
Ili to samo kažem?

Podem li brojat do dva već se
izgubim,
Misli odlutaju na pitanja – bez
odgovora.
Srce se skameni – dok tražim
odgovor.
Lupam – ali bez svrhe.

Pa se konačno zapitam;
Živim li JA, ili me žive DRUGI?

Tea Marijanović, 2.m

ANTUN BRANKO ŠIMIĆ

Skriveno, malo mjesto u kamenu i kršu, otkrilo je velike i nadarene ljude.

Iz tvrdoga tla rađale su se tople riječi onih koji su ljubili domovinu i Boga.

Pero u slabašnim rukama i osjetljiva duša našeg značajnog pjesnika, otkrilo nam je dubine ljubavi i ljepote, Dubine koje podsjećaju na ljudsku površnost.

Da je uvijek bio težak naš hercegovački kamen, dokazuje sjetno pišući o teretu i tišini koji vladaju.

No, ruka našeg pjesnika ispisuje samu ljubav, ljubav prema mjestu što mu je bivalo inspiracijom.

Bog mu je podario iskreno srce i znanje da je vjera jedini put. Naš pjesnik u par stihova budi velike emocije i ponos u nama. On, koji živi kroz njegova djela.

Velik je čovjek, vječna zvijezda

Mihaela Tomas, 1.a

NOĆ

U tami,
zadrhti tanka svijetlost zvjezdica
Blago trepere
nad mirnom obalom

U žudnji mračne tišine
U sjeni smrti
Uminut će svjetlost života
Izvezena tragovima nade

Svijet sniva
Još ga ne dira zora rana
Miluje ga topla jugovina
duge, snene noći

Obavijena u očajničku nadu za spas
Noć putuje samotno
Luta, bježi u neznano
Praznina duše tišti njen duh
Ni ne sluti da ona grli smrt

Mihaela Tomas, 1.a

FRANJEVCI

Noć je neobično tiha. Trepet zvjezdica je slabašan, mrtvačka magla obavila je nekoć vedar mjesec. Veljača je tmurna, nad crkvenim zvonikom se sprema kiša suza. Pustoš se uvukla u dušu Hercegovine, pod cijeli Brijeg i zavila ga u crninu. Čvrsti samostanski zidovi čuvari su povijesnih tajni, svjedoci su svetosti bratskog zajedništva. Pred dvorom, čovjek jeca kroz šapat molitve. Nesiguran, jadan i obeshrabren. Budnih očiju sanja o otetoj braći kojima je plamen života uminuo u službi volje Božje. Hercegovačko srce otuđeno je u nemiru koje se zavuklo u njegovu srž. Uminuli su brižni glasovi nekoć ispunjeni milošću svete molitve Kročeći stazama patnje i smrti, hodeći kroz vlastite lokve krvi, heroji su pali. Obdareni skromnošću, polazili su svijetom ruku punih ljubavi koje su u nježnosti liječile trula srca.

Milozvuk njihovih riječ ogrnuo nas je ljepotom koja svijetli u beskrajnom nedogledu. Vođeni ljubavlju, udijelili su blagoslov hercegovačkom narodu. Hrabre sluge u tišini očituju se šapatom nade i činom vjere. Franjevci su u svojoj znatnoj jednostavnosti prenosili poruku pomirenja u svijet. Oni su vjesnici svjetla koji bez straha kroče tamom. Franjevci djeluju kroz neprestano djelo služenja u srcima onih koji susreću milost. Noseći spasonosni križ, na njihov put stala je zlobna nepravda. Svetište u kamenu natopilo se mučeničkom krvlju. Pod modrim nebom, vikor hara, zanos tuge dopire do Franjevac. Uzdasu patnje i boli prožimali su njihova drhtava tijela. Krikovi nevinih duša odjekivali su kroz tišinu Širokog Brijega. Izričući blagoslove i molitve, nevinih srca prepustili su se ponizno u Stvoriteljeve ruke. Oči siromaštva, koje su gledale svijet kroz ljubav i svjetlo sklopile su se na blijedom licu.

Slijedeći stope svetog Franje duša im je otplovila u spokoj svoda nebeskog. Smrt je još samo jedan korak naprijed na putu do Krista gdje prijelaz u vječnost nudi trajni mir. Franjevac je poznavao njegovo postojanje u Bogu kao nježno predanje u potpunoj ljubavi kao prepuštanje, slobodi u Spasiteljevoj zaštiti, Oni su poput zrake sunca nad krošnjama gustih šuma, u vikoru govore vječnu istinu ljubavi. Grade čvrste stijene vjere duž nebeske staze. Snaga zajedništva prebiva na Brigu, gdje, duša mir pronalazi. Nepokolebljiva vjera franjevacu će ostati urezana u svjedočanstvo Hercegovine. Njihova žrtva ostaje u vremenu gdje sat staje, a vječnost počinje.

Mihaela Tomas, 1.a

SJEĆANJA

Neki sjećanja povezuju s fotografijama, snimcima ili nečim drugim materijalnim.

Ona najljepša sjećanja obično nisu zabilježena jer se dogode spontano, kad se najmanje nadamo. Uvijek mislimo da fotografije nisu potrebne jer će biti još prilika i trenutaka, ali možda ne onoliko koliko želimo. Lijepo je pronaći kutiju s uspomenama, album sa slikama i vratiti se u to vrijeme, ali još je ljepše kada prepričamo cijeli događaj ili priču. Na taj se način nekako i sami vratimo u to vrijeme.

Sjećanja su obično lijepa, izazovu nam smijeh te nam se cijelo lice ozari radošću. No, kada jedan od glavnih likova postane samo sjećanje koje ostaje duboko u srcu, to jako boli. Nemogućnost da tu osobu zagrimo, kažemo da je volimo te koliko nam znači izaziva osjećaj bespomoćnosti i tuge. Kada ponovno krenemo pričati te priče, u očima se pojave suze, osmijeh zamijeni tužan izraz lica, ali i to je nešto posebno.

Suze su obično znak da je neka osoba bila velik dio našeg života, da je upravo ona bila ta uz koju smo se najviše smijali, uživali. Sjećanja poprima posebnu draž i postanu još posebnija.

Zato nam sjećanja služe. Kako bismo se prisjetili prošlosti, vratili se u to vrijeme i uživali jer su ona nešto posebno i dragocjeno što nema cijenu.

Anica Vukoja, 4.b

ZANIMLJIVOST

TIHOMIR BUŠIĆ

Dvostruka ujna Mila 251

Priča iz Donje Male 253

RATKO CVETNIĆ

Jerko Šimić 256

FRA JOZO GRBEŠ

80. godišnjica 1945.–2025. Groblje mira Bile / 23. kolovoza 2025. 261

Propovijed na Križevcu u Međugorju 2025. 265

Propovijed na sv. Misi za poginulu djecu u domovinskom ratu

Vitez 10. lipnja 2025. 268

Propovijed Grabovica memorial, utorak 9. rujna 2025.

/9. rujna 1993./ 271

MARIO KNEZOVIĆ – MIĆIĆ

Ledinački Zapisi – Udovičići na Ledincu 274

PAULA TOMIĆ

Vrijeme devijacija vs. kulture ljubavi 278

MLADEN VUKOVIĆ

Imenoslovlje 283

DVOSTRUKA UJNA MILA

Svuda po svijetu naši ljudi vole se naći i družiti. To obično čine nedjeljom nakon svete mise, na raznim večerama, u zavičajnim klubovima i slično. Zbog blizine našeg rodnog kraja, mi Hercegovci u Splitu često se sastajemo na kavama u obližnjim kafićima, ali i privatno. U mojoj grupi bude pet do deset ljudi, najčešće iz Gorice, Savića i Drinovaca, a ponekad nas posjete i zemljaci iz Zagreba, pa čak i iz Pariza.

Na jednom druženju prije nekoliko godina, gost nam je bio zemljak Slobodan Vlašić. U ugodnoj atmosferi, teatralno nam je postavio pitanje:

“Znadete li vi da su moja ujna i ujna Bruna Bušića bile jedna te ista žena?” Svi prisutni su ostali u čudu – osim mene. Slobodan je tada sve ispričao i objasnio. Ja ću o tome nešto kasnije, ali najprije nekoliko rečenica o ovoj dvojici koji su dijelili zajedničku ujnu.

Slobodan Vlašić je moj kolega iz imotske gimnazije, veliki domoljub i borac za neovisnu hrvatsku državu. Sin je Verde (Ferde) Vlašića iz Savića, a široj hrvatskoj (pa i svjetskoj) javnosti poznat je kao jedan od petorice Hrvata koji su sa Zvonkom Bušićem Taikom 1976. godine oteli američki zrakoplov i bacili letke iznad New Yorka, Londona i Pariza. Nakon 12 godina zatvora po američkim kaznionicama, vratio se u Hrvatsku, osnovao šesteročlanu obitelj i danas sretno živi u Samoboru.

Bruno Bušić rođen je 1939. godine u Vinjanima Donjim. Bio je poznati borac za neovisnu i demokratsku Hrvatsku, novinar, književnik, povijesni istraživač i disident. UDBA ga je ubila u Parizu 1978. godine. Sin je Joze Bušića i Ane rođ. Petric iz Posušja, koja je rano umrla.

Vratimo se na priču o zajedničkoj ujni Slobodana i Bruna. Nakon što se Slobodanov ujak Marijan oženio, njegova supruga Mila Vlašić postala je Slobodanova ujna. Ubrzo nakon ženidbe Marijana su “pokupili” u Brigadu, a obitelj je nekoliko dana kasnije samo šturo obaviještena da se kamion prevrnuo u rijeku Vrbas i da je Marijan poginuo. Tako je Mila, Slobodanova ujna, nažalost postala udovica.

U međuvremenu, nakon što je Brunova majka rano umrla, preminula je i njegova ujna – supruga ujaka Mije Petrica. Godinama kasnije, Slobodanova ujna Mila Vlašić se preudaje upravo za Brunova ujaka Miju, te tako postaje Mila Petric, nova ujna Bruna Bušića.

Nakon Slobodanove zanimljive priče i ja sam, poput njega, glasno upitao prisutne: “Znadete li vi, ljudi, da je ta zajednička ujna Mila – moja rođena rodica, kći od moga strica Mate Vlašića zvanog Kura?”

Nastala je zbunjenost i mnoštvo pitanja: kako to da je Mate Vlašić moj stric, a ja Bušić? Objasnio sam im da se moja baba Iva, rođ. Grubišić, najprije udala u obitelj Vlašić. Rodila je sina Matu i ubrzo ostala udovica. Kada je Mati bilo sedam godina, njezin svekar Martin rekao joj je: “Mate je već odrastao, može upravljati konjem i zapregom, njemu ću ostaviti svoje imanje. Nevista, ti si slobodna i ako želiš – možeš se udati.”

Iva se zatim udala u Goricu za Matana Bušića i rodila trojicu sinova: Jekca, Josca i Juru. Mate Vlašić ostao je živjeti u Vlašićima s djedom i bakom, oženio se i dobio četvoro djece – Milu (glavni lik ove priče), Jerku, Sarafinu i Kajju.

Nakon što sam rekao da je zajednička ujna Slobodana i Bruna ujedno i moja rodica, uslijedila su nova pitanja:

“Kako tebi, Bušiću, Mila može biti kći tvoga strica Vlašića?”

Objasnio sam da je Mila u Gorici imala tri strica i da nije rodica samo meni: ona u Gorici ima još devet pravih rođaka Bušića (stričevića): troje Jekčevih (Marinko, Iva i Dado), četvero Joščevih (Iva, Šimun, Ćipe i Veselko) i troje Jurinih (Bobo, Njego i pisac ove priče).

Kad smo sve razjasnili, raspoloženo društvo s guštom je nazdravilo novoj spoznaji o obiteljskim vezama.

Vrijedno je istaknuti da su odnosi trojice braće Bušića i njihova polubrata Vlašića bili pravi bratski: redovito su se posjećivali, i oni i njihova djeca. Kad se Mila preudala u Posušje, često je dolazila u posjete nama u Goricu, a i mi smo nju posjećivali, osobito prilikom blagdana Velike Gospe u Posušju.

Ovu isprepletenu i zanimljivu priču mnogo smo puta komentirali u kući kao rodbina, ali i općenito. Ostala mi je u sjećanju jedna lijepa rečenica koja se čini sasvim prigodna: čudesni su putevi Božji.

U Strožancu, travanj 2025.

Mr. sc. Tihomir Bušić, dr. med.,
umirovljeni ginekolog

PRIČA IZ DONJE MALE

U neke dijelove ove istinite priče stare sedamdesetak godina, možda mladi ljudi neće ni povjerovati. U gorički zaseok Donju Malu vozač Stipe Perasov jednom je tjedno dovezio pravi pravcati autobus. Taj autobus je inače prometovao na liniji Imotski - Mostar svakim danom osim nedjelje. Zato bi Stipe subotom navečer autobus dovezao svojoj kući u Donju Malu i odvezio ga u ranim satima ponedjeljka. Vidjeti autobus, a posebno u njega ući kada bi nam Stipe dopustio, nama je donjanskoj djeci bila prava atrakcija.

Vještom vozaču prolaz kroz donjanske ulice nije bio posebno problematičan. Doduše, jedno od uskih grla bio je prolaz između Đudine kuće i Jurine cimentare, kako su popularno nazivali Jurinu kuću. Ako bi Jure slučajno ostavio bicikl naslonjen na kućni zid ili bi se uza zid našla maštela ili neka kanta, Stipe bi zatrubio te bi se prepreka otklonila i autobus bi nesmetano produžio do prometnog čvorišta zvanog Glavica. Kako tada u selu nije bilo struje, nije moglo biti ni semafora niti druge prometne signalizacije na ovom važnom raskrižju. Po dolasku na Glavicu, Stipe je dobro znao da ne može krenuti prvom ulicom desno, prije sadašnje Grmušine kuće, koja vodi kroz uzbrdite Orašine sve do Lovrića kuće i do glavne ceste koja se zove „Uzazavolu”. Isto tako, nije mogao ni drugom ulicom desno prema pojati koju su koristili Matanovi i Inini nasljednici (Peija, Jure, Jekac...). Ta ulica uz pojatu vodi dalje na istočni dio guvna, pa prema Šalušu, Jekčevim pčelama i Patrinu. Za autobus nije bila pro-vozna niti ulica ulijevo iza kostile i ispod Dankine kuće, koja je bila dvosmjerna pješačka zona, nizbrdo se zvala “Niz Petradu”, a uzbrdo “Uz Petradu”. Osim pješaka, ovom ulicom su išle i životinje: burilima vode natovarena magarad sa Donjanskog bunara, krave i Mijatove ovce, nakon što bi ih, na platou ispod Petrade, Mijat razlučio tj. odvojio od Gigalovića i drugih ovaca glasno vičući “PrLuuč, PrLuuč!!!” Zato bi Stipe provezao autobus ispred svoje (Perasove) kuće ravno i uzbrdo, ne skrećući lijevo u ulicu prema Đumrukani*. Isto tako ne bi skrenuo ni desno iznad kuće sestre mu Mace prema guvnu, a niti lijevo u ulicu koja vodi prema bajkovitom Odreču, nego ravno do proširenja od kojeg

polaze tri ulice. Jedna vodi prema Šarićima i Ćipiću, druga ide uz Peranovu pojatu prema Nikića kući, a treća ulica vodi u Petake tj. prema Mirkinjoj, Mijatovoj, Matasovoj i Antotića kući, a prije Mijatove kuće jedan odvojak vodi čak prema Galićima. Na tom proširenju spretni Stipe bi okrenuo autobus, povezao ga nizbrdo i parkirao iznad Dankine kuće na putu Đumrukane.

Stipe namjerno nikada ne bi parkirao autobus na Glavicu, jer Glavica je, osim prometa, služila i drugim stvarima i događanjima. Tu bi u hladovini pod kostilom stariji ljudi običavali zastati nakon što bi savladali zahtjevnu pješačku dionicu "Uz Petradu". Glavica je bila prostor i za razna okupljanja, npr. razgovore i dogovore ljudi o nečemu, "mećanje poljara", tamburašku svirku ili klapsko pivanje koje su Donjani obožavali. Bila je tu i usputna stanica za korulentnu Imočanku Marišinovicu, porijeklom iz Brela, koja je prodavala maslinovo ulje. Ona bi rasprišla svoje torbe s pletarama maslinova ulja, prelijevala ga u manje boce i bočice i prodavala donjanskim ženama koje bi došle u taj dućan na otvorenom, prethodno čuvši Marišinovičine povike: "Uja žene, uuujaaa!"

Dolazak poštara na Glavicu bi za nas djecu bio je posebna atrakcija. On pisma nije dostavljao po kućama, nego bi na Glavici samo zatrubio i znatiželjni puk bi požurio na odredište vidjeti kome je pošta stigla. Tada su se mogle saznati mnoge novosti i čuti zanimljivi komentari, jer su se neka pisma odmah otvarala i čitala. Sjećam se krika i plača moje strine Markićuše jer je iz pisma saznala kako joj je sin Marinko na odsluženju vojnog roka slomio nogu.

Na Glavici smo se i mi djeca igrali, često improviziranim loptama (krpenim i od mijura). Strogo smo pazili da lopta slučajno ne bi odletjela prema Marićušinom cvijeću koje u pitarima bijaše uredno poredano po stepenicama i balaturi, jer bi u tom slučaju zaradili ojaču jezikovu juhu.

Kao šestogodišnji dječak na Glavici sam načuo šta se dogovaraju dvojica dječaka, pet i šest godina starijih od mene. Bili su to Ivać i Mirkeša. Doslovno sam ih čuo kako govore da će opet večeras poplašiti autobus! Ja nisam razumio kako to mogu izvesti, jer autobus nije konj, magarac ili neka druga životinja koju se može poplašiti. Zato sam čvrsto odlučio nikako ne propustiti tu njihovu predstavu i vidjeti o čemu je riječ. Te subote na Glavici sam sačekao mrak, pa kada su se autobusna svjetla pojavila u dnu Donjanske ulice, ova dvojica su potrčala prema Pejijnoj kući i ja odmah za njima. Skrili su se na terasi ispred Jekčeve kuće naslonjeni na Pejjin zid, odmah ispod prozora Taikove sobe. Ja sam stajao u mraku ispred Jekčevih ulaznih vrata i iza njihovih leđa čekajući što će se dogoditi. Kada se autobus približio njihovoj čeki, oni su iz mraka istrčali pred njega. Začuo sam naglu škripu od kočenja i buku od trenja guma po makadamskoj podlozi. Nisam mogao vidjeti niti čuti Stipinu reakciju ili možebitnu psovku. Nakon što su "poplašili autobus", ova dvojica su hitro pobjegla u mrak prema Ikinovoj kući, a ja brzo u kuću strica Jekca. Sve u svemu, dogodilo se

nešto čudnovato i nesvakidašnje. Zaključio sam da su uspjeli poplašiti autobus, ali su obojica, i ja skupa s njima, preplašeni pobjegli od “poplašenog autobusa.”

Na pragu moje sedme godini sam s roditeljima i bratom Bobom preselio “k cesti” u novu kuću, ali sam se svakodnevno vraćao starom društvu i prostoru na kojem sam dotad stanovao. Ubrzo sam dobio drugog brata Njegu i pošao u školu sa nove adrese, tako da su mi uvijek dragi posjeti Donjoj Maloj, razumljivo postali sve rjeđi. Ali uspomene su zauvijek ostale i drage i duboke.

* *Dumrukana* = carinarnica (tur. *gumrukane*)

Tiho Bušić Jurin

JERKO ŠIMIĆ

Kad mi je početkom proljeća ove godine stigao ljubazni poziv Matičinog ogranka iz Gruda da sudjelujem na manifestaciji “Šimićevi susreti” i da tom prigodom održim kratko predavanje o A. B. Šimiću, našao sam se u određenoj nedoumici: ja doduše jesam redoviti član Razreda za književnost HAZU-a, ali sam tamo dospio kao pisac, ne kao profesor književnosti. Uostalom, na komparativnoj sam ostao doživotni apsolvent. Profesionalni život vodio me kroz sport i kroz novinarstvo, dakle područja koja nisu osobito bliska životnim kurikulumima dvojice najpoznatijih Šimića - Antuna Branka i njegova brata Stanislava - pa iako sam se svakako kanio odazvati pozivu, želio sam izbjeći sasvim izvjesnu situaciju da o temi *predajem* ljudima koji o svemu znaju više od mene. Sjetio sam se pri tome prijatelja, vrhunskog povjesničara medicine, koji je držao jedno predavanje o dr. Andriji Štamparu i pokušao osvijetliti neke manje poznate detalje iz njegova života. Kad je po završetku izlaganja pozvao publiku da postavi pitanja, digla se jedna vrlo uzrujana gospođa i predbacila mu da nije spomenuo neke od najpoznatijih činjenica vezanih uz Štamparov lik i djelo. On ju je saslušao vrlo mirno.

- Draga gospođo, ja nisam ovdje da vam govorim stvari koje znate, nego one koje ne znate.

Ali, jedna davna uspomena brzo mi je ukazala na nišu iz koje ću toga lijepog svibanjskog prijepodneva u Drinovcima moći, vjerujem dostojno, opravdati svoju nazočnost. No, ovdje je potreban mali uvod.

Moja majka bila je po struci okulist i gotovo čitav svoj radni vijek provela je u zagrebačkom Domu zdravlja željezničara, u zgradi koja se nalazi u Ulici Grgura Ninskog, između velebnoga hotela Esplanade i onog širokog spleta kolosjeka koji od Kolodvora izlazi prema zapadu. U vrijeme Jugoslavenskih željeznica to je bila adresa sa određenim renomeom i vrhunskom medicinskom opremom tako da je Dom pružao usluge ne samo strojovođama i ostalom željezničkom osoblju nego i zaposlenicima raznih ustanova smještenih u centru grada, što je majci bila prilika da upozna mnoge ljude iz zagrebačkog javnog

života, pa čak i da ostvari jedno cameo-pojavljivanje u filmu "Gravitacija ili fantastična mladost činovnika Borisa Horvata" (1968) Branka Ivande: u sceni snimanoj upravo u njenoj ordinaciji ona mijenja probne leće činovniku Horvatu, alias mlađahnom Radi Šerbedžiji.

Jednoga dana, baš nekako u isto doba, u tu je ordinaciju na rutinski pregled stigao pedesetogodišnji odvjetnik, "vrlo pristojan gospodin" kako je taj prvi dojam u svom pamćenju sačuvala moja majka. Obavivši kontrolu krenula je sa svojom medicinskom sestrom u administrativni dio posla kad ju je gospodin iznenada upitao:

- Gospođo doktor, a jesmo li mi možda kakvi rođaci?

Majka se načas zbunila i tek tada pogledala u njegovu zdravstvenu iskaznicu. *Jeronim Šimić*. Tada je povezala: naime, na vratima ordinacije prilično velikim slovima, upravo zbog onih slabijega vida, pisalo je mamino ime i oba prezimena: *Bosiljka Šimić Cvetnić*.

- Ne bih znala - odgovorila je. - Moji su iz Glavica kod Sinja. Premda se u obitelji uvijek govorilo da smo u Sinj stigli iz Rame...

- Ah, onda vjerojatno nismo - odmahnuo je Jeronim Šimić. - Jer mi smo Vam od hercegovačkih, drinovačkih Šimića. Ja sam mlađi brat Antuna Branka i Stanislava.

I potom joj je nabrojao glavne grane Šimića i tako je krenulo njihovo poznanstvo koje je trajalo sve do Jerkove smrti 1992. godine. Jerko Šimić nosio je naočale, ali njegove posjete liječniku bile su sasvim rutinske: no tako je ostajalo više vremena za razgovor: A Jerko je - što je moja radoznala majka brzo shvatila - bio vrlo aktivan sudionik zagrebačkog života i za razliku od svoje poznatije braće, koja su se držala skuta visoke književnosti, s lakoćom je skakao iz jedne arene u drugu. Po struci bio je odvjetnik, vodio je svoj ured na Gornjem gradu, međutim čini se da su mu prava strast bili sport i novinarstvo. Kad mu je moja majka rekla da kod kuće ima tinejđera zaludenog sportom, Jerko bi joj pri svakom od povremenih dolazaka donio po koju knjižicu - uključujući i svoje "Velemajstore našeg nogometa", ali i druga popularna publicistička izdanja koja su, u trenucima kad sportaši postaju medijske zvijezde u današnjem smislu, dosizali poprilične tiraže (u tom smislu mogla bi se istražiti eventualna Šimićeva suradnja sa Perom Zlatarom koji je kao urednik najpopularnijih izdanja s kioska, a i kao autor, kod nas inaugurirao taj žanr).

Kako bilježi najbolji poznavatelj obitelji Šimić, ujedno nećak braće Šimića, kroatist i političar prof. dr. sc. Vlado Pandžić, Jerkovi su brojni talenti bili vidljivi već od ranih dana: lakoća kojom je učio jezike, glazbeni dar koji će mu otvarati vrata ne samo kazališnih pozornica nego i gornjih salona sarajevskog i zagrebačkog društva, ljubav prema sportu... Nakon četveroljetke u Drinovcima te gimnazije na Širokom Brijegu i Sarajevu, u rujnu 1925. pridružuje

se bratu Stanislavu u Zagrebu i upisuje pravo, a pjevački angažman u HNK omogućuje mu ne samo dobar studentski džeparac nego mu otvara vrata zagrebačkog društvenog života. Najpoznatiji brat - Antun Branko - umro je u svibnju te godine, u svojoj 27. godini, a time se za braću otvara dugogodišnja bojišnica oko pjesnikova nasljeđa kojom će se i jedan i drugi baviti cijeloga života. No tu mučnu priču, koja sasvim sigurno ne spada u najčasnije epizode u povijesti naše književnosti, i koja je poprilično iscrpila mnoge Šimiće, ovdje je bolje preskočiti.

Tridesetih godina Jerko je sve aktivniji u sportskom životu Zagreba, osobito u njegovoj perjanici, Nogometnom klubu Građanski. Njegova socijalna okretnost, obrazovanje, poznavanje stranih jezika - ali i poznavanje potencijalnih sponzora kluba - potom ugled što ga je uživao u okvirima Hrvatske seljačke stranke, brzo ga dižu u hijerarhiji kluba koja je tada važio za jedan o najboljih u ovome dijelu Europe. Usred onog entuzijazma što ga je donio osnutak Banovine Hrvatske, s kojom sport - u okvirima određene administrativne autonomije - dobiva nacionalno-integracijsku ulogu, Jerko Šimić javlja se kao jedan od obnovitelja Hrvatskog nogometnog saveza, koji je - premda osnovan još 1912. - unutar Jugoslavije funkcionirao samo kao podsavez. Ostalo je zabilježeno da su Jerko i njegovi nogometni i stranački prijatelji, braća Šime i Veljko Poduje inzistirali na bratstvu dvaju najvećih hrvatskih klubova pa je svaka utakmica, u kojoj rivalstva nikad nije nedostajalo, završavala zajedničkom večerom obje ekipe. Mi koji pamtimo utakmice iz doba Hrvatskog proljeća sjećamo se da je pjesma "Hajduk i Dinamo dva su kluba bratska" dugo bila dio zajedničkog folklor, bez obzira što je na terenu frčalo jednako kao i danas. Agilnom Jerku Šimiću to je doba donijelo još jednu od bezbrojnih javnih uloga: kao glasnogovornik Hrvatskoga nogometnog saveza na dvjema je utakmicama, odigranim 1940. u Bernu i Budimpešti, silom prilika u ulozi nogometnog izbornika mijenjao svoga velikog prijatelja, službenoga izbornika hrvatske reprezentacije Jozu Jakopića.

Po uspostavi NDH poliglot Jerko Šimić svoju domobransku obvezu služi kao prevoditelj u stožeru njemačke vojske. "Suradnja s okupatorom" i obrazovanje bila su dva više nego dobra razloga da u ljeto '45. ostane bez glave, kao što je bez glave ostala njegova sestra Anđela, a zamalo i druga, Mila. No, u internaciji prepoznaju ga partizanski zapovjednici, navijači Građanskog, i takoreći izravno iz logora odvođe ga na osnivačku skupštinu NK Dinamo, koji je trebao u novom sustavu zauzeti simboličko mjesto staroga, rasformiranoga kluba. Od kraja 1945. do lipnja 1948. radi kao sportski novinar i urednik u zagrebačkom "Narodnom listu", međutim na valu redogmatizacije nastale nakon Rezolucije Informbiroa - "kad Tito", kako kaže Ivo Banac, "raskida sa Staljinom i postaje naš Staljin" - Jerku Šimiću se ponovo lijepi etiketa državnog neprijatelja. Za-

branjeno mu je novinarsko djelovanje, čime ovaj obiteljski čovjek zapada u prilično oskudne prilike. No, da citiramo još jednog poznatog našeg kulturnog začinjavca, Tomislava Ladana - "Quod licet Iovi, non licet Ivi" - pa se Šimiću, tada već afirmiranom sportskom novinaru i publicistu, javljaju beogradski kolege i Jerko Šimić dobiva dozvolu da piše za beogradski Naš sport, a zatim postaje stalni - i dugogodišnji - dopisnik Fudbala, službenog biltena Fudbalskog saveza Jugoslavije.

U to se doba intenzivnije bavi sportskom publicistikom: godine 1953. objavljuje svoju prvu knjigu "Jubilej našeg nogometa 1893-1903-1953". Iste godine iz tiska izlazi Bilten NK Dinamo, kojem je bio urednik, a iduće godine, nakon Dinamova osvajanja naslova prvaka Jugoslavije, s Antom Lukšićem, budućim direktorom kluba, uređuje knjigu "NK Dinamo 2 X prvak". U 1960-im godinama osobito je aktivan kao odvjetnik i sportski novinar. Dakako, i njega zahvaća zanos probuđene Hrvatske te se kao odvjetnik na suđenju u Mostaru osobito zauzima u slučaju književnoga povjesničara i profesora, hrvatskoga uznika Ivana Alilovića. K tome, kao sportski povjesničar govori u Subotici na proslavi 70. obljetnice Nogometnog kluba Bačka te iznosi povijesne činjenice da je to od osnutka bio hrvatski klub (ovdje moram umetnuti navod iz teksta dragog prijatelja i našeg vodećeg leksikografa Mladena Klemenčića, objavljenog u najnovijem broju Povijesti hrvatskog sporta: "Valja istaknuti da su Bačku osnovali subotički Hrvati i da je tradicionalno bila klub oko kojeg su se oni i okupljali, što je vidljivo i na klupskom grbu, a budući da je osnovana 1901. danas je najstariji aktivni nogometni klub u Srbiji te najstariji nogometni klub na svijetu kojem se na bilo koji način može pridodati hrvatski atribut."). Zbog toga govora i sam Šimić - koji tijekom 1972. i 1973. *pro bono* brani mnoge političke optuženike - u Novom Sadu sjeda na optuženičku klupu.

Godine 1973. tiskao je svoj najambiciozniji naslov, knjigu "Velemajstori našega nogometa", publicistički biser koji je morao izdati u vlastitoj nakladi jer se ni jedan državni izdavač nije se usudio tiskati djelo "hrvatskoga nacionalista", zbog čega mu je idućih godina često uskraćivana suradnja na sportskim stranicama pojedinih listova. "Velemajstori" na svoj način sažimlju više od pedeset godina Šimićeve nazočnosti na i uz nogometne terene, a oni koji su ga kao "hrvatskog nacionalista" tada *kancelirali* napravili su medvjedu uslugu ne toliko hrvatskoj sportskoj historiografiji - knjigu je i danas moguće naći u knjižnicama i antikvarijatima - nego prije svega onoj koju su tobože štitali, naime jugoslavenskoj. Jer Jerko Šimić je kao iskreni poklonik nogometne vještine pod "našim nogometom" bez predrasuda okupio sve velemajstore, bez obzira kojoj jugoslavenskoj partikuli pripadali. Guranje te knjige u ilegalu bio je kulturocid, savršeno primjeren načinu na koji Partija rješava probleme koji ne postoje.

Pod stare dana još se u nekoliko navrata pozabavio ostavštinom starije braće, a nikad nije zapustio obiteljsku tradiciju pomaganja školarcima iz drinovačkog zavičaja, ne samo onima koji su mu bili rod. Dočekao je i uspostavu samostalne i slobodne Hrvatske i tu je negdje prestao dolaziti u ordinaciju moje majke u Domu zdravlja željezničara. Umro je u lipnju 1992. u Zagrebu, gdje je i pokopan uz svoju braću Antuna Branka i Stanislava Šimića, na 88. polju mirogojskog groblja.

Ovaj tekst nije pisan s namjerom da daje prigodni portret Jeronima Jerka Šimića, tek da osvijetli tu neobično svestranu figuru koja pomalo nezasluženo stoji u sjeni najstarijih sinova iz brojne obitelji Martina i Vide Šimić. Želeći naglasiti one stvari za koje pretpostavljam da ih ne znaju baš svi malo sam u prvi plan pogurao sportski i publicistički dio njegova djelovanja. Jer kad bi me danas netko upitao: "Jeste li možda kakav rod?", imao bih spreman odgovor.

- Jerko Šimić je ustanovio da nismo, svakako ne po krvi. Ali kako sam ja pomalo i pisac, kao što su bila njegova braća, kako sam čitav profesionalni život proveo u novinarstvu i sportu, kako sam uz to član Hrvatskog društva za povijest sporta, uzimam si za pravo reći da u onom pobratimstvu lica u svemiru Jerko Šimić i ja svakako moramo biti neka svojta.

Ratko Cvetnić

80. GODIŠNJICA 1945.-2025. GROBLJE MIRA BILE / 23. KOLOVOZA 2025.

Dragim ljubiteljima istine!

Ovdje na mjestu povijesne memorije je više pitanja nego odgovora, više zašto nego zato, više kako je moguće? nego: nemoguće je? Osamdeset je godina od tragedije koja broji stotine tisuća ubijenih, nestalih, nevinih...80 je godina šutnje o ovom zločinu. O kako mučno bijaše to vrijeme:

- Jame su postale smetišta. Čovjek je sveden na smeće.
- Na masovnim grobištima napravljene su tvornice, kuće za stanovanje, čak i škole, igrališta za djecu.
- Ubojice su proglašene narodnim herojima. Još ih slave.
- "Atomske bombe bačene na japanske gradove ubile su više od 240.000 ljudi čime je završen rat, a nakon završetka toga istog rata u slovenskim je šumama počinjen pokolj nad puno više ljudi: hrvatskih zarobljenika, žena, djece, staraca i vojnika" (A. Ž.)

Što bijaše nakon toga?

Starce bijaše strah djeci kazati istinu. Djeca postali ljudi u mraku neznanja! Šapat je postao jedini prijenosnik istine! Nastalo je vrijeme šutnje i čekanja da suprotne ideje nestanu, umru?! Mnogi su čeznuli da smrt ideje znači i smrt njenih posljedica, ali njene posljedice postadoše sustav podjela, napada i laži. Čovjekova sudbina ovisi na kojim idejama počiva njegov, njen život! Pa se pitamo: Tko oblikuje našu točku gledišta?

Stoga je pitanje: Kako graditi budućnost kad nam prošlost nije jasna?

Stoga: što pričate djeci i unucima je važno! Obiteljska priča može biti dio nacionalne priče, ali može biti i dio vlastite obmane kojoj smo skloniji vjerovati zato što svi vjeruju. Međutim: Ako čovjek istinu govori ne boji se njenih tumačenja. Istina je uvijek najjači temelj! Ona je božanska, ona može nositi sve svoje terete. Ali je istina i najveća žrtva svih zabluda, svih nasilja, svega zla i svih

komunizama, nacizama i ostalih -izama kojih je previše da bih ih ovdje brojio! Bez straha, jer istina je jača od njega! Bez obzira na posljedice jer istina može nositi sve svoje terete. Veliki ljudi uvijek su spremni priznati pogreške, tražiti i nuditi praštanje. Jedino tako se ide naprijed. Suprotno tome rat se nastavlja. Istina je uvijek njegova najveća žrtva. A tko to želi?

Da, i danas se ovdje pitamo: kakva je Europa nakon II. Svjetskog rata? Kada će se ova stara dama suočiti s tim godinama? Kao da joj je sudbina u kaosima. Opet i danas! Ona kao da živi u Kafkinom paradoksu koji kaže kako su se neki kukci preobrazili u ljude, a nitko nije primijetio njihovu preobrazbu. Sada su nam postali mjera našeg postojanja. Je li to doista tako? Kada čovjek promijeni obraz sve može postati!

Međutim, ljudi kojima je istina svijetlo znaju da je rješenje problema uvijek u suočavanju s istinom. Kako to kaza veliki književnik: *“Rat se ne završava kada prestani posljednji pucnji, već kada se sve kosti otkopaju...”* (Ismail Kadare). Da zaista *“smrt zahtijeva poštovanje.”* Svaka smrt zahtijeva poštovanje jer ona o miru kazuje životu.

Pogled u sebe

Ove godine slavimo jubileje i memorije: crkvene i nacionalne, povijesne i žrtvene. 1100 godina hrvatskoga kraljevstva, 80 godina tragedije Bleiburga i križnih putova. Križni putovi, jame i stratišta su hrvatska priča kojoj se niječe postojanje. 35 godina od početka puta slobode. O kako je važno pogledati i sebi u oči! Gdje to mi zgriješismo? Povijest je duga, ali je i duga lista hrvatskih zabluda, izdajica, ideologija, zločinaca, nalogodavaca. O kako visoku cijenu je platio običan hrvatski čovjek čija imena čitamo na ovom groblju. O kako je to sažeo A. G. Matoš: *“Imamo više izdajica nego cijela Europa zajedno, ali s njima postupamo na jako čudan način...Hrvati svoje izdajice njeguju kao najveće nacionalno bogatstvo.”* (A. G. Matoš, 1901.)

O kako je toga bilo puno kroz povijest, od hrvatskog plemstva, kraljeva i banova do naših stoljeća i dana.

Preživio je puk hrvatski stoljeća muke i ona dva plaćuća stoljeća novije povijesti.

Preživio je Turke i svakakve napade Istoka i Zapada.

Preživio je jadne vođe, prodane duše, slabe karaktere.

Preživio je izgubljene bitke i planirane izdaje.

Preživio je sve moguće asocijacije i jugoslavenštine raznih hrvatskih glava.

Preživio je orijunaštva, autonomaštva, i sve diktature koje završavaju na izmima.

Preživio je tragedije 20. stoljeća: Bleiburge, križne putove, Gole otoke, Građiške, Zenice, emigrantska ubojstva, Ozne i Udbe, odlaske i selidbe, šutnje i podjele.

Preživjele su naše hrabre žene, majke i bake vrijeme kada su im sve muškarce pobili, a njih ostavili u siromaštvu kamena i muke, a jedina snaga im bijaše vječno šaptanje: "Zdravo Marijo.. Sveta Marijo!"

Preživio je i početak 21. stoljeća. Preživjeli su i nadživjeli Hrvati sav jad i bijedu sadržanu u poznatoj izjavi: "*locirati, identificirati, uhititi, transferirati*". Ona je postala znak jednog vemen, stava i jada.

Preživio je puk hrvatski i sve prodaje i trgovine. Prodavni su često najbolji i najvjerniji. Prodavani od svih mogućih boja. Kao da je na snazi bila ideja koja kaže: "*Lakše je prevariti ljude nego ih uvjeriti da su prevareni*". (Mark Twain)

Preživio je puk hrvatski i napade "za dom", "za obitelj", "za vjeru", napade na sve što bijaše "ZA"...

Preživio je i čudne napade na bijela i crvena polja grba svoje povijesti i sadašnjosti. Kao da neki broje crvena i bijela krvna zrnaca jedne nacije.

Preživio je i sve moguće izmišljene podjele i mnoge zabrane. Ta zabranjivali su Marku da pjeva, Ivanu da se sjeća, Ljubi da govori istinu, Zvonki da slobodu živi, Anti da brani svoje, Kati da traži sina, Mari da pokopa muža...

Što se više zabrana nanizalo, puk hrvatski postade sve slobodniji. To je uvijek životna lekcija. Jer u zabranama i progonima sloboda jača, duh postaje čvrst, a srce odlučno.

Preživio je puk hrvatski mnoge odgoje i preodgoje. Do savršenosti bijaše razvijena odgojna filozofija koju je poljski dissident Bronisław Wildstein definirao kao „pedagogiju postidiivanja“. Da stalno je ovom puku hrvatskom nametnut stid, stid prošlosti, stid za ovo i za ono, stid jer smo vezani za ove ili one, stid jer smo željeli državu, stid jer želimo BITI. Moramo kao narod kazati dosta je! Ta dosta je jer nametnuti "stid" nije stid, nametnuta "istina" nije istina, nametnuta "povijest" nije povijest. O da običan puk se samo pitao: dokle, dokle? Dokle nepravde, dokle laži... dokle... Ili kako to mudrac kaže: "*Dokle će nas svinje zvati prljavima?*" (fra Šimo Šimić, Humac 1981.)

O koliko je ovih imena na ovom groblju i koliko je onih na bezimenim grobljima koji su žrtve nepravde, laži i progona svih vrsta. Nepravda odzvanja stoljećima i generacijama i zato je mir uvijek bio slabašan. Tako često slušamo o suočavanju s prošlošću, a ja se pitam: Kako to da se ne suočavamo?

Kako to da u Hrvata nedostaje onih koji imaju hrabrosti u ime svoje obitelji kazati istinu, pronaći ubijene, svjedočiti iz ljubavi prema djeci koja zaslužuju rasti u istini?

Kako to da njemački sudovi vode procese hrvatskih krivaca, a hrvatski šute?

Kako to da čak i BBC stvara emisije o atentatu na hrvatskog emigranta, a mi šutimo o desetinama njih?

Kako to da smo mi jedini narod u zemlji Europe gdje se još uvijek diktator, zločinac Tito časti kao velikan, a ulice i trgovi njemu u čast ostaju?

Kako to da je Slovenija uspjela izboriti rezoluciju o zločinima komunizma (komunista) u europskom parlamentu, a prije mjesec dana većina zastupnika Hrvatskog sabora glasa protiv dana sjećanja na žrtve komunizma? Zašto žrtve imaju ljestvicu (ne)poštovanja?

Kako to da desetljećima postoji njemačka udruga *Volksbund* koja se brine za njemačka vojna groblja po svem svijetu. Njihovi predstavnici su i danas s nama ovdje. A mi to ne možemo učiniti na vlastitom Mirogoju, a kamoli po cijeloj domovini? Kako to?

Bože, koliko pitanja? A mi se hvalimo tko će biti prvi, čija će priča biti skuplja, knjiga prodavanija, gdje će više ljudi doći i na čijoj sam ja strani... O Bože, o Bože ispraznosti velike u životima koji bi trebali mudrošću disati!!!

Postoji jedan

Ali postoji jedan koji vodi povijest i život. Postoji jedan koji nas stalno podsjeća na važnost ljubavi, jedine zapovijedi važne za čovjeka. Postoji jedan koji iz ljubavi umire za život drugih! Njegovo ime je Isus! Mi u njemu nalazimo izvor, snagu i put. "Isus nas poziva da svijetu damo okus, značenje, svrhu, smjer i želju. To je skromna pozicija, zar ne?"

Da, on nam kaže da dane čovječje treba provesti u ljubavi.

Da, on nam kaže da ljubav potiče čovjeka govoriti istinu.

Da, on nam kaže da onaj koji je u očima svijeta "čudak" ili "idiot" (poput Kneza Miškina u Dostojevskog) jer čini dobro i govori istinu, da on ne dijeli, ne gaji mržnju prema nikome, živi život pravednika jer postoji ljubav i dobro iznad ljudske slabosti... Tako samo ljubav gradi sadašnji i budući svijet. U njoj nema grijeha. Ona daje smisao svemu!

"Ako postoji ikakva zamjena za ljubav, onda je to sjećanje." (Josif Brodski)
Zato sjećanje spada u život svetoga. Memoria dovodi Krista na oltar žrtve. Zato je ovo groblje. Zato je ovo sjećanje. Sjećanje uvijek slijedi put istine! Zato smo mi ovdje. Zato trebamo biti ovdje svake godine u svakom desetljeću koje dolazi. Zato su ovi križevi ovdje! Zato je važno sjećanju dati važnost i graditi život na istini. Samo istini! Ona jedina oslobađa.

fra Jozo Grbeš

PROPOVIJED NA KRIŽEVCU U MEĐUGORJU 2025.

Draga braćo i sestre!

Križ nas vodi razmišljanju o onome koji je na njemu promijenio svijet!

Isus Krist i novi standard

U cijeloj povijesti ljudskog postojanja samo je Jedan poznat po križu. Samo uz Njegovo ime ide križ. Samo je s njim povezano razapinjanje. On je križ!

Samo je Jedan okrenuo svijet naglavačke. Ime mu je Isus. On je provokacija, inspiracija i spasenje ovome svijetu. Samo je On rekao:

- "Hoće li tko za mnom, neka se odrekne samoga sebe, neka uzmr svoj križ svoj i neka ide za mnom."

- "Tko hoće život svoj spasiti, izgubit će ga; a tko izgubi život svoj poradi mene, spasit će ga."

- "Ta što koristi čovjeku ako sav svijet zadobije, a sebe samoga izgubi?"

- „Ako ljubite samo one koji vas ljube, koja vam je to nagrada?"

- „Posljednji će biti prvi, a prvi posljednji!"

- Ponizni su najmoćniji!

- Istina i ljubav idu zajedno! Ljubiti je najvažnija čovjekova zadaća. Ljubav je sve! -Bog je ljubav!

Tako je on govorio. I kaže nam još ovo: iako je davanje života paradoks, to je gubitak koji pobjeđuje! Davanjem čovjek prima! Uvijek davanjem primamo. Povijest pamti darovatelje, a ne uzimatelje.

Poniznost kao put

Ponizio je sam sebi kako bi sišao čovjeku. On "ponizi sam sebe, poslušan do smrti, smrti na križu." (Fil 2, 6-11). Zbog te poniznosti kaže nam Pavao: *"Bog njega preuzvisii darova mu ime, ime nad svakim imenom, da se na ime Isu-*

sovo prigne svako koljeno nebesnikâ, zemnikâ i podzemnikâ.” O kako velika je ta poniznost. “da svaki koji vjeruje, u njemu ima život vječni.” (Iv 3,13-17) Ako je Boga poniznost dovela na zemlju, poniznost ga može dovesti i u naš život. Stoga budimo ponizni!

Ime

Njegovo ime ima moć! Da, on je taj pred kojim jedinim prigibamo svoja koljena. Kad se klanjamo njemu, onda se ne klanjamo ničemu i nikome više! Ako se klanjamo drugima, nismo njemu! U njegovo ime mi se dižimo, nadamo, ozdravljamo, opraštamo, oslobađamo od zla, spašavamo. Njegovo ime daje snagu!

Ne zaboravimo

Kaže nam danas psalmist: “Ne zaboravite djela Gospodnjih”. (Ps 78) Ne zaboravite njega! Sve možete zaboraviti, ali nemojte njega! Nitko ne želi biti zaboravljen. Ovaj križ je tome znak. Da, istina je: Ako njega ne zaboravite, onda nećete niti jednog čovjeka zaboraviti. On nam uvijek daje ljude da na putu ne budemo sami. S druge strane takodher je istina: ako njega zaboravite, uzalud vam sve. Ostat ćemo sami. Nabolnija stvarnost čovjekova života jest ostati sam. Ne bitj voljen. Ne biti oprošten. “Nemoj me zaboraviti..” – vapi svaki čovjek.

Križ je znak

Križ je znak. Na samom križu se nešto dogodilo:

Oproštenje:

“Oče oprosti im...jer ne znaju.” Čovjek u ne-znanju čiji grijeh. Neznanje jest grijeh!

“Još ćeš danas biti sa mnom u mom kraljevstvu.” Opraštanje nema granica niti vremenskih razmaka.

Majčinstvo:

Sine, evo ti majke: Čovjek je po križu dobio majku. Svaki je čovjek dobio majku. Ona koja nas uči šutjeti i biti, ona je mater kada matera više nema.

Predanje:

Oče, u ruke tvoje: Kada u ruke Božje polažemo svoj duh onda nam se nebo otvara! To je mudrost Kristova!

Draga braćo i sestre!

Neka nam ovaj križ ovdje na Križevcu i svaki križ bude znak da slijedimo njega: da postanemo ponizni ljudi, živimo ljubav, opraštamo sve i kažemo: Gospodine moj život u tvoje ruke! Ja tebi vjerujem! Mi nemamo kome drugome ići: Jer svijet ne oprašta. Svijet mrzi istinu! Govoriti istinu je opasno! Svijet ubija. Taj svijet je ubio Charlija, ubija djecu Izraela, Gaze, ubija djecu Ukrajine, djecu Sudana, Somalije, na puno mjesta, na svakom dijelu zemlje.

Taj svijet koji mrzi istinu je ubio fra Bernardina Smoljana koji je zajedno s pukom Međugorja podigao ovaj križ prije više od 90 godina.

Mi birajmo Njega, Krista, jer on je ljubav! Amen.

fra Jozo Grbeš

PROPOVIJED NA SV. MISI ZA POGINULU DJECU U DOMOVINSKOM RATU VITEZ 10. LIPNJA 2025.

Kaže Isus: *“Pustite dječicu neka dolaze k meni; ne priječite im jer takvih je kraljevstvo Božje! Zaista, kažem vam, tko ne primi kraljevstva Božjega kao dijete, ne, u nj neće ući.”* (Mk 10. 15-16)

Dijete je standard dostojanstva, uzor čistoće, dobrote, iskrena srca. Grijeh i zločin protiv djeteta jest čin izravno protiv Neba.

Tijekom Domovinskog smrtno je stradalo stotine djece. Mnogi od vas ovdje ste svjedoci tragedija, ubojstava, genocida, agresija, ili jednostavno rečeno Zla. O kako i danas u dubini duše odjekuju imena ove djece Viteza.

I sve to na kraju najkrvavijeg stoljeća ljudske povijesti. Stoljeće koje je počelo ratom na ovim prostorima koji su neki veliki dijelili po svojim interesima.

I sve to na početku 21. stoljeća kada se svijet hvali velikim dostignućima, izumima i pomacima kvalitete života. A djecu nisu uspjeli zaštititi!

I sve to uz sve uzaludne rezolucije i dokumente Ujedinjenih naroda kojima početak bijaše već 1946. Pisali konvencije, osnivali svjetske organizacije i sve do 1989. kada je izglasana Konvencija o pravima djeteta. Ona je i potpisana od tzv. Jugoslavije, umjetne tvorevine silom čuvane. U ratu su djeca posebno zaštićena brojnim međunarodnim konvencijama (najzaštićenija kategorija stanovništva), međutim, ubojstva djece su bila namjerna u sklopu politike koja ne prašta i ne poznaje nevinost. I svi ti svjetski dokumenti, odluke i tzv. Međunarodni ugovori nisu zaustavili ubijanje! Ubijanje djece!

Odlazak od božanskoga

Svijet koji napušta božansko postaje ubojica. Jer bez božanske dimenzije čovjekov život je prazan. On se vrti u krugu besmisla. Tako je i na drugoj strani: Čovjek kada ubija u ime božanskoga on božanskog nikada nije spoznao. Korišti ga samo za svoje interese zla!

Danas u Europi godišnje nestane oko 250 000 djece, u Americi skoro 500000, u Hrvatskoj više od 1000. Više od 47 milijuna djece (podatak iz godine 2023.) bili su izbjeglice zbog nasilja i ratnih sukoba. To su statistike te iste svjetske organizacije UN-a (<https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/displacement/>)

Skoro 170 milijuna djece u svijetu su prisiljeni raditi teške poslove kako bi samo preživjeli. To nisu vijesti na TV, instagramu, društvenim mrežama... Nema za to opravdanja! Mi smo civilizacija koja putuje na Mjesec i istražuje svemir, spoznaje nastanke planeta i zna odgovore na mnoge tajne daljina i dubina. Čovjek je izbrojio koliko milijardi stanica ima u ljudskom tijelu i zvijezda na nebu. Tehnika je povezala svijet, ušla u svaki dom, uslikala svaki put, cestu, obilježila sve morske i zračne putove. Čovjek našeg vremena postao je ohol jer vjeruje da puno zna.

Sve zna, ali ne zna zaštititi dijete! Malo, nevino, krhko dijete koje ovisi o ljubavi odrasloga, a odrastao čovjek umjesto da ljubi, on ubija, krade, otima, zlostavlja!

Koliko zla u čovjeku mora biti da ubije dijete. 226 hrvatske djece ubijeno je u BiH. Većinom nitko nije odgovarao! Koliko zla mora biti u ljudima da ubiju ovu nevinu djecu Viteza:

Brat i sestra Sanja Garić (1975.) i Milan Garić (1981.)

Brat i sestra: Velimir Grebenar (1981.) i Augustina Grebenar

Dragan Ramljak (1978. Dražen Čečura (1978.) Boris Antičević (1983.)

Sanja Križanović (1978.)

I danas nakon 32 godine dijelim vašu bol. Sjećam se kao danas. Sjećam se te godine kada sam postao svećenik u New Yorku. Sjećam se Hrvata u New Yorku koji su plakali i dijelili tugu. Nisu vas poznavali, ali su dijelili bol vaše tragedije, bol istog naroda. I danas je tako. Dijelimo s vama tugu dragi Garići, Grebenari, Čečure, Antičevići, Križanovići.. Ali i nadu da Vaši anđeli u svojoj nevinosti štite sve nas.

Kako dalje?

Kako dalje? Kako podnijeli bol? Kako se suočavati s istinom, nepravdom, tugom?

- Biti s Gospodinom blizak! Božanska blizina čini sve ostale blizine mogućim.

-Vjerovati da ljubav na kraju svih patnji i razdvajanja pobjeđuje i spaja. Ta ljubav je tajna dvaju svjetova. Ona jedina povezuje i ujedinjuje nas s onima koji su otišli prije nas.

-Vjerovati da nevini imaju vječnost, za sve ostale vjerojatno postoji upitnik.

Neka nam blizina i prijateljstvo s Onim koji je dijete postavio kao uzor života rekavši: budite kao djeca, bude utjeha, put i mir! Amen.

fra Jozo Grbeš

PROPOVIJED GRABOVICA MEMORIAL

UTORAK 9. RUJNA 2025./9. RUJNA 1993./

Bolno mjesto čovječstva

Bolno je ovo mjesto! Mučno je ovdje biti čovjek! Razapeti, mučeni, silovani, živi zapaljeni, glava otkinutih... što sve čovjeku ovdje bijaše učinjeno?!!

20. stoljeće muke

XX. stoljeće je propalo na ispitu čovječstva. Bože, zar ovo je moguće da čovjek čovjek ovo učini. Bez obzira na nacije, pripadnosti, vjeru, ime, podrijetlo, povijest... Čovjek čovjeku učini ovako nešto! Bože jesmo izgubljeni.

U 20. stoljeću čovječanstvo je stiglo na mjesec, istražilo zemlju, doseglo vrhunce znanosti. *“Naučili smo letjeti nebom kao ptice, naučili smo plivati pod vodom kao ribe. Još samo da naučimo živjeti na zemlji kao ljudi.”* (George Bernard Shaw) I onda opet natrag u ubojstva.

Pitanja, pitanja...

Tako je puno pitanja. Tako je malo odgovora. Tako je puno nasilja fizičkog, verbalnog i svega između.

Pitanje prvo: Zašto je čovjek protiv drugoga čovjeka?

Pitanje drugo: Zašto je čovjek sebičan kad je sebičnost temelj svega zla?

Pitanje treće: Zašto je čovjeku osveta povezana s osjećajem zadovoljstva?

Pitanje četvrto: Zašto se svaka generacija mora suočavati sa zlima prošle generacije?

Pitanje peto: Zašto se za Grabovicu ne čuje? Zašto je ona negdje usput spomenuta? Zašto je potisnuta? Zbog koga? Tko štiti zlo?

Spomenici

Ovdje stoji spomenik na kojem pišu imena. Imena nevinih ljudi. I pravedno je da je tako. A možda, možda je trebalo pisati ovako nekako:

“Ovuda je prošla sramna brigada Armije BH, vojske koja nosi ime ove zemlje, koja je spalila i poklala ovo selo, pobila naše žene i našu djecu i povješala muškarce po stupovima. Sjećajući se tih mrtvih narod je podigao ovaj spomenik.” (Usp. Ismail Kadare, General mrtve vojske)

Žrtve i ime

Žrtve: 33. Od Mladenke 4 godine života do Marka 87 godina života. Brekale, Čulji, Drežnjaci, Ištuk, Lovrići, Mandići, Marići, Miletić, Pranjic, Ravlić, Šarić, Zadre...

Bijahu ubijeni samo zbog imena! U ratovima vam ime spašava glavu ili ubija život. Zbog imena ljudi ubijaju ljude... Imena su posude, nositelji identiteta, pamćenja i moći. Zato se ljudi zbog njih bore, ubijaju ili slave. Prečesto je ime postalo znak pripadnosti, a to znači i znak bezvrijednosti.

Pismo mom narodu

O Bože čudnih i mučnih li vremena u ovoj vučljivoj zemlji, vremena u kojem djeca i rijeke postaju svjedoci.

Djeca su ovdje postala svjedoci zločina (Goran i Zoran Zadro).

Ova Neretva: duboka i hladna, brza i neprašćajuća najčešće bijaše svjedok. Ona je tihi svjedok Grabovice dok ljudi šute i šute. Polovica skoro žrtava ne zna se gdje su. Svaka smrt je opomena. Ona nosi pitanje kakav čovjek ću ja biti? Hoće li čovječstvo zbog mene postati bolje ili tragičnije? Imam li snage postati svjedok i prekinuti nasilje tajne?

Ljudi koji u vječnost vjeruju imaju obavezu. Obaveza da nam zadovoljstvo nikada ne bude vezano uz nasilje, osvete, bilo koje zlo...

Obaveza da se naučimo živjeti bolje.

Obveza da nam sjećanja postanu povod govora istine.

Obveza koja kaže da istina mora biti na pijedestalu vrijednost, a pravednost je pravednost i kada boli.

Nama je obaveza čovječstvo učiniti boljim!

Previše sukoba

Na ovim prostorima skupili smo previše sukoba, užasnih ubojstava. Puna je zemlja kostiju i nepravde, pobjeglih zločinaca i loših sudova... Puna je zemlja trauma i teških sjećanja. Puna je zemlja grubosti, oholosti, jednostranosti.

A znamo da možemo bolje, možemo ljepše, možemo djeci svojoj ostaviti pravedniji, istinitiji, ugodniji svijet. Jednog će se dana naša djeca pitati o nama. Kakvi smo ljudi. Kakvi smo bili kada drugi bijahu loši?

Veliki Tolstoj (1828-1910), jedan od najvažnijih i najutjecaniji autora u povijesti književnosti, napisao je svjetske bestsellere poput: "Rat i mir", "Ana Karenjina". Osim književnosti, Tolstoj je bio poznat po svojim stavovima o nenasilju, jednostavnom životu i duhovnom čišćenju. U svijetu u kojem je jako važno imati stvari, posjedovati zemlju, čak i ljude, gdje većina želi uzeti, a ne dati, kaže Tolstoj: „*Ako osjećaš bol, ti si živ, ali ako osjećaš bol drugih, ti si čovjek!*” Biti čovjek kao da je najteže.

Ovakva mjesta nas pozivaju da moramo biti ljudi, imati sućuti za žrtve, tražiti istinu.

To nam kaže Krist jer on je za čovjeka umro. On čovjeka spašava. On čovjeka ljubi. Neka nam to bude dovoljno za snagu! Amen.

Fra Jozo Grbeš

LEDINAČKI ZAPISI – UDOVIČIĆI NA LEDINCU

Putujući putevima prošlosti i iščitavajući retke poznatih istraživača starosjedilačkih rodova u zapadnoj Hercegovini nigdje se nisam mogao namjeriti na rod Udovičića koji prebiva na Ledincu. Udovičići i Sesari su, prema usmenoj predaji, kako zapisa Nikola Mandić, nastali od starog roda Radman, što nije-dan pismeni podatak ne može to potvrditi. Ta ista predaja dalje priča da su Udovičići svoje prezime dobili po nekoj udovici Radmanuši¹, te se po udovici prozvaše Udovičići.

Zanimljivo je upravo to što ćemo priču o Udovičićima na Ledincu krenuti upravo s jednom udovicom, koristeći se obiteljskim predajama i onim zapisima do kojih smo uspjeli doći da bi smo kompletirali priču o dolasku Udovičića na Ledinac i time ostavili podatak o ovom rodu koji danas prebiva u Ledincu kojeg do sada nitko nije zapisao. Kada sam krenuo u istraživanje naših ledinačkih Udovičića nisam mislio da ću odmah na samom početku ‘zapeti’ u svom vlastitom mjestu. Da su žive stare matice župe Blato, kao i stare crkvene matice župe Kočerin koje su partizani spalili u svojim „vatrenim pohodima“ 1947. godine pisanje ove priče bi umnogome bilo lakše i jednostavnije. Od velike pomoći su bile crkvene matice župe Rasno², kao i upamćene obiteljske predaje koje je upamtila Blagica Udovičić(rođena Karačić – Šoljo) iz Tomislavgrada koje je čula i zapamtila od svog svekra Grge Udovičića.

Tragajući o prvom čovjeku Udovičića na Ledincu, o nekoj prvoj priči vezanoj uz njega nisam mogao nešto više saznati ni od koga u svom malom mjestu. Saznao sam samo, da je prvi pokušaj istraživanja predaka ovog roda prije par godina započela Blagica, nevjesta Udovičića koja je udata za Jozu – Joskana Udovičića u Tomislavgrad. I tako me put odveo u Duvno!

¹ Nikola Mandić; PODRIJETLO HRVATSKIH STAROSJEDILAČKIH RODOVA U ŠIROKOM BRIJEGU I OKOLICI, Mostar – Široki Brijeg 2002. str. 580

² Ovom prilikom se zahvaljujem Ivanu Dugandžiću koji mi je pomogao u pronalaženju Udovičića u starim maticama župe Rasno.

Ohrabren dobrim Blagičinim poznavnjem loze Udovičića koja je potekla iz Ledinca krenuli smo u pripovijedanje i zapisivanje dosadašnjeg znanja i kasnije nadopunjavanje neistraženog...

Od predaje koja se pamti prije možda nekih 170 godina, kada se je jedna udovica s Rujna, nadimkom Sesaruša, udala za Grgišu Vukoju s Ledinca te je sa sobom dovela jedno muško dijete, Jozu Udovičića. Grgiša je prihvatio Jozu kao svog posinka i time je kroz godine koje su slijedile polagao jednako pravo na zemlju kao i ostala Grgišina muška djeca. Jozo Udovičić, nadimkom Čolo je rodonačelnik svih ledinačkih Udovičića ma gdje bili. Pučko pamćenje nije zapamtilo ime Jozine majke, a i stari kameni križ Joze Udovičića – „Čole“ u ledinačkom groblju Krstine je svoja slova izbrisao i prepustio ih zubu vremena, no Matica Umrlih župe Rasno iz 1923. godine dala nam je nekoliko vrijednih podataka o njegovim roditeljima i godini rođenja. Rođen je 1834. godine od oca Petra Udovičića i majke Mare rođene Sesar, a u godinama što su slijedile oženio je Jözu Zadro iz Višnjice s kojom je imao sina Ivana i nekoliko kćeriju o kojima nisam uspio nešto više saznati. Kako je Grgiša Vukoja s Ledinca posjedovao imanje u planini, u duvanjskom selu Lipi koje je kasnije kao njegov posinak nastavio baštiniti Jozo Udovičić, tako je i Jozino stanovanje bilo polugodišnje; pola godine u planini, a pola godine u Ledincu.

Ono što mi je Blagica Udovičić posebno naglasila je da je rodonačelnik svih ledinačkih Udovičića – Jozo Udovičić nadimak „Čolo“ imao samo u Duvnu, dok ga u Ledincu nitko nije tako zvao. Naglašava isto to, da je taj nadimak čula od jednog starog čovjeka iz Lipe koji ga je tako zvao.

Ono što se isto zna, a nije toliko vezano za ovu priču, ali je možda vrijedno spomena je to da su svoj posjed u Lipi imali i Vukoje – Džuberovi s Ledinca koji su bili susjedi sa posjedom ledinačkih Udovičića – Vukoja. Kasnije su taj posjed Vukoje – Džuberovi prodali i više nemaju zemlje u Lipi.

Ono što nam je dalje otkrila Matica Umrlih župe Rasno je smrt Jöze Udovičić rođ. Zadro, žene Jozine 1917. godine, umrla je u dobi od 65 godina, pokopana je u groblju na Lipi u Duvnu. U današnjem prostoru katoličkog groblja u Lipi nema nigdje spomenika niti vidljiva znaka gdje bi mogla biti pokopana. Par godina kasnije, 1923. godine Jozo „Čolo“ Udovičić stanajući u Lipi pooboljeva i tako vidno umoran i slab starac na konju je doveden u Ledinač gdje je umro i pokopan na ledinačkom groblju Krstine iste godine u dobi od 89 godina. U središtu današnjeg groblja na Ledincu postoji stari veliki kameni križ kao svjedok mjesta počivanja rodonačelnika ledinačkih Udovičića.

Po kazivanju pok. Grge Udovičića Ivanova (kojeg je upamtila Blagica) putujući od Lipe prema Ledincu te 1923. godine pok. Jozo - Čolo je stalno govorio „Osta baba dušo!“, žaleći što u istom mjestu i u istom groblju neće biti poko-

pan sa svojom ženom, sluteći da će ga sestra smrt dočekati u nekom drugom mjestu.

Od muških Jozinih potomaka zna se za Ivana Udovičića i za kćer Anđu Udovičić iz matice Krštenih župe Rasno 1882. Po pričama starijih ljudi iz sela, Jozo je imao još ženske djece, no osim Anđe nema više nitko upisan u MK župe Rasno.

Vjerojatno su ostala ženska djeca Joze i Jöze rođena u Lipi za vrijeme ljetnog stanovanja i krštena su u župi Seonica kojoj je Lipa tada pripadala. Za potrebe ovog rada nismo istraživali stare matice župe Seonica te priču o ženskom dijelu ove obitelji ostavljam novim pokoljenjima Udovičića da taj dio istraže i upućujem ih prvo u Seonicu, a onda i u druga mjesta gdje su se kasnije Jozine kćeri poudale.

1891. godine Ivan se vjenčao sa Katom Leko kći Andrije iz Ledinca i Ane Palac iz Dragičine s kojom je imao šestero muške djece; Nikolu, Matu, Andriju, Jozu(Joskana), Grgu i Stanka, te dvije kćeri Ivu i Filomenu.

O Nikoli (rođ. 1891.) nisam uspio ništa saznati, najvjerojatnije je umro kao dijete. Dva Ivanova sina; Andrija i Mate su žrtve Prvog svjetskog rata. Andrija (rođ. 1896.) je poginuo 1917. u Rumunjskoj, dok je Mate (rođ. 1894) obolio u ratu i od posljedica bolesti umro u Lipi kod Tomislavgrada iste godine kao i njegov brat Andrija 1917³. Mate je pokopan u Lipi, dok se za Andrijin grob ne zna.

Jozo „Joskan“ Udovičić (rođ. 1899) vjenčao se 1919. godine s Ivom Leko kći Ivana i Mare rođ. Kvesić iz Ledinca s kojom je imao dvoje muške djece; Iku i Dragu te četiri kćeri; Anđu, Katu, Janju i Ivicu. 10. veljače 1945. godine partizani Jozu – Joskana odvede od kuće zajedno s Jozom Čolakom (Šimunovim i Matije rođ. Zadro) te ih ubijaju ispod Čolakovih kuća istog dana⁴. Do prije nekoliko godina unatrag na lokalitetu „Aptovica“ ispod Čolakovih kuća je postojao i maleni drveni križ koji je označavao mjesto gdje su partizani pogubili Jozu – Joskana Udovičića i Jozu Čolaka. Od muških Joskanovih potomaka spomenut ćemo da je Iko imao troje djece; sina Jozu – Joju i dvije kćeri Ivicu i Branku, dok je Drago imao petero djece; sinove Miljenka, Slavenu i Ivu te dvije kćeri Mirjanu i Nives. Iko, Joskanov sin je šezdesetih godina u Ledincu otvorio prodavaonicu mješovite robe „Kazić“ koja i danas postoji, te ova trgovina ima status najdugovječnije trgovine na Ledincu.

³ Vlado Bogut, Ljubo Leko; GRUDSKI ŽRTVOSLOV – Drugi svjetski rat i poraće, Grude 2014., str 113.

⁴ Isto.

Grgo Udovičić (rođ. 1910.) oženio se Anicom Palac kći Andrije i Anđe rođ. Kvesić iz Dragićine 1934. godine⁵ s kojom je imao sedmero djece; tri sina Nikolu, Blagu, Andriju, Jozu i Milu te dvije kćeri Filomenu i Katu. Nikola je umro kao dijete u dobi od 4 mjeseca, Blago je umro u dobi od 9 godina, a Andrija je isto umro u dječjim godinama.⁶ Od ostalih muških potomaka Grge Udovičića reći ćemo da Jozo – Joskan ima četvero djece; dva sina Zdeslava i Tomislava i dvije kćeri Anku i Josipu, dok Mile ima dva sina Roberta i Olivera. Jozo živi u Tomislavgradu, a Mile u Zagrebu.

Ono što vrijedi spomenuti za Grgu Udovičića jest to da je se Grgo s Ledinca preselio u Lipu šezdesetih godina prošlog stoljeća, a on i njegova žena Anica su pokopani u obiteljskoj grobnici u katoličkom groblju u Lipi.

Stanko Udovičić (rođ. 1912.) vjenčao se 1936. godine godine sa Milom Ticom kći Mate i Kate rođ. Alpeza iz Podledinca⁷ s kojom je imao sedmero djece; tri sina Matu, Marinka i Ivana, te četiri kćeri Nadu, Ljubu, Drinu i Miru. Mate ima dva sina; Dinka i Miru, Marinko ima tri kćeri (žive u Zagrebu), Ivan ima jednog sina Tomislava i kćer Žanu (žive u Mostaru).

I za kraj možemo ustvrditi da potomci Joze Udovičića „Čole“, osim na Ledinu, žive i u drugim mjestima odakle su raselili. Tako je ova priča zabilježila da ledinački Udovičići žive u Tomislavgradu, Zagrebu, Ljubuškom, Mostaru, Grudama i drugim mjestima koji možda ovdje nisu pobrojani.

Ali, ako ipak negdje počete pitati za nekoga od ledinačkih Udovičića najlakše će te ih pronaći po njihovom nadimku „Kazić“ po kojemu su puno poznatiji i prepoznatljiviji nego li po samom prezimenu. Pitajući neke od potomaka Udovičića „odakle nadimak Kazić?“ – nisam uspio saznati ništa. Tek poneka pretpostavka se nadvila nad glavom da je netko dobro ‘kazivao“ tj. pripovjedaao, dok se druga pretpostavka veže za neku zaboravljenu priču o nekom rakij-skom kazanu pa je odatle nadimak „Kazić“. Možda netko, nekada, sazna i ovu priču o nadimku, pa ćemo tako i kompletirati priču o jednom rodu s Ledinca...

Mario Knezović - Mičić

⁵ Ivan Šimić; DRAGIĆINA – RODOSLOVLJA, POVIJEST, SUDBINE, Grude 2025., str. 201.

⁶ Ove šture, ali vrijedne podatke o trojici Grginih sinova koji su umrli u dječjim godinama mi je kazala Blagica Udovičić, nevjesta Grge Udovičića, što ih je zapamtila iz priča pokojnog joj svekra.

⁷ Matica Vjenčanih župe Ledinac, godina 1936., br.3.

VRIJEME DEVIJACIJA VS. KULTURE LJUBAVI

Sve nas je iznenadilo ubojstvo Charlieja Kirka, čovjeka koji je svojim životom svjedočio snagu vjere, obitelji i domovine. Bio je glas mladih, branitelj slobode i kršćanskih vrijednosti. Protivio se i bio je jedan od najglasnijih protivnika woke ideologije/kulture, radikalnog feminizma, političke korektnosti i kulture isključivanja (cancel culture). Zastupao je tradicionalne, obiteljske, kršćanske i konzervativne vrijednosti oštro se suprotstavljajući pobačaju, istospolnim brakovima i transrodnim pravima. Zalagao se također za strogu imigracijsku politiku, odnosno provođenje američkih zakona na granici suprotstavljajući se ilegalnim migracijama koje ugrožavaju sigurnost, ekonomiju i američki identitet.

U trenutku kad su ga upucali, govorio je o povezanosti između ubojica i rodnog (transgender) poremećaja. Već ranije brojne znanstvene studije pokazale su kako je veliki broj zločina i nasilja, te različitih zlostavljanja i perverzija u puno većem postotku počinjen od strane transgender osoba u odnosu na zdravu populaciju. Ali mein stream mediji o tome suglasno šute provodeći kulturu isključivanja, u kojoj se ništa negativno ne može reći protiv LGTB+ lobija.

PORAST PSIHIČKIH OBOLJENJA

Posljednjih godina u Italiji i diljem svijeta alarmantno je porastao broj djece i adolescenata koji pate od psihijatrijskih poremećaja. Podaci govore sami za sebe: između 2018. i 2024. godine, prema podacima Instituta Gaslini u Genovi, posjeti hitnoj pomoći zbog mentalnih poremećaja među vrlo mladim ljudima su se učetverostručili.

Postoji nekoliko razloga zbog čega se ovi psihijatrijski poremećaji šire među mladima. Luciano Tovaglieri, talijanski nacionalni tajnik IGNIS-a, navodi ih nekoliko:

- Brzo propisivanje psihotropnih lijekova

Prvi refleks zdravstvenog sustava često je propisivanje psihotropnih lijekova sve mlađoj djeci. U nekim slučajevima, suočeni s akutnim i rizičnim situaci-

jama, to može biti neizbježno. Ali prečesto se ovaj pristup koristi kao prečac, bez rješavanja korijena problema. Rezultat je dvostruk: s jedne strane, prerana kemijska ovisnost od koje se mnogi mladi ljudi ne mogu osloboditi; s druge strane, patnja postaje kronična, jer liječenje simptoma bez rješavanja uzroka znači odgađanje problema, a ne njegovo rješavanje.

- Podcjenjivanje poštasti ovisnosti o drogama

Dramatično i prečesto ignorirano poglavlje odnosi se na širenje droga među vrlo mladim ljudima. Danas djeca počinju eksperimentirati s drogama u sve ranijoj dobi: nije neuobičajeno da već u osnovnoj školi eksperimentiraju s jointima, a mnogi potom završe eksperimentirajući s težim drogama. Društvo snosi veliku odgovornost za to: umjesto da se odlučno bori protiv ovisnosti o drogama, ono je nastoji trivializirati. Ljudi pričaju o “lakim drogama”, normaliziraju upotrebu kanabisa kao da je to malo više od poroka i otvaraju trgovine koje prodaju marihuanu niske jačine kao da je to običan potrošački proizvod.

Poruka koja se prenosi je poražavajuća: “pušenje jointa nije tako loše.” Ali djeca još uvijek ne razumiju opasnost, a ako odrasli sami šire ovu ideju, neizbježno će biti skloniji pokušati. Podaci potvrđuju da je ogroman udio adolescenata popužio barem jedan joint, a granica prema težim supstancama postaje sve nejasnija. Ne postoje bezopasne droge: sve oštećuju mozak, posebno u mladoj dobi, kada neurološki razvoj još nije završen. Trivializacija ove činjenice je kulturni zločin koji mlade ljude osuđuje na krhku budućnost.

- Vrijeme “zdravstvenog straha” uzrokovanog Covidom

Još jedna ogromna odgovornost leži na onima koji su tijekom pandemije poticali klimu straha i izolacije. Djeca i adolescenti provodili su svoje formativne godine zaključani kod kuće, lišeni pravih odnosa, bombardirani alarmističkim porukama. Učenje na daljinu, predstavljeno kao rješenje, pokazalo se katastrofom: nije zamijenilo pravo školovanje, već je samo dodatno izoliralo djecu, lišavajući ih ljudskog kontakta bitnog za rast.- toksične poruke: televizija, pornografija, elitistički uzori tj. degradirano kulturno okruženje. Televizija i mainstream mediji stalno predlažu površne i destruktivne modele, dok pornografija - dostupna od djetinjstva zahvaljujući pametnim telefonima - iskrivljuje percepciju seksualnosti, odnosa i sebe. To nisu sporedni detalji: to su istinski destabilizirajući agensi koji djeluju na krhku psihi mladih ljudi.

- Kriza obitelji

Ako dijete ne odrasta u jezgri koja štiti i usaduje sigurnost, vjerojatno će razviti duboke nesigurnosti koje će ga pratiti u adolescenciji i odrasloj dobi. Raspad tradicionalne obitelji, potaknut društvenim i zakonodavnim modelima koji potkopavaju njezinu ulogu, lišava nove generacije prve i najprirodnije psihološke podrške.

- Gubitak identiteta

Mlada osoba koja ne zna tko je, koja ne poznaje svoje korijene, koja ne osjeća pripadnost narodu, vjerskoj ili kulturnoj tradiciji, neizbježno odrasta dezorijentirana. Tome se danas dodaje rodna i homoseksualna propaganda, koja dodatno zbunjuje mlade ljude oko temeljnih pitanja poput spola i osobnog identiteta. Adolescent koji više ne zna je li muškarac ili žena, koji je naveden da vjeruje da nije važno voli li muškarca ili ženu, ne pronalazi fiksnu točku, već samo nesigurnost. Ta dezorijentacija potkopava psihološku ravnotežu i dovodi do krhkosti, tjeskobe, depresije, pa čak i stvarnih patologija. Identitet nije sporedni detalj: on je temelj ljudskog bića. Bez njega mladi ne grade ni sebe ni svoju budućnost.

- Udaljavanje od svetog.

Gubitak identiteta naime prati udaljavanje od duhovne dimenzije. Bez horizonta smisla, djeca odrastaju u praznini koja rađa očaj. Društvo koje uklanja Boga i svodi čovječanstvo na potrošača robe i slika, neizbježno stvara zbunjenost. Kada su predložene vrijednosti isključivo materijalističke: uspjeh, estetika, novac, život postaje besciljno putovanje, a psihološka krhkost se pretvara u bolest.

SVIJET NIJE DALEKO OD NAS

Ako mislimo kako je ova stvarnost daleko od nas, jako se varamo. Naime, domovi za nezbrinutu djecu pokazuju kako je sve više djece na smještaju toliko psihički razoreno da već iako maloljetni, moraju biti pod medikamentoznom terapijom. Zajednice za ovisnike, poput Cenacola ili Milosrdnog Oca u Međugorju, počeli su primati mlade sa psihičkim poremećajima jer su oni postali neizostavna posljedica uzimanja opijata. I zajednica za žene Majka Krispina bilježi veliki broj upita za smještaj upravo mlađih osoba s psihičkim poremećajima.

Društvo u cjelini pokazuje da je čovjek doista u krizi u svakom pogledu. Korijen svih ovih poremećaja je temeljna kriza identiteta. Identitet označava doživljaj vlastitog „ja“. Predstavlja pojam koji pojedinac ima o samome sebi i kontinuiranom postojanju vlastite ličnosti, čije se bitne karakteristike ne mijenjaju s obzirom na vrijeme, mjesto ili situaciju u kojoj se nalazi.

VRIJEME DEVIJACIJA

Liječnici psiholozi se slažu u tome da živimo u VREMENU DEVIJACIJA. Čovjek je došao do točke da je narušen emocionalno, psihički i biološki i to nepovratno, do točke gdje i medicina više ne može pomoći da se dođe do liječenja, nego samo da se donekle, pod lijekovima, stanje čovjeka drži donekle

pod kontrolom. Bolestan čovjek stvara bolesne odnose, sebične odnose, jer takav bolestan, devijantan čovjek, nije sposoban živjeti zrele ljubav sebedarja drugome. Onu ljubav koja će biti njegova karta za vječnost.

Fra Slavko Barbarić, pedagog i psihoterapeut, bi sve ove razloge nazvao KRIVA DIJAGNOZA. Name, on kaže: „Svi mi vrlo lako dajemo ocjenu samih sebe ili drugih, riječima: ‘nema živaca, srdit je, nepristupačan, zatvoren, nestrpljiv, uvredljiv, razdražljiv, rastresen,...’ Shvatio sam da u sličnim stanjima zaboravimo da je ipak najčešći razlog svim gore navedenim stanjima – nedostatak ljubavi! Jer kad nekoga ljubim, onda imam vremena, pažljiv sam, nasmiješ, suosjećajan...” Za fra Slavka je tako stanje ljubavi istodobno i put mira, razumijevanja i praštanja. A stanje ne ljubavi je put uništavanja i pojedinaca i drugih. Za njega je sposobnost čovjeka da ljubi, automatski i glavni lijek protiv psihičkih i mnogih tjelesnih bolesti.

Gospa sve to zna bolje nego mi. Zna da je ključ našeg zdravlja na svim razinama svjesnost o tome tko smo (naš identitet) i spoznaja o tome da smo ljubljeni i željeni. Kad kaže u poruci „Draga djeco, dječice moja, ljubljeni moji!“ – ona nas podsjeća tko smo - da smo djeca Božja, da smo djeca Njezina i da smo nadasve ljubljeni! Kaže da nismo slučajni, nismo greška, nismo zbrka, nego smo izabrani, kako bi bili ljudi ljubavi koji poznaju Boga ljubavi i kako bi njegovu poruku ljubavi nosili onima koji Boga ljubavi nisu upoznali. Baš kao i Charlie Kirk.

Zato, za kraj, u skladu s porukama i kršćanskoj aktivnosti koju je živio Charlie, zapitajmo se kako mi možemo nastaviti širiti njegovu poruku i poruku Evanđelja? Katolički politički analitičar Bruno Rukavina nudi tri primjera:

„1. Boriti se za istinu, neovisno o tome koliko cijeli svijet govori da si u krivu. Ako znaš da je nešto istina, imaš dokaze i argumente na svojoj strani te se vodiš razumom i duhom, tko ti može stati na put? Čak ako ti i oduzmu život kao što su Charlieju, tvoje riječi će nastaviti živjeti, kao i njegove.

2. Otvoriti i poticati dijalog, komunikaciju i debate kao što je to radio Charlie Kirk te nikad ne izgubiti misao da su nasuprot nas ljudi, djeca Božja, sa svojim pogledima, iskustvima, potrebama i željama koji su u mnogočemu jednaki nama. Cilj ubojstva je možda i bio na političkoj razini zatvoriti dijalog u takvom formatu stoga je baš suprotno potrebno više Kirkizacije.

3. Molitva, meritokracija^{*1}, poduzetništvo i rad na vlastitom uspješnom postojanju unutar vaših zajednica (a temeljna je obitelj).“

^{*1} Meritokracija je sustav u kojem se moć i dobrobiti dodjeljuju na temelju sposobnosti, vještina i postignuća pojedinaca, a ne na temelju nasljedstva, bogatstva ili društvenog položaja. U takvom sustavu napredak se zasniva na učinku i zaslugama, a cilj je da sposobni pojedinci zauzmu odgovarajuće pozicije.

Zagovornici kulture smrti mislili su da će metkom zaustaviti istinu koju je Charlie Kirk naviještao. Ali Istina se ne može zaustaviti, ona sad više jače i glasnije kroz usta svih onim javnih osoba koje su skupile hrabrost i izložili se za podršku Charlieu, njegovoj misiji i borbi protiv laži. Charlie Kirk, za života, imao je 1,7 milijuna pratitelja na Instagramu. Danas je taj broj eksponencijalno porastao na preko 12,1 milijuna i nastavlja rasti! Njegova žrtva, postala je snaga da oni koji su šutjeli, progovore! Tako postaje istinita ona tvrdnja da „Tiranin umire i njegova vladavina je gotova. Mučenik umire i njegova vladavina tek počinje.“ koju je rekao danski filozof i teolog Søren Kierkegaard.

Živjeti evanđelje znači živjeti kristoliko. A Krist je molio i naviještao. Zato, budimo i mi kao Charlie Kirk, kao brojni sveci koji nisu imali straha govoriti Istinu i dati svoj život za Istinu.

Paula Tomic

IMENOSLOVLJE

Imena naša draga stara

Kada su mi prijatelji čestitali imendan na blagdan Svetih mladenaca (Nevina dječica, 28. prosinca), zahvalio sam pomislivši kako je moje ime danas sve rjeđe, i što stariji, sve paradoksalnije kako statistika tvrdi da je prosječni ljudski vijek sve duži. Zavirih u narodne kalendare i vidjeh iako nema sveca sv. Mladena, da je moje ime, i svi Mladeni i Mladenke (a ja sam i blizanac s istoimеноm sestrom), počašćeno obilježavanjem još najmanje četiri puta u godišnjem katoličkom kalendaru: 3. siječnja, 8. veljače, 3. svibnja i 1. lipnja (ti nadnevcu nisu naznačeni u svim kalendarima). Sjećam se i svog tetka Stipe Jonjića, velikog šaljiva, kojega su svi zvali Ljolja, a kada bi mu susjed na božićnoga Svetog Stjepana rekao: “Sritan ti imendan, Stipe!”, on bi šeretski uzvratio: “E, nešto da te počastim pićem, cilu me godinu zoveš Ljolja, a samo danas san Stipe!”

Ponetko je toliko zaljubljen u svoje ime da ga svuda ispisuje pa izreka opominje: Imena luda nalaze se svuda! Dok latinska poslovice poučava “Nomen est omen” (Ime je znak), naša stara poslovice kaže: Ime nikoga nije narušilo, već karakter i njegova loša djela. I doista, valja živjeti u skladu s još jednom pučkom: Pošten budi, pošteno se vladaj, pa se najboljemu nadaj! Djeci su imena nadijevana po časnom roditelju i pretku, po svecu/svetici na čiji blagdan su rođena (ili je rođendan najbliži tom nadnevku). U stara doba zaštitno se ime davalo i da se njime od djeteta “otjeraju uroci i zlodusi” (Grubiša, Vuk...), katkada i da se zaustavi novo rođenje djeteta (Dosta, Stanko, Stana...), a često se, uz službeno, dobivalo i drugo (crkveno) ime po kojemu je osoba možda bila i poznatija, da i ne spominjemo kasnije nastali nadimak (prišivak). Djeca nisu “kriva” što su im roditelji dali neobična imena, zbog čega netko može i patiti pa mu zakon dopušta promijeniti ime u osobnim službenim dokumentima. Naša tradicijska narodna i biblijska imena mahom se mijenjaju od prije pola stoljeća. Naime, sedamdesetih godina prošlog stoljeća, dolaskom televizije i drugih medija, otvaranjem granica i masovnijim odlascima u gastarbarizaciju, dolaskom turista, sklapanjem brakova sa stranim supružnicima,

zaljubljenosti vjenčanih u glazbene, filmske, sportske i druge svjetske zvijezde, i u nas su došla nova strana imena, jedno vrijeme je to bilo i pomodarstvom.

Od kada su mi umrli roditelji, ne želeći da mi promakne vijest o smrti nekog susjeda i poznanika u zavičaju (i da se odužim za misu zadušnicu), zadnjih petnaestak godina redovito pratim osmrtnice u novine, pa sam počeo i zapisivati neuobičajena stara “službena” muška i ženska imena umrlih u srednjoj Dalmaciji i zapadnoj Hercegovini, a nadijevana su im uglavnom od dvadesetih do šezdesetih godina 20. stoljeća.

Neka su imena ista i za muškarce i žene (Ivica, Nikica, Tomica..), u nekim pimorskim mjestima ženska imena završavaju samoglasnikom e (Ane, Tone, Mare, Joze...), pojedina su podomaćena strana imena... Katkada je tome kumovao i župnik koji ih je u raznim inačicama takve upisao u matične knjige. Raznovrsnija, maštovitija i ljepša su ženska imena.. Zanimljivo je da su neka bila i sa snažnim političkim prizvukom, očito su ih svojoj djeci davali zestoki mladi revolucionari, možda računajući da će i time dobiti koji politički poen (Hrvatska, Sutjeska, Elšatka, Sovjetka, Staljin, Tito...).

Kao prilog hrvatskoj antroponomastici, evo abecednog popisa više od 550 zbiljskih, neobičnih, rijetkih ili manje učestalih starih hrvatskih imena, a sva su spomenuta u osmrtnicama koje su objavljene u splitskom dnevniku *Slobodna Dalmacija* u ovom tisućljeća.

ŽENSKA IMENA: Adica, Almeria, Aila, Alminija, Aljoška, Anarela, Anda, Andrina, Andres, Animira, Aninka, Anis(i)ja, Anta, Antoanela, Antula, Anježa, Arsijena, Asia, Bara, Bartolina, Belita, Bin(k)a, Bistr(ic)a, Blagovita, Blaže, Boja, Bonina, Bora, Bortulina, Celija, Cilika, Cvituka, Dajna, Dajsa, Dakica, Dalfina, Dalka, Damaska, Darislava, Davina, Deizi, Dejzi, Delfa, Dinarika, Dinora, Dirska, Dišija, Divka, Dobrillka, Doma, Dome, Domicia, Donka, Dosja, Dosta, Dragija, Draginja, Dragunja, Drine, Dumica, Dus(i)ja, Đuja, Džuna, Eđidija, Elzbieta, Elka, Elora, Elšatka. Ern(ic)a, Ermilija, Erža, Eudoksija, Eulohija, Evinka, Fanita, Fausta, Fenka, File, Filma, Finka, Fraqnca, Franea, Fumica, Geni, Genoveva, Gerda, Gjolanda, Golubica, Gora, Gor(i)jana, Gorostanka, Gortana, Gospava, Halugica, Hanij(el)a, Helijana, Hermina, Hozana, Hrvatica, Hrvatina, Hrvatska, Hulita, Ičica, Ignes, Igorčica, Ilda, Ileana, Ilmira, Indegorda, Iskrena, Ives, Jacinta, Jaka, Jako, Jakovica, Jakubina, Jandra, Jeja, Jeka, Jerenka, Jerina, Jesika, Jevrosima, Josana, Joska, Joška, Jozefa, Jožica, Jugana, Jura, Kalista, Kasijana, Katalin, Katina, Kedi, Kleofina, Klotilda, Koleta, Kosmosa, Landina, Lavia, Lenija, Leticija, Leonilda, Leontina, Leva, Liborija, Libuša, Licia, Lida, Lidonka, Lidvina, Ligorija, Liljana, Lipojka, Lodija, Lorita, Lorna, Lučija, Ludmila, Lujida, Lutka, Ljubezna, Macuka,

Madlena, Magna, Maira, Majana, Mandaljena, Manilka, Margarida, Marilka, Matuša, Melča, Mercedes, Mičelina, Mijoljka, Milvija, Milja, Miona, Miora, Mirava, Mirena, Mislana, Mišajela, Mojra, Moliva, Mona, Monia, Mosenka, Najda, Namisan, Narciza, Nas(t)ja, Nede, Neđa, Nelda, Nelija, Nerita, Nevresa, Nidia, Nilda, Nilka, Ninel, Niza, Odesa, Ondina, Olinda, Olimpija, Oliva, Oljinka, Ora, Osiba, Otilija, Ozanija, Paresida, Pav(ink)a, Pavulena, Peka, Pepera, Persa, Petromila, Petronila, Petrovka, Pera, Pere, Peri, Pila, Pina, Pobjeda, Radna, Radvana, Raska, Ređina, Rene, Restislava, Rodoljubna, Rozarka, Roža, Rusa, Ruta, Rusmilja, Ruzarija, Santa, Sarafina, Sefora, Seko, Selina, Selka, Seulka, Simbolka, Sinajska, Sineva, Sladojka, Slobodna, Snjega, Sokola, Sovjet(k)a, Sreće, Sretna, Stana, Stane, Stanenka, Stifanka, Stiljda, Stipan(ij)a, Stošica, Studenka, Svatava, Sveta, Svilajka, Šime, Šinka, Tada, Tajdi, Tana, Tatika, Temida, Teni, Tereža, Tija, Tilda, Tini, Tita, Titana, Toka, Tomažina, Tomka, Tona, Tone, Toni, Ulita, Uranka, Ursa, Valdi, Valdriana, Varja, Veda, Velimirka, Velinka, Veneranda, Venija, Verka, Vermila, Verunika, Vitiija, Vidinka, Vini, Virna, Vjeročka, Vojna, Vojana, Voljena, Vozana, Vranjka, Vukica, Xenia, Zaira, Zajdana, Zarja, Zdrinka, Zemislava, Ziba, Zilha, Zita, Zjena, Zlatiborka, Zlatokosa, Znanoslava, Zona, Zos(i)ja, Zrinska, Zuska, Zuzana, Zvizardanka, Ženja, Živodarka, Žužana.

MUŠKA IMENA: Abi, Agis, Alabin, Alban, Andreja, Antos, Areto, Bašće, Bebac, Berigoj, Biser, Blagdan, Blagodar, Bon(k)o, Bonito, Boran, Bore, Bozho, Božen, Časlav, Čirilo, Daco, Dag, Dali, Damjanov, Damnjan, Darin, Dasen, Daslav, Delko, Deso, Divko, Duhomir, Dunko, Đango, Đordž, Đurađ, Eldo, Elko, Enisej, Etien, Felicija, Filian, Filko, Fortunato, Frankopan, Gervazije, Gogan, Gongo, Gorkij, Gortan, Griša, Gruica, Hajduk, Heriberto, Hrvoslav, Ilenko, Ilijan, Iljko, Inko, Injacij, Ive, Ivanja, Jadro, Jerislav, Josko, Jovanin, Jozip, Jugo, Jugopol, Justin, Jušte, Kaj(ic)a, Kandido, Kiko, Kolja, Kristo, Križan, Lahor, Lari, Laurent, Lavko, Leander, Lenji, Liber(an), Linardo, Lorando, Lovor, Lui, Lujan, Luzario, Makarije, Makso, Maksudin, Mane, Marjanček, Marjo, Markiša, Marul, Melko, Mercedes, Mičelino, Mikel, Miško, Mitjan, Mladinko, Mojsija, Nade, Nadomir, Nebodar, Neboiša, Nedislav, Nilo, Njegovan, Omar, Orlando, Paulin, Paun, Pava, Pavomir, Pavlo, Pavuša, Pepi, Pešo, Petek, Pijer, Pilip, Presliij, Prvoslav, Raden, Radić, Radoja, Radoљub, Ratiskav, Regis, Renko, Rocko, Rosan, Rozalin, Rožarijo, Ruben, Rudo, Rusario, Ruzarij, Rusko, Ruveid, Ruzarijo, Ruzarko, Sašo, Severo, Semidrag, Segor, Sinajko, Skoja, Slavac, Slobe, Sloven, Spiridan, Sretan, Sreto, Staljin, Staš, Studenko, Svebor, Svemir, Svetin, Svetko, Šerif, Štjefen, Tajmir, Tanči, Teobold, Tihan, Tihorad, Tito, Tješivoj, Tolan, Tome, Tražimir, Tudor, Uran, Val,

Vanja, Vario, Većeslav, Veljanko, Venancij, Veris, Veseli, Vibor, Vican, Vidan, Vigo, Viljan, Vitoslav, Vjeroslav, Vlajko, Voji, Vojni, Volimir, Voloda, Voljen, Vrane, Zakarija, Zaviša, Zdravo, Zlatenko, Zlatenko, Zlatno, Zorko, Žoržan...

Mladen Vuković

KRONIKA

MARIO BUŠIĆ

Kronika Matice hrvatske - Ogranak Grude (2024. – 2025.) 291

KRONIKA MATICE HRVATSKE OGRANAK GRUDE (2024. – 2025.)

-20. listopada 2024. - Andrijana Mlinarević Cvetković, akademska slikarica, potpredsjednica Ogranka MH u Grudama i ravnateljica Srednje škole Antuna Branka Šimića u Grudama, predstavila je slikovnicu „Mjesečar“ u Dječjem vrtiću Grude. Tu je slikovnicu Andrijana uradila zajedno sa svojom kćerkom Magdalenom. Nakladnik je ove slikovnice Matica hrvatska - Ogranak Grude.

-25. listopada 2024. - Preminuo je veliki umjetnik, akademski slikar Drago Bušić, rodom iz Gorice. Uradio je mnogo djela u hercegovačkom podneblju, kao i u svim drugim mjestima gdje je boravio. Neka ga dragi Bog nagradi vječnim mirom u svom Kraljevstvu nebeskom!

Posebnu i veliku zahvalnost izražavamo mu za izgradnju spomen-znakova za poginule u minulim ratovima u župama naše općine (Gorica, Tihaljina, Dri-
novci, a izradio je maketu za spomen-znak u Grudama), kao i za izgradnju ve-

lebnoga Puta križa na Zavali u Gorici, te vitraja u područnoj crkvi u Sovićima. Mozaike je napravio u novoj župnoj crkvi u Gorici, u Šamatorju sv. Stipana Prvomučenika u Gorici, i na groblju Bartuluši u Drinovcima!

-26. listopada 2024. – u Maloj dvorani Vatroslava Lisinskog u Zagrebu održana je Glavna skupština Matice hrvatske na kojoj su bili i troje grudskih matičara, izaslanika na skupštini.

-1. studenoga 2024. – Svetkovina je Svih svetih. Matičari su se u svojim grobljima pomolili i zapalili svijeću za preminule matičare.

-13. studenoga 2024. – Matica hrvatska Ogranak Grude uputila je pozivnicu i upute svim sudionicima za održavanje jubilarnog XX. Adventsko-božićnog koncerta, koji je 2024. godine u župnoj crkvi u Tihaljini.

mh

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Grudama

XIX. DANI MATICE HRVATSKE U GRUDAMA 2024.

-BOŽIĆU USUSRET-

U Grudama započinju XIX. Dani Matice hrvatske -Božiću ususret-. Počet će događajem u znak sjećanja na stradanje u Vukovaru i Škabrnji, i u čast sv. Kate, zaštitnice Gruda. Osim otvorenja koji će se zbiti u utorak, 26. studenoga i to promocijom knjige Ane Batarelo iz Splita, bit će još i predstavljanje novoga Godišnjaka Matice hrvatske Grude, za 2024. godinu - SUSRETI 18, te jubilarni XX. Matičin Adventsko-Božićni koncert, koji je ove godine u župnoj crkvi u Tihaljini, u nedjelju 22. prosinca 2024. godine.

Prvi događaj je u utorak u Osnovnoj školi Ruđera Boškovića u Grudama!

-26. XI. 2024. (utorak) – u knjižnici Osnovne škole u Grudama, u 18 sati
Otvorenje XIX. Dana Matice hrvatske - Ogranak Grude

Predstavljanje knjige O DUŠI PLAVOG KAPUTIĆA, autorice Ane Batarelo
Knjigu predstavljaju: Ana Batarelo i Jakov Sedlar

Ovaj događaj je u znak sjećanja na žrtvu Vukovara i Škabrnje i u čast sv.
Kate, zaštitnice grudske župe

-26. studenoga 2024. - Započeli su XIX. Dani Matice hrvatske u Grudama
-Božiću ususret-! Iako ova manifestacija traje od rujna mjeseca, ipak je otvorenje bilo na ovom događaju.

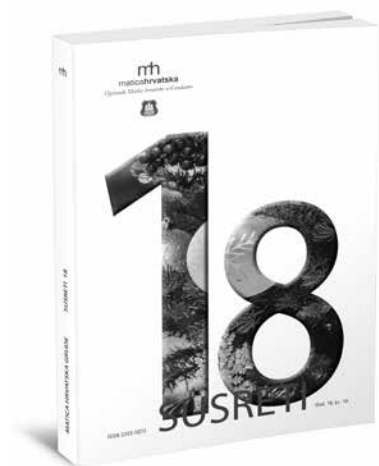
U lijepom je i emotivnom ozračju otvorena ova matičina manifestacija! U knjižnici Osnovne škole u Grudama predstavljena je knjiga Ane Batarelo "O duši Plavog Kaputića"! O knjizi su govorili autorica Ana i redatelj Jakov Sedlar. Program je vodila Ivana Bošnjak, tajnica Matice hrvatske Ogranak Grude. Organizatori su zahvalili ravnateljici OŠ Grude, gđi. Luciji Mikulić na gostoprimstvu kao i publici na dolasku. Ova je književna večer organizirana u sjećanje na sve poginule u Vukovaru i Škabrnji kao i u čast sv. Kate, zaštitnice Gruda.

-6. prosinca 2024. - Iz tiska su izašli Susreti 18, Godišnjak Matice hrvatske-Ogranak Grude, koji na 368 stranica bilježi razne događaje iz života našega zavičaja, mnoge zanimljivosti, književne teme kao i znanstvene radove. Izlaze već 18. godinu zaredom sa svojom prepoznatljivom naslovnicom koju redovno uređuje i umjetnički oblikuje Andrijana Mlinarević-Cvetković uz pomoć Edite Grubišić. Glavni je urednik Susreta Mario Bušić, a cjelokupno uredništvo svesrdno pripomaže u objelodanjivanju ovoga grudskoga Godišnjaka. Lekturu je uradila Marjana Čuljak.

U Susrete br. 18 nas uvodi domoljubna pjesma sinjske spisateljice Zdenke Bilobrk, kojoj je Ogranak Matice hrvatske iz Gruda do sada objavio dvije knjige.

U rubrici „Književnost“ svoje su uratke priložili Marija Bošnjak, Mario Bušić, s. Bernardina Crnogorac, Gabrijela Čuljak, Marko Čuljak, Mario Grizelj, Maja Matković, Josip Mlakić, Pejo Šimić, fra Ivan Vasilj, Mirjana Vlašić Mima i Ivana Zlopaša.

U Susretima je i poglavlje o „Povijesti“ gdje su svoje članke napisali Vlado Bogut dva rada, Vlado Majstorović, fra Ante Marić i Srećko Tomas.

Rubriku o „Religiji“ i područjima vezanima uz nju svojim su perom oplemenili Mirela Primorac, Paula Tomić sa dva rada i Damir Zorić.

U „Učeničke pokušaje“ svoje priloge su objavili vrijedni učenici naših škola iz općine Grude: Ivano Akmadžić, Petra Barišić, Klara Brkanović, Darija Eljuga, Glavaš, Nicole Glavaš, Martina Grizelj, Mateo Kordić, Borislava Leventić, Anna Lukenda, Anica Majić, Emanuela Majić, David Mijatović, Lovro Mijatović, Luka Mijatović, Dolores Pandžić, Marija Prlić, Andrija Roso, Sara Sosa, Mihaela Tomas, Marija

Vranješ, David Vrdoljak, Marija Alpeza, Mihaela Barić, Sara Brzica, Ivana Ćorić, Ana Leko, Ruža Leko, Ana Majić, Tea Marijanović, Tea Mikulić, Lana Mitar i Petra Pejić.

Među „Zanimljivosti“ radovi su fra Roberta Jolića, Marija Knezovića, Srećka Tomasa, te Mladena Vukovića s dva rada, a tu je i članak pok. fra Andrije Vlašića.

Tekstovi o znanosti su Zvonimira Glavaša, Andrijane Mlinarević-Cvetković, Nikole Šimića Tonina i Žakline Kutije. O sportu je pisao Srećko Mikulić, a o Matici hrvatskoj u Grudama i o minulim događajima koji su obilježili naš zavičaj ljetopisao je Mario Bušić. Uredništvo 18. Susreta od srca zahvaljuje svim svojim suradnicima.

Susreti 18 objelodanjeni su i kao web-izdanje, s posebnim ISSN brojem. Na internetskoj stranici Matice hrvatske - Ogranak Grude čitatelji će moći pronaći Susrete 18

-12. prosinca 2024. - Predstavljanje Godišnjaka Matice hrvatske Grude, Susreti 18, upriličeno je u našoj školskoj knjižnici. U blagdanskom ugođaju riječi dobrodošlice je uputila ravnateljica Andrijana Mlinarević-Cvetković, a profesori Zvonimir Glavaš i Mate Boban su ukratko predsta-

vili Godišnjak, u kojem su radovi naših profesora i učenika.

Glazbeni i poetski intermezzo su upriličile učenice Maja Sopta (3.f) i Tea Mikulić (2.i). Nakon programa uslijedila je zakuska koju su pripremili i poslužili naši vrijedni učenici konobari (3.g) i kuhari (2.g) pod nadzorom svojih profesora Ive Mikolčević i Zdenka Zovke. Knjižnicu su prigodno uredile knjižničarke Božana Milas i Marija Leko.

Novinarska i foto sekcija smjene B.

-22. prosinca 2024. - u župnoj crkvi Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije u Tihaljini održan je tradicionalni jubilarni matičin XX. Adventsko-božićni koncert u organizaciji Matice hrvatske Grude i župe domaćina Tihaljine. Nastupili su župni zborovi, glazbene organizacije i solisti iz općine Grude, kao i dragi gosti.

Crkva je bila prepuna izvođača i slušatelja koji su uživali u svim izvedbama, te nisu krili oduševljenje i sjajno raspoloženje. Svoju su podršku, kako zborovima iz svojih župa tako i organizatorima, svojom prisutnošću dali i župnici župa grudskog dekanata! Posebnu podršku svojim dolaskom dao je provincijal Hercegovačke franjevačke provincije fra Jozo Grbeš.

Prigodnim riječima svima nazočnima u ime domaćina na samom početku obratio se župnik župe Tihaljina fra Ljubo Kurtović koji se i pomolio i blagoslovio ovaj koncert i sve izvođače i nazočne!

Župni ured Tihaljina i Matica hrvatska Grude
pozivaju Vas na

XX. Adventsko-božićni koncert Matice hrvatske Grude

RADUJTE SE NARODI

Župna crkva Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije Tihaljina
Nedjelja, 22. XII. 2024. u 17 sati

Sudjeluju:

Župni glazbeni ikalo Grude
Marija Čulina, Osvana ikala Otravci
Opći župni zbor so. Terezijske Matke, Nebeske ruže, Lelinci
Opći župni zbor so. Miroslava Ostroškog, Otravci
Opći župni zbor Bezgrješnog začeca OMI Tihaljina
Župni Osvana ikala Rukla, Rukla, Rukla
Župni zbor so. Sveta Krištofa, Rukla
Župni zbor so. Sveta Krištofa, Rukla
Župni zbor so. Miroslava Ostroškog, Otravci
Župni zbor so. Terezijske Matke, Nebeske ruže, Lelinci
Lucija Gruha

Na dobro Vam došao Božić i sveto porođenje Isusov!

- Na koncertu su nastupili:
- Zbor Glazbene škole Grude
- Marija Čulina, Osnovna škola Drinovci
- Dječji župni zbor sv. Terezije Male "Nebeske ruže" Ledinac
- Dječji zbor Bezgrješnog začeca BDM Tihaljina
- Zbor Osnovne škole Ruđera Boškovića Grude
- Župni zbor sv. Ivana Krstitelja Ružići
- Župni zbor sv. Stjepana Prvomučenika Gorica- Sovići
- Klapa Bratovština Gorica-Sovići
- Župni zbor sv. Mihovila Arkandela Drinovci
- Župni zbor sv. Terezije Male "Nebeske ruže" Ledinac
- Lucija Zovko

Pred kraj koncerta predsjednik Matice hrvatske u Grudama mr. sc. Mario Bušić, u svoje ime i u ime najstarije kulturne institucije u Hrvata, u ime Matice hrvatske koju predstavlja u općini Grude, svima je zaželio čestit i blagoslovljen Božić i Novo lito 2025. Gospodnje!

Ivana Bošnjak, tajnica Matice hrvatske - Ogranak Grude pročitala je imena sviju koji su dobili Zahvalnice za sudjelovanje na dosadašnjim matičinim koncertima.

Na kraju je načelnik općine Grude Ljubo Grizelj zatvorio XIX. Dane Matice hrvatske Grude i zaželio svima čestit Božić! Program je lijepo i skladno vodila prof. Mirela Primorac.

Kao i uvijek Tihaljčanke i Tihaljčani su pokazali svoju gostoljubivost te su sve prisutne lijepo počastili prigodnom zakuskom. U svečarskom tonu čestitali su Božić i folkloraiši iz Tihaljini prigodnim programom u športskoj dvorani Osnovne škole.

Idući koncert, XXI. po redu, ako Bog da, bit će dogodne u crkvi sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici.

-8. siječnja 2025. - Preminuo je veliki čovjek i hrvatski književnik, akademik Veselko Koroman! Bio je čest gost u Grudama, posebno na Šimićevim susretima. Rado se odazivao na sve pozive Matice hrvatske iz Gruda. Bog mu dao vječnu nagradu u svom Kraljevstvu nebeskom.

-10. siječnja 2025. - Društvo hrvatskih književnika Herceg Bosne raspisalo je Natječaj za dodjelu Nagrade „Antun Branko Šimić“.

Godišnja Nagrada DHK HB „Antun Branko Šimić“ dodjeljuje se za cjelovito književno djelo bilo kojega književnoga roda (prvo izdanje) objavljeno na hrvatskom jeziku u 2024. godini.

Natjecati se mogu članovi Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne i članovi Društva hrvatskih književnika knjigom objavljenom u skladu s uvjetima navedenim u Natječaju i u Pravilniku o dodjeli Nagrade Antun Branko Šimić (<https://dhkhb.org/onagradi/>).

Nagrada „Antun Branko Šimić“ može se autoru književnoga djela dodijeliti samo jednom, a dodjeljuje se samo jednom autoru za točno određeno književno djelo.

Nagrada se sastoji od plakete i novčanoga iznosa, a uručuje se na Šimićevim susretima.

Po četiri primjerka knjige (objavljene u navedenu razdoblju) poslati (ili uručiti) na adresu: Društvo hrvatskih književnika Herceg Bosne, Trg hrvatskih velikana bb, Hrvatski dom hercega Stjepana Kosače, 88 000 Mostar.

Natječaj je otvoren trideset dana od dana objave.

Mostar, 10. siječnja 2025.

*Upravni odbor DHK HB
Ivan Baković, predsjednik*

-31. siječnja 2025. - U organizaciji župnog ureda Gorica-Sovići, Bratovštine sv. Stjepana Prvomučenika, Hrvatske franjevačke arheološke zbirke Sv. Stjepana

na Prvomučenika Gorica i Matice hrvatske – Ogranak Grude, u Gorici je po petnaesti put održana kulturna manifestacija Noć muzeja. Ovogodišnja noć posvećena je temi „Muzeji – vidljivi i nevidljivi“, a za cilj je imala prikazati onu stranu koju posjetitelji ne vide, koja je vezana za samo otkrivanje, prikupljanja, restauraciju i čuvanje muzejske i druge građe i kulturne baštine. Fra Marin Karačić je kao župnik u svojstvu domaćina pozdravio prisutne i izrazio zadovoljstvo što Gorica ima takav bogat muzejski opus.

U skladu s ovogodišnjom temom Noći muzeja, predstavljen je molitvenik fra Anđela Kraljevića izdan davne 1874. godine. Fra Anđel je bio prvi kustod Hercegovačke kustodije, prvi gvardijan, prvi biskup Hercegovac. Također je utemeljio tiskaru u kojoj je tiskan molitvenik „Zabava duhovna za dicu školsku“ čija se dva originalna primjerka čuvaju u Franjevačkoj knjižnici u Mostaru. Pretisak molitvenika otprije 151 godinu dodano sadrži tek fra Anđelov životopis i njegovu Svjedodžbu sa studija u Mađarskoj koju čuva Arhiv Franjevačkog samostana sv. Ivana Krstitelja u Kraljevoj Sutjesci, a tiskan je u originalnoj mjeri. Fra Ante Marić je bio predstavljatelj ovog projekta i nadahnut je zborio o fra Anđelu, o pronalaženju njegove Svjedodžbe, a također je bio i vodič u kasnijem razgledanju Franjevačke arheološke zbirke, arheoloških iskopina, ranokršćanske bazilike i baptisterija s krsnim zdencem u Staroj crkvi te objašnjavao kako su eksponati iz te bogate zbirke pronalazeni i restaurirani, što je se uklopilo u srž ovogodišnje teme Noći muzeja.

Daniela Perić, ministrica obrazovanja, znanosti, kulture i športa ŽZH izrazila je čast i zadovoljstvo koji proizlaze iz činjenice kako na prostoru ove županije postoji jedna tako obimna i kulturno bogata muzejska građa. Ljubo Grizelj, načelnik općine Grude koji je otvorio Noć muzeja je također izrazio pohvale na račun arheološke zbirke i naglasio kako je uistinu velika čast i odgovornost što se Gorica našla u krugu muzeja i sličnih ustanova koje participiraju kao dio hrvatske nacionalne noći muzeja već 15 godina čime se kulturološki svrstava u krug hrvatskih kulturnih institucija.

Načelnik Grizelj je također otvorio i izložbu umjetničkih radova „Cvjetni znamen u kamenu“, autora Tomislava Dugandžića iz Ljubuškog iz kojeg je pet samostalnih izložbi, sedam organizacija i koordinacija izložbi drugih autora, pet zajedničkih izložbi slika u Ljubuškom, a redoviti je sudionik humanitarnih likovnih kolonija, kao i one u Gorici u čast Zvonku Bušiću – Taiku. Večer su pjesmom obogatile Marija Bušić i Marija Prlić s dvije izvedbe duhovne glazbe koje nisu nikog ostavile ravnodušnim.

-5. veljače 2025. - u školskoj knjižnici Srednje škole u Grudama, u suradnji s grudskim ogranakom Matice hrvatske, održan je važan kulturno-glazbeni događaj.

Poseban gost, predavač bio je prof. dr. sc. Damir Zorić, potpredsjednik Matice hrvatske iz Zagreba, koji je učenike upoznao s bogatom kulturnom djelatnošću Matice hrvatske i njezinom važnom ulogom u očuvanju i promicanju hrvatske kulture. S njim je bio i Ivica Nuić, Glavni tajnik MH.

U ovoj prigodi maturanti Srednje škole Grude dobili su članske iskaznice Matice hrvatske kao poticaj za njihov daljnji kulturni angažman i širenje znanja.

Program su svojim nastupom uveličali učenici: Ana Grubišić (3.b) kao voditeljica programa, Gabrijela Šimić (3.a) recitacijom te Tina Palac (4.b), Martina Palac (3.a) i Filip Čale (2.f) predivnim glazbenim izvedbama.

Na kraju programa nazočnima se obratio prof. Tomislav Prlić, zamjenik ravnateljice, koji je zahvalio učenicima na izvrsnim izvedbama i gostima na darovanim knjigama koje će obogatiti školsku knjižnicu.

Ponosni smo na naše učenike i njihovu ljubav prema pisanoj riječi i glazbi, a ovakvi događaji dodatno potiču na njegovanje i promicanje hrvatske kulturne baštine, kazali su iz škole.

Svaka pohvala učenicima i njihovim voditeljima! Čestitke!

-11. veljače 2025. Svečanim programom proslavljena je 183. godišnjica od osnutka Matice hrvatske i Velikoj dvorani MH u Zagrebu. Uz prigodni govor predsjednika MH akademika Mire Gavrana, predstavljena je monografija Marija Jareba "Hrvatski nacionalni simboli: Postanak, razvoj, uporaba i kontroverze". O monografiji su govorili Matičin glavni urednik Luka Šeput, recenzent Hrvoje Kekez i autor Mario Jareb. U glazbenom dijelu programa nastupio je Akademski muški zbor Fakulteta elektrotehnike i računarstva Sveučilišta u Zagrebu (dirigent: mo Josip degl' Ivellio). Program je moderirala Jelena Šporčić Prtorić.

-13. veljače 2025. - Napustio nas je veliki hrvatski pjesnik Petar Gudelj, vječni zaljubljenik u rodno Podosoje, u Bijakovu, u bezgraničnu Imotu! Počivao u miru Božjem!

KAD BI BILA ŠKRIP ZEMLJE

Kad bi bila škrip zemlje iz koje raste samo jedna loza, samo jedna maslina, jedna smokva, opet bi bila moja velika domovina.

Kad bi bila samo lubanja moga pradjeda, u lubanji očna jama, iz očne jame žut maslačak kojim moj pradjed, kroz maslačak, kroz svoj cvjetni teleskop, gleda Sunce i ptice, opet bi bila velika, moja domovina.

Kad bi bila dlan kamena (kameni dlan) kraj ognjišta mojih djedova, u jadranskim brdima, u Podosoju, u koji sam plivajući na ovaj svijet udario čelom. Kad bi bila samo taj kamen koji je obasjala materina krv, kad je pljusnula sa mnoom iz materina, iz krškoga podzemlja i obasjala našu kuću, ti bi bila velika, bila bi moja domovina.

Kad bi bila konjska ploča kojom se u jadranskim visinama potkivaju brdski konji, kojom se potkivaju magarad i mazge, izgubljena, izlizana, koja miriše na konjsku i kozju mokraću, na gromove i cmilje, kad bi bila izlizana konjska ploča (izlizana Mjesečeva ploča, natrljana majčinom dušicom i rutvom) koja je obašla sve pute i stranputice, od Cetine do Neretve, od Jadranskoga mora do Save i koju ja sada, nađenu na putu, mirisnu od konjske mokraće i daljina, prislanjam na lice, na čelo, kad bi bila samo ta izlizana konjska ploča u cmilju, ti bi bila moja velika domovina.

Kad bi bila samo toliko zemlje, toliko vode i toliko svjetlosti, koliko može pojesti i popiti jedan jadranski bajam do podne i do večeri naliti i zakovati u svoj koštani plod, kad bi bila samo bajamov doručak i ručak, ti bi bila velika, moja bajamova domovina.

Kad bi sva stala u jedne ptičje oči, koje lete s malo perja i kosti, ti bi bila velika, moja, sva moja domovino u prepeličjim, u jarebičjim, u jastrebovim očima. I kad bi na moj dlan iscurile jarebičje, prepeličje i jastrebove oči, ti bi, sva moja domovino, bila na mom dlanu. Domovino koju vidim, domovino koja me vidiš.

Kad bi se slila sva u jedno riblje, u jedno jadransko, u jedno djevojačko oko po kojem iskri Krk, Hvar, Mljet, ti bi bila velika zemlja i voda, moja morska, očna i otočna domovina.

Kad bi moja domovina bila samo jedna dinarska zmija, poskok, crnostrig, i kad bi se ta jedna dinarska zmija svila oko moga grla i glavu naslonila na moje srce, to bi bila ti, moja velika zemljo, moja velika zmijo, moja domovino.

Kad bi sva tvoja zemlja bila samo ova zemlja koju ja nosim u svom tijelu, kad bi sve tvoje zemne, podzemne i nadzemne rijeke bile samo ove što teku kroz moje srce i izviru na moje oči, kad bi tvoja najveća litica bilo moje čelo a moje tjeme tvoj najviši planinski vrh oko kojega igraju munje i zvijezde, u koji pucaju gromovi, ti bi bila moja prastara zemlja, moja velika domovina.

Petar Gudelj

-13. veljače 2025. - Ogranak Matice hrvatske u Grudama, kao i dosadašnjih godina, upriličio je događaj kojim je obilježen Dan sjećanja na prof. Ivana Ali-lovića. Sve se zbilo u Ružićima i Grudama, u četvrtak, 13. veljače 2025. godine.

U toj je prigodi bila molitva na grobu Ivana Alilovića na groblju „Škeljina njiva“ u Ružićima.

Molitvu je predvodio ružički župnik fra Tomislav Jelić, a izaslanstvo Matice hrvatske Grude je prije same molitve položilo cvijeće i upalilo svijeću za pok. profesora Alilovića.

U večernjim satima toga dana, u knjižnici Osnovne škole „Ruđera Boškovića“ u Grudama bilo je predstavljanje Zbornika radova urednice Julienne Eden Bušić:

“Krik hrvatskih disidenata i disonanca Zapada/Croatian Dissidents and the Dissonance of the West”

O knjizi su kazivali autorica Julienne Eden Bušić, Luka Knez i fra Jozo Grbeš. Program je vodila Ivana Bošnjak. Fra Jozo Grbeš na ovom predstavljanju kazao je sljedeće:

“Julienne Bušić: Krik hrvatskih disidenata i disonanca Zapada

Školska knjiga, Zagreb, 2024.

Grude, 13. veljače 2025.

Nepoznavanje povijesti u hrvatskom javnosti je radikalna nepismenost. Očituje se često u temeljnim nepoznavanjima domovinskog rata i događajima koji su stvarali hrvatsku državu, a posebice u godinama koji su prethodili hrvatskoj neovisnosti. Ništa se nije dogodilo odjednom i puno je ljudi utkalo svoje živote u borbu za slobodu. Tek dolazi vrijeme kada se analizira uloga svih faktora: domovinskih i dijaspore.

Krik hrvatskih disidenata i disonanca /neslaganje, nesklad/Zapada

Iz knjige bih izvukao nekoliko točaka koje čine mnoge stvari jasnima:

-Jugoslavija je utrošila puno energije uvjeravajući Zapad u svoju neovisnost, demokraciju, suprotstavljenost Istoku i prijateljstvo Zapadu. Sve je to bila laž.

-Ona je bila sveto tele zapadne politike, nedodirljiva i neupitna prijateljica Washingtona.

Julienne je u ovoj knjizi odlično prikazala kontekst koji glasi:

-Američka politika i u pristupu tzv. jugoslavenskim disidentima stvarala je razliku između onih koji su dovodili u pitanje samu Jugoslaviju i njen sustav i onih koji nisu, odnosno onih koji su kritizirali sustav i onih koji su dovodili u pitanje uopće postojanje Jugoslavije. Tako je bila jasna razlika između pristupa tzv. jugoslavenskim disidentima i hrvatskim disidentima. Njihova polazna točka bila je drugačija.

-Disidenti iz Sovjetskog utjecaja, država pod Moskovom imali su na Zapadu podršku i zaštitu, dok to nije bio slučaj s hrvatskim disidentima.

-Geopolitički interesi Amerike i zapada su uvijek imali prednost pred zaštitom ljudskih prava, iako su javno bili puni hvale o ljudskim pravima.

-Ubojstva hrvatskih emigranata bili su prilično drugorazredna tema medija ili pak ne-tema, dok je sasvim druga priča bila o poljskim, bugarskim, ruskim ili nekim drugim disidentima. Slučaj Brune Bušića je najbolji primjer. Medijski i politički prešućen. (Ubijen na dan izbora Pape Ivana Pavla II, 16. listopada 1978.)

- Najčešće su hrvatski emigrantski slučajevi, i zatvaranje hrvatskih ljudi bili predmet State Departmenta, a ostali su bili predmet medija i ljudskih prava. (moje osobno iskustvo odlaska u američki zatvor posjetiti hrvatske uznike potvrdili su mi to iz "parole commission").

-Američka politika je pod svaku cijenu željela održati politički režim Jugoslavije i svatko tko je stajao tome na putu bio je marginaliziran.

-Razgovor Bogdana Crnoboje, jugoslavenskog ambasadora u Washingtonu i glavnog čovjeka američke vanjske politike kroz mnoga desetljeća, Henrija Kissingera (str. 549-565) govore jako puno o tome koliko je Jugoslaviji bilo stalo i koliko je pritiskala američku stranu glede hrvatskih emigranata. Taj dokument pokazuje koliko je američka strana cijenila Tita i kako je najviša razina američke politike surađivala u ugrožavanju demokratskih prava američkih Hrvata (prosvjedi, mediji, javni govori, pritisci...). U tom kontekstu je vrlo razumljiva pozicija i snaga Budimir Lončara, najvećeg Anti-Hrvata, Jugoslavena jugoslavenske diplomacije, iako on nije predmet ove knjige.

Bruno Bušić! Sama njegova teza da je hrvatski narod potlačen i ponižen u komunističkoj Jugoslaviji, da je hrvatska nacija jedna od rijetkih nacija kojoj je zabranjeno samoodređenje, da ugnjetavanje hrvatskog naroda ima vojnu i političku pomoć zapadnih demokracija, da su politički zatvorenici u Jugoslaviji bili podvrgnuti mučenju i zlostavljanju, bila je dovoljna da ga ubiju.

Ova knjiga s jedne strane pokazuje opakost velikih sila, velikih interesa i velikih obmana te s druge strane malog Davida, malog čovjeka koji se bori za pravo na život, na ime, na obično postojanje. Taj mali čovjek samo je želio biti Hrvat koji može reći: Ja sam iz Hrvatske, Hrvatska je moja domovina.

Mali su ipak pobijedili! Zahvaljujući Bušićima, Budišama, Tuđmanima, Gotovinama, a onda naravno braniteljima ratnih godina domovinskog rata, san o slobodi je postao živ.

Djelo entuzijasta: Julianne Bušić

Ova knjiga je sustavni pristup temi zapadnog gledanja na hrvatsku borbu za državu. Ona je djelo entuzijastice, Julianne Bušić, žene koja je jedinstvena pojava na hrvatskoj političkoj sceni 20. stoljeća, neusporediva s nikim, ali nažalost često usamljena u promociji istine.

Julienne: opasna žena, anti Jugoslaven, bacač letaka, otmičar zrakoplova, zatvorenik najstrožih zatvora, pisac najboljih knjiga, putnik u Ameriku usprkos zabrani letenja, zaljubljenik u istinu, ljubitelj Hercegovine, Zvonkina bolja polovica, žena je koja jedinstveno stoji na čelu velikih žena našeg vremena.

Ova njena knjiga i ovakve knjige trebaju sigurno biti djela hrvatskih povijesnih institucija. Ja se nadam da će ona biti povod i razlog da se povjesničari i ljudi znanosti konačno počnu baviti dijasporom i njihovom borbom za slobodu Hrvatske.

Kao što je trojac Bušića: Bruno, Zvonko i Julianne ušao u povijest nove Hrvatske i u povijest svijesti borbe za slobodu i kao što će ovaj trojac biti nadahnuće generacija za slobodu, tako je i s ovom knjigom. Rekao bi Thompson: Ako ne znaš što je bilo: ČITAJ.

Čitajući Georgea Freedmana: "Slijedećih 100 godina" (šteta što ova knjiga nije prevedena na hrvatski) na ovim prostorima opet će biti sukobi interesa juga i sjevera zapada i Turaka ili kako on to kaže: "između poljskih snaga u Hrvatskoj i turskih snaga u Bosni."

Stoga vjerujem da će ova knjiga poslužiti mladim ljudima koji će i po njoj učiti politiku, učiti stvaranju nacionalnih interesa i biti svjesni kako je važno razumjeti interesne sfere velikih.

Završio bih riječima velikog pjesnika. Prije mjesec dana otišao je od nas veliki hrvatski pjesnik, Veselko Koroman koji svojim stihovima iskaza istinu: "Htio bih šutjeti, ali ne smijem nipošto, ne mogu. Upravo kad se sjetim čega..." (V. Koroman "Stariji od vremena.")

I zbog toga kaže on:

"Doći će vrijeme blagog naroda.

Onog što ima obilje rana,

obilje časti, obilje tuge.

Naroda što ima višu a plemenitu moć,
ravnicu i more, knjige i anđele." (V. Koroman)"

-21. veljače 2025. – Ogranak MH Grude obilježio je Međunarodni dan materinskoga jezika.

-27. veljače 2025. - U srijedu, 26. veljače 2025. godine, u knjižnici Osnovne škole u Grudama predstavljen je roman spisateljice Anite Martinac “Kreni!”.

Sama autorica publici je približila svoj roman, govoreći o njegovoj tematici, inspiraciji i poruci koju nosi. Autorica romana je kazala da je on svojevrsni Memento poginulim hrvatskim braniteljima u Lipanjskim zorama 1992., kada je oslobođen Mostar i dolina Neretve, te da ona ovom knjigom podiže trajni pisani spomenik onima koji su dali najviše od sebe, svoje živote. Kao prilog knjizi obrađene su biografije s fotografijama poginulih branitelja u vojnoj operaciji tijekom lipnja i početkom srpnja 1992. godine. Recenzenti romana su Radmilo Jasak, visoki časnik Hrvatske vojske, koji je u vrijeme vojne operacije Lipanjske zore bio zapovjednik mostarske 4. bojne “Tihomir Mišić”, te glumac Robert Kurbaša.

-19. ožujka 2025. - U dvorani Osnovne škole u Grudama održana je promocija knjige “Rat nakon rata 1945. - 1951.”, autora Hrvoja Mandića. O knjizi su govorili književnik i poduzetnik Ivan Šimić, predsjednik Matice hrvatske Grude Mario Bušić, te sam autor Hrvoje Mandić.

Hrvoje Mandić ovom knjigom donosi temeljit prikaz djelovanja komunističkog represivnog aparata protiv jataka koji su pružali pomoć pripadnicima hrvatske protukomunističke gerile. Autor detaljno opisuje kako je sustavno zaustavljanje jataka dovelo do slamanja otpora gerilaca i uspostave komunističke vlasti u Hercegovini. Posebnu dimenziju knjizi daje činjenica da su srž jataka činile žene – majke čiji su muževi i sinovi ubijeni na Bleiburgu i križnome putu kao pripadnici Oružanih snaga NDH, te djevojke i sestre protukomunističkih boraca koji su se skrivali u planinama i šumama.

Knjiga “Rat nakon rata” sadrži potresna svjedočanstva jatakinja koje su prošle brutalne torture u komunističkim zatvorima, poput zloglasne Čelovine (zatvor Okružnog suda u Mostaru) i Kazneno-popravnog doma Zenica (KPD). Mnoge od njih bile su izložene nezamislivim mukama, a neke su završile i tragično – mučene do smrti.

Na predstavljanju knjige autor Hrvoje Mandić istaknuo je važnost očuvanja povijesne istine i sjećanja na žrtve totalitarnog režima. Njegov istraživački rad temelji se na arhivskim dokumentima, svjedočanstvima preživjelih i povijesnim činjenicama koje su dugo bile prešućivane. Knjiga “Rat nakon rata” tako postaje vrijedan doprinos razumijevanju poslijeratnog stradanja hrvatskog naroda u Hercegovini.

Hrvoje Mandić, povjesničar i istraživač, svojim radom nastoji osvijetliti povijesne događaje koji su dugo bili prešućivani. Njegova knjiga “Rat nakon rata”

rezultat je dugogodišnjeg istraživanja i predstavlja vrijedan doprinos historio-
grafiji o poslijeratnim godinama u Hercegovini.

-26. ožujka 2025. - U nakladi bratskih ogranaka Matice hrvatske Grude i Imotski iz tiska je izašla knjiga Milke Tice koja na 408 stranica krasnim pitkim stilom piše o našem velikom izumitelju i čovjeku, rođenom Mamićaninu Kreši Mikuliću.

U mjesecu je svibnju predstavljena u Grudama i Zagrebu!

Čestitamo od srca izvrsnoj spisateljici Milki Tici na ovom velebnom djelu! Kreši Mikuliću želimo dobro zdravlje i još mnogo blagih ljeta!

-29. ožujka 2025. - Pučki pivači Gospe od Otoka iz Solina, pod vodstvom profesora Mirka Jankova, predstavili su svoje pučke napjeve kao i druge korizmene duhovne skladbe, koji su dio hrvatske tradicijske kulturne baštine vezane za crkveno korizmeno pjevanje.

Puna crkva ljubitelja ovog glazbenog izričaja uistinu je uživala u odličnoj izvedbi hrvatskih korizmenih napjeva ovihiskusnih i raspjevanih pivača.

Ovim korizmenim koncertom Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gori-ca-Sovići i Matica hrvatska-Ogranak Grude već desetljećima nastavljaju pribli-
žiti puku bogatu korizmenu baštinu hrvatskih krajeva. Tim lijepim događajima Bratovština i Matica će i ubuduće nastavljaju djelovati u svom zavičaju.

USKRSNA ČESTITKA

Svi su naši Uskrsi u riječ radosti neizmjerne stali.
U hrvatske smo ih pisanice, u nazdravice
vječnog veselja u svim našim gradovima i selima
skladali i čuvali. Matica hrvatska skoro dva
stoljeća trobojnicu uskrsnu u sva ova proljeća
povijesti naše visoko u divnim zorama na stijegu
nosila. Cestit i radostan Vam Uskrs svima!

Vaša Matica hrvatska-Ogranak Grude

Hrvoje Marko Peruzović: Uskrsli Krist

-21. travnja 2025. – preminuo je papa Franjo! Počivao u miru Božjem!

-22. travnja 2025. – U kulturnoj manifestaciji Uskrs s Maticom hrvatskom u Grudama, na Trgu svetog Jure, ispred crkve u Dragičini, u organizaciji Matic-e hrvatske – Ogranak Grude, svečano je predstavljena knjiga “Dragičina – ro-doslovlja, povijest, sudbine”, autora Ivana Šimića. Ovo vrijedno djelo rezultat je višegodišnjeg istraživanja koje je za cilj imalo sačuvati povijesnu građu, ro-doslovlja i osobne sudbine ljudi iz mjesta Dragičina.

Knjigu su predstavili fra Robert Jolić, Vlado Pavičić te sam autor, a događaj je privukao veliki broj mještana i zaljubljenika u baštinu iz cijele općine Grude i šire.

Autor Ivan Šimić u svom obraćanju zahvalio je svima koji su došli na predstavljanje, kao i onima koji

su dali svoj doprinos nastanku knjige. Posebno je istaknuo kako je istraživanje započelo još tijekom pandemije korona-virusa, kada je prve podatke dobio od Vlade Boguta, a potom i od fra Roberta Jolića te drugih suradnika koji su radili na digitalizaciji župnih matica.

Cilj mi je bio stvoriti djelo koje će biti blisko ljudima, koje će pričati našu zajedničku priču. Kroz ovu knjigu htio sam potaknuti zajedništvo po kojem smo mi Dragićani i poznati, poručio je Šimić, koji je ovom prilikom zahvalio i svom djedu, roditeljima, obitelji, te svima koji su pomogli, od fra Stanka Pavlovića, koji mu je omogućio pristup povijesnim grudskim zapisima, do Danijela Leke, koji je tehnički pripremio knjigu za tisak.

Nakon službenog dijela predstavljanja, okupljeni su nastavili druženje u ugodnoj atmosferi na platou Trga svetog Jure, uz pjesmu i razgovor, potvrdivši još jednom koliko ovakvi događaji znače lokalnoj zajednici.

Uoči proslave velikog jubileja 100. obljetnice sv. Jure, zaštitnika Dragićine, događaj je bio izvrstan uvod u svečanosti koje slijede. Središnje misno slavlje bit će u srijedu 23. travnja u 14 sati, nakon čega će uslijediti druženje za sve nazočne, uz glazbeni program kojeg će upotpuniti bend Trio Gušt. (izvor: grude-online.info)

-5. svibnja 2025. - u župnoj crkvi u Drinovcima svečanom Svetom misom u 19 sati započeli su 62. Šimićevi susreti, ove godine posvećeni 100. obljetnici smrti velikog pjesnika Antuna Branka Šimića.

Nakon mise u dvorani iza crkve održan je harmonikaški koncert u izvedbi Marka Plavčića i Ante Milića.

Nakon sjajnih glazbenih izvedbi na harmonici upriličeno je predstavljanje knjige *Preobraženje glasova – Izabrane pjesme u prijevodima na svjetske jezike*. Knjigu su prisutnima predstavili fra Ante Marić i dr. sc. Damir Zorić, ističući njezinu važnost za razumijevanje globalnog dosega Šimićeve poezije. U prigodi 100. godišnjice smrti Antuna Branka Šimića (2. svibnja 1925.-2. svibnja 2025.) Matica hrvatska, Općina Grude i Organizacijski odbor Šimićevih susreta izdali su svečanu posvetu tom danu knjigom u kojoj su na 18 svjetskih jezika prevedene sljedećem pjesme: *Pjesnici, Mjesečar, Mati, Hercegovina, Povratak, Ljubav, Molitva za preobraženje, Opomena, Smrt i Pjesma jednom brijegu*.

Program su obogatile učenice Osnovne škole Antuna Branka i Stanislava Šimića iz Drinovaca koje su na engleskom i njemačkom jeziku čitale odabrane stihove pjesnika, čime su posebno dočarale univerzalnost njegova izraza.

62. Šimićeve susrete svečano je otvorio predsjednik Organizacijskog odbora i načelnik općine Grude Ljubo Grizelj, koji je u svom govoru naglasio značaj ove kulturne manifestacije i trajne inspiracije koju Šimić ostavlja novim generacijama.

Program 62. Šimićevih susreta nastavlja se u srijedu 7. svibnja 2025. godine u Mostaru. U 11.30 sati ispred spomenika A. B. Šimiću položiti će se cvijeće, a potom u 12 sati u Galeriji kraljice Katarine Hrvatskog doma hercega Stjepana Kosače upriličiti će se Poetski kolaž o Antunu Branku Šimiću. (izvor: kd-grude.info)

-9. svibnja 2025. - U povodu obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva, Ogranak Matice hrvatske u Splitu donirao je knjige – izdanja Matice hrvatske u Splitu – Kulturnom domu Antun Branko Šimić u Grudama.

Donacija je realizirana u skladu s Odlukom Upravnog odbora Ogranka MH u Splitu iz svibnja 2025. godine, a knjige su uručene putem Ogranka Matice hrvatske u Grudama i njegova predsjednika Marija Bušića. Svečano uručenje upriličeno je uz svečanu Akademiju 62. Šimićevih susreta u Drinovcima, u povodu obilježavanja 100. obljetnice smrti hrvatskog književnika Antuna Branka Šimića. Donaciju je preuzela ravnateljica Kulturnog doma A. B. Šimić, Ivana Leko, a uručila predsjednica OMH u Splitu Snježana Šetka.

Ova vrijedna donacija predstavlja važan doprinos kulturnom i obrazovnom djelovanju Kulturnog doma A. B. Šimić te će obogatiti naš knjižni fond kvalitetnim izdanjima iz područja književnosti, povijesti, kulture i umjetnosti. Zahvaljujemo Ogranku Matice hrvatske u Splitu na ovoj vrijednoj donaciji te na kontinuiranoj podršci kulturnim institucijama diljem domovine.

Kulturni dom Grude

-9. svibnja 2025. godine, u okviru 62. Šimićevih susreta, održan je bogat kulturni program posvećen 100. obljetnici smrti Antuna Branka Šimića. Program je započeo u jutarnjim satima susretima književnika s učenicima osnovnih i srednjih škola općine Grude, čime se nastavila tradicija promicanja književnosti među mladima.

U 11:30 sati kod spomenika braći Šimić ispred Osnovne škole u Drinovcima, odana je počast Antunu Branku i Stanislavu Šimiću polaganjem cvijeća i prigodnom molitvom.

Središnji događaj dana bila je svečana akademija održana u 12 sati u Peć Mlinima, ispred Ravlića pećine, u čijem su programu

sudjelovali brojni pjesnici, učenici i umjetnici. Akademiju je otvorio akademik Ratko Cvetnić prigodnim slovom o Antunu Branku Šimiću.

Tom prilikom dodijeljena je godišnja nagrada „Antun Branko Šimić“ u organizaciji Društva hrvatskih književnika Herceg-Bosne. Ovogodišnji dobitnik je književnik Tomislav Domović.

Prigodno su nagrađeni najbolji mladi pjesnici i likovni umjetnici, a nastupili su učenici Glazbene škole Grude s prigodnim glazbenim programom.

Pjesnici su se predstavili publici svojim djelima u prigodnom programu „Pjesnici su čuđenja u svijetu“.

Svečanu akademiju zatvorila je Daniela Perić, ministrica obrazovanja, znanosti, kulture i športa Županije Zapadnohercegovačke.

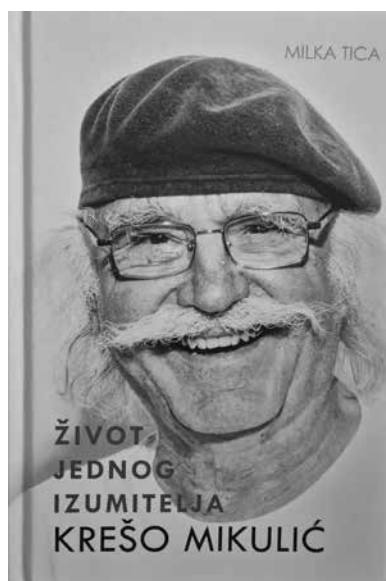
-15. svibnja 2025. - U nakladi bratskih ogranaka Matice Hrvatske iz Gruda i Imotskoga iz tiska je izašla deseta knjiga dr. Milke Tice o Kreši Mikuliću, rođenom Gruđaninu, poznatom konstruktoru, izumitelju i vinaru iz Cincinnatija u SAD-u.

Knjiga „Krešo Mikulić: životopis jednog izumitelja“ koja se proteže na više od 400 stranica opisuje težak i mukotrpan, ali na kraju uspješan život ovog Mamićanina iz Borajne koji već godinama živi u SAD - u.

Knjiga je pred više od 300 nazočnih ljudi predstavljena u svečanoj dvorani u Mariću gaju u Ružićima, a u programu predstavljanja su sudjelovali fra Jozo Grbeš; provincijal Hercegovačke franjevačke provincije, Damir Zorić; potpredsjednik Matice Hrvatske, autorica dr. Milka Tica i Krešo Mikulić - glavni junak ovog romana. Program je vodila Ivana Bošnjak, a u glazbenom dijelu je nastupala klapa GRUPOSS iz Vučipolja.

Fra Jozo Grbeš je u svojem iscrpnom izlaganju naglasio kako se ovo predstavljanje knjige održava na jednu jako značajnu obljetnicu, na obljetnicu pokolja hrvatske vojske na Bleiburgu 1945. godine, spominjući i Krešina brata koji je streljan u 2. svjetskom ratu. Izrazio je i veliku radost što već duže vremena poznaje ovog iznimnog čovjeka i da ga raduje što je Milka Tica zapisala priču o Kreši.

Damir Zorić je kroz lik Kreše prepoznao i opisao Hercegovinu i Hercegovca u vremenu dvadesetog stoljeća spominjući se teškog života onog vremena, zloglasne represije bivšega režima kao i usudnost i snalažljivost čovjeka zapad-

ne Hercegovine u bijelom svijetu. “Zamislite koliko mi imamo naših ljudi, Hrvata - Hercegovaca po Njemačkoj, Australiji, SAD - u i drugim krajevima svijeta koji su morali otići s rodne grude i uspjeli u životu i ostvarili mnogo toga. Krešo je jedan od takvih. Oni su izgrađivali tuđe zemlje, a ne svoju. Zamislite što bi se dogodilo da su svi ostali ovdje i da su ovoj zemlji dali ono što su dali u drugim zemljama, gdje bi danas bile Grude i Hercegovina? Negdje daleko ispred Amerike...” - rekao je Zorić.

Autorica Milka Tica je rezimirila proces stvaranja knjige pri čemu nije mogla suspregnuti emocije što je čitava dvorana nagradila pljeskom. Spomenula je i to kako su mnogi, kao i ona sama, uspjeli u drugim krajevima daleko od svog rodnog, stvorili svoje živote, ali da nikako i nikada nisu zaboravili onaj komadić zemlje odakle su nikli i ponikli.

Za kraj svim prisutnima se obratio i Krešo Mikulić. Progovorio je ukratko o svom životu u svom zanimljivom stilu jer kako je i sam šaljivo rekao “neću vam reći sve o sebi, jer onda nećete čitati knjigu”.

Zahvalio je svima koji su sudjelovali u stvaranju ove knjige, a čitav prihod od prodaje knjiga u Marića gaju Krešo je odlučio donirati Edukacijsko-rehabilitacijskom centru Ivan Pavao II. u Sovićima. Nakon službenog dijela, uslijedilo je druženje uz fotografiranje i potpisivanje knjiga svima koji su to zaželjeli.

Mario Knezović/Grude.com

-24. svibnja 2025. - u Sovićima (općina Grude) svečano je otkriven spomenik pod nazivom „Svetigora“, posvećen pripadnicima poznate Bugojanske skupine – FENIX, s osobitim naglaskom na Stjepana Crnogorca i Ivana Prlića koji su rodom iz Sovića.

-28. svibnja 2025. - Dvorana Jure Petričevića bila je sinoć premala za sve koji su došli na predstavljanje knjige “Krešo Mikulić – život jednog izumitelja” autorice Milke Tica u izdanju OMH u Grudama i OMH u Imotskom. Na predstavljanju su sudjelovali: Krešo Mikulić, autorica Milka Tica, fra Jozo Grbeš, provincijal Hercegovačke franjevačke provincije, Damir Zorić, potpredsjednik Matice hrvatske i predsjednik Vijeća ogranaka Matice hrvatske u Bosni i Hercegovini, a program je vodio Dorijan Klarić. Djelo o poznatom izumitelju, konstruktoru i vinaru iz Cincinnatija u SAD-u (američka savezna država Ohio), rođenom Grudaninu, deseta je knjiga Milke Tice o Kreši Mikuliću. Knjiga se proteže na 400 stranica koje opisuju težak i mukotrpan, ali na kraju uspješan život ovog Mamićanina iz Borajne. Izumi Kreše Mikulića ugrađeni su u projekte u zrakoplovnoj i vojnoj industriji, a radio je i na motorima bolida Formule 1 te sudjelovao u projektima povezanim s američkim predsjedničkim zrakoplovom. Također je poznat i poduzetnički duh Kreše Mikulića. U Cincinnatiju, gdje i danas živi, osnovao je vinariju i restoran „Vinoklet” te proizvodi razne vrste vina. Njegov Festival umjetnosti i vina, koji se od 1998. održava svakog rujna, promovira hrvatsku kulturu, vino i vjerski turizam.

Za izniman doprinos američkom društvu, grad Cincinnati i okrug Colerain 10. studenoga 2021. proglašavaju Dan Kreše Mikulića, a primljen je i u Kuću slavnih Gospodarske komore Coleraina.

Jelena Gazivoda

-5. i 6. lipnja 2025. – na 4. Festivalu knjige u Matici hrvatskoj u Zagrebu nazočili su predstavnici općine Grude na čelu s načelnikom Ljubom Grizeljem i predstavnici Matice hrvatske Ogranak Grude. Na Festivalu je predstavljena knjiga A. B. Šimića Preobraženje glasova, pjesme Antuna Branka Šimića prevedene na 18. svjetskih jezika.

„Knjiga „Preobraženje glasova“ Antuna Branka Šimića jedinstven je nakladnički projekt u kojemu se izabrane pjesme ovoga prvaka modernoga hrvatskoga pjesništva objavljuju u prijevodu na čak osamnaest stranih jezika.

Antologijske Šimićeve pjesme ovim izdanjem postaju dostupne čitateljskoj publici diljem globusa jer se unutar korica knjige na-

laze prijevodi stihova i na velike svjetske jezike, poput engleskoga, njemačkoga, francuskoga ili španjolskoga, ali i na tzv. male jezike, poput nizozemskoga, litavskoga, katalonskoga ili makedonskoga, kao i na orijentalne jezike, poput turskoga ili japanskoga, na koje se hrvatska književnost vrlo rijetko prevodi.

Zamisao ovoga izdanja potječe od akademika Mire Gavrana, koji je, prema vlastitim riječima, njime prvenstveno želio potaknuti interes za Šimićevu poeziju kod širokoga kruga stranih čitatelja.

Uz Šimićeve pjesme u izvorniku i u prijevodima, objavljeni su uvodni eseji, na hrvatskom i engleskom Ante Marića, koji je prikazao pjesnikovu meteorsku životnu putanju, te Damira Zorića, koji je opisao odnos zavičajnoga i univerzalnoga u Šimićevoj poeziji.

Prevoditelji koji su sudjelovali u projektu su Branko Ružić (engleski), Nicolas Raljević (francuski), Tihomir Glowatzky (njemački), Carmen Verlichak (španjolski), Radomir Venturin (ruski), Alla Tatarenko (ukrajinski), Anna Tuszynska (poljski), Iva Dočekalová (češki), Martin Machata (slovački), Sanja Kregar (nizozemski), Stjepan Lukač (mađarski), Laima Masytė (litavski), Franjo Frančič (slovenski), Venko Andonovski (makedonski), Marko Šapina (turski), Jeton Fejza (albanski), Pau Sanchis Ferrer (katalonski) i Ikuko Yamamoto (japanski).

Nakladnici knjige su Općina Grude, Matica hrvatska i Ogranak Matice hrvatske u Grudama.“

Vijenac, Redakcija

-U lipnju 2025. u povijesnom arhivu Samostana sv. Frane franjevac konventualaca u Cresu pronađeno je nekoliko inkunabula, knjiga tiskanih prije 1500. godine, za koje se pokazalo da su pripadale Marku Maruliću.

Pronašao ih je Drinovčanin Zvonko Pandžić, hrvatski filozof i filolog iz Würzburga u Njemačkoj, otprije poznat domaćoj javnosti po iznimnim otkrićima Marulićevih rukopisa.

-21. lipnja 2025. – U Čakovcu je održana Glavna izborna skupština Matice hrvatske. Za predsjednika Matice hrvatske u novom četverogodišnjem mandatu izabran je Damir Zorić, a za glavnog tajnika Ivica Nuić. Božidar Petrač i Mario Jareb izabrani su za potpredsjednike Matice, (Jareb je tu dužnost obnašao i do sada, a Petrač je bio književni tajnik) dok je na tu dužnost prvi puta u novom mandatu izabran Dražen Švagelj.

Povjerenje matičara na Glavnoj izornoj skupštini dobili su i Ivica Završki koji je izabran za gospodarskog tajnika, te Vladimir Lončarević za književnoga tajnika.

Čestitajući svim izabranim dužnosnicima novi predsjednik Matice hrvatske Damir Zorić zahvalio je dosadašnjem predsjedniku akademiku Miri Gavranu i potpredsjednici Dubravki Oraić Tolić.

Podsjetivši da je i kod ranijih Matičinih izbora pa tako i ovih bilo kontroverzi i poticanja na nemire, izrazio je zadovoljstvo što su protekli u dobroj demokratskoj atmosferi i prijateljskom ozračju zajedništva.

U Glavni odbor Matice hrvatske s liste matičinog članstva izabrani su:

Miro Gavran, Anđelko Akrap, Dubravka Oraić Tolić, Stipe Kutleša, Mario Bušić, Tomislav Galović, Mirjana Polić Bobić, Stjepan Sučić, Ljerka Ostojić, Renata Husinec i Danijel Labaš.

S liste ogranka Matice hrvatske izabrani su: OMH u Čakovcu Zoran Turk, OMH u Splitu Snježana Šetka, OMH u Dubrovniku Slavica Stojan, OMH u Belom Manastiru Petar Tokić, OMH u Osijeku Ivan Trojan, OMH u Vukovaru Lidija Miletić, OMH u Čitluku Andrija Stojić.

U Nadzorni odbor izabrani su: Klementina Škrabe, Barbara Bulat, Željko Bartulović, Ivan Vlahović i Ivica Vuletić. Na mandat od četiri godine u Časni sud izabrani su Dragutin Stjepan Koštro, Šimun Marasović, Franjo Husinec, Zrinka Šimunović i Ivan Prce.

-1. srpnja 2025. - Matica hrvatska otkrila je spomen-ploču na mjestu svoga osnivanja 1842. na adresi Radićeva ulica br. 32. Spomen-ploču otkrio je predsjednik Matice hrvatske Damir Zorić uz prigodni govor. Glavni urednik Vijenca Goran Galić pročitao je ulomak iz teksta Josipa Brlekovića "Matičine podstanarske adrese", iz broja 729. od 10. veljače 2022.

Ilirska čitaonica, a kasnije i Matica ilirska, više su puta mijenjale svoje sjedište. Postavljanjem spomen-ploče na mjestu svoga osnivanja Matica hrvatska daje doprinos turističkoj ponudi Grada Zagreba, još jednim mjestom ispred

kojeg se može zastati i naučiti nešto o povijesti Grada i najstarije hrvatske kulturne ustanove. Ujedno, odaje se počast osnivačima.

-3. rujna 2025. u staroj crkvi u Gorici otvorena je IX. humanitarna likovna kolonija „Zvonko Bušić Taik – 32-godišnji uznički san o slobodnoj Domovini Hrvatskoj“.

I ove godine pod pokroviteljstvom ministarstva Hrvatskih branitelja iz domovinskog rata ŽZH-e te ministarstva Hrvatskih branitelja RH slikari iz svih dijelova domovine će pod nebom ispod Pita i u hladovini stabala u Šamatorju iščekivati inspiraciju kako bi odali počast Bušiću koji je 32 godine proveo po američkim zatvorima zbog širenja svijesti o zarobljeništvu Hrvatske pod raljama komunizma.

Preko 20 umjetnika sudjeluje ove godine na koloniji, i to većina njih u Gorici te će biti moguće do petka i zatvaranja kolonije gledati ih na djelu, dok jedan dio umjetnika priprema radove koje će poslati jer sami nisu mogli biti prisutni u ovom mjestu.

U mjestu koje je na otvaranju Likovne kolonije Damir Zorić, predsjednik Matice hrvatske, nazvao idealnim za rođenje i odrastanje čovjeka poput Zvonka Bušića koji je bio spreman dati život za Hrvatsku.

Akademski slikar Anđelko Mikulić je otvorio koloniju te naglasio da je Bušić bio spreman to učiniti iz ljubavi koja je pokretač svega.

Iz ljubavi je poslala za svojim Zvonkom te za snom o slobodnoj Hrvatskoj i Julienne Eden Bušić. Zahvalila je svima što spomen na njenog Zvonka traje, a pročitala je i pismo fra Joze Grbeša, provincijala Hercegovačke franjevačke provincije. U pismu je kratko, jasno i emotivno prozborio o danima Zvonka Bušića u zatvoru te o njegovom zatvorskom broju koji je postao poznat u posljednje vrijeme.

Klapa „Sveti Mihovil“ iz Prološca još je jednom pokazala kako voli Goricu, a i publika je pokazala kako voli njih jer su s četiri izvrsne izvedbe razgalili srca prisutnih u staroj crkvi Svetog Stjepana Prvomučenika gdje je akustika za klap-sku pjesmu idealna.

U petak, 5. rujna u 19 sati je završetak humanitarne likovne kolonije te otvaranje izložbe djela nastalih na njoj.

-5. rujna 2025. - Ogranak Matice hrvatske u Grudama i Bratovština sv. Stjepana Prvomučenika Gorica-Sovići bili su organizatori i ovogodišnje IX. humanitarne Likovne kolonije u znak zahvalnosti za svu žrtvu tamnice i uzništva hrvatskom vitezu i domoljubu Zvonku Bušiću Taiku.

I ova IX. Likovna kolonija zbila se u Taikovoj rodnoj Gorici od 3. do 5. rujna 2025. pod nazivom: "Zvonko Bušić Taik – 32-godišnji uznički san o slobodnoj domovini Hrvatskoj".

Više od 20 umjetnika sudjelovalo je ove godine na koloniji, većina njih u Gorici u mjestu koje je na otvaranju Likovne kolonije Damir Zorić, predsjednik Matice hrvatske, nazvao idealnim za rođenje i odrastanje čovjeka poput Zvonka Bušića koji je bio spreman dati život za Hrvatsku. Akademski slikar Anđelko Mikulić je otvorio koloniju te naglasio da je Bušić bio spreman to učiniti iz ljubavi koja je pokretač svega.

Iz ljubavi je pošla za svojim Zvonkom te za snom o slobodnoj Hrvatskoj i Julienne Eden Bušić. Zahvalila je svima što spomen na njenog Zvonka traje, a pročitala je i pismo fra Joze Grbeša, provincijala Hercegovačke franjevačke provincije koje je provincijal uputio Ogranku Matice hrvatske u Grudama. U pismu je kratko, jasno i emotivno prozborio o danima Zvonka Bušića u zatvoru te o njegovom zatvorskom broju koji je postao poznat u posljednje vrijeme.

Klapa „Sveti Mihovil“ iz Prološca još je jednom pokazala kako voli Goricu, a i publika je pokazala kako voli njih jer su četirima izvrsnim izvedbama razgalili srca prisutnih u staroj crkvi Svetog Stjepana Prvomučenika gdje je akustika za klapsku pjesmu idealna.

U petak 5. rujna u 19 sati pod starim kostilama, u parku ispred stare kapele u Gorici, otvorena je izložba radova nastalih na ovoj koloniji, ujedno je tom izložbom zatvorena ovogodišnja humanitarna Likovna kolonija u Gorici. Prigodnim riječima u ime Ogranka Matice hrvatske u Grudama obratio se predsjednik Ogranka Mario Bušić zahvalivši svim umjetnicima, podupirateljima i vjernoj publici, a Likovnu je koloniju zatvorio načelnik općine Grude Ljubo Grizelj.

Cijelo vrijeme Likovne kolonije u Gorici bila je prisutna i Julienne Bušić, Zvonkova supruga koja je također zahvalila svima naglasivši staru Ciceronovu izreku kako mrtvi žive u sjećanjima živih. Mnogi Taikovi poštovatelji, njegova obitelj, hrvatski branitelji, kao i ljubitelji umjetnosti posjećivali su od početka do kraja ovaj hvalevrijedan kulturni događaj. Dio radova s ove Likovne kolonije bit će izložen i prodavan na humanitarnoj aukciji u korizmi 2026. godine!

Sudionici na ovoj Likovnoj koloniji su bili sljedeći umjetnici: Anđelko Mikulić (Široki Brijeg) – voditelj Likovne kolonije, Ante Ljubičić Car (Imotski), Borislav Brzica (Grude), Cvjetana Bazina Periša (Split), Damir Boras (Ljubuški), Edo Unković (Split) Josipa Udovičić (Imotski), Jure Jovica (Ploče), Karin Grenc (Split), Karolina Marušić (Široki Brijeg), Magdalena Džinić Hrkać (Široki Brijeg), Mate Ljubičić (Zadar), Nada Jakičević (Ljubuški), Neven Jakovljević (Šibenik), Nikša Erceg (Split), Stipe Ivanišević (Split), Stipe Renić (Zagreb),

Tomislav Dugandžić (Ljubuški), Tomislav Košta (Zadar), Vesna Ćorluka (Grude) i Zdravko Soldo (Široki Brijeg).

-8. rujna 2025. - U organizaciji Hrvatske družbe povjesničara „dr. Rudolf Horvat“, Odbora za branitelje Općinskog vijeća Grude i Matice hrvatske u Grudama, večeras su u Osnovnoj školi Ruđera Boškovića predstavljene knjige Blanke Matković: „Od Vrana do Biokova: hrvatski protukomunistički otpor djelovanjem imotskih i zapadnohercegovačkih križarskih skupina (1944. - 1951.)“ i „Od Vrana do Žabe: hrvatski protukomunistički otpor djelovanjem širokobrijeških i neretvanskih križarskih skupina (1944. - 1948.)“.

Ove knjige predstavljaju jedinstvenu cjelinu te su prošireni doktorski rad kojega je u listopadu 2024. autorica obranila na Sveučilištu u Zagrebu.

Knjiga „Od Vrana do Biokova“ na preko tisuću stranica obuhvaća djelovanje križarskih skupina, križarskih organizacija i neformalnih jatačkih mreža na prostoru od linije Vran – Posušje – Imotski – Biokovo prema Kamešnici, Cetinskom kraju, Tomislavgradu i Kupresu do Rame. Knjiga „Od Vrana do Žabe“ na 700 stranica odnosi se na istu tematiku na liniji od Vrana, Posušja i Imotskog do Metkovića, planine Žabe, Neuma, Hutova, Mostara i Čvrsnice.

„Knjige su ujedno i prve znanstvene monografije koje obuhvaćaju protukomunistički oružani otpor u dalmatinsko-hercegovačkom prostoru počevši od jeseni 1944. kada se osnivaju prve skupine ‘zelenog kadra’. Također se ovim knjigama spomenuta tematika po prvi puta metodološki pozicionira znatno šire od historiografskog istraživanja ulazeći u prostor politoloških istraživanja rata i mira te arheologije suvremenih sukoba, posebice arheologije otpora, ali i znanosti o baštini”, priopćili su organizatori.

Večer je na gitari uljepšao Filip Čale učenik Glazbene škole Grude, te dvojac „Izlet” koji su otpjevali nekoliko domoljubnih pjesama. Voditeljski dio izvrsno je odradila kolegica Zdravka Pišković.

Ljetopisao i priredio Mario Bušić

HAJDUK ANDRIJA ŠIMIĆ

MARIO BUŠIĆ

Okrugli stol o hajduku Andriji Šimiću održan u Grudama 321

ANĐELKO MIJATOVIĆ

Andrija Šimić 323

MATE PRLIĆ

Vučji život, pritvaranje, bijeg, izdaja, suđenje, zatvor... 330

FRA ROBERT JOLIĆ

Hajduk Mijat Tomić – istine i legende 333

OKRUGLI STOL O HAJDUKU ANDRIJI ŠIMIĆU ODRŽAN U GRUDAMA

Prigodom obilježavanja 120. obljetnice smrti hajduka Andrije Šimića upriličeno je sjećanje na ovog velikog i opjevanog hajduka. Različitim događajima odana je počast hajduku Andriji Šimiću.

Matica hrvatska – Ogranak Grude i Matica hrvatska – Ogranak Imotski uspješno su organizirali program sjećanja na hajduka Andriju Šimića povodom 120. obljetnice njegove smrti. Događaj je okupio velik broj sudionika, uključujući predstavnike kulturnih i znanstvenih institucija, lokalne vlasti i brojne poštovatelje lika i djela ovog poznatog hajduka.

Program je započeo u četvrtak 6. veljače 2025. godine u 10 sati na grobu Andrije Šimića u Runovićima. Prigodnu molitvu predvodio je fra Ilica Omazić, župnik u Runovićima, dok su cvijeće položili predstavnici Matice hrvatske Grude i Imotski, Grada Imotskog te općina Grude i Runovići. Prisutnima se obratio i načelnik općine Runovići Mario Repušić, naglasivši važnost očuvanja sjećanja na Andriju Šimića kao dijela kulturno-povijesne baštine ovog kraja.

S početkom u 18 sati u kinodvorani u Grudama održan je Okrugli stol posvećen Andriji Šimiću. Program je moderirala Ivana Bošnjak, tajnica OMH Grude, dok su uvodne riječi uputili Dragutin Stjepan Koštro, predsjednik OMH Imotski i Ljubo Grizelj, načelnik općine Grude.

Prigodnim riječima Okrugli stol otvorila je ministrica znanosti, kulture i športa ŽZH gospođa Daniela Perić.

Na Okruglom stolu sudjelovali su ugledni znanstvenici i kulturni djelatnici, koji su s različitih aspekata osvijetlili život i značaj Andrije Šimića. Damir Zorić potpredsjednik Matice hrvatske kazao je prigodnu riječ o skupu i Andriji Šimiću. Neda Vuković Kovačević predstavila je ozračje na imotsko-bekijskom pograničju na temelju dragomanskih spisa. Lucija Mikulić predstavila je životopis Andrijice Šimića koji je napisao Anđelko Mijatović.

Fra Robert Jolić govorio je o hajduku Mijatu Tomiću dok je Ivan Šimić predstavio pisana djela o hajduki Andriji Šimiću. Prisutnima je predstavljena poučna staza Andrijice Šimića u općini Runovići o kojoj je govorio Brane Jukić.

Ivana Leko, ravnateljica Kulturnog doma predstavila je Povijesnu postrojbu Andrijice Šimića koja će u budućnosti djelovati u sklopu Kulturnog doma. Kazala je kako povijesna postrojba koju danas predstavljamo nije samo povijesna simbolika, već i podsjetnik na to koliko je važno očuvati našu kulturnu baštinu i prenositi je budućim generacijama. Ona predstavlja našu zajedničku povijest, naše vrijednosti i našu ljubav prema zavičaju. S posebnom radošću ističem kako ovu povijesnu postrojbu čine naši učenici iz Srednje škole Antuna Branka Šimića, koji su s ponosom i predanošću oživjeli lik i duh prošlih vremena. Njihova angažiranost pokazuje kako mladi prepoznaju važnost tradicije i s ljubavlju je prenose.

Na koncu predsjednik Matice hrvatske - Ogranak Grude Mario Bušić uputio je prigodne riječi zahvale svim sudionicama Okruglog stola.

U glazbenom dijelu programa nastupili su gangaši i guslar Mario Knezović.

priređio Mario Bušić

ANDRIJA ŠIMIĆ

Omiljeni hajdučki lik Andrija Šimić, u narodu se - zbog Šimićeve niskog rasta - njegovo ime redovito izgovara deminutivno: Andrijica, rođen je u Alagovcu, u župi Ružici (u današnjoj općini Grude) 22. studenoga 1833. od oca Ivana i majke Ive, rođene Milas iz Tihaljine. Imao je brata Jakova (rođ. 1836.) i pet sestara: Katu, Angeliku, Martu, Matiju i Petromilu. Kao mladić otišao je u Mostar u age Muhameda Tikvine - Šimićevi su bili njegovi kmetovi - gdje je prvih godina pomagao u kući, a poslije učio kovački zanat, te izučio praviti puške i drugo oružje. Na bratovljev nagovor vratio se kući, gdje se bavio trgovinom, držao gostionicu i krijumčario duhan.

Mukotrpan život u kmetskoj obitelji, nepodnošljive kmetovske obaveze, nasilje koje su turski poreznici činili njegovom ocu - prema predaji, otjerali su mu vola - i neefikasnost turskog suda s obzirom na zadovoljštinu, uvjetovali su da se Andrija pridružio hajdučkoj družini Jove Kadijevića iz Glavine kraj Imotskog. U toj su družini, uz ostale hajduke, bili i Prlj i Ivančić. Ta se družina raspala u jesen 1867., kad su je izdajom u Aržanu zaskočili na spavanju. Kadijević je ubijen pri bijegu, Ivančić i Šimić su uhićeni, a Prlj je pobjegao. Šimić je odveden u splitski zatvor. Kako istraga, s obzirom na austrijsko područje, nije u njega pronašla krivice, izručio ga turskim vlastima. Nešto manje od godinu dana proveo je u turskim zatvorima u Duvnu, Livnu i Ljubuškom. Iz Ljubuškog zatvora uspijeva pobjeći između Velike i Male Gospe 1868. godine. Odmah po bijegu iz zatvora, nakon izlaza iz Ljubuškog, u Plantaži razoruža turskog oružnika, a u Grabovu Vrilu prevari i u bijeg natjera tursku potjeru.

Potom ubrzo skupi stalnu družinu od pet, šest drugova: Petar Sekulović iz Prološca, Ivan Lončar iz Gornjih Vinjana, Ivan Meštrović i Ante Bilić Nosić iz Studenaca. Povremeno su im se pridruživali i pouzdaniji jataci. Ta je družina djelovala (do početka 1871.) oko Imotskoga, Ljubuškoga, Mostara, Duvna, Livna, Vrlike, Glamoča, Kupresa, Travnika, čak do Sarajeva.

Nemamo podatke koji bi hajdukovanje Šimićeve družine obilježili kao borbu protiv nasilnika i tlačitelja i toj borbi dali neko revolucionarno obilježje.

Bijahu to izraziti napadi na ljude i privatnu imovinu, bez obzira na državnu, nacionalnu, vjersku i stalešku pripadnost. Od tih napada dva su osobito poznata po opljačkanoj vrijednosti, 8. studenoga 1869. u Rakitskom Gvozd u opljačkan je beg Kopčić i pratnja, a 26. kolovoza 1870. u Vinjanima Gornjim opljačkane više od dvjesto putnika. Zapravo, teško je utvrditi, što je od svih pljačka i ubojstava počinila Šimićeva družina, što netko drugi, a pripisano je Šimiću i njegovoj družini.

Dokumenti iskazuju, da su Turci 1869. poduzeli pohod protiv Šimićeve grupe. Safet-paša, turski guverner u Sarajevu, poslao je u Ljubuški kadiluk cijeli bataljun lovaca. U proljeće 1870. jedan korpus turske vojske, pa panduri i detektivi tragaju za Šimićem. Po zapovijedi paše kajmekani ljubuškog i livanjskog kadiluka te duvanjski mudir sastaju se 16. rujna 1870. u Viru (kod Posušja) s imotskim kapetanom, da se dogovore o načinu borbe protiv Šimića i družine. Strah od Šimićeve družine bijaše sve veći, što su se protiv turske vlasti širili oružani otpori u istočnoj Hercegovini, na granici s Crnom Gorom. U općoj hajci na Šimićevu društinu i turskim i austrijskim oružnicima bijaše dopušteno prelaziti granicu. U Zadru je 6. rujna 1870. raspisana nagrada od tisuću forinti onomu, ubije ili živa uhvati Andriju Šimića, a trista forinti onomu tko ubije ili uhvati živa uhvati Andriju Šimića, a trista forinti onomu tko ubije ili uhititi nekog od njegove družine. Kad je turska vlast preuzela obvezu isplaćivanja te ucjene ne znamo, ali se vidi iz potvrda o primljenom novcu poslije uhićenja Šimića i družine, da je to bio novac koji su turske vlasti isplatile.

U srpnju 1870. Šimićeva je grupa otišla u vrlički kraj, povezala se s tamošnjim hajducima s kojima je više nasilja, i pred potjerom prebjegla na turski teritorij. Poslije pljačke putnika u Vinjanima Gornjim vrlički se hajduci povukoše u svoj kraj, gdje ubrzo bijahu pohvatani, odnosno pobijeni.

Novu godinu 1871. Šimić je dočekao sa Sekulovićem, Meštrovićem i Bilićem. Pred stalnim potjerama oni odlučili su pobjeći u Hercegovinu. Zaklonište u Kamešnici napustiše ujutro 9. siječnja 1871. Ručali su u jednoj ogradi u Studencima, gdje im je Bilićev brat donio ručak. Večerali su u kući Ivana Mikulića u Lokvičićima, a 10. siječnja uvečer stigli u Zagvozd, u kući Jakova Prodana, gdje se predstavili kao krijumčari duhana. Pošto su večerali, Bilić, Meštrović, i Sekulović odoše u pojam na spavanje, dok je Šimić gusleći ostao uz vatru s Prodanom. Međutim, Bilićev je brat Šimićev smjer kretanja odao studenačkoj potjernoj četi, koja u svanuće opkoli Prodanovu kuću. Hajduci, koji su spavali u pojam, dadoše se u bijeg. Meštrović i Nosić bijahu ubrzo uhvaćeni, dok su pri bijegu ranjeni. Sekulović se na prijevoju Škobaljuše, predao jednom oružniku, 11. siječnja 1871.

Kad je potjera pokušala prodrijeti u Prodanovu kuću, Šimić im pruži otpor i pucnjem iz puške ubije pandura Jozu Tomičića. Iskoristivši zbunjenost napa-

dača okupljenog oko ranjenika, Šimić zaštititi glavu i leđa naćvama, te s nožem u zubima i puškom u rukama iskoči iz kuće. Srećom ga protivnička zrna promašiše. Kad je malo poodmakao odbaci naćve, pa preko Krstatica pobježe u smjeru Runovića. U zaseoku Podosoje, prema predaji, u kući Ante i Kike Garac bi na spavanju zaskočen (u noći između 13. i 14. siječnja 1871.) svezan i predan oružnicima u Imotskom. U narodu Imotske krajine i Hercegovine prića se, da je za izdaju Šimićevu kriva Kika Garac. Međutim, među onih 65 osoba iz Imotske krajine, koji su primili nagradu za Šimićevo uhićenje, među kojima je i sedam Garaca, a nigdje se ne spominje ni Ante, ni njegova žena Kika.

Godina i pol čekala je Šimićeva družina na suđenje u Splitu. Istragu su vodili Jerolim Geremia i Josip Noveller. Suđenje je počelo 22. srpnja i trajalo do 31. kolovoza 1872., ukupno 22 radna dana. Predsjednik je suda bio Franciško Lettis, a savjetnici Franciško Pezzoli i Antun Brčić. Optužbu je zastupao Roko Paladin, a okrivljene su branili Mate Lalić, Ivan Manger, Kosto Vojnović (poznati narodnjak), Fortunat Karaman i Dujam Rendić. Sudilo se dvadeset petorici hajduka i njihovih jataka. Prvooptuženi bijaše Šimić, a branio ga je odvjetnik dr. Mate Lalić. U tijeku rasprave saslušano je više od trista svjedoka. Šimić je optuživan za zlodjela koja su počinjena u godinama 1868. i 1870. Osuđen je za dvadeset zlodjela “na tešku dosmrtnu tamnicu, pooštrenu, na mjesto okova jednostavnim postom svakog mjeseca”. Usto je trebao platiti neke parničke i tamničke troškove te nadoknaditi štetu mnogim oštećenicima. Većina svjedoka govorila je Šimiću u prilog, iznoseći da bi i gore prošli da ne bi Šimića. Od ostalih okrivljenika bijahu na smrt osuđeni Sekulović i Lončar. Car ih je poslije pomilovao, pa im je smrtna kazna pretvorena u doživotni zatvor. Na doživotnu je kaznu osuđen i Meštović. Ostali suokrivljenici osuđeni su na dulje ili kraće vremenske kazne, dok su petorica oslobođena optužbe.

Vrhovni sud u Zadru (30. siječnja 1873.) Šimiću je potvrdio presudu okružnog suda u Splitu. Kazna mu se računala od . listopada 1873. godine.

U obavjesnici c. k. od 3. svibnja 1873. nalazi se Šimićev opis: “...stasa niska (jedrog), lica duguljasta, boja lica tamna (opaljena od sunca), kosa kestenjasta, čelo nisko, obrve kestenjaste, oči tamne, nos tanak, usta pravilna, brada i brkovi kestenjasti, obradak ovalan...ima jednu ranu na prsima i drugu ranu na lijevoj ruci, govori iliričko-dalmatinski, obučen je seljački”.

U kaznionicu u Kopru predan je 27. srpnja 1873. U glavnoj zatvorskoj matičnoj knjizi bio je upisan pod rednim brojem 10858, a matični zatvorski broj bio mu je 173.

Više je molbi slano za Šimićevo pomilovanje. Po podatcima kojima raspolažemo, prvu je pisala Andrijina majka Ivanica. Tu je molbu ministarstvo pravde u Beču odbilo 7. lipnja 1884. I sam je Andrija uputio molbu za pomilovanje. Molbu je dao u zapisnik u koparskoj kaznionici 20. svibnja 1893. godine.

Molba je upućena caru Franji Josipu: "---Uistinu jedina mi je vruća želja da umrijem u slobodi, u domovini svojoj". Iste godine i Andrijin brat Jakov šalje u Beč molbu, koju su supotpisala četvorica okolnih župnika, posuški načelnik, glavari Sovića i Posuškog Graca te biskup Paškal Buconić. Godina 1895., 1896. i 1897 Jakov je poslao nove molbe. U posljednoj je napisao: "Premilostivi care, ne zbog kakvog zločinstva nego zbog turskog zuluma jadni Andrija, brat pro-siteljev, dao se je na ovi jadni i nesretni život". Molbu su supotpisali župnici grudski i drinovački, nadžupnik humaćki i opt biskup Buconić. I godine 1888. brat je Jakov poslao molbu u kojoj se, između ostalog, ističe da je dosta molba bilo poslano, "ali nikada nikakva rješidba nije se imala i Bog zna da su one ikada stigle na određeno mjesto". Molbu su potpisale Andrijine sestre, mostar-ski biskup Buconjić (uz dodatak da je narod uvijek smatrao da se Andrija Šimić odmetnuo u hajduke "za ljutu nevolju, ter uopće želi da mu se Vaše Veličanstvo naj blagostivije smiluje"), pa nekoliko frataru, župnika i glavari nekoliko sela. Molba je, čini se, imala odjeka u Beču, jer je ispostava kotara Ljubuškog u Po-sušju izvijestila kotarski ured u Ljubuškom, da je predala izjavu Jakova Šimića "da će izdržavati svoga brata Andriju ako bude pomilovan". Ljubuški kotarski predstojnik Kokalj, kao da je na Jakovljevu izjavu zaboravio, 13. siječnja 1900. izvijestio je okružnu vlast u Mostaru, "da bi Andrija Šimić u slučaju pomilo-vanja bez sumnje pao na teret visokoj zemaljskoj vladi ili bi morao kuburiti proseći od kuće do kuće jer je njegov brat Jakov Šimić vrlo siromašan i nemože da uzdrži svoju mnogobrojnu porodicu".

Tih je dana mostarski "osvit" objavio vijest da je Andrija pošten iz zatvora. Na to okružna vlast iz Mostara traži da se ispita je li Šimić pomilovan i je li se već vratio u zavičaj. Taj je upit stigao u Ljubuški 27. siječnja 1900. Već sutra-dan spomenuti predstojnik Kokalj izvijestio je vlast u Mostaru: "ponizno se izvješćuje, da vijest o pomilovanju Andrije Šimića i u njegovu dolasku u zavičaj nije istinita, jer se Andrija Šimić još uvijek nalazi u Kopru".

I 3. kolovoza 1900. brat Andrije Šimića Jakov uputio je molbu za pomilova-nje. Među ostalim napisao je: "Vaše Veličanstvo! Stari harambaša Andrija Šimić kojeg je naš hercegovački narod ne kao poznatog hajduka nego kao junaka i borca za slobodu svoje domovine zadržao i u pjesmama opjevao zaslužio je zbilja makar i kratko vrijeme što mu je još živjeti suđeno ogrije na suncu slo-bode...". Okružni je sud u Splitu 21. kolovoza predložio da se molba odbije.

Čini se, da je posljednja molba za Šimićevo pomilovanje poslana u lipnju 1901. Brat Jakov je molio cara Franju Josipa da mu dopusti posljednji put vi-djeti brata, kojemu je "skoro 70 godina" a uz to je vrlo oslabio u tijelu... ter ima malo nade da će još koju godinu živjeti...i on nesretnik mnogo čezne za svo-jom domovinom i toliko želi da bar mrtav leži u domovini, utječem se Vašem C. K. Apoštolskom Veličanstvom i svesrdno molim za previšnje pomilovanje

nesretnog mi brata Andrije Šimića". Molbu su supotpisali trojica župnika i grudski glavar i Đulio Franić iz Vrgorca pravio je molbu za pomilovanje Andrijice Šimića.

U zatvoru je Šimić kaznu strpljivo podnosio. Ne znamo kako se živjelo u koparskoj tamnici jer je zatvorski arhiv uništen ili se nalazi negdje u Italiji. Prigodom otpuštanja Šimićevo je ponašanje sažeto u jednu rečenicu: "U kaznionici se vladao vrlo dobro".

Šimić je pomilovan 13 prosinca 1901. i to odlukom cara Franje Josipa, a iz kaznionice je otpušten brzojavno 16. prosinca 1901. U Split je stigao 17. prosinca i odsjeo u svratištu Mije Gotovca. Bilo mu je 68 godina 24 dana. Tih ga je dana posjetio urednik "Pučkog lista Juraj Kapić i s njim razgovarao. Razgovor je objavljen u "Pučkom listu" (1902., br. 1., str. 6.-9.). Kapić je sa Šimićem vodio još jedan razgovor u splitskoj bolnici i objavio ga u "Pučkom listu" (1902., br. 2., str. 15.-17.).

Šimić je pred Božić bio smješten u splitsku bolnicu, iz koje je otpušten 20. siječnja 1902. godine. Sutradan je, u društvu Mije Gotovca, krenuo u Sinj. Čim je stigao posjetio je Gospino svetište, platio sv. Misu i Misu naručio. Bio je gostom sinjskih franjevaca. Potom ga je u središtu Sinja pozdravilo mnoštvo naroda s načelnikom vitezom Petrom Tripalom na čelu. U srijedu (23. siječnja) su ga obukli u staru nošnju, oboružali kao hajduka i fotografirali. Na putu u Hercegovinu u Trilj je stigao 27. siječnja. Tu je ostao cijeli tjedan, čašćen, rado gledan i slušan od sviju.

U Hercegovinu je stigao u veljači 1902. Njegov brat Jakov još je bio živ (umro je 1906.). a njegova majka Iva umrla je dok je bio na robiji (9. lipnja 1889.). Andrijica je živio s bratom Jakovom sve do smrti (1905.).

Kad se vratio s odsluženja kazne Šimić je dobar dio vremena proveo posjećujući rodbinu, prijatelje, znance i jatake. Gotovo i nema mjesta u zapadnoj Hercegovini, u Imotskoj krajini, te od Makarskog primorja do Livna i Duvna gdje nije bio; tamo se i danas o njemu pripovijedaju mnoge anegdote. Govori se i o njegovoj izvanrednoj vitalnosti. Skakao je je u gostionicama na banke (klupe) i stolove, skakao u dalj, preskakao nož, vještinom je još uvijek mogao svladati najjače muškarce. Bio je skroman i dobroćudan; svi su ga voljeli i gostili. U pojedinim znanaca ostajao bi i po više dana oživljavajući stare uspomene.

Andrija Šimić umro je u Runovićima 5. veljače 1905. Bila je nedjelja. Kroz Drinovce je prošao dan prije, uvečer. Ondašnji tihaljski župnik fra Križan Galić rodom iz Gorice, poslije je pismeno potvrdio, da ga je u Ružićima ispovjedio i pričestio. O Šimićevoj smrti izvijestio je i "Pučki list" (1905., br. 4, str. 45.). Prema tom izvještaju Šimić je u sumrak 5. veljače potražio runovičkog župnika fra Jakova Milinovića, ali ga nije našao kod kuće. Izvještaj nastavlja: "Tad Šimić uputi se Puljizovim kućama na konak. Do brda će se smrknuti; žestoka

je studen, pa Andrija maši se tikve iz torbe i napi se baš dobre rakije. Onda zapjeva iz sveg grla. Čuše ga u komšiluku i poveseliše se, gdje im ide matora hajdučina na konak. Čekaju ga i čekaju, al Šimića ne ima. Iziđe jedno momče iz kuća po mjesečini, kad nešto se prignulo uz ogradu na snijegu. Primače se bolje; čovjek je, al nit se miče nit pomiče. Momče drmnu Šimića za rame, al njemu pada glava. Izdahnuo starac Andrija ko ptić.” Dalje se u izvještaju kaže da je tri dana prije Šimića umro i Harambaša Marijan Garac, koji ga je godine 1871. svezao na spavanju, te da je Šimić pokopan u grob blizu Garčeva. Iz jednog Milinovićeve pisma (1916.) vidi se da je Šimić umro u Runovićima 5. veljače 1905. “Starost i slabost, a zimsko teško doba za starce, skončalo ga. Uputio se jednom svom znancu ovde u selu, te nenadno umri na putu, prislonjen uza zid.”

Godine 1892. Ivan Mimica (1862. - 1945.) iz Svinišća kraj Omiša, koji je sa Šimićem robijao od 1887. do 1892., spjevao je oveću pjesmu o Šimiću i družini. Pjesma je doživjela više izdanja. Godine 1899. Stipe Bartulović-Guja, iz Blata na Cetini, prepjevao je i tiskao tu Mimičinu pjesmu. Godine 1970. tu je pjesmu tiskao u Splitu, u privatnoj nakladi, Marinko Matusinović iz Stobreča. Teško je reći koliko su puta te pjesme bile objavljene, zato što su tiskane i u inozemstvu, pa je nemoguće sve pregledati. Da Šimić i danas uživa velik ugled u narodu, kojemu je pripadao, i među pučanstvom gdje je djelovao, potvrđuju i tri u posljednje vrijeme objavljene knjige. Godine 1969. Vladislav Luburić tiskao je knjigu “Harambaša Šimić” (221 stranica, 60 pjesama koje je sam spjevao o Šimićevu životu i djelovanju). Godine 1972. Mijo Milas u Zagrebu je tiskao knjigu “Hajduk Andrijica Šimić” (u prvom dijelu prikaz o Šimiću i družini, u drugom spomenuta Mimičina pjesma). Godine 1979. “Naša Ognjišta” iz Duvna izdala su knjigu “Andrijica Šimić zadnji hrvatski hajduk”. To je zapravo zbirka od 48 deseteračkih pjesama poznatog deseteračkog pjesnika Mirka Leske iz Mostara. Guslarsko pjevanje Mimičine pjesme (snimljeno po pjevanju poznatog guslara i Andrijičina bližeg srodnika Željka Šimića) veoma se rado sluša u krajevima gdje je Šimić živio i djelovao.

Svakako, djelovanja Šimića i njegove hajdučke družine, s obzirom na ono što nam je do sad poznato, gledano s bilo kojeg moralnog stanovišta u cijelosti nije pozitivno, niti se može odobriti. Međutim, kad se imaju na umu svi uzroci i okolnosti koje su dovele do toga, ono postaje razumljivije i simpatičnije s obzirom na žrtvu, koju je Šimić podnosio od prvih dana svoga hajdukovanja pa sve do smrti: čovjeka valja procjenjivati i po vremenu u kojemu je živio. U narodu nije ostao onim što je bio, već istinskim borcem protiv tlačitelja i nasilnika.

Literatura i izvori

Prvostepena osuda što ju izreče c. k. okružni sud Spljetski protiv hajdučkoj četi kojoj bje čelovođom zloglasni Andrija Šimić i protiv njihovim trbonošam i pomoćnikom (Split, 1882., str. 13.-114.).

Dr. fra Leo Petrović, Andrijica Šimić, hajdučki vođa, Napretkov Kalendar, 1933., str. 164.-168.

Fra Tihomil Zubac, Andrija Šimić, hajdučki vođa, Napretkov kalendar, 1941., str. 192.-201.

Ante Ujević, Imotska krajina, Split, 1953., str. 101.-163.

Marko Vego, Bekija kroz vjekove, Sarajevo, 1964., str. 190.-193.

Miroslav Džaja, Sa Kupreške visoravni, Otinovci - Kupres, 1970., str. 108.-109.

Mijo Milas, Hajduk Andrijica Šimić, Zagreb, 1972., 3.-124.

Fra Velimir Šimić, Harambaša Andrijica Šimić, Naša Ognjišta, 1972., br. 5, str. 15.

Dr. fra Andrija Nikić, Zadnji dani života i grob Andrijice Šimića, Naša Ognjišta, 1974., br. 2, str.17.

Neki dokumenti iz historjskog arhiva u Zadru i iz ostavštine fra Leona Petrovića.

Andelko MIjatović

VUČJI ŽIVOT, PRITVARANJE, BIJEG, IZDAJA, SUĐENJE, ZATVOR...

Narod je volio hajduke jer su iskazivali bunt prema moćnicima, a o Andriji Šimiću treba snimiti pravi igrani film!

Okrugli stol 'Sjećanje na hajduka Andriju Šimića' održan je u četvrtak u kino dvorani u Grudama u sklopu obilježavanja 120. obljetnice njegove smrti. Ogranci Matice hrvatske Grude i Imotski organizirali su skup na kojemu se moglo čuti zanimljivosti iz života hajduka Andrije Šimića i Mijata Tomića.

Povjesničarka Neda Vuković Kovačević okupljenima je približila ozračje na imotsko-bekijskom pograničju na temelju dragomanskih spisa.

- Kakva je zapravo bila situacija našeg naroda koja je dovela do javljanja hajduka, koji su bili prozvani narodnim junacima? Bio je tada zaista veoma oskudan život, a tome je pridonosila jedna od tehnika ratovanja u 18. stoljeću - spaljivanje sve ljetine. Po završetku rata nastupila bi glad, a s njom 'ruku pod ruku' bi dolazile epidemije i kuga - rekla je Vuković Kovačević, dodavši da hrane ne bi bilo dovoljno ni nakon suša i poplava.

Navela je da su se ljudi zaduživali i kod osmanskih visokodužnosnika i Mlečana, a zabilježeni su slučajevi da bi trebali vraćati višestruko više nego što su dobili.

- Takve situacije u narodu traže junake, karizmatične ljude koji će pokazati određeni bunt. Stoga je mnogo ljudi otišlo u hajdučke družine okušati se o vučjem načinu života. Imali su veliku podršku naroda jer su proizašli iz naroda. Nisu željeli otići iz svog kraja, ali ni služiti tuđinskim vojskama: ni mletačkim, ni osmanskim, kao i kasnije francuskim i austrijskim - kazala je Vuković Kovačević.

Na okruglom stolu je pročitan tekst povjesničara Anđelka Mijatovića, koji je donio životopis Andrije Šimića. Naveo je da su ga zbog niskog rasta zvali Andrijica, te da je prije hajdučke epizode držao gostionicu i krijumčario duhan.

- Mukotrpan život u kmetskoj obitelji, nepodnošljive kmetovske obaveze, nasilje koje su turski poreznici činili njegovu ocu, prema predaji otjerali su mu vola, neefikasnost turskog suda s obzirom na zadovoljštinu, uvjetovali su da se Andrija pridružio hajdučkoj družini Jove Kadijevića iz Glavine kraj Imotskog - dio je životopisa.

Ta se družina raspala u jesenju 1867., Šimić je završio po turskim zatvorima, a iz onog u Ljubuškom je pobjegao nakon godinu dana. Potom je skupio svoju stalnu družinu od 5-6 ljudi, a povremeno im se pridruživalo još pouzdanih jataka.

- Dokumenti iskazuju da su Turci 1869. poduzeli pohod protiv Šimićeve grupe. U Zadru je 6. rujna 1870. raspisana nagrada od 1000 forinti onomu tko ubije ili živa uhvati Andriju Šimića, a 300 forinti onomu tko ubije i uhiti nekog od njegove družine.

Pred stalnim potjerama, odlučili su se skloniti u Hercegovinu. Zaklonište u Kamešnici su napustili ujutro 9. siječnja 1871., ručali su u Studencima, večerali u Lokvičićima, a 10. siječnja stigli u Zagvozd u kuću Jakova Prodana, gdje su se predstavili kao krijumčari duhana. Izdani su, potjerna četa je opkolila Prodanovu kuću, Šimić je pružio otpor, pucnjem iz puške ubio je pandura Jozu Tomičića te pobjegao u smjeru Runovića. U zaseoku Podosoje, prema predaji, u kući Ante i Kike Garac biva zaskočen u noći s 13. na 14. siječnja 1871., svezan i predan oružnicima u Imotskom.

- U narodu Imotske krajine i Hercegovine priča se da je za izdaju Šimića kriva Kika Garac. Međutim, među onih 65 osoba iz Imotske krajine koji su primili nagradu za Šimićevo uhićenje, među kojima je sedam Garaca, nigdje se ne spominje ni Ante ni njegova žena Kika - naveo je povjesničar u tekstu, u kojem dobar dio otkriva sadržaj suđenja u Splitu, spominje se njegovo više od tri desetljeća dugo uzničko razdoblje provedeno u zatvoru u Kopru, ali i euforija u Dalmaciji i Hercegovini nakon pomilovanja i puštanja Andrijice na slobodu.

Fra Robert Jolić je govorio o hajduku Mijatu Tomiću, koji je živio dva i pol stoljeća prije Andrijice. O njemu su se pjevale pjesme...

- Nevjerojatno je da se dosta dugo nije znalo zapravo je li on uopće živio ili je bio samo produkt narodne mašte, koja voli takve ljude i junake. Tek 1940. godine objavljen je prvi povijesni dokument u kojem se spominje družina Mijata Tomića, a 1952. drugi. Međutim, oni su objavljeni u specijaliziranim časopisima tako da gotovo nitko nije niti znao za njih. Tek 1958. se pojavljuju dokumenti mletačke provenijencije u kojima se govori o Mijatu Tomiću i o njegovoj hajdučkoj družini i zapravo iz tih dopisa znamo da je on bio stvaran. Dugo vremena se držalo da je on živio u 18. stoljeću, no on je rođen u oko 1600., a izdan i ubijen 1642. - kazao je fra Robert Jolić.

Smatra da Mijata dobro opisuje priča o susretu s Mustafom Gaćom iz Konjica.

- Mustafi se udavala kćer, a on je bio prilično siromašan, pa mu je Mijat u svojoj pećini dao robe potrebne za udaju u puno većoj mjeri nego što je Mustafa imao novca. Sav radostan Mustafa je primijetio da bi u Sarajevu, kamo se zapravo zaputio u kupovinu, dobio puno manje robe nego od Mijata, na što mu je on odgovorio: 'Ja sam po ovom aršinu kupovao, pa po njem i prodajem'. Mustafa je bio musliman, ali siromašan. Dakle, Mijat Tomić nije se borio protiv muslimana, nego protiv nasilja - naveo je fra Robert Jolić, dodavši da je Mijatovu družinu činilo najvjerojatnije 40-ak hajduka, te da se u Sarajevu slavilo kada su im stali na kraj.

Autor knjige 'Matijino stoljeće rata' Ivan Šimić govorio je o pisanim djelima o Andriji Šimiću, a drži da se radi o jako filmičnoj priči jer njegov život uključuje dugogodišnji zatvor, bijeg, izdaju...

- Bilo bi mi drago da netko jednog dana napravi pravi cjelovečernji igrani film! - pozvao je Šimić.

Dodajmo da je Brane Jukić kratko predstavio poučnu stazu Andrijice Šimića u općini Runovići, srednjoškolci su promovirali nošnju počasne postrojbe općine Grude 'Hajduk Andrija Šimić', a Mario Knezović je uvećao večer guslarskom izvedbom u čast tog povijesnog junaka. Mario Bušić, predsjednik Ogranka Matice hrvatske Grude, zahvalio je publici na dolasku i ohrabrio sve koji mogu raditi na stvaranju građe vezane za ovu temu. A s tim u vezi možemo istaknuti i da je na skup donesena i sablja koju je, prema priči, pred kraj života nosio Andrija Šimić.

Mate Prlić

HAJDUK MIJAT TOMIĆ – ISTINE I LEGENDE

O hajduku Mijatu Tomiću, rodnom iz duvanjskoga sela Brišnika, rado su se pjevale pjesme uz gusle u zimskim dugim noćima, uz ognjište, u bijednim katoličkim kućicama pokrivenim strehom, napaćeni i siromašni narod desetljećima, štoviše stoljećima se nadahnjivao njegovom hrabrošću i borbom za slobodu – a nije se sigurno znalo kad je on živio, štoviše nije se znalo sa sigurnošću je li on bio stvarna osoba ili samo produkt mašte narodnih guslara, čije je stihove rado slušao narod željan slobode i blagostanja. I tako je to zapravo ostalo sve do 1940. i 1952., kad su objavljene prve vijesti o njemu i njegovoj družini (doduše bez Mijatova prezimena!), a pogotovo 1958., kad su dva povjesničara (Gligor Stanojević i Vuk Vinaver) objavili vijesti iz mletačkih i dubrovačkih izvora, iz kojih je jasno da je Mijat živio u prvoj polovici 17. stoljeća te da su ga Turci ubili sredinom 1642. godine. Uskoro potom njihova je otkrića dopunio dr. fra Karlo Jurišić koji je 60-ih godina 20. stoljeća dobio zadatak znanstveno obraditi povijest Makarskoga primorja pod turskom vlašću. U tu je svrhu dr. Jurišić zamolio poznatoga turkologa dr. Hazima Šabanovića da pregleda turske dokumente koji su se stoljećima čuvali u makarskom i zaostroškom samostanu te ih preveđe na hrvatski jezik. I upravo je iz tih dokumenata, točnije prijevoda iz dubine davnoga i nepoznatoga svijeta na površinu izbio – između ostaloga – i hajduk Mijat Tomić.¹ Na temelju navedenih radova prvi put je javnost sa sigurnošću mogla saznati da je on bio stvarni povijesni lik, da je živio u prvoj polovici 17. stoljeća i da je turskim vlastima i silnicima pravio velike probleme.

„Kad je živio Tomić Mijovil?“

Prvi koji se ozbiljnije pozabavio ovim pitanjem bio je Stjepan Banović, koji je 1933. objavio rad s istim nazivom u zagrebačkom *Zborniku za narodni život*

¹ Karlo JURIŠIĆ, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb, 1972., str. 262-265. Hazim Šabanović je prijevode završio i dostavio u tri navrata: 1959., 1960. i 1962. godine (*Isto*, str. V).

i običaje.² Zanimljivo je da je Banović došao do ispravnog zaključka, makar tada pri ruci nije imao nikakvih dokumenata, nego je do zaključka došao na temelju samih junačkih pjesama. Najprije navodi brojne autore koji su držali da je Mijat živio u 18., štoviše neki do početka 19. stoljeća. Banović s pravom zaključuje da to ne može biti istina, jer ga spominju neke pjesmarice iz sredine, štoviše s početka 18. stoljeća, što znači da je on morao živjeti prije – dakle u 17. stoljeću. Tako Banović navodi *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, u kojem, istina, fra Andrija Kačić Miošić ne donosi nijednu pjesmu o Mijatu Tomiću, ali zato pjeva ovako:

Odklem biše Senjani Ivane
I delija Makar kapetane?
Odklem li je Novak i Radivoj
I delija Domiću Mijate,
Već od Bosne i Hercegovine
Kosarića stare banovine?

Banovića je osobito zaintrigirao onaj „Domiću Mijate“ te je potražio prvo izdanje Kačićeve *Pismarice* iz 1759. godine te u njoj našao stih koji glasi: „I Delija Tomichiu Mijate“, što jasno pokazuje da je riječ o Mijatu Tomiću, a ne Domiću, kako se pogreškom uvrijelo u kasnijim izdanjima *Pismarice*. Nadalje Banović poseže za takozvanim „Erlangenskim rukopisom“, koji je nastao između 1716. i 1733., a vjerojatno oko 1720. godine, u kojem je objavljena pjesma „Dva se mrka zavadila vuka“, to jest Mijat harambaša i Vid Žeravica. To pak znači da je Mijat živio prije 1720. godine, a ako se uzme u obzir da je navedena pjesma nastala znatno prije nego je zapisana, onda je jasno da je Mijata „moramo premjestiti u sedamnaesto stoljeće“, kako ispravno zaključuje Banović. Nadalje argumentira da se u pjesmi o Mijatovoj smrti navodi da je u to vrijeme bosanski paša bio Seidija, a uistinu je Ahmed-paša Seidija bio bosanski vezir od 1656. do 1659. godine, pa bi Mijatovu smrt valjalo staviti upravo u to vrijeme, dakle oko 1656. godine. Na kraju navodi i riječi fra Filipa Grabovca iz njegova *Cvita razgovora*, tiskanoga 1747. godine, da je Mijat poginuo „oko prvi(h) godina mira od Kandije“. Banović s pravom drži – polazeći od činjenice da *Cvit razgovora* „obiluje mnoštvom tiskarskih pogrešaka“ – da je u izvorniku moralo stajati „poginu oko prvih godina rata od Kandije“, ne „mira od Kandije“, što bi značilo da je Mijat poginuo na početku Kandijeskoga rata, štoviše i prije početka samoga rata 1645. godine. Na temelju kasnije otkrivenih izvornih

² Stjepan BANOVIĆ, „Kad je živio Tomić Mijovil?“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* (izdanje JAZU), knjiga XXIX, svezak 1, ur. dr. D. Boranić, Zagreb, 1933., str. 74-82.

dokumenata (mletačke provenijencije) jasno je da je to u biti točno: Mijat je poginuo tri godine prije navedenog rata, sredinom 1642. godine. Banović pak ostaje pri svome naprijed navedenom vremenu smrti, „za vladanja paše Seidije 1656-1659“.³

Tako vidimo kako je Banović ustrajnim radom i razložnim zaključivanjem, a bez izvornih povijesnih dokumenata, došao do gotovo potpuno točne godine smrti Mijata Tomića, a time i vremena njegova života i djelovanja. Promašio je samo u petnaestak godina; kasnije otkriveni izvorni dokumenti njegovo djelovanje stavljaju u prvu polovicu 17. stoljeća, ali njegovu smrt u sredinu 1642. godine. A beglerbeg za vrijeme kojega je Mijat ubijen nije bio Seidija, nego Šahin-paša.

Dva prva objavljena dokumenta u kojima se spominje hajduk Mijat

Još je 1931. Ivan Renđeo, objavljujući pjesmaricu o Mijatu Tomiću, zabilježio da o njemu ne postoji nikakav povijesni izvor:

Čudnovato je svakako, da o Mijatu Tomiću ne nalazimo nikakova spomena u starim zapisima i kronikama a o njemu još i današnji narod tako mnogo priča i pjeva. Dok nam na pr. naše fratarske kronike sačuvaše pomen na Rokšu [Rošu!] harambašu i na Ivandosa hajduka, o Mijatu ne sačuvaše ni jedne riječi uspomene. Pa i sam fra Andrija Kačić-Miošić ne zna o Tomiću ništa da kaže, već ga samo usput na jednom mjestu spominje.⁴

Samo nekoliko godina nakon ove Renđeove izjave počeli su se objavljivati povijesni spomeni hajduka Mijata. Prvi koji je objavio neku sigurnu vijest o Mijatu Tomiću, točnije o dvojici članova njegove hajdučke družine, bio je Aleksandar Solovjev, 1940. godine. On je objavio zbirku omiških isprava koju je prikupio Baltazar Bogišić (1834.-1908.), ali je nije uspio objaviti te je ostala u njegovoj ostavštini u rodnome mu Cavtatu. Među brojnim objavljenim ispravama je i pismo koje je 15. kolovoza 1642. pisao Zulfikar-beg Huseinbegović iz Konjica omiškom providuru o tome kako su mu hajduci ukrali konje: „A po tomu može biti da ste čuli i vi imali knjigu od đenerala kako vam je pisao kada smo bili kod njega u Zadru zaradi moje konja koje mi (j)e ukrao Kristo i Juro, Mijatova družina, koje smo konje osvidočili ovdi, kako su i(h) oni ukrali

³ Isto, str. 76-82. Na to je već prije njega upozorio Husejin Đogo: „To će biti, mislim, isti onaj hajduk, koga Andrija Kačić Miošić nazivlje u svom ‘Razgovoru’ Domić Mihovile ili Tomić Mihovile“ (H. GJOGO, „Tradicija o Mijatu harambaši“, *Napredak, hrvatski narodni kalendar* za просту 1931., god. XX, Sarajevo, 1930., str. 165)

⁴ Ivan RENĐEO, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, Sarajevo, 1931., str. 173.

i tako k vami odveli i tu prodali.⁵ Pismo je izvorno pisano bosančicom (hrvatskom ćirilicom). Mijat čija se „družina“ spominje u pismu ne može biti nitko drugi do li Mijat Tomić. Pismo je pisano upravo u vrijeme kad je Mijat ubijen; vjerojatno je on u tom trenutku već bio u grobu. Krađa konja dogodila se vjerojatno za njegova života.

Druga povijesna isprava u kojoj se spominje Mijat Tomić je pismo koje je imotski kapetan Omre (vjerojatno Omer) pisao mletačkom providuru u Omišu iz Imotskoga u srpnju 1640., a objavljeno je u časopisu *Miscellanea zadarskoga Državnog arhiva* 1952. godine. U njemu imotski kapetan javlja da je providurovo pismo odnio bosanskom begler-begu, u kojem providur javlja da je uhitio Mijatovu braću i da će mu ih izručiti.⁶ O tome pismu bit će više riječi u nastavku.

No čini se da nijedno od navedena dva objavljena pisma nije dospjelo do šire javnosti, jedno što se ne navodi Mijatovo prezime, nego samo ime, drugo što su dokumente objavljeni u specijaliziranim časopisima, dostupnim samo uskom krugu čitatelja. Pa ipak, uskoro se počinju objavljivati i drugi dokumenti o Mijatu Tomiću i njegovoj hajdučkoj družini, dostupniji javnosti i s puno više detalja o njegovu životu, djelovanju i smrti.

U nastavku slijedi prikaz života i smrti hajdučkoga harambaše Mijata Tomića na temelju izvornih dokumenata: najprije turskih, koji se čuvaju u primorskim samostanima u Makarskoj i Zaostrogu, potom mletačkih i konačno dubrovačkih.

Mijat Tomić u turskim dokumentima

Prema narodnim pjesmama, ali i prema u novije vrijeme otkrivenim izvornim dokumentima, Mijat Tomić živio je od pljačke turskih silnika, od kojih su neki i glavom platili, zbog čega su turske vlasti u više navrata pregledale i premetale franjevačke samostane na jadranskoj obali Makarsku i Zaostrog u potrazi za Mijatom, ili točnije za opljačkanima stvarima. Tako su se upravo u tim samostanima do danas očuvali neki dokumenti, pisani turskim jezikom i arapskim slovima, u kojima se spominje njegovo ime. Redovito se pokazivalo da fratri nisu imali veze s Mijatom, točnije da on svoje oteto blago nije pohranjivao u njihove samostane – što nama sada nije toliko važno, koliko je važno

⁵ Aleksandar SOLOVJEV, *Bogišićeva zbirka omiških isprava XVI-XVII veka*, (Srpska kraljevska akademija: Spomenik XCIII), Beograd, 1940., str. 69, br. 136.

⁶ *Miscellanea*, II – IV, uredio dr. Stjepan Antoljak, Državni arhiv Zadar, Zadar, (1952.), str. 97, br. 56. Iako se u dokumentu ne navodi Mijatovo prezime, dr. Antoljak ispravno zaključuje: „Ovaj Mihaj je po svoj prilici identičan s Mihatom Tomićem, koji je pobjegao u hajduke ispred turskog zuluma, a cilj mu je bio, da se osveti Turcima“ te kao potkrepu navodi knjigu Dušana J. Popovića *O hajducima*, I, tiskanu u Beogradu 1930.

da se upravo u prigodama tih pretresa pojavljuje ime Mijata Tomića i njegove hajdučke družine.

Prvo takvo pismo pisano je 20. rujna 1637. (zadnjega /insilah/ rabija II. 1047. po muslimanskom kalendaru), a riječ je o hužetu gabelskoga kadije Jusufa, sina Muratova, upućenu bosanskom divanu, to jest pokrajinskoj vladi, da su stanovnici crkve u Zaostrogu (dakle fratri u samostanu Zaostrog) dobili teskeru, u kojoj je bilo naređeno da dođu na sud u Sarajevo i opravdaju se od optužbe vezane za jednu pljačku u Konjicu:

Kad su neki trgovci iz Bosna-Saraja dolazili s mora, došli su im blizu kasabe Konjica razbojnici i eškija, te ne samo što su trojicu ljudi ubili, nego su uzeli u novcu 10.000 rijala-groša i još toliko u kadifi i kumašu i čohi, i otišli prema crkvi Zaostrog. Kad vam (tj. gabelskome kadiji, op. R.J.) stigne spomenuta teskera divana, pošaljite sve ruhbane (redovnike, dakle franjevce, op. R.J.), koji tamo stanuju na bosanski divan /tj. u Sarajevo/.

No ta je naredba digla na noge katolike u Zaostrogu i okolnim naseljima. Franjevci su naime izjavili da su spremni poći na sud u Sarajevo i opravdati se, ali su istodobno tražili da se njihovo vladanje „ispita od stanovnika susjednih sela“, ne samo dakle Zaostroga, „pa ako se ustanovi da je to tako nešto moglo od nas poteći, mi dajemo ne samo naš imetak, nego i naše glave“. Stanovnici Zaostroga izjavili su da će, ako je potrebno, i oni s fratriba poći na sud u Sarajevo.

Kad su oni to izjavili, onda je ovome sudu stvarno pristupila velika masa svijeta, i to od stanovnika sela, koja su najbliža spomenutoj crkvi, kao knez Miloš i ostali stanovnici sela Zaostrog; knez Stipan i ostali stanovnici sela Drvenik; iz sela Brist Vulin i ostali stanovnici; knez Grgur i ostali stanovnici sela Lapčan; Paval i ostali stanovnici iz sela Podaca; i još mnogo naroda iz ostalih sela i krajeva, koji im pripadaju, pa su izjavili ovako: „Ako se ispostavi, da je ovako ružno djelo poteklo od ruhbana crkve Zaostroga i ostaloga stanovništva /Zaostroga/, mi ćemo svi jamčiti za njih našim imetkom i našim životom.“

No ono najzanimljivije nalazi se na poledini navedenoga hudžeta, a pisano je bosančicom (hrvatskom ćirilicom): „Učet kako se ne nađe čoa Miatova u manastiru.“⁷ Zanimljivost je da je istom prigodom u korist franjevac najbolje svjedočanstvo dalo i jedanaest muslimanskih prvaka iz Vrgorca:

⁷ Arhiv samostana Zaostrog: Acta Turcarum, spis 227 (Z 227).

Spomenuti redovnici, koji se nalaze blizu našega grada Vrgorca, već preko 200 godina od carskoga osvojenja bave se svojim poslom i vjerni su. Na njih nije nikada pala nikakva sumnja, niti je od njih poteklo kakvo ružno djelo.⁸

Iz navedenoga je jasno da su turske vlasti pretresle samostan te da nisu pronađene stvari (čoha), koje je turskim trgovcima kod Konjica otela družina hajduka Mijata Tomića. Mijat je dakle operirao 1637. godine, što znači da je mogao biti rođen oko 1600. godine.

No bez obzira na sve to, čini se da su fratri svejedno morali na sud u Sarajevo. Moguće je da o tome svjedoči dopis Husein-age, defterdarova čauša, iz 1637. (moguće 1639?) godine, redovnicima u samostanima Makarska i Živogošće, u kojem navodi da ih on već tri dana čeka u zaostroškom samostanu, a oni se još nisu pojavili. „Ako ne dođete s redovnicima Zaostroga na bosanski divan, onda je uzeti mal /blago/ kod vas. Određen je mubašir od bosanskoga divana za vas, /da vas dovede/. I on /mubašir/ je uzeo 45 groša putnoga troška, a muhzur je uzeo dva groša...“⁹ Prevoditelj – držim s pravom – povezuje ovaj dopis s onom pljačkom Mijatove hajdučke družine i teskerom od 20. rujna 1637.

Pred kraj iste godine, 13. prosinca 1637. (25. redžepa 1047.) bosanski je defterdar Mahmut pisao nazirima Makarske Ibrahim-agi, Hasan-agi i Ali-agi sljedeće:

Kumaš i čoha, koju je kupio Mahmud-beg, brat Silihdar-paše, u Neretvi radi poklona, opljačkana je od strane haramija i eškije. Povodom toga ispitani su redovnici manastira Zaostroga, Lužibabe [Živogošća] i Makarske od naše strane i nije ništa pronađeno, pa im je dana potvrda o tome, da ih vi po tome ne uznemirujete. Kada vlasnik te robe nekoga ne tuži, zašto da vi to istražujete. To ne spada u vaš teftiš, niti je to potrebno. Niti je paša, niti sam ja zadovoljan, niti odobravamo da vi spomenute po toj stvari uznemirujete. Stoga, ako želite da se ne zamjerite paši, i meni, onda nemojte da ih uznemirujete, nego ih pustite na miru.

U dokumentu se ne navodi o kojim je pljačkašima riječ, a zanimljivo je da je prevoditelj dodao: „NB. Ovaj slučaj nema veze s onim što se desio tri mjeseca prije! (Z 227!)“, to jest onim prethodno navedenim, u kojem se spominje po imenu Mijat Tomić.¹⁰ Nije jasno na temelju čega je prevoditelj to zaključio; naprotiv, po mjestu pljačke, kao i pregledu primorskih samostana, čini se da bi mogla biti riječ upravo o Mijatu Tomiću i njegovoj družini. Također je zani-

⁸ Acta Turcarum, Z 392.

⁹ Arhiv samostana Makarska: Acta Turcarum, spis (M III-71).

¹⁰ Acta Turcarum, M IV-48.

mljivo da se paša, upravitelj Bosanskoga pašaluka, nije odveć zauzimao za svoga rođenoga brata Mahmud-bega, što bi moglo lako značiti da je i on sam znao da je Mahmud-beg nasilno oduzimao kumaš i čohu te da je oteto otišlo kako je i došlo – novom pljačkom.

Mijatova družina bila je aktivna i 1641. godine. To saznajemo iz jednoga dopisa na turskom jeziku iz te godine (pisan između 12. i 31. ožujka), u kojem se opet spominje Mijat i opet samostan u Zaostrogu:

Mehmed, sin Alije, i Mustafa, sin Alije, to jest Mehmed-aga i Mustafa-beg, izjavljuju, da su teftišili manastir Zaostrog povodom pričanja, da je razbojnik-eškija Mihai s 15-20 pušaka iz neprijateljske zemlje došao i nastanio se u tom manastiru.

Na poledini dokumenta napisano je pak bosančicom: „... teskera u Zaostrog, kako se laga, da je Mihai dohodio i puške donio.“¹¹

„Neprijateljska zemlja“ moglo je biti područje pod vlašću Mlečana, ili pak Dubrovačka Republika. U pretresu (teftiš) se pak ustanovilo da se puške o kojima je riječ ne nalaze u zaostroškom samostanu.

Mijat Tomić je, prema dr. fra Karlu Jurišiću, bio „svojedobno najpoznatiji hajduk na B-n. (biokovsko-neretvanskom) području i u cijeloj zapadnoj Hercegovini“, no zbog njega su neprilika imali franjevci u trima priobalnim samostanima:

Eto tako su zbog podviga hrabroga i plemenitoga narodnoga junaka Mijata Tomića franjevci Makarskoga primorja, kamo je Mijat često zalazio, imali neprilika s Turcima, koji su franjevce smatrali Mijatovim jatcima. Bez sumnje su fratri radije opraštali Mijatu negoli zloglasnome defterdaru Mahmutu, pa je i njima odlanulo, kada je novi paša Šahin 1639. g. skinuo glavu tome posljednjemu.¹²

Mletački dokumenti

Srpski povjesničar dr. Gligor Stanojević detaljno je pisao o dva rata u 17. stoljeću između Osmanskoga carstva i Mletačke republike. Služio se u velikoj mjeri mletačkim (venecijanskim) dokumentima, točnije spisima generalnih providura u Dalmaciji. Tako donosi dopis mletačkoga providura iz Zadra upućen 11. siječnja 1640. duždu u Veneciji, u kojem se spominje i Mijatova obitelj. Naime, nakon nasilja Omer-ćehaje, obitelj Mijatova brata Marka preselila se

¹¹ Acta Turcarum, Z 242.

¹² K. JURIŠIĆ, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, str. 265.

(vjerojatno iz Duvna) najprije u Omiš, a potom u Zadar. Obitelj je imala devet članova. Providur im je dao slobodu kretanja i nešto hrane. No, Marko je uskoro otvorio i vlastiti obrt u Zadru te se bavio krojenjem i krznarstvom, a u tome mu je pomagao i stariji sin.¹³ Uz taj dopis providur je u prijevodu na talijanski poslao i iznimno zanimljivo pismo koje je Mijat Tomić pisao zapovjedniku Imotskoga Omer-agi.¹⁴ Držim da upravo ovo pismo pokazuje svu širinu i dobrohotnost Mijata Tomića, koji nipošto nije bio drumski razbojnik, nego visoko moralna osoba. Čini se da je upravo taj Omer-aga (Omer-ćehaja) bio „zaslužan“ za progon Mijatove obitelji, točnije obitelji njegova brata Marka.

Od mene Mijata, Vašega sluga, nakloni i pozdrav Omer-agi, zapovjedniku Imotskoga. Dočuo sam da si mi oduzeo svu moju stoku i moje braće i još konja, stvar koju nisam očekivao od tebe, koliko ni od sama sebe. A ja sam učinio tebi dosta dobra. Prvo nisam dopustio da ti se odnesu kabanice.... Drugo dobro koje sam ti učinio jest kad si išao u Sarajevo, htjeli su te ubiti, ali ja to nisam dopustio. Treće dobro: kad si bio u Sarajevu, htjeli su opljačkati tvoje stvari i sve tvoje na dvoru, ali ja to nisam dopustio. Četvrto dobro, kada su nosili paši ono što si bio dužan i kad su to htjeli oteti od tebe, to ja nisam dopustio. I zato te molim nemoj dopustiti da ti jedan prijatelj postane neprijatelj. I stoga vrati sve što si oduzeo, a ako nećeš, znaš što radiš. Ako misliš da ja nemam braće nego samo onu dvojicu, imam ih četrdeset koji su rođeni pod puškom i sa sabljom. I nemoj slušati Sulejmana od Županjca, jer ćeš završiti kao Crni Arapin. Napisah ja Mihata, glava čete, sa svim svojim drugovima pod nebom, ali koji se nalaze na zemlji.

Iz navedenoga dopisa vidljivo je da je Mijat bio glava čete, to jest harambaša, i da je zapovijedao četom od 40 ljudi. Također saznajemo da je imao dvojicu braće, od kojih se jedan zvao Marko. No važnije od toga: prepoznavamo njegovu dobrotu i razboritost jer čak četiri puta nije dopustio da njegovi ljudi nanesu zlo Omer-agi, zapovjedniku Imotskoga, nego je spasio i njegovu glavu i njegovo imanje. Ipak, vidljiva je i njegova odlučnost i hrabrost da vrati ono što je oteto njemu i njegovoj braći.

Nejasno je kako se dalje razvijala priča s Mijatom i Omer-agom, ali o tome bi moglo ponešto reći jedno pismo Omer-age, kapetana Imotskoga, mletačkome providuru Doni Pisaniju, pisano bosančicom, koje je providur primio 4.

¹³ Gligor STANOJEVIĆ, *Jugoslavenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVII. i XVIII. vijeka*, Beograd, 1970., str. 184-185.

¹⁴ Mijatovo pismo prvi je objavio Gligor STANOJEVIĆ (*Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd, 1965., knj. 31, sv. 3-4, str. 254-255), a ovdje ga donosimo u novom prijevodu koji je objavio Anđelko MIJATOVIĆ, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, II. izdanje, Duvno, 1996., str. 28.

kolovoza 1640. Omer-kapetan piše da je išao paši u Sarajevo i njegovu tajniku te da mu je odnio pismo oмиškoga providura, koji je javio da je uhitio i zatvorio Mijatova brata i još jednu osobu. Dalje javlja da pašu nije našao u Sarajevu te da je sve javio sultanu i paši, koji će kad se vrati iz „Aranihe“, odmah poslati po Mijatova brata. Bolje bi bilo, nastavlja Omer-aga, da se sami jave paši.¹⁵

Vrlo je vjerojatno da je riječ o drugome Mijatovu bratu, jer je za prvoga, Marka, naprijed rečeno da je preselio iz Omiša u Zadar. No, ni to nije sigurno. Svakako, nije sigurno što se dogodilo s tim Mijatovim bratom u Omišu, je li ga mletački providur uistinu izručio paši u Sarajevo. Jasno je da Mlečani nisu imali nikakvih moralnih ustručavanja, kako bi ostvarili svoje političke probitke. A trenutni politički prioritet bio je osigurati trgovinu sa zaleđem koje je bilo pod turskom vlašću. Nije nimalo nevažno da su se informacije o Mijatu (i njegovoj braći) dostavljale ne samo paši u Sarajevo, nego i samome sultanu u Carigrad – što pokazuje da je Mijat sa svojom družinom predstavljao ozbiljan problem za turske vlasti i da su tražili načina kako bi ga se riješili.

Stanojević uistinu navodi da su pred početak Kandijskoga rata 1645. i Turci i Mlečani itekako bili zainteresirani za (međusobnu) trgovinu, dakle na dalmatinsko-hercegovačkoj granici. O tome, kao i o smrti Mijatovoj, pisao je također na temelju mletačkih dokumenata:

Međutim, najveću opasnost za trgovinu, pored epidemije kuge, koja je bila česta, predstavljali su hajduci i razni drumski razbojnici. Poznati hajduk Mihat (Mijat) običan Morlak, organizovao je cijelu družinu, koja je uzimala porez od mnogih sela. Vodiči karavana i trgovci morali su da mu plaćaju taksu za prolaz karavana. Sredinom 1642 Turci su uhvatili i pogubili Mihata. Njegove sinovce paša je podvrgao teškom mučenju, da bi odali jatake i sakrivenu robu. Vijest o Mihatovoj smrti u Sarajevu je primljena sa oduševljenjem i „priređena je veća svečanost u ovom gradu, nego kad je stigla vijest o zauzimanju Vavilona“ (Bagdada).¹⁶

Iz navedenoga teksta saznajemo da je Mijat ubijen sredinom 1642. godine te da je njegova smrt silno oduševila bosanske muslimane, što pak jasno govori o tome koliko im je godinama zagorčavao život. S ovom vijesti da je ubijen „sredinom“ godine poklapa se i narodna predaja prema kojoj ga je izdao kum Ilija Bobovac na Ilindan – a Ilindan pada 20. srpnja, to je sredina godine.

¹⁵ Pismo je prvi objavio A. SOLOVJEV, *Bogišićeva zbirka oмиških isprava XVI-XVII veka*, str. 69, br. 136. Usp. A. MIJATOVIĆ, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, II. izdanje, Duvno, 1996., str. 28-29.

¹⁶ Gligor STANOJEVIĆ, „Dalmacija u doba kandiskog rata (1645-1669)“, poseban otisak iz petog broja *Vesnika Vojnog muzeja*, Beograd, 1958., str. 97-98. Vavilon = Babilon, današnji Bagdad, pao pod vlast Osmanlija 1638. godine.

Mijat u dubrovačkim dokumentima

Malo prije smrti Mijat se spominje i u dubrovačkim dokumentima. Tu se redovito naziva Mihata. Turske vlasti predbacivale su Dubrovčanima da se Mihata sa svojom družinom zadržava na njihovu području, zbog čega su se dubrovačke vlasti zabrinule.

Poslanici su dobili nalog da iznesu velikom veziru u Carigradu, ako bi ih pitao za Mihata: „Mihat, vođa haramija u ovim krajevima ‘Morlakije’ (Hercegovine), sultanov je podanik i Dubrovnik se ne može brinuti za njega. Ali će vojska Velikoga Gospodara (sultana) i njegovih namesnika jednoga dana ipak uhvatiti njega sa svima drugovima, koji sada idu da služe na oružanim mletačkim barkama i odande dolaze da u zemlji sultanovoj čine zlo i haraju.“¹⁷

Dubrovčani su dakle krivicu prebacili na Mlečane, samo da sa sebe skinu bilo kakvu odgovornost. Ipak je teško prihvatiti njihovu tvrdnju da su Mijatovi hajduci služili „na oružanim mletačkim barkama“, jer je naprijed rečeno da su Mlečani itekako bili zainteresirani oko trgovine s područjima pod osmanskom vlašću i sigurno je da se ne bi kompromitirali na taj način. O tome svjedoči i vijest iz proljeća 1642. koju je u Dubrovnik dostavio jedan Dubrovčanin koji je razgovarao s čehajom hercegovačkog sandžak-bega. Taj mu je ispričao da je sandžak-beg doznao kako je kapetan jedne mletačke galije uhvatio nekakva dva bjegunca iz Mijatove čete. Poslao je štoviše jednog agu tražeći da od Mlečana zatraži da mu predaju navedena dva hajduka koji su bili opljačkali skupinu bosanskih trgovaca i neke odveli u roblje. Oko toga se izrodila jedna mletačka intriga protiv Dubrovnika.¹⁸ Ovo je vrijeme neposredno pred Mijatovu smrt.

Očito je da su i na Porti (osmanskoj centralnoj vladi u Carigradu) dobro znali za Mijata i njegovu hajdučku skupinu. U Hercegovini se pričalo da je veliki vezir u više navrata prigovarao sandžak-begu Šahin-paši zbog Mijatovih pohoda. Znalo se štoviše da je Mijat otišao u hajduke zbog nekakvog zulumata koji je počinio upravo naprijed navedeni sandžak-begov čehaja. Navedeni je Dubrovčanin ispričao da je doznao od nekih Turaka kako je „veliki vezir ukorio Šahin-pašu što nije imao smelosti da uhvati i kazni ovoga Mihata, iz čega se vidi da su i u Carigradu poznati njegovi pohodi“.¹⁹

Vuk Vinaver je zaključio da su Mlečani ipak podržavali Mijata i njegovu družinu:

¹⁷ Vuk VINAVER, „Milić Vujadinović i Mihata Tomić“, *Godišnjak Istorijskog društva BiH*, IX, Sarajevo, 1958., str. 255.

¹⁸ *Isto.*

¹⁹ *Isto.*

Milić Vujadinović i Mihajlo su od oko 1640 vodili hajdučke čete u Hercegovini. Oslanjali su se na Mlečane koji su ih pozivali da stupe u vojsku koja bi branila Dalmaciju. Imali su takve čete koje su i samu Portu zainteresovale. Očigledno je ovo početak one velike epopeje koja je u Kandiskom ratu (1645-69) dala tolike serdare, hajduke, age i kapetane, opevane u narodnim pesmama. Ovaj veliki hajdučki pokret počeo je sigurno ranije nego što se obično uzima: ako 1642 još nije bilo masovno harambaša, seoba, borbi i bojeva oko kula i gradova, dva hajduka, oba opevana u narodnim pesmama, nastupila su p r e Kandiskog rata, u kome će se Mihajlo proslaviti.²⁰

Mijat se dakako neće „proslaviti“ u Kandijskome ratu, koji je započeo 1645. godine, jer je on, kako je naprijed rečeno, bio ubijen tri godine prije toga, sredinom 1642. Upitno je i koliko su doista Mlečani pomagali njega i njegovu družinu – vjerojatno ponekada kada je to odgovaralo mletačkim interesima.

Mijat Tomić i njegova hajdučka družina u narodnoj pjesmi i predaji

Doista je više nego zanimljivo da su narodni guslari pjesme o Mijatovu počeli pjevati uskoro po njegovoj smrti, moguće štoviše još za njegova života. O tome svjedoči naprijed spomenuti „Erlangenski rukopis“ iz oko 1720. godine, u kojem je već sadržana jedna pjesma o Mijatovu; a ta je pjesma nastala puno prije nego je uvrštena u taj rukopis. On je uistinu bio glasovit junak, uzoran i plemenit lik i lako se „uklapao“ u narodnu pjesmu, koja je žudila upravo za takvim likovima.

O Mijatovu djetinjstvu, mladosti, pa i najvećem dijelu života ne znamo ništa na temelju sačuvanih povijesnih dokumenata; svi koji su do sada pronađeni naprijed su doneseni u tekstu. O tome možemo ponešto saznati samo iz junačkih pjesama i pučke predaje. Tu je predaju zabilježio Stojan Rubić, mladi učitelj iz Duvna, i objavio 1899. u zagrebačkom *Zborniku za narodni život i običaje*. On govori o Mijatovu djetinjstvu i mladosti, osobito o njegovu životu kod kongorskih begova Kopčića, s kojima je kasnije ostao povezan do kraja života. Kad se Mijat točno rodio, nije nam moguće sa sigurnošću znati, ali svakako je riječ o početku 17. stoljeća. Ovako je o njemu zabilježio Stojan Rubić:

Na dnu Duvna imade selo Brišnik, a sastoji se iz dva čapora kuća, te se jedan čapor zove: gornji Brišnik, a drugi: donji. U gornjem se je Brišniku rodio Tomić Mihovil (Mijovil). Oca i matere nije upamtio, jer su mu umrli, dok je on još bio u bešici, te ga je uzeo k sebi stric mu Niko. Kad

²⁰ Isto, str. 255-256.

je dijete odraslo, te moglo sebi krušac zarađivati, ode od strica, te se pogodi u najam kod bega Kovčića, da mu čuva ovce. Čuvao je ovce do 20. godine, te ga beg zamiluje. Kad mu je bilo 20 godina, bijaše jak i snažan, da se s njime nije niko mogao ni por'vat, ni kamena bacit, amo ni jedne ojne (igre) u svemu Duvnu.

Jednoga dana dođe u Brišnik Arap, te popne čador na livodi, a za čador priveže konja, te zazove bega Kovčića na mejdan. Narod, koji nije viđao Arapa, bojao se je ko vatre. Što je god Arap iskao, oni su mu donosili, te je čitav zulum navalio na donji kraj Duvna. I beg se zabrinuo, jer je morao ili na mejdan, ili davati Arapu, što je god iskao. U večer dođe Tomić Mihovil od ovaca i zateče bega snuždena. Kad mu beg kaza, što je i kako je, i za što je snužen, Tomić se nasmija i reče mu, da će on za njega na mejdan. Beg ga poče blagoslivati. U jutru se Tomić spremi, te pođe, da dijeli mejdan s Arapom. Vele, da je Arap na svakoga bacao nekakvu smrdljivu vatru, te ga onda ubio. Tomić se Mijovil prikrsti, te zove Boga u pomoć i pođe protiv Arapa. Arap udari na njega vatrom, ali ga Tomić dokopa rukama, te ga udari o ledinu. Izvadi njegovu sablju, te ga njegovim oružjem zakolje. Begu to bijaše vrlo milo i drago, te on zamiluje još više Tomića Mijovila i pokloni mu Jabuku-livodu niže Duvna. I danas se zove: Tomićova livoda.

Nadalje Rubić pripovijeda, kako je i Mijatov odlazak u hajduke bio povezan s begovima Kopčićima. Kad se, naime, beg ženio odredio je, iz zahvalnosti prema Mijatu, da barjak na čelu svatova nosi upravo on. To nekim Turcima nije bilo drago te su naumili da ga ubiju. Mijat nije imao izbora nego pobjeći u hajduke. Uskoro se oko njega skupila družina nezadovoljnika te su operirali na prostoru Duvna, Livna, pa sve do Konjica i spuštali se u Primorje. Zimovali su u Primorju, ili kod svojih jataka, a jedan od onih kod kojih je Mijat boravio zimi bio je upravo beg Kopčić.²¹

Narodne pjesme pak donose više verzija o Mijatovu odlasku u hajduke, a najpoznatija je ona vezana za Jabuku-livadu (koju mu je, prema predaji naprijed donesenoj, darovao beg Kopčić), koju mu je oteo kadija Suzica iz Duvna (Županjca) te doveo kosce da je kose. Na to je Mijat ubio subašu (upravitelja imanja) Murata i nije imao više nikakva izbora nego pobjeći u planinu, u hajduke. Pjesma kazuje da su se svi kosci iskupili, jedino Mijata nije bilo, iako je on bio određen za kosabašu – to jest vođu kosaca. Subaša Murat bio je silno ljut zbog Mijatova kašnjenja i htio ga je ubiti:

²¹ Anđeo NUIĆ – Stojan RUBIĆ, „Duvno. Županjac“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, IV, Zagreb, 1899., str. 275, bilj. 1.

Sabljom mahnu, ht'jaše odsjeć glavu.
 Hitar se je Mijo dogodio,
 Skokom skače, za šaru se fata.
 Puče šara, pogodi Murata
 U zlo mjesto, gdje mu srce kuca.
 Poda Ture glavom bez uzglavlja.
 Gdje je palo, tu je i ostalo.
 A zavika Tomiću Mijate:
 „Stan'te kosci, ne koste livade!
 Jabuka je moja djedovina.
 Doka mene u životu bude
 Da vidimo, tko smije kositi!
 Tko je junak, neka za mnom ide,
 Evo njima haran harambaša.“
 Ode Miho u Vran u planinu.

Uskoro se Mijat osvetio i kadiji Suzici, koji mu je oteo livadu i prisilio ga da pođe u hajduke. S družinom je u kasno doba noći došao u Županjac te kucao na vrata.

A pita ga tanehna robinja:
 „Tko to kuca sada u nevrijeme?
 Sve zaspalo na mehku dušek.“
 Progovara Mijat harambaša:
 „Ja sam momak iz sela Kongore,
 Sin jedini kongorskoga kneza.
 Isprosio kićenu djevojku;
 Mati daje, otac je ne daje
 Već drugome curu preprodaje;
 Skupih svate, ja oteh djevojku,
 Došo jesam do našeg kadije,
 Dat ću njemu do tri madžarije,
 Pet ovnova i pet jalovica,
 Nek nas vjenča dobar efendija.“
 Sve robinja efendiji kaže.
 Lakome su oči pri pogači.
 On hajducim otvorio vrata.
 Sagleda ga Mijat harambaša,
 Pa kadiji oštro progovara:
 „Ej Turčine, vlaška izjelice!
 Ti si raju poslo u prosjake,
 Mene Miho među gorske vuke,
 Tebe Miho svecu Muhamedu.“

Mahnu sabljom, odsječe mu glavu.²²

O Mijatovu junaštvu, mudrosti, razboritosti, prijateljstvima i neprijateljstvima ostale su u narodu bezbrojne pjesme, objavljene u brojnim zbornicima pjesama.²³ Štoviše, brojni lokaliteti nazvani su po njemu i sačuvani pod tim imenima do danas: Mijatova pećina na više mjesta, Mijatova poljana, Mijatova umetaljke, Mijatov kamen, Mijatovo vrilo i slično.²⁴ Dr. Pavo Anđelić zabilježio je sljedeću predaju iz područja ponad Konjica:

Karaula na Bratosovu. Idući iz Gornje Bradine prema Brčanima, stari turski put je prelazio preko Bratosova zapadnog obronka planine Preslice. Na samom vrhu Bratosova leži lokalitet Karaula. Nešto dalje na jednom izbrešku Preslice, okrenutom prema Brčanima, stajala je karaula Pjeskovača. Između ovih karaula nalazi se vrelo „Mijatuša“. Nekada je tu bila česma, a prema tradiciji okolnog stanovništva, harambaša Mijat Tomić je kraj česme prostirao kabanicu na koju je svaki putnik morao ostaviti izvjesnu sumu novca. Nešto dalje, u planini Preslici postoji i špilja zv. „Mijatova pećina“. Podataka o osnivanju ovih karaula nemam, ali naziv lokaliteta u vezi sa Mijatom Tomićem upućuje na XVII vijek.²⁵

O smrti Mijata Tomića narodna je pjesma i predaja također zabilježila više verzija, a najpoznatija je ona da ga je izdao kum Ilija Bobovac u Doljanima. Prema jednoj verziji, sultan, kojemu su dosadile pritužbe na hajduka Mijata, šalje u Bosnu pašu Sahidiju, koji po dolasku pronalazi Arapa Klišanina, bivšeg člana Mijatove družine, kojega je Mijat protjerao, da pronade i ubije Mijata. Daje mu i dvanaest „delija“, koje Arap povede sa sobom. U Doljanima pronalazi Iliju Bobovca, Mijatova jataka, kojega nagovara da izda Mijata za veliku svotu novca. Ilija napiše pismo Mijatu da mu se rodio sin i da bi želio da mu Mijat bude kum, ali da ne vodi družine. Mijat se prevario te poveo sa sobom samo sestrića Malog Marijana. Iako ga je kuma, Bobovčeva žena, nastojala na razne načine opomenuti da je posrijedi izdaja, Mijat se nije mogao dosjetiti. Na to ga je Arap ubio, a malo kasnije uhvatio Malog Marijana; u Sarajevo je paši ponio Mijatovu odsječenu glavu, i poveo živoga Malog Marijana. Paša je

²² „Mijat Tomić odmeće se u hajduke“, u: Anđelko MIJATOVIĆ (prir.), *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, II. izdanje, Duvno, 1996., str. 39-43. Knez je zapravo seoski glavar (tur. muhtar).

²³ Usp. A. MIJATOVIĆ, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, II. izdanje, str. 34-35; neke pučke predaje o Mijatu, *Isto*, str. 32-33. Usp. H. GJOGO, „Tradiciona o Mijatu harambaši“, str. 166.

²⁴ Popis lokaliteta donosi A. MIJATOVIĆ, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, II. izdanje, str. 217-218.

²⁵ Pavo ANĐELIĆ, „Turski put od Ivan-planine do Porima“, *Naše starine*, IV, Sarajevo, 1957., str. 173.

pustio Marijana, ali su ga potom uhvatili Turci i ubili. Kasnije su se preostali hajduci osvetili Arapu i Iliji Bobovcu: njihovu su pratnju, 60 „delija“, ubili, a njih dvojicu žive na ražnju ispekli te potom zapalili Bobovčevu kuću. Vrlo su lijepi stihovi koji donose Mijatove posljednje riječi nakon što ga je Arap pogodio pušćanim zrnom:

Jednoč reče: Jezus i Marija!
Drugoč reče: Pomozi mi Bože!
Trećoč reče: Drž' me, Marijane!
A četvrtoč: Bježi, Marijane!²⁶

U času smrti zaziva Božje ime i ujedno misli na Marijana i savjetuje da spašava glavu.

Prema drugoj verziji sam je sultan tražio junaka koji će ubiti ili uhititi Mijata. Ostalo je slično: javio se crni Arapin, koji je nagovorio Iliju Bobovca da za novac izda kuma Mijata. Bobovčeva žena nastoji opomenuti Mijata, ali on ne shvaća poruku.

Na pendžer je Mijo pogledao,
Pogodi ga crni Arapine
U zlo mjesto, u čelo junačko.
Mrtav Mijo crnoj zemlji pade,
A na letu reče Marijanu:
„Marijane, dragi d'jete moje
Pazi sebe, ne osvećuj mene.“

Turci su uhvatili i Marijana, ali su ga ostali hajduci izbacili. Na kraju osveta izdajici i ubojici, iako Mijat nije tražio nikakvu osvetu („Pazi sebe, ne osvećuj mene“):

Kad su došli dvoru Bobovčevu,
Isjekoše, nitko ne uteče.
Oprostiše malen Marijana,
I još htješe pogubiti kumu,
Al ne dade malen Marijane.

²⁶ „Smrt Mijata Tomića“, u: I. RENĐEO, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, str. 153; isto u: A. MIJATOVIĆ (priř.), *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, II. izdanje, str. 200-215.

Nije dao pogubiti Bobovčevu ženu jer je ona upozoravala Mijata na opasnost i htjela ga spasiti.²⁷

Prema predaji, Mijat je zakopan ispod Sovićkih vrata na njivi zvanoj Pošćetci, gdje se do danas nalaze ostatci nekoga groba. Godine 1937., zalaganjem HKD Napredak iz Sarajeva, Mijatu je po nacrtu arhitekta Mate Baylona podignut spomenik na katoličkom groblju u Doljanima. Riječ je o stećku na čijem je pročelju pričvršćen natpis i slika Mijatova koju je izradio akad. slikar Karlo Mijić.²⁸

Moralni lik Mijata Tomića

Već je naprijed bilo riječi o tome da je Mijat bio visoko moralna ličnost, pogotovo vezano za njegov dopis Omer-agi, zapovjedniku Imotskoga, koji je progonio njegovu braću te Mijatu i njima otimao stoku i drugo. No još se više taj njegov plemeniti i razboriti karakter prepoznaje u narodnim pjesmama o njemu. To su prepoznali i skupljači narodnih pjesama od samoga početka – tu njegovu plemenitost, potpuno suprotnu brojnim drugim hajducima i povijesnim likovima, kakav je primjerice Marko Kraljević, o kojemu pjesme pjevaju kao o istinskom zločincu koji sječe ruku u ramenu i nožem vadi oči djevojci koja ne želi poći za njega. „Nasilja prožimaju sve srpsko junačko pjesništvo: u njemu se kolje, sijeku se ruke, kopaju oči, razbijaju zubi. Otvaraju maternice trudnih žena, ubijaju djeca i bacaju u plamen ljudi i dobra, lakoćom i učestalošću od kojih drhti čitatelj koji nije od djetinjstva navikao na taj književni rod.“²⁹ Takvih gnusnih detalja nema u junačkim pjesmama o Mijatu Tomiću, a rijetko ili nikako općenito u hrvatskim narodnim pjesmama.

Ovako je o Mijatovoj slavi među narodom zapisao fra Filip Grabovac u *Cvitu razgovora* još davne 1747. godine:

Samo ovo oću spomenuti: kako posli Tomića Mijata iz Duvna nije bilo već pravoga ajduka, nit će veće biti. Rečeni poginu oko prvi(h) godina mira od Kandije. Izdade ga Bobovac Ilija od Doljana; njegov bi kum, sapelo ga. Pogibe malo prije žetve.³⁰

²⁷ „Smrt hajduka Mijata“, u: N. ANDRIĆ (ur.), *Hrvatske narodne pjesme*, knjiga osma, str. 178-181; H. GJOGO, „Tradicija o Mijatu harambaši“, str. 166-167.

²⁸ A. MIJATOVIĆ, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, II. izdanje, str. 36.

²⁹ Mirko GRMEK – Marc DJIDARA – Neven Šimac, *Etničko čišćenje. Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, Zagreb, 1993., str. 22-23.

³⁰ Filip GRBOVAC, *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*, Venecija, 1747., str. 486. Navod prema: S. BANOVIĆ, „Kad je živio Tomić Mijovil?“, str. 81.

Don Mihovil Pavlinović, jedan od prvih sakupljača narodnih pjesama, prije gotovo 150 godina (1879.) lijepo je opisao Mijata Tomića u svojoj *Narodnoj pjesmarici* (1879.), pogrešno držeći da je Mijat živio u 18. stoljeću:

Tomić Mihovio, ovo je naš najglasovitiji junak u osamnaestom vieku. Rođen u Duvnu, odbio se u hajduke od turskoga zuluma, i obično stanovao u Vranić-planini [Vran-planini!] više polja duvanjskoga. Imao je liepu kitu do četrest i dva druga, pravu četu... Hercegovinom i Primorjem mnogo se o Mihatu pjeva i pripovieda. On je imao svoje najvjernije jatake u Primorju u selu Drašnicama (kod Makarske), koji su mu prah, olovo i opanke nabavljali, pa i dolazili u četu: i nema vele godina da su se pomicale crljene ječermie, koje je on svojim prijateljima darivao. Mihat zakloni ženu u Primorje, pa se podigao na turke, kad su oni najkrutnije bjesnili po Bosni i po Hercegovini; i on je najveće narodu omilio, jer je bio od onih hajduka, koji ne imadu ništa hajdučkoga, do svoje junačke slobode. Cio život hajduka Tomića Mihata bio je najsajjniji izgled, kako da se sveti poganskome zulumčaru, kojemu ne ostade zaštedena nikakva svetinja: pa ga je zato narod i obljubio, i tako ga čuvao od svake izdaje (...). Smrt Mihatova drugi nam je izgled, čega se ima najviše bojati podjarmljeni narod: lakomost za blagom i za gospodstvom. Lakomost Ilije Bobovca izdade kuma svoga; lakomost nas izda turčinu, pa i danas pod njim drži njeke naše liepe pokrajine.³¹

Dr. Nikola Andrić u uvodnome tekstu osme knjige svojih *Hrvatskih narodnih pjesama* napisao je odličan tekst pod naslovom „O hrvatskoj duhovnoj individualnosti (Na osnovu narodnih pjesama o hajduku Mijatu Tomiću)“, u kojem nastoji pojasniti fenomen Mijata Tomića, koji jest bio hajduk, ali nije bio razbojnik (što u turskom jeziku zapravo znači riječ hajduk), nego naprotiv „plemenit karakter“, kako kaže Andrić, koji zabranjuje ubijanje i pljačku sirotinje, pa makar bila i muslimanska, nego otima onima koji otimaju i teroriziraju siromašnu raju i dijelom vraća sirotinji. On je tako postao „prototip hrvatskog narodnog junaštva“.³² On je plemeniti lik poput engleskoga junaka Robina Hooda, samo što o njemu nema snimljenih filmova s poznatim glumcima i skupim scenarijima, nego je njegovo djelo sačuvala narodna junačka pjesma. Mijat Tomić je, navodi Andrić, „poznati historijski junak, Hrvat i katolik“, rođen na Duvanjskom polju:

Zbog njegova plemenita srca i junačkog opiranja turskom zulumu, još ga i danas slavi tamošnji narod u svojim pjesmama kao najmilijeg svog

³¹ Mihovil PAVLINOVIĆ, *Narodna pjesmarica*, Matica Dalmatinska, 1879., str. 250. Navod prema: S. BANOVIĆ, „Kad je živio Tomić Mijovil?“, str. 74-75.

³² Nikola ANDRIĆ (ur.), *Hrvatske narodne pjesme*, knjiga osma, Zagreb, 1939., str. 12-20.

junaka, pa razne česme, špilje i livade, nose i do dana današnjega njegovo ime. Mijat je bio, kao rijetko koji hajduk i harambaša, dobar drug i dobar čovjek. Od objesti nije ubijao – osim kad se osvećivao – a što je otimao od bogatih inovjernika, dijelio je bratski među svoje drugove i među izgladnjelu raj. (...)

(...) Mijat (se) Tomić u hrvatskom narodu Bosne, Hercegovine i Dalmacije smatrao gotovo kroz tri stoljeća najvećim zatočnikom i dobročiniteljem narodnim, pripisao mu je [narod] duševne odlike, kojih većina drugih hajduka nema (...)

U pjesmama o hajduku Mijatu Tomiću nije odlučna stvar, da li je *u istini* i bio tako plemenita srca, kako ga naše pjesme prikazuju, nego je odlučno, da ga *takvog želi imati* i u uspomeni zadržati hrvatski narodni slušač, a pjevači iz drugih krajeva, koji pjevaju drugim slušačima, možda bi Mijatu dali sasvim protivne osobine, koje daju običnim svojim hajducima. Zato je Mijat Tomić prototip hrvatskog narodnog junaštva i predstavnik sasvim posebne narodne individualnosti.³³

Husejin Đogo donosi dvije zgrade sačuvane u narodnoj predaji o dobroti Mijatovoj. Prva je vezana za Mustafu Gaću iz Konjica, čija se kćerka udavala, a on je bio prilično siromašan da je opremi, pa mu je Mijat u svojoj pećini dao robe potrebne za udaju u puno većoj mjeri negoli je Mustafa imao novca. Mjerio mu je po mjeri (aršinu) puno većoj od stvarne. Sav radostan Mustafa je primijetio da bi u Sarajevu, kamo se zapravo zaputio u kupovinu, dobio puno manje robe nego u Mijata, na što mu je on odgovorio: „Ja sam po ovom aršinu kupovao pa po njemu i prodajem. Na robu nimalo ne gubim. S sad, Mujaga, put pod noge, idi svojoj kući – ali ne kazuj da si me vidio i da si tu robu kod mene kupovao!“ Mijat je, naime, robu oteo bogatim trgovcima, pa ju je zato mogao tako jeftino prodavati. Druga je zgoda vezana za selo Repovce kod Konjica, u koje je, prema predaji, Mijat sa svojim hajducima doveo vodu.³⁴

Begovi Kopčiči – veza Mijata Tomića s Andrijicom Šimićem

Narodne junačke pjesme o Mijatu Tomiću u više navrata spominju i njegove veze s begovima Kopčičima, gospodarima većeg dijela Duvanjskog polja, koji su stanovali u selu Kongori. Te veze su opjevane kao prijateljske, štoviše se navodi da je Mijat i kasnije, kad je već bio u hajducima, ponekad zimovao u dvorima begova Kopčića, bez straha da će ga oni izdati turskim vlastima. I povijesni podatci, kao i junačke pjesme složni su u tome da su se begovi Kopčiči redovito dobrohotno odnosili prema svojim kmetovima, kao i prema franjevcima, a osobito prema biskupima koji su dolazili u pastoralne pohode

³³ Isto, str. 12-13, 20. Istaknuto u izvorniku.

³⁴ H. Gjogo, „Tradicijska o Mijatu harambaši“, str. 167-169.

u duvanjski kraj. Za njih je štoviše makarski biskup Nikola Bijanković 1710. zapisao: „Kršćanstvu su naklonjeni i veoma su odani našim svećenicima. (...) Tim ljudima nedostaje samo krštenje, da bi postali savršeni kršćani.“³⁵

Posljednji beg od kongorskih Kopčića bio je Derviš-beg, a spominje se vezano za jednu pljačku i nasilje nad njim i njegovim pratiteljima; pljačku je izvela upravo hajdučka družina Andrijice Šimića. Detalje o toj pljački saznajemo iz dokumenata sa suđenja Andrijici Šimiću i njegovoj družini u Splitu u srpnju i kolovozu 1872. godine.³⁶ Evo što je o tome zapisao Ante Šimčik:

Godine 1869, 18 studenoga dočekala je hajdučka družina Andrije Šimića, harambaše, u Karamanovcima u Turskoj Derviš-bega Huseinova Kopčića s njegovih trideset čipčija i Halila Osmanova Muratbegovića iz Žrnovnice Turske i ogulila ih na putu. U toj zgodi ubio je „Andrija Šimić Ivanov iz Gruda, Ružičke župe, Turske države, godina 37, neoženjen, težačke ruke“ konja pod Derviš-begom, a Petar Sekulović Ilijin ranio u nogu bega, koji ni onako ranjen i ležeći nije htio predati hajducima oružja, koje su mu htjeli uzeti na sramotu. Hajduci bili bi tada posjekli Derviš-bega, da ga nije obranio Andrija Šimić, koji je, može se reći, u svoj toj družini, bio najčovječniji i samo jednom prolio krv, kad ga je opkolila „kolona“ pandurska i kad ga je jedan kolonaš htio ubiti. Radi ove čovječnosti Andrije Šimića Derviš-beg Kopčić i Halil Muratbegović nijesu nijednom riječju htjeli optužiti harambašu, nego su teretili samo njegovu družinu pred okružnim sudištem spljetskim (...)

„Ima se povratit Derviš begu Kopčiću Husejinovu iz Žrnovnice Turske: čepken našast [nađen] u Nikole Prlja pok. Ante iz Podâ, gunjac našast u kući Ivana Prlja pok. Lovre, handjar sa srebrnim držkom i s koricama od kože našast u Petra Sekulovića Ilijina, i štuc našast u Petra Bašića pok. Jozipa, stvari ove donesene u sudsku pohranu. Imadu se povratit Halilu Muratu Begoviću Osmanovu iz Žrnovnice Turske dvi male puške našaste u Petra Bašića pok. Jozipa, a donesene u sudsku pohranu. (...)

Odpravlja se Derviš beg Kopčić Husejinov, da na redovitom gradjan-skom putu dokaže cieniu ubijenog mu, istom prigodom, konja, koju mu ima nerazdieljeno platit isti obtuženici Petar Sekulović i Ivan Meštrović.“³⁷

³⁵ Više o begovima Kopčićima, nekoć hrvatskoj vlasteli, od kojih su neki prihvatili islam po osmanskom osvajanju Bosne i Hercegovine, vidi u: Robert JOLIĆ, *Sto godina župe Kongore*, Tomislavgrad, 2017., str. 403-413; navod sa str. 409.

³⁶ Hajduk Petar Sekulović na sudu u Splitu izjavio je: „Nisam opljačkao niti ranio Turčina Dervišbega Kopčića...“, a harambaša Andrijica Šimić: „Ne poznajem Derviš bega Kopčića niti li sam ga ranio ni ogulio...“ (Mijo MILAS, „Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka“, *Imotski zbornik*, 3, Imotski, 1995., str. 226, 238).

³⁷ Ante Šimčik, „Begovi Kopčići“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knjiga XXIX, svezak 1, Zagreb, 1933., str. 51-52 (38-59).

Držim posve sigurnim da Mijat Tomić, da je živio kojih 230 godina kasnije, nipošto ne bi dopustio pljačku jednoga bega Kopčića, jer ga je s Kopčićima vezalo duboko prijateljstvo, štoviše da bi sam kaznio družbu Andrijice Šimića, koja se drznula učiniti nešto takvo. No evo zanimljivo je vidjeti da je i Andrijica pokazao čovječnost prema Derviš-begu Kopčiću i Halilu Muratbegoviću (Muratbegovići su također Kopčići, samo su u međuvremenu, prema Murat-begu Kopčiću, dobili novo prezime).

Zaključak

Junačke pjesme o hajduku Mijatu Tomiću počele su se pjevati uskoro po njegovoj smrti, moguće čak za njegova života. Dokaz tomu je „Erlangenski rukopis“, nastao oko 1720., dakle samo 80 godina po Mijatovoj smrti, dok je pjesma sačuvana u rukopisu („Dva se mrka zavadila vuka“) morala nastati znatno prije. Stotinjak i malo više godina nakon navedenoga rukopisa, pod utjecajem Ilirskog pokreta, počinju se zapisivati i objavljivati brojne junačke pjesme, što je nastavljeno sve do Drugoga svjetskog rata, među kojima i one o Mijatu Tomiću – no o njegovu životu i djelovanju nije bilo nikakva povijesnog podatka, pa je za znanstvenu javnost postalo upitno ne samo vrijeme njegova života i djelovanja, nego je li on uopće ikada živio, ili je samo plod narodne mašte željne slobode. Istina, spominju ga već sredinom 18. stoljeća i fra Filip Grabovac u svome *Cvitu razgovora* (1747.), kao i fra Andrija Kačić Miošić u svome *Razgovoru ugodnom* (1756.), ali bez ikakvih pobližih podataka o njemu. Tek je 1940. objavljen prvi historiografski podatak o njemu, potom 1952., da bi se potom počeli objavljivati brojni dokumenti osmanske (iz franjevačkih samostana u Makarskom primorju), mletačke i dubrovačke provenijencije. Ti su dokumenti konačno dokazali da je Mijat uistinu postojao, da je bio harambaša hajdučke družine te da su ga Turci ubili sredinom 1642. godine. Više je nego zanimljivo da se povijesni podatci u dobroj mjeri slažu s junačkim pjesmama i pučkom predajom, prema kojima je Mijat bio plemenit lik, prisiljen baviti se nečasnim poslom, ali se trudio sačuvati dostojanstvo, kako svoje i svoje družine, tako i svojih protivnika. Za njega možemo ponoviti samo ono što davno zapisa fra Filip Grabovac: „Samo ovo oču spomenuti: kako posli Tomića Mijata iz Duvna nije bilo već pravoga ajduka, nit će veće [više] biti.“

Dr. fra Robert Jolić

SPOMENIK

MILA S. BERNARDINA CRNOGORAC

Blagoslov spomenika Svetigore, Stjepanu Crnogorcu i Ivanu Prliću 357

FRA JOZO GRBEŠ

Sjećanje na hrvatske žrtve Ivana Prlića i Stjepana Crnogorca Sovići,
24. svibnja 2025. 362

GORDANA TURIĆ

Blagoslov spomenika Stjepanu Crnogorcu i Ivanu Prliću 364

BLAGOSLOV SPOMENIKA SVETIGORE, STJEPANU CRNOGORCU I IVANU PRLIĆU

O BUGOJANSKOJ SKUPINI

U subotu 24. svibnja 2025. god., u Sovićima, u grudskoj općini, otkriven je i blagoslovljen spomenik našim mladićima, koji su ubijeni bez suđenja, a bili su u Feniksovoj skupini ili u Bugojanskoj skupini, 1972. god. To su naši mještani, koje vi stariji vrlo dobro poznajete, jer su se u Sovićima rodili, s nekima su se od vas igrali, išli smo zajedno i u školu, a to su: Stjepan Crnogorac (1946 . - 1972.) i Ivan Prlić (1951. - 1972.), koji su premda mladi, shvatili tko su komunisti, njihovi suradnici, njihove uhode, njihovi doušnici, izdajnici, ubojice sl. Njima, veoma mladima bilo je jasno kamo vodi komunističko zlosilje i njihove zablude ovaj naš jadni i ispaćeni hrvatski narod.

Sjećam se da je Stjepan često govorio da se uvijek moramo boriti da bi nam svaki dan, svako sutra i preksutra bilo bolje, da uvijek treba naglašavati.

da svi moramo živjeti sretnije, da se ne trebamo svakoga bojati nego moramo biti svoji i u svemu odvažni. Bilo ga je ugodno slušati. Nijednom riječju nije nam dao naslutiti da bi se nešto moglo dogoditi. Kada se danas sjetim tih susreta, ti mi se razgovori posvješćuju što se dogodilo nakon 1972. god.

U bivšu je zlosilnu komunističku državu, skupina domoljuba ušla iz Austrije, 20. lipnja 1972. god. Poznata je kao Fenix ili Bugojanska skupina. Ivan Prlić zarobljen je 26. lipnja 1972., a potom su ga, bez suđenja, komunisti ubili.

Stjepana su, u Salzburgu, prijevarno oteli slovenski udbaši i službenici austrijske policije. Stjepan je, omamljen, doveden u Sloveniju, svezanih ruku, ondje je ispitivan, mučen i ubijen. Ne znamo gdje su njegovi posmrtni ostatci.

O GRADNJI SPOMENIKA

Za gradnju spomenika ovim našim hrabrim mladićima-mučenicima i svima onima koji su poginuli za slobodu svoga hrvatskog naroda i naše domovine, u bilo kojemu ratu, na svim križnim putovima, u svim jamama, u mnogim

nepoznatim šumama, svi su oni utjelovljeni u ovomu spomeniku. Njihova nas poprsja podsjećaju na svakoga našeg nestalog i ubijenog domoljuba, ne samo iz Sovića i Gorice nego i iz naše cijele Općine, iz cijele Hercegovine, iz cijele Imotske krajine i svega hrvatskog naroda.

Glavni pokretači gradnje spomenika našim hrabrim mladićima, bili su: gosp. Slobodan Vlašić i gosp. Blaž Bošnjak. Božja providnost pridružila im je i trećega, koji je podnio teret sve gradnje, a to je gosp. Pavo Boban. On je radio i vodio sve poslove, od početka do kraja. Bio je duša svega posla, koji je bio velik i zahtjevan.

Najveća pomoć u tomu bio mu je naš plemeniti, dobri i razumni načelnik grudske Općine, gosp. Ljubo Grizelj. Bilo je i drugih dobročinitelja. S razumnim se ljudima može mnogo učiniti. Zato hvala svima dobročiniteljima, a osobito našem plemenitom Načelniku.

Budući da su se radovi na spomeniku blížili kraju, razmišljali smo o njegovu otvorenju i blagoslovu poprsja naših mučenika.

O OTVORENJU SPOMENIKA

Odlučili smo spomenik Svetigoru otvoriti javnosti na prvu subotu nakon sjećanja blajburških žrtava, svih naših križnih putova, jama, šuma i drugih naših stratišta, gdje su komunisti ubijali nevine ljude samo zato jer su voljeli svoju vjeru, svoj narod i svoju domovinu Hrvatsku. Zato je blagoslov spomenika bio 24. svibnja 2025. godine, na prvu subotu nakon spomena na Bleiburg, a tako će biti svake godine, bez obzira na nadnevak.

Nacrt spomenika učinio je gosp. Ivan Spajić, iz URBISa – 86 - d. o. o., iz Širokoga Brijega. Poprsja je osmislio gosp. Josip Ivešić, mag. kiparstva i prof. likovne kulture. Gradnju spomenika dragovoljno je vodio, radio i nadgledao Sovićanin Pavo Boban, a pomoćnik mu je bio gosp. Ante Boban također Sovićanin. Sve je radove nadzirala udruga Zvonik, iz Bobanove Drage. Sliku crkve Sv. Petra i Pavla, u knjižici Tajna otmica i tajno ubojstvo Stjepana Crnogorca (Naša ognjišta, Tomislavgrad, 2025.), bespilotnom letjelicom, snimio je gosp. Ivan Pandžić.

Poprsja naših mučenika Stjepana Crnogorca i Ivana Prlića, otkrili su: predsjednik Vlade Zapadnohercegovačke Županije gosp. Predrag Čović i Načelnik grudske općine gosp. Ljubo Grizelj.

Spomenik je blagoslovio redodržavnik Hercegovačke franjevačke redodržave Uznesenja BDM fra Jozo Grbeš. Blagoslov je, svojim skladnim pjevanjem, pratio zbor splitskih sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga, pod ravnanjem maestre s. M. Mirte Škopljanac Mačine.

Nakon blagoslova spomenika, časnom su skupu govorili predstavnici i nositelji državne vlasti u gradskoj općini, Načelnik gosp. Ljubo Grizelj i predsjednik Vlade Zapadnohercegovačke Županije gosp. Predrag Čović. Njihove riječi izrečene nazočnomu mnoštvu osoba, na otvorenju, bile su poticajne i poučne: moramo učiti cijeniti, poštivati naše mlade junake – mučenike i sve druge koji su poginuli za nas, da bismo bili slobodni. Jasno nam je da smo sada slobodni i da nam je mnogo bolje nego je bilo pod komunističkim zlosiljem. Zahvaljujem dragomu Bogu da naš narod počinje cijeniti sve naše ubijene domoljube.

Tada su izrekli znakovit i zanimljiv govor: gosp. Gordana Turić, iz Zagreba, i gosp. Slobodan Vlašić, iz Sovića. (Vidi prilog!)

Prigodno napisano je o povijesti Feniksove skupine pročitao i pjesmu Naši mučenici krasnoslovio gosp. Stipe Čelan, a pjesmu Skupina Fenix, krasnoslovi-la je sveučilištarka Katarina Crnogorac.

Vijence i svijeće pred spomenik stavili su: načelnik gosp. Ljubo Grizelj, predsjednik Vlade Zapadnohercegovačke Županije, gosp. Predrag Čović, uime udruge Hrvatske uzdanice i Hrvatskoga križnog puta položili su: gosp. Ivo Butković, gosp. Božo Vukušić, koji je napisao knjigu o Feniksovoj skupini '72., u kojoj je opisan život Ivana Prlića, Zdenko Leko i Zoran Prlić. Poseban znakovit vijenac poslao je gosp. Roman Leljak, iz Slovenije.

POSILIJE BLAGOSLOVA SPOMENIKA

Nakon blagoslova spomenika, svi smo se uputili na sv. misu, u crkvu Sv. Petra i Pavla, koja je bila blizu. Misu je predvodio hercegovački redodržavnik

(provincijal) fra Jozo Grbeš, s petoricom svećenika: fra Gabrijelom Miočem, urednikom Naših ognjišta, dr. fra Andrijom Nikićem, don Alojzijem Bavčevićem, fra Miljenkom Stojićem, glavnim i odgovornim urednikom glasila Stopama pobijenih, don Milom Čalom i goričko-sovičkim župnikom fra Marinom Karačićem.

Za vrijeme propovijedi činilo mi se kao da nitko u crkvi nije disao. Propovjednik je produbljeno govorio o domoljublju, o tajnama ljudskih duša, o sjećanju svih onih koji su izginuli ili su umoreni za slobodu našega naroda. Time nas je uveo u duboko životno, da bismo u njemu susreli sebe a podsjetio nas je što mi činimo za to?

Taj dan, tu propovijed, tu svečanost i taj velební susret s dragim domoljubima, ne ćemo moći lako zaboraviti. (Vidi prilog!) Neka plemenito toga dana zauvijek ostane s nama, u nama, da bismo shvatili da život nije život samo za sebe, nego kada živimo jedni s drugima, kada se međusobno pomažemo, kada se zajedno brigamo za svoje mjesto, za svoju crkvu, za svoj okoliš, za svoje putove, kada se međusobno potičimo na ono što je dobro, da ne bi, ne daj Bože, zašli u drogu, u kockanje, u pijanstvo i drugo pogubno!

Svi koji su bili na blagoslovu u Sovićima, divili su se ljepoti mjesta, a osobito dostojanstvenomu spomeniku Svetigore, našoj lijepoj crkvi Sv. Petra i Pavla, a najviše lijepo uređenomu crkvenom dvorištu. Čestitam na tomu gosp. Pavi Bobanu i svima onima koji s njim sudjeluju u radu da sve bude lijepo kako i dolikuje svetomu mjestu. Hvala i našim susjedima na lijepo uređenom okolišu uz spomenik i na svakoj pomoći koju su rado iskazali da je sve bilo dostojanstveno, kako i zaslužuju naši mladi mučenici, Stjepan i Ivan.

Hvala na strukovnim savjetima: doc. dr. sc. Ani Crnogorac, dipl. ing. agr., Tihomiru Crnogorcu, dipl. ing. agr., i prof. dr. sc. Adrijani Filipović, dipl. ing. agr. Hvala im svima na svakoj njihovoj pomoći

Pjevanje je, na sv. misi, predvodio je zbor splitskih sestara milosrdnica. Nakon sv. mise, sestre su otpjevale tri pjesme, dvije u čast našem bl. stožerniku Alojziju Stepincu, a jednu Blaženoj Djevici Mariji. Zahvaljujem sestrama na

milozvučnomu pjevanju. S osobitim poštovanjem zahvaljujem provincijskoj poglavarici s. M. Martini Prceli i njezinim suradnicama, a i bivšoj provincijskoj poglavarici s. M. Andrijani Mirčeti na njihovu razumijevanju.

Osobitu zahvalnost dugujem glavnomu uredniku Naših ognjišta fra Gabrijele Mioču, koji je uvijek pripravan pomoći svaki plemeniti rad, koji je na korist i na prosvjetljenje naroda. Prigodom blagoslova spomenika Svetigore, u Sovićima, rado je prihvatio i tiskao knjižicu, koju sam za ovu prigodu pripremila, Tajna otmica i tajno ubojstvo Stjepana Crnogorca. Zahvaljujem svima u njegovu Uredništvu.

Nakon mise nastavili smo se družiti na prigodnomu domjenku.

Poslije toga, tko je želio, mogao je biti, na 'okruglom stolu', u župnoj dvorani, čuti predavanje gosp. Igora Omerza, iz Slovenije, gosp. Bože Vukušića, iz Zagreba, i povjesničara dr. Josipa Jurčevića, iz Zagreba, o Feniksovoj skupini i više od nje. Ugodno su nas počastili brojni nazočni slušatelji.

Svečanost otvorenja spomenika vodio je zagrebački odvjetnik, umirovljeni brigadir Hrvatske vojske, gosp. Zdravko Vladanović.

SASTAVNI PODATCI O SPOMENIKU SVETIGORI

Snimatelji su bili: PRO TV, Video produkcija i prijenosi uživo, YouTube, 24. svi. 2025 RTV. HB / Stjepan Crnogorac – Ivan Prlić: spomenik „Spomenik“, YouTube, Radiotelevizija Herceg Bosne, 24. svi. 2025.

Gradnju spomenika novčano su pomogli:

Županija Zapadno-hercegovačka, s njezinim predsjednikom Vlade gosp. Predragom Čovićem;

Ured pri Vladi Republike Hrvatske, za pomoć Hrvatima izvan Domovine, iz Zagreba;

Grudska općina i njezin Načelnik gosp. Ljubo Grizelj;

Splitsko-dalmatinska Županija i njezin župan gosp. Blaženko Boban.

Svojim je doprinosom velikodušno pomogao gosp. Ćiril Zovko, iz Dubrovnika i Mate Šimić (Šurik), iz Kalifornije, u SADu.

Svima dobročiniteljima, na svakoj njihovoj raznovrsnoj pomoći i suradnji, srdačna hvala.

Split, 17. rujna 2025.

Mila s. Bernardina Crnogorac

SJEĆANJE NA HRVATSKE ŽRTVE IVANA PRLIĆA I STJEPANA CRNOGORCA

Poštovani prijatelji, drage obitelji!

Dijaspora

Dijaspora je ispisala noviju povijest hrvatskih odlazaka, tragedija, nada, zajedništva. U sredini tog iskustva stoji ljubav prema slobodi iako u sužanjstvu dalekoga, odvojenoga, imigrantskoga....

Taj hrvatski čovjek u dijaspori: politički nepodoban, glasan u suprostavljaju diktaturama i sam je žrtva komunističkog režima. Domu svom nije smio putovati samo zato je ljubio Hrvatsku i tražio njenu slobodu. Dijelio je sudbinu svih za koje se brinuo.

Nije mogao vidjeti oca i majku ili ići im na sprovod u domovinu! S njima je plakao, molio, šutio, patio, sanjao, nadao se. Kada su oni bili progonjeni, medijski ili fizički bijaše i on. Njegova jedina krivnja bijaše njegov izbor da će dijeliti put sa svojim hrvatskim pukom nadajući se slobodi.

Bijahu to mučne godine, ali godine koje su ispisale najljepše sudbine ljudi koji u slobodi sanjaju slobodu svoga neslobodnog naroda stotinama i često tisućama milja daleko. Još uvijek većina puka hrvatskog u domovini ne pozna ljude dijaspore i njihove. Ali doći će vrijeme. Dolazi vrijeme. ...

Iako to bijaše mučno vrijeme, ali u u svemu tome stajalo je snaga koju daruje vjera. Vjera u Boga, Boga ljubavi i Boga pravednosti. Vjera u Boga znači da je sloboda svetinja!

Sloboda traži odgovore

Tražiti slobodu je opasno. Kaže nam to i sudbina Stjepana Crnogorca. Činiti nešto za slobodu svoga naroda je opasno. Kaže nam to i sudbina Ivana Prlića.

“Pravi vođe su spremne žrtvovati sve za slobodu svog naroda.” I u ovaj dan dok se sjećamo patnika i pravednika još uvijek imamo više pitanja nego odgovora, još uvijek više “zašto?” nego jasnih traženja istine. Sloboda traži odgovore!

Danas je lakše doznati sve od slovenske udbe, iz slovenskih arhiva nego hrvatskih. Pitamo se: zašto?

O kako je puno pitanja koja počinju riječi zašto? Zašto je danas u Hrvatskoj lakše urediti grobove njemačkih vojnika na Mirogoju u Zagrebu i Lovrincu u Splitu, a teško isto učiniti za hrvatske vojnike, civile...? Zašto je toliko masovnih grobnica, grobova, jama, startišta koja nitko ne razotkriva?

Zašto je ona komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava prestala s radom? Nitko kao da se više ne pita to pitanje. Zašto?

Zašto je tako puno zločinaca slobodno hodalo i hoda današnjom Hrvatskom?

Zašto je šutnja i dalje glavna zapreka istini?

Tražiti istinu je opasno, ali je nagrada velika! Stoga dragi prijatelji: neka ovo ne bude samo jedan od mnogih skupova sjećanja, nego neka bude poticaj traženja istine, borbe protiv laži, ta istina jedina oslobađa. Nama je pronaći odgovore na sva “zašto”!

Fra Jozo Grbeš, provincijal Hercegovačke franj. provincije

BLAGOSLOV SPOMENIKA STJEPANU CRNOGORCU I IVANU PRLIĆU

Uistinu je, dragi prijatelji, Bog nekim Hrvatima dao zadaću i krijepost, da cijelim svojim životom, često kroz patnju, suze i progon, svjedoče vječne ljudske vrijednosti! Međutim, mnogi od njih ne dočekaše za to nagradu za ovoga života - spoznaju, da su svojom žrtvom postigli smisao ili prenijeli poruku...

I, danas, dok ovdje odajemo počast i izričemo poštovanje i ljubav hrvatskim domoljubima, našim junacima - bez znana im groba mučenicima, časnih im imena: STJEPAN CRNOGORAC i IVAN PRLIĆ, ujedno, izražavamo ljubav naraštajima hrvatskoj slobodi darovane mladosti, pridružujući se u duhu onima, koji kroz sva prohujala stoljeća kušnje i patnje sačuvaše Hrvatski narod, onima koji snagu crpiše u - za nas toliko prepoznatljivoj i živoj - katoličkoj vjeri, onim savezom koji nas veže s Bogom, eto, već četrnaesto stoljeće.

I, dogodila se tu i izgradila ljubav - ljubav prema Domovini Hrvatâ. Preci su naši oplemenili ovu zemlju, tu je tekla njihova krv, tu se raspalo tijelo, tu su istrunule kosti. A duh njihov, oslobođen, blagoslivlja zemlju otkud je potekao! Izvan vremena i prostora - a za nas katolike, koji vjerujemo u Općinstvo svetih - u mističnoj svezi s nama, prenoseći nam blagoslov i ljubav prema njihovoj dobi, koje je za njih danas, i prema njihovoj zemlji, a koja je za nas danas. Tu smo zajedno okupljeni u toj velikoj ljubavi!

Dragi prijatelji,

Iz slavne i časne povijesti Hrvatskog naroda i Hrvatske države imamo puno obljetnica i spomendana; radosnih i veselih događaja, ali i mnogih sjećanja na preteška razdoblja, puna patnje, kroz koje je prolazio naš Hrvatski narod.

Tako se ovih dana spominjemo osamdesete (80.) obljetnice muka, patnji, suza i krvi, poznatih kao BLEIBURŠKA TRAGEDIJA I HRVATSKI KRIŽNI PUT, a koje je, kao i kasnija ubijanja, zatvaranja, mučenja, trpljenja i progon Hrvata, prouzrokovao krvavi jugoslavenski komunistički režim, na čelu kojega bijaše zločinac, masovni ubojica Tito.

- Znali su Stjepan Crnogorac i Ivan Prlić o počinjenom genocidu nad Hrvatima, o više stotina tisuća ubijenih; mučenih i na različite načine likvidiranih Hrvata, s mnoštvom ubijenih starijih osoba, žena i djece...,

- Znali su Stjepan i Ivan tek o dijelu tolikih mučilišta i stratišta, prikrivenih grobova i masovnih grobišta; špilja i krških jama, vododerina, tenkovskih rovova, rudarskih okana - kao posljednjih skrovitih počivališta ubijenih Hrvata - ali i o preoranim hrvatskim grobovima...,

- Znali su Stjepan i Ivan i o izgubljenom hrvatskom intelektualnom potencijalu, jer ubijani su profesori, učitelji, studenti, đaci, svećenici, znanstvenici, liječnici, umjetnici, književnici, novinari...,

- Znali su Stjepan i Ivan i o izgubljenom hrvatskom gospodarskom potencijalu, jer ubijani su i opljačkani tvorničari, veleposjednici, trgovci, obrtnici, imućni građani, bogati seljaci...,

- Znali su Stjepan i Ivan - a što je najsudbonosnije - i o izgubljenom hrvatskom životnom potencijalu, poradi pobijenih mladih i, općenito, ljudi u reproduktivnom dobu, a koji je zločin rezultirao nikad oporavljenim demografskim sunovratom Hrvatskog naroda, sve do danas!...,

- Znali su Stjepan i Ivan, da se o tomu moglo samo vrlo kontrolirano šaputati, i da su zatvori bili punjeni zaljubljenicima Hrvatskog naroda, dok su hrvatske pjesme, trobojnica, grb, pače i grobovi bili zabranjeni!...,

- Znali su Stjepan i Ivan, da se to jednostavno ne smije zaboraviti, i da treba o tomu svjedočiti istinu!,

- Znali su Stjepan i Ivan, da se sve to dogodilo zato, jer su Hrvati samo željeli svoju Državu!,

- Znali su sve to Stjepan i Ivan, i na tim su činjenicama gradili svoje ideale o slobodnoj Hrvatskoj Državi - i bili su: spremni; spremni za DOMOVINU; ZA DOM SPREMNI!

A mi, mi znamo, da su im ideali potvrđeni vlastitim životima!

I jedan i drugi bijahu mučeni i potom ubijeni; Stjepan Crnogorac u srpnju mjesecu 1972. godine; nakon mučke otmice u Austriji i potajnog nasilnog privođenja u Sloveniju, a Ivan Prlić u lipnju 1972. nakon zarobljavanja u akciji Fenix skupine u Domovini, u lipnju 1972. godine. A nijednom od njih smrt ne zasluži tijelu poznato počivalište!

Dragi prijatelji,

I u proteklom vremenu zadnja dva desetljeća 20. stoljeća, dok je veliko zlo opet pokušalo satrti naše tragove, uništiti naše potpise na prelijepim hrvatskim područjima, u godinama, kad se zlo tolikom žestinom obušilo na sve što je Hrvatima sveto, mi zahvaljujemo Bogu, što je iz naroda i za narod pronikao

tako sjajan naraštaj hrvatske djece, koja su - u žrtvi Stjepana Crnogorca, Ivana Prlića, svih Feniksovaca, te tolikih ubijenih, mučenih i u zatvorima zatočenih Hrvata (spomenimo imenom ovdje samo Brunu i Zvonka Bušića) - prepoznala vrijednost ideala u dostojanstvu Naroda i Domovine, te su vođena tim idealom Domovine i obdarena hrabrošću; vođena, dakle, ljubavlju i zakriljena krunicom, te majčinim blagoslovom i molitvom - ponudila sebe za rješenje hrvatske budućnosti.

Toj našoj mladeži, kojoj Hrvatska ne može i ne će zaboraviti uzoritost i žrtvu koju su prinijeli na Oltar Domovine - želimo zahvaliti za plodove ukupne hrvatske žrtve, za zatvaranje stoljetnih hrvatskih mučilišta, grobova i grobišta, i za stvaranje slobodne Hrvatske Države.

I osjećamo se ohrabrenima, jer znamo da možemo zavapiti Bogu: Hvala Ti, spoznali smo kao narod smisao! Daj nam, Bože, milosti da ga prenosimo na buduće naraštaje, u miru i u ljubavi. Nauk smo naš izučili u patnji i u krvi, ali i u dubokoj vjeri i odanosti Tebi i Tvojim Svetim Majci. Daj nam, molimo Te, brojnije i još bolje naraštaje, koji će cijelim svojim bićem potvrđivati savez s Tobom u slobodnoj i nezavisnoj Hrvatskoj Državi.

A takva slobodna i nezavisna Hrvatska Država može samo postojati i jačati, ako joj je u temelju ISTINA! Baš kao što je veliki prijatelj Hrvatske, Papa Ivan Pavao II., danas svetac Božji, dok su ga bili pitali - ...kad bi nekim slučajem morao zanemariti Bibliju, a mogao ostaviti samo jednu rečenicu iz nje, koja bi to bila rečenica?... – odgovorio: "Istina će vas osloboditi!" Govorio je, dakako, o Gospodinu, koji je Put, Istina i Život.

A gdje je naša ovozemaljska, hrvatska istina? Tek su joj otškrinuta vrata, ali ju domoljubno i hrabro treba, ne samo treba, nego mora, čvrsto ugraditi u cjelokupni život Domovine.

Eto, jednim dijelom istine, zahvaljujući hrvatskoj pobjedi u Domovinskom obrambenom i osloboditeljskom ratu, danas ovim činom blagoslova spomenika, i mi svjedočimo!

I, ponositi smo i utješeni, jer znamo, da se našim junacima; Stjepanu Crnogorcu i Ivanu Prliću, kao i svim onima, našim milima, koji su se stopili sa svojom vječnom Ljubavi, a s kojima smo – pripadnošću i ljubavlju prema Domovini - čvrsto vezani, nagrada na ovom svijetu izgovara:

«Slobodna Država Hrvatska!»

a na onomu:

«Hvaljen budi Bog, koji neka ih uzme u svoje naručje onako, kako su oni u naručju nosili Hrvatsku!»

Nek' to bude, ujedno, i naša zahvala i molitva za njihov život vječni, ali i za krijepost koja je potrebna Hrvatskoj zauvijek, baš kako to potvrđujemo i naglašavamo našim starim i trajnim poklicem: BOG I HRVATI!

Sovići, 24. V. 2025.

Mr. sc. Gordana Turić, dipl. inž.

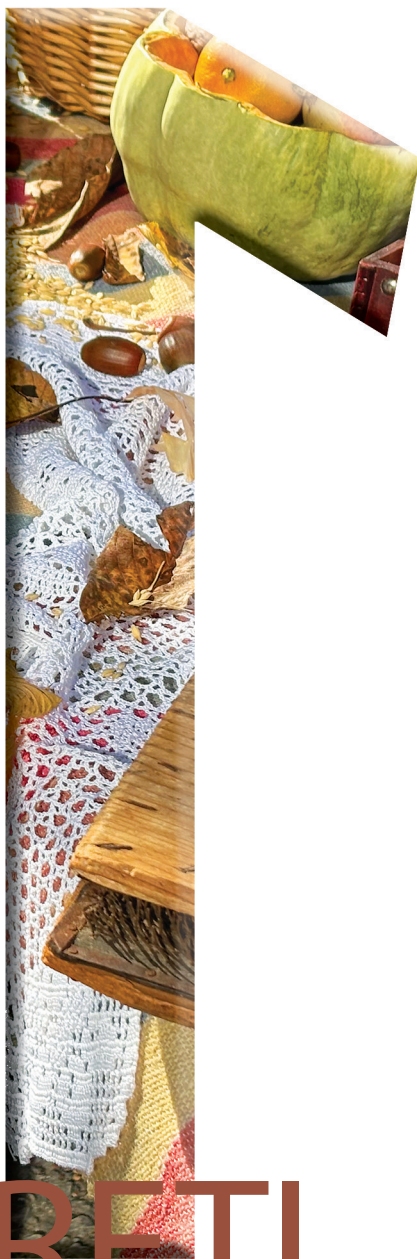
*(korišten dio teksta iz knjige
"U TEMELJU KAMEN", II.)*

Gordana Turić

mh

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Grudama

SUSRETI